

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

**UZAK ÜLKELERİN İNSANLARI: XVII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
TRABZON'UN SOSYAL VE EKONOMİK HAYATINDA KÖLELER**

DOKTORA TEZİ

Sabiha ALTINDEĞER

HAZİRAN-2022

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

**UZAK ÜLKELERİN İNSANLARI: XVII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
TRABZON'UN SOSYAL VE EKONOMİK HAYATINDA KÖLELER**

DOKTORA TEZİ

Sabiha ALTINDEĞER

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK

HAZİRAN-2022

TRABZON

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ - Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Sabiha ALTINDEĞER

17.06.2022

ÖNSÖZ

Bu çalışma XVII. Yüzyılın ikinci yarısında Trabzon toplumundaki köleleri sosyal, ekonomik ve günlük hayatlarını değerlendirmeyi hedeflemektedir. Çalışma büyük ölçüde Osmanlı taşra hayatının anlaşılmasında vazgeçilmez kaynaklar olan mahkeme kayıtlarından faydalanılarak oluşturulmuştur. Tezin zaman aralığını oluşturan dönemdeki Trabzon mahkeme kayıtları titiz bir şekilde taranarak zamanın toplumunda bir anlamda toplumun en alt tabakasını oluşturan kölelerin kullanımı, köle hakları, İslam hukuku bağlamında kölelere tanınan hukuki hakların taşrada uygulanması, Trabzon toplumunun sahip olduğu kölelerin nerelerde istihdam edildiği, efendi-köle ilişkisi, Trabzon'un sosyal hayatında kendilerini temsil etmeleri, azat edilen kölelerin hür olduktan sonra yaşadıkları süreçler gibi hususlar incelenerek dönemin şehir hayatı farklı bir açıdan aydınlatılmaya çalışılmıştır.

XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Kölelik isimli Yüksek lisans çalışmasının ardından konunun devamını sağlamak ve daha geniş bir açıdan bakabilmek amacıyla XVII. yüzyılın ikinci yarısında köleliğin değerlendirildiği bu doktora çalışması konusuyla devam etme fikrini destekleyen, çalışma sırasında bilgilerini ve tecrübelerini benimle paylaşan danışman hocam Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK'e, çalışmanın her aşamasında zamanını ayırıp bana yardımcı olan Prof. Dr. Kenan İNAN'a, tez izleme toplantılarında yaptıkları katkılarından dolayı Prof. Dr. Alaaddin YALÇINKAYA'ya ve Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK'e teşekkürlerimi sunarım. Çalışma sırasında okumakta zorlandığım belgelerin okunmasında yardımlarını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Miraç TOSUN'a, okunamayan yer isimlerinin okunmasında yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ALTUNBAY'a, Dr. Öğr. Üyesi Sebahittin USTA'ya teşekkür ederim.

Haziran, 2022

Sabiha ALTINDEĞER

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar LİSTESİ.....	X
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XI
GİRİŞ	1-13

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KÖLELİK VE OSMANLI DEVLETİ	14-54
1.1. Tarihi Süreçte Kölelik	14
1.1.1. Köleci Toplamlar: Antik Yunan ve Romalılar	15
1.1.1.1. Antik Yunanda Kölelik.....	15
1.1.1.2. Roma'da Kölelik.....	17
1.2. Semavi Dinlerde Kölelik Anlayışı	20
1.2.1. Tevrat Işığında Yahudilerde Kölelik.....	20
1.2.2. İncil ve Hristiyanlıkta Kölelik	21
1.2.3. İslamiyet'te Kölelik	22
1.3. Türklerde Kölelik.....	25
1.4. XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Genel Görünüşü.....	28
1.5. Osmanlı Devleti'nde Kölelik	33
1.5.1. Köle Edinme Kaynakları ve Yolları: Köle Pazarları.....	33
1.5.2. Osmanlı Devleti'nde Kimler Köle Olabilir?	38
1.5.3. Seyyahların Gözüyle Osmanlı Devleti'nde Kölelik.....	40
1.5.4. Osmanlı Devlet Teşkilatında İstihdam Edilen Köleler	45
1.5.4.1. Erkek Köleler.....	45
1.5.4.2. Kadın Köleler	50
1.5.5. Reayanın Köleleri	52

İKİNCİ BÖLÜM

2. TRABZON'DA AZATLAR, AZATLILAR VE KAÇAK KÖLELER (1650-1700).....	55-115
2.1. Trabzon Şer'iyeye Sicillerinde Köleler İçin Kullanılan Terminoloji	55
2.2. Hürriyetin Tescili, Köle Azatları (Itk)	58
2.2.1. Bir Karşılığı Olmadan Yapılan Azat "Hasbeten Lillahi'l-Azim"	73
2.2.1.1. Miras Yoluyla İntikal Eden Kölelerin Azatları.....	75
2.2.1.2. Gayrimüslim Efendilerin Köle Azadı.....	77
2.2.2. Tedbir Usulü (Bir Şarta Bağlı) Yapılan Azat.....	79
2.2.3. Mükâtebe Usulü Azat	83
2.2.4. Azat Olmanın Resmi Kanıtı: Itknâme.....	84
2.3. Atık/Atika: Azatlı Köleler, Gerçek Anlamda Özgürler mi?.....	86
2.3.1. Azat Eden ve Azatlı Arasındaki İlişki.....	86
2.3.2. Hürriyetini İspat Etmek	90
2.3.2.1. Azat Edildikleri Halde Rıkkıyet Üzere İstihdam Edilmek İstenenler	90
2.3.2.2. Aslen Hür Olduğu Halde Köleleştirilenlerin Hürlüğü İspatı	102
2.4. "Mülkünden İbak Eyledi": Kaçak Köleler	105
2.4.1. Yakalayanlar, Emanet Tutanlar ve Nafakaları.....	108
2.4.2. Kölelerin Kaçtığı Yerler ve Sahipliliğin İspatı	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TRABZON'UN SOSYAL VE EKONOMİK HAYATINDA KÖLELERİN YERİ	
(1650-1700).....	116-204
3.1. Kölelerin Aile Hayatı	116
3.1.1. Kölelerin Nikâh Akitleri	118
3.1.1.1. Erkek Kölelerin Nikâhları.....	125
3.1.1.2. Azatlı Erkeklerin Nikâhları.....	127
3.1.1.3. Hür Erkeklerin Azatlı ve Azatsız Cariyeler İle Nikâhları.....	128
3.1.2. Mehir.....	129
3.1.3. Nafaka.....	132
3.1.4. Kölelerin Boşanmaları ve Nikâhlarının Feshi.....	133
3.1.5. Köle Çocuklarının Nesepleri ve Akıbetleri.....	135
3.2. Kölelerin Dâhil Olduğu Olaylar.....	138
3.2.1. Kölelerin Konu Olduğu Ahlâk ve Namus Olayları.....	139
3.2.1.1. Zina "Fuhşu Fesad"	139
3.2.1.2. Kaçırma ve Tecavüz: "Fiil-i Şen'i"	142
3.2.1.3. İftira ve Hakaret: "Cima Lafzıyla Şetm"	145
3.2.2. Kölelerin Karıştığı Asayiş Olayları.....	146
3.2.2.1. Ölüm	146

3.2.2.2. Darp ve Yaralama	153
3.2.2.3. Hırsızlık	156
3.3. Kölelerin Ekonomik Bağlamda Değerlendirilmesi: Mal-ı Nâtk	158
3.3.1. Tereke Kayıtlarında Köleler	161
3.3.2. Köle Ticareti, Köle Satışı.....	166
3.3.2.1. Köle Tüccarları: Esirciyan.....	172
3.3.2.2. Aracılar: Dellallar	175
3.3.2.3. Sahipsiz Köleler.....	175
3.3.2.4. Ayıplı Köleler	179
3.3.2.5. İhtilafı Köle Satışları	182
3.3.3. Kölelerin Hibe Edilmesi	186
3.4. Trabzon’da Tespit Edilen Köleler ve Köle Sahipleri	187
3.4.1. Kadın Köleler: Cariye-i Memluke	191
3.4.1.1. Fiziksel Özellikleri, Milliyetleri ve İsimleri	191
3.4.1.2. Kadın Köleler Üzerinde Sahiplerinin İstifraş Hakkı.....	192
3.4.2. Erkek Köleler: Abd-i Memluk	196
3.4.2.1. Fiziksel Özellikleri, Milliyetleri ve İsimleri	196
3.4.3. Trabzon’da Köle Sahipleri	198
3.4.3.1. Erkek Efendiler.....	198
3.4.3.2. Kadın Efendiler.....	200
3.4.3.3. Gayrimüslim Efendiler	202
3.4.4. Trabzon’daki Köle ve Cariyelerin İstihdam Alanları.....	203
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	206
KAYNAKÇA	214
EKLER.....	239
ÖZGEÇMİŞ.....	259

ÖZET

Bu tez, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'da kölelerin sosyal, ekonomik ve gündelik hayatlarını araştırmayı amaçlamıştır. Çalışma, aynı zamanda Trabzon toplumunun XVII. yüzyıldaki hayatına Trabzon mahkeme kayıtlarından faydalanarak katkı yapmayı hedeflemiştir.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Osmanlı İmparatorluğu öncesinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nda kölelik tarihini araştırmaktadır. Bu bağlamda dinler arasında, İslam'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nda kölelik uygulamaları arasında benzerlik ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölüm, kölelerin azat edilmesi, azat edilen kölelerin Trabzon toplumundaki yerleri, kaçan kölelerin yakalanması ve bundan sonra yapılanlar hakkında bilgi vermektedir. Üçüncü bölüm, kölelerin Trabzon sosyal hayatındaki yerini analiz etmektedir. Bu amaçla kölelerle ilgili nikâh, boşanma, zina, kız kaçırma, ırza geçme, iftira, hakaret, hırsızlık, ölüm, darp ve yaralama konulu kayıtlar incelenmiştir. Bu bölümde ek olarak sicillerde yer alan tereke kayıtları, köle satış kayıtları ve köle fiyatı veren diğer sicil kayıtları kullanılmıştır. Son olarak köle sahipleri, Trabzon toplumundaki sosyal statülerine göre incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Şer'iyeye Sicilleri, On Yedinci Yüzyıl, Kölelik

ABSTRACT

This thesis tries to investigate the social, economic and daily life of the slaves in Trabzon in the second half of the seventeenth century. This work also aims to make contribution in understanding the life in the seventeenth century Trabzon society in the light of the Trabzon court records.

The thesis is in three chapters. The first chapter searches the history of slavery before the Ottoman Empire. In this connection it is attempted to establish the similarities and the diversities of the slavery in different religions, in Islam and also in the Ottoman Empire. The second chapter gives information about the ways of how the slaves are freed, the situation of free slaves in Trabzon's society, the catching of escaped slaves and what happens after that. The third chapter analyses the place of slaves in the social life of Trabzon. To do that, the court entries of marriage, divorce, adultery, rape, slander, insult, burglary, death and injury which have direct reference to slaves are examined. This chapter also evaluates the effect of slaves to the economic life of Trabzon. In this chapter further sources like estates of deceased person, sales of slaves and the sources which give the prices of the slaves are used. Finally, the owners of the slaves are analysed according to their social status.

Key Words: Trabzon, Court Records, Seventeenth Century, Slavery

TABLolar LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Çalışmada Kullanılan Defterler ve Konu ile İlgili Kayıt Sayıları.....	11
2	Köle Azadı Kayıtları.....	61
3	Azatl Köleye Yapılan Mal-Mülk Hibe Listesi	89
4	Hürriyeti İspat Kayıtları	91
5	Köle ve Azatlıların Nikâh Akitleri	121
6	Çeşitli Avrupa Paralarının Akçe Cinsinden Kur Değerleri, 1600-1698	159
7	1640 Tarihli Narh Defterine Göre Hazırlanmış Fiyatlar.....	159
8	Trabzon Şer'iyeye Sicillerinden Tespit Edilen Bazı Narh Fiyatları	160
9	Trabzon'da yapılan Mülk Satışlarından Bazı Örnekler	161
10	Tereke Kayıtlarında Kölelerin Kıymetleri	163
11	Satılan Kölelerin Fiyatları ve Dava Konuları	167
12	İstanbul Mahkemelerine Kaydedilen Köle Satış Fiyatları	172
13	Eşkya Hasan ve Rizeli Ali'nin Dellal Aracılığı ile Satılan Köleleri ve Fiyatları	177
14	Eşkya Hasan'ın Esir Listesi.....	179
15	Kölelerin Cinsiyetleri ve Milliyetleri	188
16	Trabzon'da Cariye İsimleri	192
17	Erkek Köle İsimleri	197
18	Trabzon'da Köle Sahibi Olan Erkeklerin Lakap ve Unvanları İle Köle Sayıları	199

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bt.	: Bint
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
No.	: Numara
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi
s.	: Sayfa
SBF.	: Sosyal Bilimler Fakültesi
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TŞS.	: Trabzon Şer'iyeye Sicilleri
TTK.	: Türk Tarihi Kurumu
v.	: Veledi

GİRİŞ

İnsanlık tarihi, medeniyetlerin birbirleri üzerinde hâkimiyet kurabilmek, sınırlarını genişletmek ve nihayetinde daha çok zenginleşmek gibi nedenlerle, güç savaşlarına dayanan bir süreçtir. Bu süreçte egemen olan ile itaat eden arasındaki baskı ilişkisi farklı uygulamalarla karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal ilişkilerin kurulma sürecinde, hâkimiyet kuranların lehine olarak, kimi zaman kanunlarla kimi zaman da yazılı olmayan kurullarla meşrulaştırılan tahakküm nesilden nesile aktarılmıştır. Bu baskı ilişkilerinden, toplumların ve devletlerin ihtiyaçlarına göre şekillenen ve zamanla gelişip bir müessese haline gelen kölelik kurumu ortaya çıkmıştır. Köle sistemleri toplumsal düzenin temel yapısı olarak, kaldırılıncaya kadar, insanlık tarihine derinlemesine yerleşmiş ve benimsenmiştir. Böylece kölelik, birkaç benzerliğin oluşturduğu nüve çevresinde uygarlıklara göre bazı değişiklikler göstererek gelişimini sürdürmüştür. Nitekim kölelik, insanlık var olduğundan beri kurulan her medeniyetin coğrafyasına, nüfusuna, kültürüne, yaşayış şekillerine ve ilgisine göre, farklı şekilde gelişip şekillenerek kendisine yer bulmuştur.

Tarihteki kölelik konusunu değerlendirirken günümüz şartları ile değil olayın meydana geldiği dönemin şartları ile ele almak konuya tarafsız bakılması açısından önemlidir. Nitekim dünya siyasetine büyük ölçüde savaşların yön verdiği zamanlarda kölelik uygulaması kendisine geniş bir uygulama coğrafyası bulmuştur. Savaşın galibi güçler elde ettikleri esirleri serbest bırakmak, öldürmek veya köle yapmak gibi seçeneklere sahip olup köle kullanımını bu seçeneklerden biri olarak devreye sokmuşlardır. Bu şekli ile kölelik başta daha çok ucuz emek ihtiyacını karşılamak ve para kazanma arzusu olmak üzere, başka milletlerin insanlarını istenilen her türlü işte kullanmak, bir başka yönüyle de asimile etmek amacıyla ya savaşlarda esir olarak ya da ticareti yapılarak devam etmiştir. Devletlerin kuruluş dönemlerinde kölelik uygulaması az görülmekle birlikte daha sonra nüfusları artıp hâkimiyet alanları genişleyince, nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için ucuz emeğe ihtiyaç duyulması akabinde zengin halkın lüks yaşama arzusu ile köle kullanımını yaygın hale gelmiştir. Dünyada, devletlerin sınırlarının belirlendiği, sıcak savaşın azaldığı, sanayileşmenin arttığı ve fikri olarak gelişim göstermeye başladığı 19. yüzyılda insan hakları ön plana çıkmış, kölelik insanlık dışı bir olgu olarak görülmeye başlanmış ve kaldırılması için adımlar atılmaya başlanmıştır.

Osmanlı Devleti, köle sınıfı olan devletlerden biri idi. Ancak İslam hukukunun ve Türk kültürünün getirdiği yapıdan dolayı Osmanlı Devleti, kölelik şartları, kölelere olan tutum ve özellikle köle hakları bağlamında diğer devletlerden ayrılmaktaydı. Bunlardan bir tanesi kölelerin mahkemeye başvurma haklarının olmasıdır. Bu hakları kullanıp kullanmadıkları ya da ne derece

kullanabildikleri üzerinde durulsa da bu hakkın olması bile başlı başına farklılık arz etmektedir. Osmanlı Devleti özelinde ve İslam dünyasının değişik coğrafyalarında bu hususu teyit eden gerçekleşmiş kölelikle ilgili çalışmalar son zamanlarda araştırmacıların ilgisini çekmeye başlamıştır. Konu hakkında yapılan akademik çalışmalar gün geçtikçe artmaya devam etmektedir. Osmanlı Devleti'nde kölelik çalışmalarının ülkemizdeki öncüsü Ömer L. Barkan'dır. Ömer L. Barkan, ilk defa Osmanlı Devleti'nde toprağa bağlı kölelerin hukuki, iktisadi ve toplumsal yönlerini incelemiş ve kölelerin, o dönemdeki durumlarını gözler önüne sermiştir.¹ Halil Sahillioğlu'nun, Bursa şer'iyeye sicillerinden tespit ettiği kayıtlarda, 15. yüzyılın sonlarında, Bursa'daki dokuma sanayicilerinin dokuma işlerinde köle kullanması ve bu kölelerin dokumacı sıfatıyla çalışarak özgürlüklerini kazanabildiği görülmektedir.² Bülent Tahiroğlu, İsmail Parlatır ve Halil İnalçık gibi tarihçiler de Osmanlı Devleti'nde kölelik uygulaması hakkında çalışma yapan ilk tarihçilerdendir.³ Konu hakkında daha kapsamlı çalışan Hasan Tahsin Fendoğlu ve Nihat Engin, İslam ve Osmanlı Devleti'nde kölelik meselesini hukuki yönden incelemişlerdir.⁴

Ahmet Akgündüz'ün ifadesi ile İslam'da ve Osmanlı Devleti'nde kölelik meselesini, özellikle harem konusunu, bilen bilmeyen herkes tarafından çeşitli şekillerle dile getirildiği ve kasıtlı olarak İslam ve Osmanlı Devleti aleyhinde iftira kampanyası yapanların varlığı, Osmanlı araştırmacılarını harem konusu üzerine çalışma yapmaya iten sebepler arasındadır. Harem konusunda çalışmalar yapıp konu hakkında birçok eser kaleme alan Çağatay Uluçay, çalışmalarında harem en alt tabakasından en üst tabakasına kadar bütün üyeleri ve görevleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir⁵ Çağatay Uluçay'ın eserlerinin konu hakkında araştırma yapan hemen bütün tarihçilerin referans kaynağı olduğu gözlenmiştir. Ahmet Akgündüz köleliğin hukuki

¹ Ömer Lütfi Barkan, "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri, Kulluklar ve Ortakçı Kullar", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, (1), İstanbul, 1939, s. 29-74; Barkan, "Türkiye'de Servaj Var mı idi?", **Bellekten**, XX (78), Ankara, 1956, s. 237-246.

² Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyıl sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", **Atatürk Konferansları 1975-1976**, Ankara, 1983, s.217-229.

³ Bülent Tahiroğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XLV, (1-4), 1979-1981, s. 649-676. İsmail Parlatır, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", **Bellekten**, XLVII, (187), 1983, s. 805-829. Parlatır daha sonra "Osmanlı Sosyal Hayatında Köleliğin Kaldırılışı" isimli bir makale daha yayınlamıştır. İsmail Parlatır, Osmanlı "Sosyal Hayatında Köleliğin Kaldırılışı", **AÜDTCF Dergisi**, 31, (1-2), 1987, s. 397-415. Halil İnalçık, "Servile Labor in the Ottoman Empire" **Studies in Ottoman Social and Economic History**, London: 1985, s. 25-52.

⁴ Hasan Tahsin Fendoğlu, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996. Osmanlı Devleti'nde kölelik konusu hakkında yapılan bazı çalışmalar, yayın tarihine göre şu şekildedir; Nihat Engin, **Osmanlı Devletinde Kölelik**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 1998. Efkân Uzun, **XV. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Kölelik**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998. Murat Sarıçık, **Batılı Kölelik Anlayışı Karşısında Osmanlı'da Kölelik, Cariyelik ve Harem**, Isparta 1999. Ömer Şen, **Osmanlı'da Köle Olmak**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007. Sibel Bagatur, **Osmanlıda Kölelik**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

⁵ M. Ç. Uluçay, **Harem 1**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017; **Harem II**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992; **Padişahların Kadınları ve Kızları**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012; **Haremden Mektuplar**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011; "XVIII. Asırda Harem", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, XIII, (17/18), s. 269-274; Harem konusunda diğer çalışmalar; Leslie Peirce, **Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümler ve Kadınlar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998. Sema Ok, **Cariyeler, Köle Pazarından Saraya**, Kemer Yayınları İstanbul, 1996. S. Ok, **Haremden Esir Yaşayanlar Cariyeler, Hadımlık, Haremağaları**, Ulak Yayıncılık, İstanbul, 2017; Chritine Isom-Verhaaren, "Royal French Women in the Ottoman Sultans' Harem: The Political Uses of Fabricated Accounts From the Sixteenth to the Twenty-first Century", **Journal of World History**, XVII, (2), 2006, s. 159-196.

yönlerini ele almakla birlikte özellikle harem konusuna açıklık getirmek ve aleyhte yapılan yorumlara cevap olması bakımından, kölelik konusu ve özellikle harem hakkında bir eser kaleme almıştır.⁶ Madeline C. Zilfi, Osmanlılarda kadın köleler konusunu, İstanbul merkezinde, harem ve harem dışında ele alarak toplumsal cinsiyet bağlamında incelemiştir. Özellikle II. Mahmut döneminde kadın köleliğinin ne denli merkezi bir yer tuttuğunu vurgulayan Zilfi, Osmanlılarda “köleliğin kadınlaştırılması” şeklinde ifade ettiği toplumsal cinsiyet vurgulamasının yanı sıra, cinsiyeti fark etmeksizin genel anlamda kölelerin azat edilmesi, milliyet, renk ve toplumdaki yerleri noktasında Osmanlı Devleti’nde köleliğe de yer vermiştir.⁷ Osmanlı arşiv belgelerine göre kölelik hakkında çalışmalar yapan Alan Fisher, “taşınır mal” diye tabir ettiği kölelerin sayılarını, köle sahiplerini tespit etmeye çalışmış,⁸ Osmanlı Devleti’nde köle pazarlarının kuruluşu ve gelişimi hakkında bilgi vermiş,⁹ Karadeniz köle ticareti hakkında çalışma yapmıştır.¹⁰ Dariusz Kolodziejczyk 16. ve 17. Yüzyıllarda Karadeniz’de köle edinme yolları ile ilgili yazdığı makalesinde çeşitli yazarların görüşlerine sıklıkla yer vererek konuyu değerlendirmiştir.¹¹ Yahudi tarihçi Yaron Ben Naeh, Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudi köle sahipleri ve köleleri hakkında bir makale kaleme almıştır. Naeh arşiv belgelerinden yararlanarak yazdığı bu makalede Osmanlı’da Yahudilerin köle sahibi olmasının hukuki boyutuna ve devletin yasaklamasına rağmen¹² Yahudilerin köle kullanımına, köle sahiplerinin ve kölelerin cinsiyetlerine ve köle ticareti yapmalarına değinmiştir.¹³

Osmanlı Devleti’nde kölelik uygulamasını araştıran yerli ve yabancı çalışmalara bakıldığında Osmanlılarda kölelere kendinden önceki veya çağdaşı diğer devletler gibi gayri insani bir uygulama yapıldığına dair bir bilgi yer almamaktadır. Özellikle yabancı kaynaklarda ve hatta dönemin yabancı seyyahları tarafından kaleme alınan eserlerde, yazarların kendi devletleri ile Osmanlılardaki kölelik uygulamasını karşılaştıran bir tutumla Osmanlı Devleti’nde köle olanların daha şanslı olduklarını belirtmeleri dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti’ne kölelik konusunda yapılan tek eleştirinin, köleliğin kaldırışı sırasında, kölelik karşıtı bir tutum sergilememesi olduğu söylenebilir. Bu görüşü benimseyen ve eserlerinde yer veren, Osmanlı Devleti’nde özellikle köleliğin son dönemleri hakkında kitap ve makaleleri bulunan Ehad Toledano, Osmanlı İmparatorluğu’nda köle ticaretini ele almış, bu ticaretin hangi bölgelerde yapıldığı ve köleliğin 19.

⁶ Ahmet Akgündüz, **İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000. Akgündüz, **Sarayda Harem, Saray-Kadın-Aşk**, Hayat Yayınları, İstanbul, 2011.

⁷ Madeline C. Zilfi, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)**, (Çev. Ebru Kılıç), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

⁸ A. Fisher, “Chattel Slavery in the Ottoman Empire”, **Slavery & Abolition**, I, (1), 1980, s. 25-45.

⁹ A. Fisher, “The Sale of Slaves in The Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, VI, 1978, s. 149-174

¹⁰ A. Fisher, “Muscovy And the Black Sea Slave Trade”, **A Precarious Balance: Conflict, Trade, and Diplomacy on the Russian-Ottoman Frontier**, The Isis Press, İstanbul, 1999, s. 27-47.

¹¹ Dariusz Kolodziejczyk, “Slave Hunting and Slave Redemption as a Business Enterprise: The Northern Black Sea Region in the Sixteenth to Seventeenth Centuries”, **Oriente Moderno**, XXV, (86), 2006, s. 149-159.

¹² Osmanlı Devleti’nin Yahudilerin köle kullanması ile ilgili getirdiği yasaklar hakkında çalışmanın üçüncü bölümünde bilgi verilmiştir. Bkz. s. 202-203.

¹³ Yaron Ben Naeh, “Blond, Tall, With Honey-Colored Eyes: Jewish Ownership of Slaves in the Ottoman Empire”, **Jewish History**, XX, (3/4), 2006, s. 315-332.

yüzyılda bastırılışı ve yasaklanması üzerinde durmuştur.¹⁴ Daha çok Afrika köleliği ve bu köleliğin İslam Devletlerinde kaldırılışı üzerinde duran Toledano, İslam toplumlarının kölelik karşıtı söylemler geliştirmedeğini ve köleliğin bu toplumlarda kaldırılışı sebebinin özellikle İngiltere'nin yapmış olduğu siyasi baskıdan dolayı olduğunu ve İslam devletlerinin maruz kaldıkları bu baskı nedeniyle köleliğin kaldırılmasını kabul etmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir.¹⁵

İslam ve Osmanlı Devleti'nde kölelik çalışmalarının yetersiz olduğu görüşlerini savunarak bu konuda sebepler öne süren araştırmacılar bulunmaktadır. Bu gecikmenin sebebinin Y. Hakan Erdem, son zamanlara kadar akademik çevrelerce köleliğin fazla ilgi görmediği şeklinde izah etmektedir.¹⁶ Bernard Lewis, İslam dünyasında kölelik hakkında sayısız belge olduğundan ama çalışmaların da bir o kadar kıt olduğundan bahsetmiş, bu durumun nedenini konunun çok hassas olmasına ve hassasiyetin bilim adamlarının konu hakkında araştırmaları rahatça yapabilmelerine engel olduğuna bağlamıştır. Ayrıca günümüzde dahi kölelik konusu ile ilgili söz etmenin bile düşmanlık olarak görülebileceğini ifade etmiştir.¹⁷ Y. Hakan Erdem'in ifadesi ile bazı Osmanlı tarihçileri, Osmanlılarda kölelik konusundaki bilgi düzeyinin düşük olmasının nedenini kaynakların yetersizliğine bağlamaktadırlar. Bu bağlamda R. Jennings, Osmanlı Kıbrıs'ında zenci köleleri incelediği makalesinde, Osmanlı'nın Habeş vilayeti hakkında büyük bir arşiv çalışması yapan Cengiz Orhonlu'nun Osmanlı arşivlerinden buradaki köleler ve köle ticareti konusunda çok az veri bulunduğunu ve çalışmasındaki siyah köleler ve köle ticareti ile ilgili sunduğu malzemenin batılı seyyahlar ile bölgenin güncel tarihçilerinden sağladığını belirtmiştir.¹⁸ Suraiya Faroqi ise kadın ve kölelerin vergi mükellefi olmadıkları için merkezi hükümet tarafından hazırlanan belgelerde pek söz edilmediğinden ve artık kadı sicilleri sayesinde kadınlar ve köleler hakkında mümkün

¹⁴ Ehud R. Toledano, **Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)**, (Çev. H. Erdem), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994. Toledano'nun bir diğer kitabı, **Suskun ve Yokmuşçasına İslam Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları**, (Çev. H. Erdem), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

¹⁵ Toledano, "Ottoman and Islamic Societies: Were They "Slave Societies"?", Noel Lenski, Catherina M. Cameron (Ed.), **What is a Slave Society**, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, s. 360-382; "Abolition and Anti-slavery in the Ottoman Empire: A Case to Answer?", W. Mulligan-M. Bric (Ed.), **A Global History of Anti-Slavery Politics in the Nineteenth Century**, Houndsmills, 2013, s. 117-136. Yazarın konu ile ilgili diğer makaleleri şu şekildedir: "Ottoman and Islamic Enslavement From a Global Pespective: Theory, Methodology, Practice", **Otto Spies Memorial Series**, S. Conermann-Gül Şen (Ed.), V, Berlin, 2015, s. 5-47; "Enslavement in the Ottoman Empire in the Early Modern Period", David Eltis-S. L. Engerman (Ed.), **The Cambridge World History of Slavery**, III, 2011, s. 25-46; "An Empire of Many Households: The Case of Ottoman Enslavement", Laura Culbertson (Ed.), **Slaves and Households in the Near East**, The Oriental Institute, Chicago 2011, s. 85-97; "Shifting Patterns of Ottoman Enslavement", Eyal Ginio-Elie Podeh (Ed.), **The Ottoman Middle East: Studies in Honor of Amnon Cohen**, Leiden and Boston: Brill, 2014, 201-220; "The Fusion of Zar-Bori And Sufi Zikr as Performance: Enslaved Africans in the Ottoman Empire", A. Öztürkmen-E. B. Vitz (Ed.), **Medieval and Early Modern Performance in the Eastern Mediterranean**, Belgium, 2014, s. 216-240; "History, Racism, and Democracy: An Ottoman Enslavement Perspective", Z. G. Yağcı-F. Yaşa (Ed.), **Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam**, Tezkire Yayınları, İstanbul, 2017, s. 1-30; "Representing the Slave's Body: The Ottoman Case", J. Gardner-T. Wiederman (Ed.), **Representing the Slave's Body (Special Issue of Slavery and Abolition)**, 2001, s. 57-74; "Late Ottoman Concepts of Slavery (1830s-1880s)", **Cultural Processes in Muslim and Arab Societies: Modern Period I**, (Autumn 1993), XIV, (3), s. 477-506.

¹⁶ Hakan Erdem, **Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 7.

¹⁷ Bernard Lewis, **Ortadoğu'da İrk ve Kölelik**, (Çev. Enver Günsel), Truva Yayınları, İstanbul, 2006, s. 8-9.

¹⁸ R. Jennings, "Black Slaves and Free Blacks in Ottoman Cyprus, 1590-1640", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 30, (3), 1987, s. 287.

görünenden çok daha fazla bilgi edinilebileceğini vurgulamıştır.¹⁹ R. Jennings ve Suraiya Faroqhi'nin bahsettiği köleler hakkındaki arşiv kaynağı sorununun, kölelik çalışması yapılan bölgeye göre değiştiği düşünülmektedir. Zira Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul özelinde arşivlerde, özellikle esirler hakkında birçok belgeye rastlamak mümkündür.²⁰ Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, sicillerde köleler hakkında çok daha kapsamlı bilgilerin olduğu göz önüne alınınca R. Jennings ve Suraiya Faroqhi'nin düşüncelerinde haklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de konuya yönelik şer'iyye sicilleri kaynaklı araştırmanın sayısı son yıllarda yapılan çalışmalarla artış göstermektedir. Zübeyde G. Yağcı, özellikle Kırım ve Karadeniz köleliği üzerine akademik çalışmalar gerçekleştiren ilim insanlarından biridir.²¹ Başta İstanbul olmak üzere, Bursa, Ruscuk, Ankara, Konya, Kırım gibi birçok şehir ve bölgeye ait şer'iyye sicillerinden faydalanılarak yapılan çalışmalarda, kölelerin yaşadığı zorluklar, kaçak köleler, kölelerin azat edilme yöntemleri, ticareti, istihdam alanları, kölelerin ihtidaları gibi konuların çalışıldığı görülmektedir.²²

¹⁹ Suraiya Faroqhi, "Black Slaves and Freedmen Celebrating (Aydın, 1576)", **Turcica**, XXI-XXIII, Paris, 1991, s. 206.

²⁰ İstanbul'daki savaş esirlerinin istihdamını inceleyen Nida Nebahat Nalçacı, miri esirliği, esirlerin istihdam alanlarını, yaşam koşullarını ve miri esirlikten kurtulma yollarını, Osmanlı arşivindeki esir defterleri ve çeşitli sebeplerle arşiv kayıtlarına geçmiş belgelere dayanarak yazmıştır. Nida Nebahat Nalçacı, **Sultanın Kulları: Erken Modern Dönem İstanbul'unda Savaş Esirleri ve Zorunlu İstihdam**, Verita Yayıncılık, İstanbul, 2015. Cemal Çetin, Osmanlı arşivlerinden yararlanarak miri esirler ve İstanbul'da esir kampına dair eser kaleme almıştır. Cemal Çetin, **Sultanın Esirleri: İstanbul'da Bir Esir Kampı (1715)**, Palet Yayınları, Konya, 2015. Esen Salarcı Baydar, Osmanlı İmparatorluğunda Savaş Esirleri hakkında hazırladığı doktora tezinde miriye ait esirleri Osmanlı arşiv kayıtlarından yararlanarak yazmıştır. Osmanlı hukuk sisteminde esaret, esir alınma süreci, esirlerin tutulduğu mekânlar, esirlerin istihdamı ve esareten kurtulma gibi konulara değinildiği ayrıntılı bir çalışma yapmıştır. Esen Salarcı Baydar, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş Esirleri Üsârâ-yı Mîrî (1650-1720)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020.

²¹ Konu üzerine Zübeyde Güneş Yağcı, özellikle Kırım köleliği üzerine en fazla yayın yapan tarihçi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zübeyde Güneş Yağcı, "Kölelerin Kaçmaya Çalıştıkları Mekân Üsküdar (XVI-XVIII. Yüzyıllar)", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII**, (21-23 Kasım 2014 Bildiriler), II, Coskun Yılmaz vd. (Ed.), s. 267-283. "Biraz Merhamet Edin Efendim: Köle Selim'in Mağduriyeti", **İmparatorluğun Öteki Yüzleri Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar**, (der. Fırat Yaşa), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 167-182. "Osmanlı'da Yasal Olmayan Kölelik ve Köleleştirme Yöntemleri", **XVI. Türk Tarih Kongresi** (20-24 Eylül 2010), IV, TTK Yayınları, Ankara, 2015, s. 1623-1640. "Köle Akınlarının Kırım Hanlığı Üzerindeki Siyasi ve Ekonomik Tesirleri", **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Volodimir Melnik vd. (Ed.), Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2015, s. 393-418. "İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607)", **History Studies International Journal of History**, III, (2), 2011, s. 371-384. "Köle Kaynağı Bakımından Kafkasya'nın Önemi", **Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi**, Kafkaslar Özel Sayısı, I, (71), 2015, s. 429-444. "16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, (8), 2005, s. 12-30. "Osmanlı Devleti'nde Köle Azatı Yöntemi Olan Mükâtebe: Balıkesir Örneği", **Osmanlı'dan Cumhuriyete Balıkesir**, İstanbul, 2007, s. 123-153. "İstanbul Esir Pazarı", **Osmanlı Devleti'nde Kölelik, Ticaret, Esaret, Yaşam**, Z. G. Yağcı-Fırat Yaşa (Ed.), Tezkire Yayınları, İstanbul, 2017, s. 57-90.

²² Yvonne J. Seng, "Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth-Century Istanbul", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, XXXIX, (2), 1996, s. 136-169. Suraiya Faroqhi, "16. Yüzyılda Üsküdar'da Kölelerin Karşılaştığı Sıkıntılar ve Zorluklar", **Osmanlı İmparatorluğunda Yollara Düşenler**, (Çev. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 206-223. Ali İhsan Karataş, "Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış", **İSTEM**, V, (9), 2007, s. 137-164. Mustafa Akkaya, "XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Köle Ticareti, Kölelerin Ticaretle Uğraşması", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XIV, (25), 2011, s. 204-217. Ekrem Tak, "1513-1520 Tarihli Üsküdar Kadı Siciline Göre Kaçkın Köleler", **Üsküdar Sempozyumu II**, I, 12-13 Mart 2004, s. 19-28. Kamil Çolak, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Rusçuk'ta Köle ve Cariyelerin İhtidaları", **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, VII, (1), 2017, s. 379-389. Şahin Kılınc, "Kırım Hanlığında Köle Kaynak Noktaları, İstihdam Alanları ve Köle Azat Etme Yöntemleri", **Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, I, (2), 2019, s. 293-314. Ahmet Nezihi Turan, "Bahçesaray Köleleri (17.-18. Yüzyıllar)", **BİLİG**, (48), 2009, s. 241-254. Shawn Christian Broyles, **Slavery and The Ottoman-Crimean Khanate Connection**, Bachelor of Arts in History Oklahoma State University Master Thesis, 2014. Sevda Kalender, **Şer'iyye Sicillerine Göre Ankara'da Kölelik Müessesesi (1724-1751)**, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Hazırlanan bu tezin ana kaynağı da şer'iyeye sicillerine dayanmakla birlikte, bilindiği üzere bunlar, *kadı defterleri*, *kadı sicili* veya *şer'iyeye sicil defterleri* gibi çeşitli şekillerde de adlandırılmaktadır.²³ Sözlükte okumak, kaydetmek, karar vermek, sicile ve zabıta geçirmek manalarına gelen sicil kelimesi, terim olarak insanlarla ilgili bütün hukuki olayları, kadıların verdikleri karar suretlerini, hüccetleri ve yargıyı ilgilendiren çeşitli yazılı kayıtları içeren defterler için kullanılmıştır.²⁴ İnalçık şer'iyeye sicilleri için merkezle yapılan belli başlı yazışmaların, halk dileklerinin, fermanların kanunnamelerin ve şer'î hüccetlerin kaydedildiği sicil defterleri incelenmeden, imparatorluğun idari ve içtimaî tarihini hakkında meydana çıkarmanın imkânsız olduğunu belirtmiştir. Özellikle tek bir bölgeye ait ve kronolojik olarak birbirinin devamı niteliğinde olan bu defterler bulunduğu bölgenin tarihini aydınlatılabilir yönünde önemli bir kaynaktır.²⁵ Siciller, içindeki bilgi zenginliği ve çeşitliliği ile Osmanlı dönemi şehirlerini sosyal ve kültürel açıdan araştıranlar için çok fazla malzemeye sahiptir. Herhangi bir bölgede yaşayan insanların aile yapılarını, evlilik geleneklerini, çocuk sayılarını, zengin-fakir, Müslim ve gayrimüslim ailelerin sosyal özelliklerini ayrı ayrı sicillere bakarak tespit etmek mümkündür. Etnografik ve kültür açısından bakıldığında toplulukların nasıl yaşadıkları, ne tür evlerde oturdukları, nasıl giyindikleri, ne ile beslendikleri gibi birçok soruya sicillerdeki kayıtlara dayanarak cevap bulunabilmektedir.²⁶

Çalışma bölgesi olan Trabzon, tarihi süreçte Arap ve Slav milletlerinin tanışma alanı, Roma ve Osmanlı İmparatorluklarının doğuda yer alan siyasi, askeri ve ticari öneme sahip önemli bir merkezidir. Tarih sahnesine çıkışından Kurtuluş Savaşı sonuna kadar çeşitli kültürden birçok insanı bünyesinde barındırmıştır.²⁷ Kuzeydoğu Anadolu'nun askeri, idari, iktisadi ve kültürel bakımdan en önemli merkezi olan Trabzon, günümüz dâhil bu özelliğini hep korumuştur. Stratejik olarak bakıldığında şehir, Doğu Anadolu, İran ve Kafkasya'ya açılan bir kapı niteliğindedir. İktisadi olarak merkez konumunda olan Trabzon, Uzakdoğu'da başlayan tarihi İpek Yolu'nun son duraklarından biri olmuş ve eski çağlardan beri her zaman aktif olan limanı sayesinde önemini kaybetmemiştir.²⁸

XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Balkan coğrafyasında sistemli bir biçimde yayılma siyaseti sürdüren Osmanlı Devleti, 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle Anadolu'da Türk birliğini tam anlamıyla sağlamaya çalışmış ve Karadeniz'in bir Türk gölü olması

²³ Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyeye Sicilleri", **TALİD**, III, (5), 2005, s. 187-189.

²⁴ Ahmet Akgündüz, **Şer'iyeye Sicilleri**, I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988, s. 17. Abdulaziz Bayındır, "Osmanlı'da Yargının İşleyişi", **Osmanlı**, VI, Ankara, 1999, s. 432

²⁵ Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", **AÜDTCF Dergisi**, I, (2), Ankara, 1943, s. 89.

²⁶ Kenan Ziya Taş, "Arşiv Malzemesi Olarak Şer'iyeye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları", **T.C. Başbakanlık I. Milli Şûrası Tebliğler-Tartışmalar 20-21 Nisan**, Ankara, 1998, s. 179. Hayri Erten, "Sosyolojik Veri Olarak Şer'iyeye Sicillerinin Değerlendirilmesi", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (10), Konya, 2000, s. 531-546.

²⁷ Necmettin Aygün, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Yapı", **Karadeniz Araştırmaları**, V, (17), 2008, s. 75.

²⁸ Mehmet Tezcan, "İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri**, (3-5 Mayıs 2001), Trabzon, 2002, I, s. 75.

için yollar aramaya başlamıştır.²⁹ Böylece İstanbul'un fethiyle önemi daha da artan Karadeniz bölgesinin Osmanlıların eline geçmesi hem ticari hem de bölgenin güvenliği açısından son derece önemli bir hale gelmiştir. 1461'de Fatih Sultan Mehmet'in fethi ile Osmanlı Devletine katılan Doğu Karadeniz bölgesi, Rum Eyaletine tabi bir sancak halinde teşkilatlandırılarak önemli bir Osmanlı sancağı olmuştur. Sancağın merkezi Trabzon şehri olduğundan sancak bu isimle anılmıştır.³⁰ Trabzon sancağı 1514'te Erzincan Bayburd vilayetine, 1517 yılının sonlarında Anadolu Eyaletine, 1520'de yeni kurulan "Vilayet-i Rum-ı Hadis" e, 1535'te de Erzurum Eyaletine bağlanmıştır. 1580-1581'de Batum sancağı ile birleştirilerek eyalet haline getirilmiştir.³¹ Bugünkü Gümüşhane İlinin Kürtün ve Torul ilçeleri ve Gümüşhane'nin merkezi de idari taksimatta Trabzon Sancağı içerisinde yer almaktadır. Trabzon'un Osmanlı idaresine alınması ile birlikte bugünkü Rize vilayetinin bütün ilçeleri de Trabzon'a bağlanmış ve arşiv belgelerine bu şekilde kaydedilmiştir.³² Trabzon fethedildikten kısa bir süre sonra dini, sosyal ve ticari yapılarıyla Türk-İslam kenti haline gelmiştir. Trabzon'un fethedildiği 1461 yılından XVI. yüzyılın sonuna kadarki nüfusunun tespit edilebildiği dört adet tahrir defteri bulunmakta olup bunlar 1486, 1520, 1554 ve 1583 tarihlerine aittir. Bu defterlere göre 1486 yılında Trabzon şehrinin nüfusu 2025 Müslüman, 5549 Hristiyan; 1520 yılında 1720 Müslüman, 6033 Hristiyan; 1554 yılında 3012 Müslüman, 3513 Hristiyan; 1583 yılında 6083 Müslüman, 4901 Hristiyan olarak tespit edilmiştir.³³ XVII. yüzyılda Doğu Karadeniz Bölgesi'nin nüfusu ile ilgili bilgi veren tahrir defterleri olmadığından, bu yüzyılda bölgenin nüfusu ile ilgili bilgilere Cizye ve Mufassal Avarızhane Defterleri'nden ulaşmak mümkündür. Bu defterlere cizye ve avarızhane vergisi vermekle yükümlü halk kaydedilmekte, vergiden muaf halkın da neden vergi vermedikleri belirtilmektedir. 1681 tarihli avarızhane kayıtlarına göre Trabzon sancağında 10295 avarız vergisi veren hane ve 2831 avarızdan muaf hane bulunmaktadır. Bunlar da yaklaşık 65 bin kişilik bir nüfusa tekabül etmektedir. Nüfusun yaklaşık 60 bini Müslüman, 5 bini de Hristiyan olarak tespit edilmiştir.³⁴ Şer'iyeye sicillerindeki kayıtlardan hareketle Trabzon şehrindeki nüfusu Müslüman ve Hristiyan mahallelerine ayırmak mümkün olmamaktadır. Sicillerdeki mülk satışları ve mülk ihtilaflarından Trabzon'un hemen her mahallesinde Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında yapılan mülk satışlarının olduğunu görmek mümkündür.

²⁹ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 11-31.

³⁰ Trabzon'un fethi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mikhael Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli**, haz. Bilge Umar, İstanbul, 2008, s. 301. **Kritovulos Tarihi 1451-1467**, (Çev. Ari Çokona), İstanbul, 2012, s. 481-587. N. A. Çiftçiöğlü, **Aşıkpaşaoğlu Ahmed Aşiki Tevrihi Al-i Osman**, İstanbul, 1947, s. 203. Mehmed Neşri, **Kitab-ı Cihannümâ**, (Haz. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen), II, Ankara, 1995, s. 751-755. Tursun Bey, **Tarih-i Ebu'l-Feth**, (Haz. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 108-109. Konstantin Mihailoviç, **Bir Yeniçerinin Hatıraları**, (Çev. Nuri Fudayl Kıcıroğlu-Behiç Anıl Ekin), İstanbul, 2013, s. 95-96. Selahattin Tansel, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti**, TTK, Ankara, 1999, s. 249-250. Bekir Sıtkı Baykal, "Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", **AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, II, (2), 1964, s. 67.

³¹ Kenan İnan, "Trabzon'un Osmanlılar Tarafından Fethi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (14), Trabzon, 2003, s. 79.

³² M. Hanefi Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, TTK, Ankara, 2002, s. 19-49.

³³ Bostan, **Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, s. 158-172. Trabzon'un İslamlaşma süreci için ayrıca bkz. Heath W. Lowry, **Trabzon Şehrini İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2012.

³⁴ H. Bostan, **Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı**, Nöbetçi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 405-407.

Nüfus hareketi genellikle Müslümanların Hristiyan mahallelerine doğru yayılmaları şeklinde gelişmektedir. Doğal olarak fetihten uzun bir müddet sonra artık şehir halkı değişik dinlere mensup olarak yan yana yaşamaya başlamıştır. Bütün bunlar, Osmanlı klasik döneminde dinsel ve etnik grupların şehirde birbirlerine tamamen kapalı, ayrı cemaatler halinde yaşamadıklarını göstermektedir.³⁵

XVI. ve XVII. yüzyılda Doğu Karadeniz Bölgesi'nin nüfus hareketlerine bakıldığında XVI. yüzyılda nüfus 250 bin iken XVII. yüzyılda nüfusun 90 bine düştüğü görülmektedir. Nüfusun bu denli azalmasına Celali isyanlarının, vergi tahsildarı ve sayım görevlilerinin suistimallerinin, Kazak baskınlarının, bölgede yaşanan büyük çaplı bir kıtlığın, Trabzon beylerbeyisi Ömer Paşa ile eşkıyanın halka yönelik zulmünün, dışa ve içe yönelik sürgün ve iskân politikalarının etkisi olabileceği düşünülmektedir.³⁶ Nitekim XVII. Yüzyılın ilk yarısında Ruslar ve Lehlilere bağlı bulunan Kazaklar, Don ve Özi nehirlerinden çıkarak Karadeniz sahillerini sık sık istila edip, yağmalamış, ele geçenleri esir etmiş veya katletmişlerdir.³⁷ Yüzyılın başlarında başlayan Kazak saldırılarıyla, Karadeniz donanması Azak Denizi ve Karadeniz kıyılarında mücadele etmiştir. Ancak donanma ne kadar başarılı olsa da Kazak saldırılarını önleyememiştir.³⁸ Trabzon şehrinin Kazaklar açısından önemli bir saldırı ve yağmalama alanı haline geldiğini ve şehri tahrip etmeleri dönemin şer'iyeye sicillerine yansımıştır.³⁹ O dönemde bu olay Trabzon halkı arasında *Rus-ı menhus müstevli* (uğursuz Rus saldırısı) olarak adlandırılmıştır.⁴⁰ Trabzon halkının maruz kaldığı diğer bir husus Celali saldırıları olmuştur. Celali eşkıyalarının halktan zorla vergi topladıkları, ahalinin evlerini basarak mülklere, yiyecek ve giyeceklere zarar verdikleri ve halkın firar etmesine neden oldukları kaydedilmiştir.⁴¹ Trabzon Coğrafi konumu gereği Avrupa ile yapılan savaşlarda cephelere uzak bulunmaktaydı. Ancak Rusya ile çoğunlukla Azak bölgesinde cereyan eden savaşlarda ve İran savaşlarında buradan asker ve cephane malzemesi gönderilmekteydi.⁴² 1645-1669 yılları arasında cereyan eden Girit seferi, her ne kadar bölgeye uzak olsa da Trabzon'un da bir takım yükümlülüklerle tabi tutulmasına neden olmuştur. Girit seferi sebebiyle Samsun'da Osmanlı donanması için inşa olunan kalyonlar ve kadırgalara Trabzon ve çevresinden mali kaynak, usta ve işçi temin edilmiştir. Girit adasında savaşan ordu için gereken harp malzemelerinin nakli için Trabzon'da özel şahıslara ait gemilerin kiralanmak suretiyle temin edildiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra veziriazam Fazıl Ahmet Paşa tarafından Kandıye Kalesi'nin alınması için başlatılan

³⁵ İnan, Trabzon'un Fiziki Yapısı, s. 169-170

³⁶ Bostan, **Nüfus Hareketleri**, s. 407-408.

³⁷ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III, (2), s. 110

³⁸ Mahmut Goloğlu, **Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar**, Serander Yayıncılık, Trabzon, 1975, s. 67-71.

³⁹ K. İnan, "Kadı Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon Esnafları ve Faaliyetleri", **Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat içinde**, (Haz. K. İnan) Trabzon, 2013, s. 72-73.

⁴⁰ Dönemin şer'iyeye sicillerinde bu şekilde geçmektedir.

⁴¹ Bostan, **Nüfus Hareketleri**, s. 408.

⁴² Temel Öztürk, **Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon**, Serander Yayınları, Trabzon, 2011.

kuşatma harekâtında gereken lağımçı ve beldar⁴³ ihtiyacını karşılamak için Trabzon'dan da istekte bulunulmuştur. Girit seferinin Osmanlı Devleti'ne getirdiği mali yükü, devlet örfi vergilere müracaat etmek suretiyle kaldırmaya çalışmıştır.⁴⁴

Sonuç olarak Trabzon, köklü bir geçmişe sahip, kültür açısından zengin, eski çağlardan beri her zaman aktif limanı olan, seyyah ve devlet adamlarını ağırlayan, idari ve iktisadi açıdan Doğu Karadeniz'in merkezi olma özelliğine sahip önemli bir yerleşim yeridir. Fatih Sultan Mehmet'in fethettiği, I. Selim'in valilik yaptığı ve I. Süleyman'ın doğup büyüdüğü Trabzon şehri bu önemi ve özelliklerinden dolayı 19. yüzyıldan itibaren yerli ve yabancı birçok araştırmacının dikkatini çekmiş ve araştırmalara konu olmuştur.⁴⁵ Osmanlı Dönemi Trabzon Eyaleti ve özelde Trabzon şehri hakkında yapılan taşra hayatına dönük çalışmaların temel kaynağını şer'iyye sicilleri oluşturmaktadır. Bu çalışmalar gittikçe artan bir sayıda değişik akademisyenler tarafından literatüre kazandırılmaktadır.⁴⁶

Trabzon'daki sosyal ve kültürel hayata dair olmak üzere, Müslim-gayrimüslim ilişkileri, mülk satışları, borç-alacak ilişkileri, Trabzon'daki önemli şahıslar, Trabzon kadını vb. gibi alanlarda çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte mahkeme kayıtlarının verdiği bilgilere göre Trabzon'daki gündelik hayatın önemli bir kesimini oluşturan kölelerle ilgili yeterli çalışma

⁴³ Askeri harekâtlar sırasında yolları açıp düzeltme işini yapan, dağlar arasındaki geçitleri açan, hendek kazan şahıslara verilen isimdir. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarihi Deyimler ve Terimler Sözlüğü**. I, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s. 202.

⁴⁴ Girit seferinin Trabzon üzerindeki etkileri için bkz. Kenan İnan, "Trabzon Kadı Sicillerinde Girit Seferi Hakkında Kayıtlar (1648-1669)", **Osmanlı Devleti'nin 700. Yıldönümü Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (Haz. Turan Gökçe), İzmir, 2000, s. 295-311.

⁴⁵ Trabzon tarihi ile ilgili 2010 yılına kadar yapılmış yerli ve yabancı bütün çalışmaların yer aldığı, Küçükker tarafından hazırlanan Trabzon Tarihi Bibliyografyasında 1009 kitap, 156 tez, 1918 makale ve bildiri olmak üzere toplam 3085 adet çalışma tespit edilmiştir. Bkz. Yüksel Küçükker, **Trabzon Tarihi Bibliyografyası**, Serander Yayınları, Trabzon, 2010.

⁴⁶ Trabzon sosyal tarihi çalışmaları üzerine yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Ronald Jennings, "Pious Foundation in the Society and Economy of Ottoman Trabzon, 1565-1640", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, XXXIII, 1990, s. 271-336; "Plague in Trabzon and Reactions to it According to Local Judicial Registers", **Humanist and Scholar, Essays in Honor of Andreas Tietze**, Heath Lowry-Donald Quatert (Ed.), The Isis Press, İstanbul: 1993, s. 27-36; "The Society and Economy of Maçukain the Ottoman Judicial Registers of Trabzon 1560-1640", **Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society**, Antony Bryer-Heath Lowry (Ed.), Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1986, s. 129-154; Kenan İnan, "1831 Nolu Şer'iyye Siciline Göre 17. Yüzyılda Trabzon'da Mülk Satışı", **Türk Dünyası Araştırmaları**, (120), İstanbul, 1999, s. 103-124; "Trabzon Şer'iyye Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç-Alacak İlişkileri", **İslamiyat**, II, (4), Ankara, 1999, s. 91-109; "Kadı Sicillerine Göre Trabzon'da Beşlü Taifesi (1648-1658)", **XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül Kongreye Sunan Bildiriler**, II, Ankara, 2005, s. 397-411; İnan bahsi geçen bu makale ve bildirileri kitap haline getirilmiştir; Kenan İnan, **Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 2013. Temel Öztürk, "1918 Numaralı Kadı Siciline Göre 18. Yüzyılda Trabzon'da Giyim-Kuşam Kültürü", **Journal of Black Sea Studies**, (18), 2015, s. 9-29; "Kadı Sicillerindeki Bazı Muhallefatlara Göre Trabzon'da Temizlik ve Vücut Bakım Malzemeleri", **Journal of Black Sea Studies**, (32), 2008, s. 249-283. Miraç Tosun, Trabzon'da Cemaatler Arası İlişkiler (1700-1710), Serander Yayınları, Trabzon, 2018. Sebahittin Usta, **Trabzon'da Vakıflar 1550-1650**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014. Yücel Dursun, **Trabzon Eyaleti'nde Kırsal Yerleşim: Yomra Nahiyesi Örneği (1461-1682)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015. Aslı Özcan, **Trabzon Şer'iyye Sicillerine Göre Modern Öncesi Dönemde Osmanlı Kadını (XVII. Yüzyılın İlk Yarısı)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018. Sebahittin Usta, "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Toplumsal Şiddetin Bir Örneği Olarak Küfür", **OTAM**, (47), 2020, s. 121-138.

yapılmadığı görülmüştür. Doğrudan kölelikle ilgili olmayan bir kısım çalışmalarda kölelere değinen olmuş ancak sadece Trabzon kölelerine ait derinlemesine ve geniş çaplı bir araştırma yapılmamıştır. Bu bağlamda, İzzet Sak, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda sosyal ve ekonomik hayatta köleler ile ilgili yaptığı doktora çalışmasında Konya, Isparta, Gaziantep, Bor ve Trabzon şer'iyeye sicillerini kaynak olarak kullanmıştır. Trabzon'a ait 1821, 1827, 1830, 1832, 1838, 1846, 1852, 1864 numaralı XVII. yüzyıla ait siciller ve 1877, 1902 numaralı 18. yüzyıla ait siciller olmak üzere toplam 10 adet Trabzon şer'iyeye sicilinden faydalanmıştır. İzzet Sak'ın çalışmasında kullandığı Trabzon sicillerinde tarihsel olarak bir düzen takip etmediği gözlenmiştir. İzzet Sak'ın bu çalışmasıyla konumuzun örtüşen yönünde XVII. yüzyılın sadece ilk yarısına ait 3 sicil ve ikinci yarısına ait 5 sicil kullanılmakla birlikte çalışmada tespit edilen köle kayıtlarının ayrıntılı incelenmemiş ve genellikle konularla ilgili sicil numarası verilerek geçilmiş olması konunun ayrıntılı ele alınmasını gerekli kılmıştır.⁴⁷ Trabzon sicilleri üzerinden kısmen de olsa kölelere değinen bir başka araştırmacı Aslı Özcan'dır. Aslı Özcan, XVII. yüzyılın ilk yarısını kapsayan doktora çalışmasında bir kadın ve aynı zamanda meta olan cariyeleri hukuki açıdan değerlendirmiş, cariyeye azatları ve cariyelere sahip olan kadın efendileri hakkında bilgiler vermiştir.⁴⁸

Öte yandan Trabzon'da kölelik konulu yapılan ilk kapsamlı çalışma tarafımızca hazırlanan *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Kölelik* isimli yüksek lisans tezidir.⁴⁹ 2017 yılında yapılan bu çalışmada XVII. yüzyılın ikinci çeyreğine ait toplam 5 adet şer'iyeye sicil defteri kullanılmıştır. Çalışmada toplam 149 adet köle kaydı tespit edilmiş olup bununun 95'ini azat kayıtları oluşturmakla birlikte konuları kapsamında köleler dar bir çerçevede ele alınmıştır. Bu nedenle konunun devamını sağlamak ve konuya daha geniş açıdan yüzyılın geri kalan kısmını tamamlamak yönünde daha kapsayıcı bir tez çalışmasının tebârüz etmesi düşünülmüştür. Böyle bir çalışmada dikkate alınan zaman aralığı, XVII. yüzyılın ikinci yarısı yani 1650-1700 yılları arasını kapsayan 50 yıllık bir dönem ihtiva etmekle birlikte konunun bütünlüğü açısından XVII. yüzyılın ilk yarısından da örnekler verilerek daha anlaşılır bir metin ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Bilindiği üzere XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti, siyasi, askeri ve ekonomi olarak olumsuz bir dönüşüm süreci geçirmiş ve bu dönüşümdeki olumsuzluklar devletin her bölgesinde hissedilmiştir.⁵⁰ Tam da bu zaman diliminde devletin temel köle kaynağını oluşturan fetihlerin azaldığı bu dönemde aslında Trabzon özelinde tasarlanan ancak devletin genel uygulamasına da ışık tutması düşünülen bu çalışma planlanmıştır.

⁴⁷ İzzet Sak, **Şer'iyeye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992. Ayrıca Civan Çelik, yüksek lisans tezinden oluşturduğu kitabında, İzzet Sak'ın doktora çalışmasını büyük ölçüde kullandığından, Trabzon'un da adı geçmektedir. Civan Çelik çalışmasını 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde kölelik ile ilgili yapmış, ancak İzzet Sak'ın 17. Yüzyıl da içeren doktora tezindeki kayıtlara büyük oranda yer verdiği görülmüştür. Bkz. Civan Çelik, **Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Devleti'nde Kölelik (18. Yüzyıl ve 19. Yüzyıl)**, Yolcu Yayınları, Samsun, 2012.

⁴⁸ Özcan, a.g.t., s. 148-157.

⁴⁹ Sabiha Altındağ, **XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Kölelik**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

⁵⁰ Tezin birinci bölümünde XVII. yüzyıl Osmanlı tarihi hakkında değerlendirme yapılmıştır.

Çalışma kapsamında Trabzon şehrine ait, 1650-1700 yıllarını kapsayan 34 adet şer'iyeye sicili, tezin ana kaynağını oluşturmaktadır. 1831-1864 numaralarını kapsayan 34 defter, 1650-1700 yılları arasında ihtiva etmektedir. Bahsi geçen bu defterler okunmuş ve içerinde kölelik ile ilgili olan kayıtlar tespit edilmiştir. Sicillerin numaraları ve kapsadığı tarihler, bu defterlerin her birinde tespit edilen kölelik kayıtları ve toplam sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Defterler ve Konu ile İlgili Kayıt Sayıları

Sicil No-Tarih (H./M.)	Toplam Kayıt Sayısı
1831, 1058-1061/1647-1650	33
1832, 1061-1062/1650-1651	30
1833, 1062-1064/1651-1653	39
1834, 1064-1065/1653-1654	23
1835, 1065-1066/1654-1655	20
1836, 1067-1068/1656-1657	22
1837, 1068-1069/1657-1658	38
1838, 1069-1071-1072/1658-1660-1661	18
1839, 1073-1074/1662-1663	Bozuk
1840, 1074/1663	10
1841, 1080-1082/1669-1671	11
1842, 1075-1076/1664-1665	34
1843, 1076-1077/1665-1666	33
1844, 1077-1080/1666-1669	41
1845, 1078-1079/1667-1668	29
1846, 1080-1081/1669-1670	14
1847, 1083-1082/1672-1671	10
1848, 1086-1087/1675-1676	13
1849, 1087-1088/1676-1677	15
1850, 1088-1089/1677-1678	12
1851, 1089-1094/1678-1683	36
1852, 1091-1092/1680-1681	37
1853, 1094-1095-1096/1683-1684-1685	12
1854, 1096-1097/1685-1686	14
1855, 1098-1099/1687-1688	24
1856, 1099-1100/1688-1689	22
1857, 1101-1102/1690-1691	10
1858, 1102-1103/1691-1692	20
1859, 1103-1104/1692-1693	13
1860, 1104-1105/1693-1694	6
1861, 1105-1106/1694-1695	17
1862, 1107-1108/1696-1697	8
1863, 1109-1110/1698-1699	7
1864, 1110-1111/1699-1700	6
Toplam Kayıt Sayısı	677

Yukarıdaki tabloda numaraları ve kapsadıkları tarih aralıkları verilen şer'iyye sicilleri hakkında bir kısım izahta bulunmak gerekmektedir. 1839 numaralı defter büyük ölçüde tahrip olduğu için değerlendirmeye alınamamıştır. Değerlendirmeye alınan 33 defter toplam 3.569 varak olup teze konu oluşturan kayıt sayısı 677'dir. 1838 numaralı defterdeki kayıtların kronolojik bir sıra takip etmemektedir. Kayıtlarda 1071-1072-1070-1069/1660-1661-1659-1658 tarihleri ile karışık bir şekilde verilmiştir. Ayrıca bu defterde sahife numaralandırması da diğer defterlere göre farklıdır. Diğer defterlerde her varağa bir numara verilirken 1838 numaralı defterde her sahifeye bir numara verilmiştir. Bu nedenle çalışmada, bahsi geçen bu defterden alıntı yaparken sahifeye göre numaralandırma esas alınmıştır. Tablodan da görüleceği üzere 34 defterin her biri tarihsel olarak birbirinin devamı gibi görünürken 1841 numaralı defterin tarihlerine bakıldığında 1846 numaralı defterin devamı niteliğindedir. 1859 numaralı defter 1103-1104/1692-1693 tarihlerini ihtiva etmesine rağmen ilk 10 varağının 1038-1039/1627-1628 tarihli olduğu görülmektedir.

Trabzon'un sosyal tarihine kölelik bağlamında daha derinden bakmayı hedefleyen bu tezde, 50 yıllık süre içerisinde Trabzon'da köle kullanımı ve köle hakları, İslam hukuku bağlamında kölelere tanınan hukuki hakların taşrada uygulanması, Trabzon toplumunun sahip olduğu kölelerin nerelerde istihdam edildiği, efendi-köle ilişkisi bağlamında kölelerin Trabzon sosyal hayatında kendilerini temsil etmeleri, Trabzon ekonomisinin ve asayişinin içinde kölelerin durumu, azat edilen kölelerin hür olduktan sonra yaşadıkları süreçler gibi hususlara ağırlık verilmiştir. Genel anlamda Osmanlı Devleti'nin, bölgesel anlamda ise Trabzon'un sosyal hayatına farklı bir boyut kazandıracak olan bu çalışma, İslam-Osmanlı hukukunda köleler ve onların Trabzon şer'iyye sicillerine yansıyan hayatlarını anlayabilmek açısından önem arz etmektedir.

Tez üç bölüm şeklinde kurgulanmıştır. Birinci bölümde; köleliğin tarihçesi değerlendirilirken medeniyetler arası köleliği karşılaştırmalı perspektiften incelenmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nden önce uygulanan köleliğin tarihçesi konusunda tafsilata girilmeyerek genel bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda köleciler topluluklar Antik Yunan ve Roma'daki kölelik sistemleri değerlendirilmiş, Hristiyanlıkta, Yahudilikte, İslamiyet'te ve bu dinlerin kutsal kitaplarında köleliğin ne şekilde işlendiği hakkında bilgi verilmiş, bu dinlerin köleliğe bakış açısı mukayese edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra İslamiyet öncesi ve sonrası olmak üzere Türk devletlerindeki kölelik uygulamaları hakkında genel bilgi verilmiştir. Son olarak konunun zaman zarfında sosyal, siyasi ve kültürel hayatın anlaşılması açısından Osmanlı Devleti'ndeki durum ele alınmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde köleliğin başlangıcı ve bir müessese haline dönüşüm süreci, kimlerin köle olabileceği, köle kaynakları, kölelerin temin şekli, devlete ve halka ait köleler, yabancı seyyahların gözüyle Osmanlı Devleti'nde köleler olmak üzere devlet bünyesinde kölelik uygulamasının hangi ölçüde yer bulduğu ve nasıl geliştiği izah edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde; Trabzon'da, İslam ve Osmanlı hukuku bağlamında kölelerin azat şekilleri, azat olmuş kölelerin durumları, kaçak kölelerin yakalanması ve yakalandıktan sonra işleyen süreç

hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre, ilk olarak Trabzon'da kaç tane kölenin azat edildiği, cinsiyetleri, hangi usul (karşılıksız, tedbir, kitabet) kullanılarak azat edildikleri ayrı ayrı başlıklarla açıklanmıştır. Ayrıca azat kayıtları hakkında, kölelerin isimlerini, fiziksel özelliklerini, milliyetlerini, cinsiyetlerini, azat şekillerini ve efendilerinin isimlerini gösteren ayrıntılı bir tablo hazırlanmıştır. Daha sonra azat eden ve azat olan arasındaki ilişki, efendilerin azat ettikleri kölelerine mal mülk hibe etmesi ve hibe edilen eşyalar hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında azat olan kölelerin azat edildikleri halde kendilerini tekrar köleleştirmek isteyenlere karşı hürriyetini ispat etmek için uğraştıkları, bu yönde hür olduklarının ispatı ele alınmıştır. İkinci bölümde son olarak Trabzon'da bulunan kaçak kölelerin durumları, nereden kaçtıkları, kimlerin yakaladığı, kaçak köleler için sahipleri bulununcaya kadar geçinmeleri için tahsis edilen nafaka miktarları gibi bilgilere yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Trabzon'da kölelerin sosyal ve ekonomik hayattaki yeri şer'iyeye sicillerindeki kayıtlar ışığında, İslam ve Osmanlı hukuku çerçevesinde derinlemesine incelenmiştir. Buna göre ilk olarak, Trabzon'da kölelerin aile hayatı, evlenmeleri, nikâh akitleri, mehir miktarları, boşanmaları ve köle çocukları ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. İkinci olarak kölelerin sosyal hayatta maruz kaldıkları veya maruz bıraktıkları namus olayları (zina, kız kaçırma ve ırza geçme, iftira ve hakaret), şiddet olaylarında ise kurban veya mücrim olarak kölelerin karıştığı asayiş olaylarında (hırsızlık, ölüm, darp ve yaralama) köleler değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Üçüncü olarak, Trabzon'daki kölelerin ekonomik bağlamda, sicillerdeki tereke kayıtları, köle satışı kayıtları ve köle fiyatı veren diğer çeşitli kayıtlar göz önüne alınarak kölelerin fiyatlarının değerlendirilmesine yönelik ekonomik bir analiz gerçekleştirilmiştir. Köle fiyatları, aynı yıllara tekabül eden narh kayıtlarındaki ürün fiyatları ve mülk satışı kayıtlarındaki mülk fiyatlarıyla mukayese edilmiştir. Ayrıca kölelerin fiyatlarının daha iyi anlaşılması bakımından XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde kullanımda olan paraların akçe ve kuruş cinsinden değerleri de tespit edilmiştir. Satış kayıtlarında karşılaşılan ayıplı köleler tespit edilerek, bu kölelerin ayıplarının ne olduğu, alıcı ile satıcı arasındaki anlaşmazlıklarda mahkemenin ne şekilde karar verdiği hususunda bilgi verilmiştir. Bu bölümde son olarak Trabzon'da bulunan kölelerin ve köle sahiplerinin cinsiyet bağlamında değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bağlamda Trabzon'da bulunan kadın ve erkek kölelerin ayrı ayrı sayıları, milliyetleri, fiziksel özellikleri ve isimleri gibi bilgiler verilmiştir. Ayrıca Trabzon'da bulunan erkek sahiplerin, kadın köleleri üzerindeki istifraş (yatağa alma) hakkına İslam hukuku çerçevesinde değinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KÖLELİK VE OSMANLI DEVLETİ

1.1. Tarihi Süreçte Kölelik

Tarihi süreçte kölelerin aktif bir şekilde kullanımının tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte, arkeolojik kaynaklar bu kurumun köklerinin M.Ö. IV. binlere kadar gittiğini göstermektedir. Mısır'da elleri arkalarına bağlı olarak yapılmış küçük tutsak heykellerin varlığı buna kanıt olarak gösterilebilmektedir.⁵¹ Kölelik kavramının geçtiği ilk yazılı kaynak ise Sümer yazılı kaynaklarıdır. Burada 'Luhur-Sag' erkek köle, 'Salhur-Sag' kadın köle anlamında yazılmıştır.⁵² Yazının icadından itibaren Sümer, Akad, Babil, Asur ve Hitit gibi önemli devletlerin yazılı kanunlarında kölelere oldukça fazla yer verildiği görülmektedir.⁵³

Hâkimiyet alanı genişleyen ve zenginleşen toplumlarda nüfusun çoğalması, daha fazla iş gücü ihtiyacı köleye olan talebi arttırmıştır. Kölelik, yerleşik hayata geçmiş toplumlarda ve merkezi idare ile yönetilen devletlerde daha kurumsal ve düzenli bir işleyişe sahip olmuştur. Tarihi süreç içerisinde kölelik değerlendirilirken konunun genişliğine binaen bu alanda tarihe damga vurmuş medeniyetlerden Ege ve takiben Roma medeniyetlerindeki kölelik uygulamaları üzerinde dikkatle durulmuştur. Bu uygulamalar İslam ve Osmanlı uygulamaları ile mukayese edilirken diğer kitabi dinler olan İbranilik ve Hristiyanlığın köleliğe bakışından da bahsedilecektir. Son olarak Osmanlı Devleti'nin kurucularının Türkler olması hasebiyle İslamiyet'in kabulünden önce Türkler'de köle kullanımı ve diğer İslam devletlerindeki uygulamalara da yer verilecektir.

⁵¹ V. Diakov-S. Kovalev, **İlkçağ Tarihi I: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan**, (Çev. Ö. İnce), Yordam Yayınları, Ankara, 2010, s. 131.

⁵² Füzüzan Kınal, **Eski Mezopotamya Tarihi**, AÜDTCF Yayınları, Ankara, 1983, s. 152.

⁵³ Turgut Yiğit, "Çivi Yazılı Kanunlarda Kölelik", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, III, (2), Ankara, 1999, s. 53-69; Yusuf Kılıç-Suzan Akkuş, "Çivi Yazılı Hukukta Köle Satış Bedelleri", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, VI, (2), Elazığ, 2010, s. 163-187; Gülnihal Bozkurt, "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, XXXVIII (1), 1981, s. 85-86; Yusuf Kılıç, Suzan Akkuş, "Çivi Yazılı Hukukta Köle Satış Bedelleri", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, VI, (2), Elazığ, 2010, s. 163-187; Sezer Seçer Fidan, "Hitit Sosyal Sınıfları İçinde Hür İnsanlar ve Köleler", (**Tematik Arkeoloji Serisi**) **TAS II**, 2015, s. 227; Sedat Alp, "Hititlerde Sosyal Sınıf Nam.ra'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı", **Belleten**, XIII (50), TTK Basımevi, Ankara, 1949, s. 251-253; Sedat Alp, "Hitit Kanunları Hakkında", **DTCFD**, (5), Ankara, 1947, s. 478.

1.1.1. Köleci Toplular: Antik Yunan ve Romalılar

1.1.1.1. Antik Yunanda Kölelik

Antik kaynaklar, Yunan kent devletlerinin gelişmesi ile kölelik müessesesinin yaygınlaşmasının arasında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermektedir. Pers savaşlarıyla beraber giderek güçlenen Atina'nın, klasik dönemle birlikte (M.Ö. V. yüzyıl) köleci bir toplum haline geldiği düşünülmektedir.⁵⁴ Zaman geçtikçe köleliği belirleyen nedenler köleden doğma, savaşta tutsak olma, kaçırma ya da birinin ekonomik durumunun değişmesiyle olmuştur. Köle emeğine olan ihtiyaç nüfusun ve savaşların artmasıyla çoğalmıştır.⁵⁵ Antik Yunanda yasal açıdan efendi kölesi üzerinde tam ve keyfi bir kontrol sağlamıştır. Kadın köleler evde çalışıp daha ağır işlerde veya açık havada görev yapmamışlardır. Eski Yunanda tarım köleliği azdır ve köleler daha çok el sanatları endüstrisinde ve madenlerde çalıştırılmışlardır. Antik Yunanda üretim düzeninin bir sonucu olarak kölelerin hayat koşulları çok sert olmamıştır. Sadece madenlerde çalışan köleler için durum aynı değildir, onları insanlık dışı bir sertlikle çalıştırmaktan kaçınmamışlardır.⁵⁶

Zaman ilerledikçe Antik Yunanda kölelerin yaşam şartları daha sert hale gelmiş ve köleler efendilerinden sınırsız ceza ve işkence görür vaziyete gelmiştir. Köleler şahıs değildir ve hukuki açıdan tüm haklardan yoksun bir eşya konumunda olmuştur.⁵⁷ Antik Yunanda hür Yunan vatandaşının nüfusu köle nüfusundan azdır, öyle ki hemen her hürün birkaç tane kölesi vardır. Bundan dolayı Yunan medeniyetinin üretim şekli köle emeğine dayanmaktadır.⁵⁸

Antik Yunanda köle satışları belli bir yasal düzen içinde olmak zorundadır. Her kölenin devlet kontrolünde satılması ve devlet görevlilerinin alım satım vergisini kolayca toplayabilmesi amacıyla köle alışverişlerine önceden duyuru yapılması koşuluyla izin verilmiştir. Köleler Atina'da her ayın ilk günü kurulan pazarlarda alıcıların iyice görebilmesi için boyunlarında tüm özelliklerinin yazılı olduğu bir levha taşıyarak, yüksek bir platforma çıkarılıp sergilenmişlerdir.⁵⁹ Bütün bu kötü şartların yanında kölelerin bazı hukuki hakları da olmuştur. Kölelere efendisinin izniyle para biriktirme ve zulme karşı mahkemeye başvurma hakkı tanınmıştır. Kölelerin önemli bir iş gücünü oluşturması ve günlük hayat açısından vazgeçilmez olmalarından dolayı bu hakkın sağlandığı düşünülebilir. Ayrıca efendi isterse kölesinin azat olduğunu ilan ederek kölesini özgürlüğüne kavuşturabilmektedir.

⁵⁴ Osman Emir, "Grek Kolonizasyon Döneminde Karadeniz'de Önemli Bir Geçim Kaynağı: Köle Ticareti", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, (10), Serander Yayınları, Trabzon, 2011, s. 13

⁵⁵ William Westermann, **The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity**, Philadelphia, 1984, s. 2-8.

⁵⁶ Alaeddin Şenel, **Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970, s. 273.

⁵⁷ Gülnihal Bozkurt, "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, XXXVIII (1), 1981, s. 89.

⁵⁸ Yunan Uygarlığının köle emeğine dayanıp dayanmaması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. I. Finley, "Was Greek Civilization Based on Slave Labour?", **Historia**, (8), 1959, s. 145-164.

⁵⁹ Hasan Malay, **Çağlar Boyu Kölelik (Eski Yunan ve Roma)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s. 47

Toplumların önde gelen isimlerinin ve devlet adamlarının kölelikle ilgili destekleyici tavırları, Antik Yunanda köleliğin yaygınlaşması ve daha fazla talep edilmesinin arkasındaki sebeplerden biri olabilir. Bu noktada Antik Yunan'ın önemli isimlerinden Homeros, Aristo ve Platon'un fikirleri kendi dönemlerindeki köleliğe bakış açısının nasıl olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

M.Ö. VIII. yüzyılda yazdığı epik şiirlerinde Homeros kölelerden ve efendilerinden bahsetmektedir. Homeros şiirlerinden anlaşıldığına göre, Antik Yunan'da kölelik en başlarda yaygın değildir. Kölelerin sayısı oldukça azdır ve kölelere sadece en zengin cemaatler sahip olabilmektedir. Köle elde etme yollarında ise en başlarda köle sayısından da anlaşılacağı üzere köle yakalamak amacıyla bir yere akın yapılmamıştır ya da borç nedeniyle köleleştirme gibi ekstra kölelik nedenleri yoktur. Homeros döneminde köleler aralıklı olarak savaşlarda tutsak edilerek elde edilmiştir.⁶⁰ Homeros, şiirlerinde kölelere sahiplerinin son derece ılımlı ve nazik davrandıklarını ve daha aşağı statüde olsalar da bir insan olarak saygı gösterdiklerini buna mukabil kölelerin de efendilerine genel olarak sadık oldukları belirtmiştir. *Odyseia*'da geçen diyaloglarla halkın kölelere olan bakış açısını biraz olsun değerlendirebilmekteyiz. Buna göre, herkesin iyi ve güvenilir kölelere sahip olması gerektiği ve kölelerin şimdiye kadar kendilerinin her açıdan kardeşlere ya da oğullara nazaran daha iyi olduklarını gösterdiklerini ve kölelerin efendilerinin şahsını, mülkünü ve ailesini koruduğunu belirtir. Fakat bu tür örnekler köleyle efendisinin bireysel karakterlerine bağlıdır.⁶¹

Platon toplumun nasıl olması gerektiğine dair yeni fikirler ortaya attığı ve devletin temelini oluşturması gereken prensipleri sıraladığı "Yasalar" isimli eserinde toplumun en alt katmanını oluşturan kölelere de yer vermiştir. Köleliği savunduğu eserde kölelerin efendilerine ve efendilerin kölelerine nasıl davranması gerektiği hakkındaki düşüncelerini sıralamıştır. Buna göre, köleleri hayvanlarla bir tutmuş ve hayvanların çobana ihtiyaç duyduğu gibi kölelerin de efendilerine ihtiyacı olduğunu, kölelerin de hayvanlar gibi yalnız başına yaşamaya bırakılmayacağını belirtmiştir. Efendilerin kölelerinin isyan etmemelerini ve itaatkâr olmasını istiyorlarsa aynı ülke halkından ve aynı dili konuşan köleler edinmemeleri gerektiğini vurgulamıştır. Platon'a göre, efendiler, köleleri bir hata yapınca onları uyarıp şımartmamalı onları hakkınca cezalandırmalıdır. Eğer efendiler köleleri ile şakalaşp onları şımartırlarsa onları yönetilmesi zor kişiler yapar ve kendilerini yönetemeyecek konuma sokarlar. Bu nedenle kölelere söylenen her söz bir emir olmalıdır.⁶² Platon efendilerin otoritesinin sarsılmaması için tam anlamıyla bir meta (mal-eşya) sıfatına koyduğu kölelere insan gibi davranılmaması gerektiğini vurgulamıştır.

⁶⁰ Westermann, a.g.e., s. 1-2.

⁶¹ Homeros, **İliada ve Odyseia**, (Çev: Furkan Akderin), Versus Yayınları, İstanbul, 2010, s. 40.

⁶² Platon, **Yasalar**, (Çev. Candan Şentuna-Saffet Babür), Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 246-248.

Aristo, devlet yönetiminin nasıl olması gerektiğini anlattığı eseri “Politika”da öncelikle devleti oluşturan topluluk ve topluluğu da oluşturan aile kavramı üzerinde durmaktadır. Aile ekonomisinden ve mülkiyet hakkından söz ederken sıkça köleler üzerinden de örnekler vermektedir. Üretimin insan gücüne dayandığı bir devirde, özgür bir kişinin yaşamasına imkân veren bir araç saydığı kölelerin hür insanlar tarafından sömürülmesini doğal karşılamaktadır. Ona göre, işleri bedenlerinin kullanımından ibaret kalan ve zekâsını sadece iş yaparken basit şekilde kullanan, kendilerinden daha iyi bir şey beklenemeyecek olanlar doğası gereği köledir. Aristo’nun savunduğu görüşe göre yönetilen insan topluluğu yönetenlerin kölesi konumundadır. Ayrıca toplumda zekâsıyla ve zenginliğiyle ayrılmış bazı insanların ihtiyacını karşılayan herkes köledir. Aristo önce devletin toplumu yönetmesi ile efendinin kölesini yönetmesi arasında benzerlik kurmuş daha sonra bu fikriyle çelişen görüşler ileri sürmüştür. Şöyle ki, devleti efendinin yerine, yönetilen toplumu köle yerine koymuş ve efendilik etme işi kötü yapıldığında, her iki tarafın çıkarlarına ters düşmekle efendi ve köle arasında sevgi duygusunun bulunmasının iki taraf için de faydalı olacağını belirtmiştir. Ancak kölelik durumunun özgür yönetilen halkla aynı olmadığını farkına varmış, kölelere efendilerinin zor kullanmasından ve kölelerin tutsaklıktan geldiği düşünülünce, efendinin kölesini yönetmesiyle siyasal yönetim arasında bir ayrılık olduğunu kabul etmiştir. Anlaşıldığına göre Aristo köleyi sadece zekâ yönünden eksik, bir başkasını yönetemeyecek ama başkalarının her türlü işini yapacak, maddi yönden çok zayıf ve başkasına eşya olacak kişiler olarak tanımlamaktadır. Savaşlarda esir edilenlerin köleliğini ise ayrı tutmakta, onlara köle denmemesi gerektiğini, savaşta esir edilme yoluyla kullanılan köle teriminin sadece barbarlar için kullanılmasını gerektiğini söylemektedir.⁶³ Aristo, kölelerin kendi başına elde edemeyeceği bir yaşama tarzına efendileri aracılığıyla ulaşma imkânları olduğundan dolayı köleler açısından kölelik müessesesinin hayırlı ve güzel bir şey olduğu kanaatindedir.⁶⁴

1.1.1.2. Roma’da Kölelik

Antik Yunandan farklı olarak, en üst derecede köleci devleti kuran Roma’da köleler maddi servetin başlıca üreticileri idi. Köleler ile köle sahipleri arasındaki sınıf savaşlarının en acımasız biçimleri Roma’da meydana gelmiştir. Roma tarihi köleci toplumu ekonomik, toplumsal ve siyasal süreçlerini en ayırt edici çizgileri ile göstermektedir.⁶⁵ Roma’da, köle olarak doğma, savaşlarda tutsak edilip satılma, ağır bir suçun cezası olarak, borçluluk halinde ve fakirlik gibi birçok köle olma nedeni mevcuttur. Roma’nın kuruluş döneminde de diğer devletlerde olduğu gibi köle kullanımı ve sınıf farkı oldukça azdır. Ancak daha sonra devletin güçlenmesi ve belirli bir

⁶³ Aristoteles, **Politika**, (Çev. Mete Tuncay), Remzi Kitabevi, İstanbul 2018, s. 14-21. Hasan Tahsin Fendoğlu, “Aristoteles’in Devlet Felsefesi ve Önceki Anayasa Hukukumuz”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 6 (6), 1993, 129-155. Aristo’nun köleler hakkındaki olumsuz tutumunun Antik Yunandaki kölelerin çoğunun barbar olmasından kaynaklandığı görüşü vardır. Bkz. Gaetano Mosca, **Siyasi Doktrinler Tarihi (Eski Çağlardan Günümüze Kadar)**, (Çev. Samih Tiryakioğlu), Varlık Yayınları, İstanbul, 1963, s. 43.

⁶⁴ M. Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, “Köle”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 237.

⁶⁵ Zubritski, Mitropolski, Kerov, **İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum**, Sol Yayınları, Ankara, 2019, s. 121.

zümrenin çok zenginleşmesi hem aradaki sınıf farkını hem de köle kullanımının miktarını çoğaltmıştır. Köle nüfusu arttıkça Roma hukukunda kölelere de yer verilmiştir. Roma hukukunda insanlar hür ve köle olarak iki sınıfa ayrılmıştır. Bundan dolayı beden çalışması ve fikir çalışması arasında da bir ayırım yaşanmıştır. Fikir çalışması özgür soylu sınıfa uygun bir çalışma olarak görülürken, beden çalışması kölelere ait bir çalışma türü olarak kabul edilmiştir. Ancak köleler de fikri çalışmada bulunabilmekle birlikte, kölelerin bu alandaki çalışması da beden çalışması olarak görülmüştür. Çünkü üstün yetenekleri olmasına rağmen köle statüsünde olması onun fikri çalışmalarının değerini düşürmektedir. Roma'da tarımcılık, maden ocaklarının işletilmesi, marangozluk, gemicilik gibi bütün bedeni işler köleler tarafından yapılmaktadır. Böylece Roma'da elde etme yolları çok fazla olan kölelik hukuki bir müessese şeklinde, ücretsiz üretim kaynağı olarak köle sahiplerine dolayısıyla da devlete büyük ölçüde maddi fayda sağlamıştır.⁶⁶

Roma'da da diğer devletlerdeki gibi köleler sahiplerinin malı olduklarından bir insan olarak kabul edilmemiş, sahiplerinin her türlü keyfi muamelelerine maruz kalmışlardır. Diğer hür insanların sahip olduğu en küçük haklardan bile yoksun olmuşlardır. Ayrıca Roma'da doğum yoluyla köle olma annenin köle veya özgür olma durumuna göre değişmektedir. Çocuğun babası hür, annesi köle olsa çocuk, köle olarak doğmaktadır. Eğer baba köle, anne hür olursa çocuk da hür olarak dünyaya gelmektedir.⁶⁷

Roma'da cumhuriyetin kuruluşu ve Hristiyanlığın ortaya çıkışına bağlı olarak kölelik eskiye göre bir nebze daha ılımlı hale gelmiştir. İlimlilikten kasıt ise kölelerin azat edilebilmesidir. Yapılan fetihlerle beraber köle sayısı oldukça artmış, buna mukabil yetenekleriyle kendilerini gösteren köleler için de azat yolu açılmıştır. Böylece yavaş yavaş yeni bir tabaka olan azatlılar tabakası oluşmaya başlamıştır. Azat etme yollarının başında efendisinin hukuki bir muamele ile kölesine özgürlüğünü kazandırmasıdır. Bunun dışında, vasiyetle, değnekle, nüfus sayımıyla ve kölesini sofrasına davet etmesi şeklinde azat yöntemleri vardır. Cumhuriyetin sonlarında bir de köle kendi parasıyla özgürlüğünü satın alabilme imkânı bulmuştur. Ancak köleler hürriyetine kavuşabilmesine rağmen, azatlık köleler üzerindeki bütün sınırlamaları ortadan kaldırmamış ikinci derecede vatandaş olmaktan ileriye gidememişlerdir. Azatlılar eski efendilerine bir şekilde bağlı kalmışlardır ve kazandıklarının bir miktarını onlara vermişlerdir. Uzak ülkelerden gelen, ayrı soy ve kültürden olan sayısız kölelerin azat edilerek Roma vatandaşı haline getirilmeleri, vatandaşlığını vermekte oldukça titiz davranan Romalılar için sakıncalı görülmüştür. Ayrıca azatlıların sayısı zamanla çok büyüdüğünden ve azat etmek keyfi bir hal aldığından dolayı Roma hukukunda azat etme şekillerini düzene koyacak ve sınırlamalar getirecek kanunlar yer almıştır. Daha sonra

⁶⁶ Karoly Visky, "Roma Hukukunda Kölelik ve Serbest Meslekler (1)", (Çev. Bülent Tahiroğlu), **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XL (1-4), 1974, s. 659-690. Yiğit Sayın, **Roma'da Köle ve Hukuku**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020.

⁶⁷ Özlem Söğütü Erişgin, "Roma Hukukunda Hamile Kadın Kölenin Çocuğunun Hukuksal Yazgısı Hakkında", **AÜHFD**, LXI, (4), 2012, s. 1407-1436. Roma'daki çocuğun anneye tabi olarak köle veya hür doğması durumu İslam ve Osmanlı hukukundaki uygulamalara benzerdir. Bu konuya daha sonraki bölümlerde yer verilecektir.

Justinianus döneminde, kölelerin azat edilmelerine ve hürriyet durumlarına ait karışık usuller Justinianus hukukundan silinmiş ve kölelerin azat edilmesi kolaylaştırılmıştır.⁶⁸

Kölelik Roma tarihinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur. Tarihin kaydettiği en büyük köle isyanları Roma'da yaşanmıştır.⁶⁹ Roma'da başlangıçta köleliğe karşı kayda değer bir felsefi sorgulama yapılmamıştır. Daha sonra Stoa felsefesi bu noktada köleliğin gölgesinde kalan özgürlük problemini ahlak-siyaset ilişkisi çerçevesinde bir sorgulama ile kendini hissettirmiştir. Stoa düşüncesinin mimarları “ölüm herkesi eşit kılar” sloganı ile köleliğe karşı savaş açmışlardır. İçinde önceden köle olan (Epiktetos gibi) bir takım filozoflar ve stoa akımı her ne kadar köleliğe karşı çıkıp insanlar arasında eşitliği savunsalar da köleliği kaldırmaya güçleri yetmemiştir. Fakat kölelerin yarı insan olarak görülmesini sağlayabilmişlerdir.⁷⁰

Kölelik sistemine dayanan bir ekonomiye ve toplumsal yapıya sahip Roma İmparatorluğunun devamı olan Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu Roma'dan devraldığı kölelik sistemini Orta Çağ boyunca sürdürmüştür. Bizans için de en önemli ekonomik kaynak köleler olmuştur. Bizans sosyal hayatında saray hizmetlerinden eğlenceye, ekonomik hayatında ise atölye işçiliğinden maden üretimine, yolların, kalelerin yapımında köleler her alanda kullanılmışlardır.⁷¹

Antik Çağ'daki köleliği “bağımlı veya gönülsüz işgücü” olarak tanımlayan Finley'e göre, uzun bir süre için ya da hayat boyu kölelik Helen ve Roma tarihinde önemli bir olay değil, borçlanma nedeniyle birine bağımlılık, yanaşmalık ya da alışlagelmiş bağımlı işçilik gibidir.⁷² Ancak hem Yunanlılar hem de Romalılar, özgür insanla köleyi birbirinden belirgin bir şekilde ayırıcı yasalar koyarak toplumu üst ve alt tabakalara bölmüşlerdir. Yasaların kişiler arasında uyguladığı temel ayırıma göre bir insan ya özgürdür ya da köledir. Romalılara göre kölelik insanlığın ortak bir uygulamasıdır ve insan için kölelik veya özgürlük gibi iki seçenek söz konusu olmuştur. Roma yasalarında kölelik kişinin diğer bir kişiye sahip olmasını temin eden bir kurum olmuştur.⁷³

⁶⁸ Bülent Tahiroğlu, “Roma Hukukunda Azat Etmenin Tahditleri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, c. 38, (1-4), 1973, 521-546. Halil Demircioğlu, **Roma Tarihi (Cumhuriyet)**, I, TTK Basımevi, Ankara, 2011, s. 173. Ziya Umur, **Roma Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi 1974. Erdem Küçükbüçükcü, **Roma Hukukunda Mülkiyet Hakkının Sınırları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

⁶⁹ İlhan Eren Yıldırım, **Roma Cumhuriyeti'nde Ortaya Çıkan Köle İsyanları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2019.

⁷⁰ Kemal Bakır, “Roma'da Felsefe, Stoa Ahlakı, Kölelik ve İmparatorluk: Epiktetos ve Marcus Aurelius”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, (50), 2009, 67-86. Mete Tuncay, **Batıda Sosyal Düşünceler Tarihi (Eski ve Orta Çağlar)**, I, İstanbul, 1985, s. 294-295.

⁷¹ Bülent Öztürk, “Roma-Bizans Döneminde İstanbul'daki Toplumsal Katmanlar”, **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Toplum**, İstanbul, 2015, s. 32-34.

⁷² M. I. Finley, **Antik Çağ Ekonomisi**, (Çev. Hatice Palaz Erdemir), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 70-71.

⁷³ Malay, a.g.e., s. 15-16.

1.2. Semavi Dinlerde Kölelik Anlayışı

1.2.1. Tevrat Işığında Yahudilerde Kölelik

Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta o dönemin kölelik anlayışı ve uygulanışı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.⁷⁴ Tevrat'ta köle elde etme yollarına bakıldığında doğuştan, satın alma yoluyla, savaşlarda esir olması, borcundan dolayı kişinin kendisini köle olarak satması gibi yollar olduğu görülmektedir. *Kim adam kaçırsa, onu ister satmış olsun, ister elinde tutsun, kesinlikle öldürülecektir*⁷⁵ cümlesine göre, bir kişiyi kaçırap satmak veya kendi hizmetinde kullanmak yoluyla köle elde edilirse kaçırılan kişi ölüm cezasına çarptırılacaktır. *Efendisi kölesine bir kadın verir ve o kadından çocukları olursa kadın ve çocuklar efendisinde kalacak* cümlesinden, kölenin karısının ve çocuklarının da efendiye tabi birer köle oldukları anlaşılmaktadır.

Tevrat'ta bahsi geçen köleleri İbrani köleler ve yabancı köleler olmak üzere iki kısma ayırmak gerekmektedir. Yabancı köleler İbrani olmayan, çevre milletlerden ve ülkede yaşayan yabancılardan oluşan kölelerdir. *Köleleriniz, cariyeleriniz çevrenizdeki uluslardan olmalı, onlardan uşak ve cariye satın alabilirsiniz.*⁷⁶ Bu grup kölelerle ilgili verilen emirler incelendiğinde özellikle *Ayrıca aranızda yaşayan yabancılardan çocuklarını, ister ülkenizde doğmuş olsun ister olmasın, satın alıp sahip olabilirsiniz*⁷⁷ cümlesinden Yahudilerin hür asıllı yabancı kişileri köleleştirebildiği anlaşılmaktadır. Bu tip köleleri efendileri miras olarak varislerine bırakabilmekte ve köleler hayat boyu köle olarak kalabilmektedir. *Onları miras olarak çocuklarınıza bırakabilirsiniz, yaşamları boyunca size kölelik edeceklerdir.*⁷⁸ Yahudiler savaşta galip taraf olup tutsak alırlarsa içlerinden güzel kadın olanları eş olarak kendilerine alabilirlerdi. Eğer kadından hoşnut olmazlarsa başkasına satamaz, tekrar köle gibi davranamaz, sadece özgür bırakma hakkı olmaktadır.⁷⁹ Ayrıca Tevrat efendisinden kaçıp başka birine sığınan kölenin teslim edilmemesini ve kendi istediği yerde aralarında yaşamaya izin verilmesini emretmiştir.⁸⁰

Yahudiler kendi milletlerinden olan dindaşlarını da köle olarak kullanabilmektedir. Kutsal kitaplarında yabancı köleleri nasıl davranabileceklerine dair bir emir yokken, İbrani kölelere sahipleri tarafından ılımlı, köle gibi değil de ücretli bir işçi gibi veyahut aileden biri gibi davranılması emredilmiştir. *Aranızda yaşayan bir kardeşin yoksullaşır, kendini köle olarak sana satarsa, onu bir köle gibi çalıştırmayacaksın.*⁸¹ *Ona efendilik etmeyecek, sert davranmayacaksın.*⁸²

⁷⁴ Aydın-Hamidullah, a.g.m., s. 237.

⁷⁵ Mısır'dan Çıkış, 21: 16.

⁷⁶ Levililer, 25: 44.

⁷⁷ Levililer, 25: 45.

⁷⁸ Levililer, 25: 46.

⁷⁹ Yasanın Tekrarı, 21: 10, 11, 12, 13, 14.

⁸⁰ Yasanın Tekrarı, 21: 15, 16.

⁸¹ Levililer, 25: 39.

⁸² Levililer, 25: 43.

Köleleri azat etme şartları da sadece İbrani kölelere mahsustur. *İbrani bir köle satın alırsan, altı yıl kölelik edecek, ama yedinci yıl karşılık ödemediği özgür olacak. Bekâr geldiyse, yalnız kendisi özgür olacak, evli geldiyse, karısı da özgür olacak.*⁸³ Eğer İbrani bir kişi kendini bir yabancıya satarsa, başka özgür bir İbrani, efendisinin ona sert davranmasını engelleyerek, özgür kalabilmesi için elinden geleni yapmalıdır.⁸⁴ Yahudilerde esir edilip köle olarak satılan bir Yahudi'nin, satıldığı yerin cemaati tarafından satın alınıp özgürlüğüne kavuşturulması o cemaatin sorumluluğundadır. Yahudi köle, cemaat tarafından satın alınarak azat edilir ve yanına yeterli yolluk verilerek memleketine gönderilirlerdi.⁸⁵

Tevrat'ta kölelerin öldürülmesini engelleyecek caydırıcı emirler de yer almaktadır. Ceza hukuku bakımından kölesini öldüren veya döven efendilerin cezalandırılması emredilmiştir. *Bir adam erkek ya da kadın kölesini döverken öldürürse, kesinlikle cezalandırılacaktır.*⁸⁶ *Ama köle hemen ölmez, bir iki gün sonra ölürse, köle sahibi ceza görmeyecektir, çünkü köle onun malı sayılır.*⁸⁷

1.2.2. İncil ve Hristiyanlıkta Kölelik

Hristiyanlık dini ortaya çıktığında kölelik bütün devletlerde özellikle Roma'da en şiddetli haliyle devam etmekteydi. Ancak Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'de köleliğin kaldırılması, kölelerin daha insani bir şekilde yaşaması veya azat edilmeleriyle ilgili kesin bir hüküm bulunmamaktadır. Yahudilerdeki gibi Hristiyanlıkta da bir kişinin kendi dindaşını köle olarak kullanmasında bir sakınca görülmemiştir. Daha sonra Hristiyanlığın Katolik mezhebi Hristiyan olan insanların köle olarak alınıp satılmalarını yasaklamıştır. Ancak insanlar arasında kölelik o kadar yer etmiştir ki bu kurala riayet eden pek olmamıştır. Bunun üzerine Katolik Hristiyanların dini lideri olan papalar, Hristiyan bir kişiyi köle olarak alıp satanları aforoz etmekle tehdit etmiştir. Dinin ibadet mekânı olan kilisede de kendi işlerinde kullanılmak üzere köleler çalıştırılmıştır. Efendisinden kaçan köleler kiliseye sığındıklarında kilise bu köleleri kovmamış dini yaymak amacıyla kendi yanlarında muhafaza etmiştir. Kilise köleliğe karşı çıkmamış veya efendilerinin kölelere iyi davranmasını öğütleyip kötü davrananlara bir yaptırım uygulamamış olsa da Roma'da Hristiyanlığın devlet dini olarak kabul edildiği 313 Milano Fermanına kadar Hristiyanlık kölelerin dini olarak görülmüştür.⁸⁸

İncil, hukuki meselelerde Tevrat'taki hükümleri ortadan kaldıracı bir hüküm ortaya koymadığı için Tevrat'taki hükümler Hristiyanlar için de geçerli olmuştur. Hz. İsa, kölelik meselesi

⁸³ Mısır'dan Çıkış, 21: 2, 3.

⁸⁴ Levililer, 25: 47, 48, 49, 50, 53.

⁸⁵ Hamza Üzüm, "Tanah ve Talmut'ta Kölelik", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 2013, s. 172.

⁸⁶ Mısır'dan Çıkış, 21: 20.

⁸⁷ Mısır'dan Çıkış, 21: 21.

⁸⁸ Hakan Şanlıbayrak, **III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa'da Kölelik**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2007.

ile ilgili bir şey söylemediği gibi havarileri de bu konuda açık ve net bir fikir beyan etmemişlerdir.⁸⁹ Hz. İsa'nın havarilerinden Pavlus Efeslilere ve Galatyalılara yazdığı mektuplarında köleler hakkında çelişkili ifadeler kullanmıştır. Bu mektupta Pavlus, İsa gelmeden önce insanların köle olduğunu ve o geldikten sonra özgürlüklerine kavuştuklarını ifade etmiştir. *Hepiniz Mesih İsa'da birsiniz. Mesih bizi özgürlük için özgür kıldı. Bunun için dayanın, bir daha kölelik boyunduruğunu takınmayın*⁹⁰ şeklinde köleliğe karşı bir ifade kullanmış olsa da Efeslilere mektubunda *Ey köleler, dünyadaki efendilerinizin sözünü Mesih'in sözünü dinler gibi dinleyin, insanlara değil Rabbe hizmet eder gibi gayretle hizmet edin*⁹¹ şeklinde köle sahibi olan kişiler lehine öğütler vermiştir. Pavlus, Galatyalılara mektubunda, insanların kölelikten kurtulmasını öğütleyip, eşitliği savunurken, Efeslilere mektubunda, kölelerin efendilerine çok iyi hizmet etmesi gerektiğini ve efendilere edilen hizmetin Rabbe ve Hz. İsa'ya edilmiş gibi sayılacağını söylemiştir. Havarilerden sonra gelen ruhani reisler de köleliği savunmuşlardır. Örneğin, İzidoros *efendin seni azat etmek isterse bile esir olarak kalmanı tavsiye ve nasihat ederim. Çünkü bu suretle hem semadaki hem de yerdeki efendilerine hizmet etmiş olacağından hesap gününde az hesap verirsin* şeklindeki cümleleri ile kölelere kendince öğüt vermiştir.⁹²

İncil bütün insanların eşit olmasını savunurken, kölelik aleyhinde ya da kölelerin azat edilmesi hakkında bir hüküm vermemiştir. Tam tersine kölelerin efendisine olması gereken sadakatlerini rabbe olan sadakate benzetmekte ve kölelerin her zaman efendilerine karşı hizmette kusur etmemeleri gerektiği, eğer efendisine karşı bir kusur işleyen olursa şiddetle terbiye edileceğine dair hükümlere yer vermektedir. Örneğin, *Efendisi eve döndüğünde işinin başında bulacağı köleye ne mutlu! Ama o köle içinden 'Efendim gecikiyor' der, kadın ve erkek hizmetkârları dövmeye, yiyip içip sarhoş olmaya başlarsa, efendisi, onun beklemediği günde ummadığı saatte gelecek, onu şiddetle cezalandırıp imansızlarla bir tutacaktır.*⁹³

1.2.3. İslamiyet'te Kölelik

İslamiyet ortaya çıkmadan önce cahiliye devrinde Arap toplumu, hürler, köleler ve mevali olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktaydı. Cahiliye devrinde kölelere son derece merhametsizce muamele edilmiş ve hatta sahibi kölesinin boynuna ip bağlayarak yanında gezdirmişti. Köle sahipleri isterlerse kölelerini öldürünceye kadar dövebilmiş ve uzuvlarını kesme, gözlerini çıkarma gibi işkenceler yapabilişti.⁹⁴ Arap toplumunda hayvanlar bile kölelerden üstün olarak

⁸⁹ Ahmet Akgündüz, **Kölelik-Cariyelik Müessesesi**, s. 106.

⁹⁰ Pavlus, Galatyalılar 5: 1.

⁹¹ Pavlus, Efesliler 6: 5-7.

⁹² Akgündüz, **Kölelik-Cariyelik Müessesesi**, s. 107.

⁹³ İncil, Luka 12:43-45-46

⁹⁴ Neşet Çağatay, **İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957, s. 119-120.

görülmüştür. Kölelerin sayısı oldukça artmasına rağmen insan yerine konmamış ve mal konumundan öteye gidememişlerdir.⁹⁵ İslamiyet böyle bir toplum düzeninde ortaya çıkmıştır.

İslamiyet ortaya çıktığında, eski medeniyetlerde ve çağdaşı güçlü devletlerde yerleşmiş ve doğal kabul edilmiş olan köleliği kesin bir kararla kaldırma yönüne gitmemiş, köleliğin zaman içinde ortadan kalkmasını sağlayacak bir zemin oluşturmaya çalışmıştır.⁹⁶ Daha önce kölelik sebepleri borçluluk, yoksul olan insanın kendisini veya aile fertlerini satması, tutsaklık gibi birçok nedenden insanlar köle olabiliyorken İslamiyet köleliği sadece kılıç hakkı olarak savaşta esir edilenler için başvurulması mümkün bir seçenek şeklinde kabul etmiştir. Bunun en önemli nedeni ise o dönemde savaş ve fetih hareketlerinin dünya siyasetine hâkim olmasından kaynaklanmaktadır.⁹⁷ Fetihlerin yoğun olduğu bir dönemde savaş esirlerinin serbest bırakılması mümkün olmadığı için esirleri öldürmek ya da ganimet hakkı olarak alıp köle olarak kullanmak gibi iki seçenek bulunmaktadır. İslamiyet bu sebepten dolayı köleliği tamamen kaldırma yoluna gitmemiş ve uygulamada genellikle ölümün alternatifi olarak köleliğin kapısını aralık bırakmak zorunda kalmıştır.⁹⁸

Yahudi veya Hristiyanlardaki gibi dindaşlarını köle olarak kullanma gibi bir durum İslamiyet'te söz konusu değildir. Müslüman olarak doğan veya esir edilmeden önce Müslüman olan bir kişi asla köleleştirilememektedir. Bir savaşta düşman tarafın askeri, esir olmadan önce Müslüman olursa hayatı yanında özgürlüğünü de kazanmış olmaktadır. Böyle bir durumda öldürülmesi de köleleştirilmesi de caiz değildir. Ancak esir alındıktan sonra Müslüman olursa Hanefilere göre öldürülmesi haram olmakla birlikte gaziler arasında ganimet olarak dağıtılıp köle olarak satılmasında bir sakınca görülmemiştir. Çünkü esir alınmakla üzerinde gazilerin ganimet hakkı sabit olmuştur.⁹⁹ Ortaya çıkışından itibaren İslamiyet'i yaymak için fetih ve gaza geleneğiyle hareket eden ilk İslam devleti tarafından, savaşlarda düşman safında savaşan kölelerin, Müslümanların safına geçtiği takdirde azat olacakları ilan edilmiştir.¹⁰⁰ Bununla İslamiyet'in daha hızlı bir şekilde yayılması ve köleliğin bir nebze de olsa azaltılmasının amaçladığı düşünülmektedir.

⁹⁵ Şemseddin Günaltay, **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1997, s. 119.

⁹⁶ Aydın-Hamidullah, a.g.m., s. 238. İslamiyet'te kölelik üzerine yapılmış çalışmalar mevcuttur. Bunlar; Rûveyda Sağlam İnce, **Kuran-ı Kerim'de Kölelik Konusu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010; Hamza Aktan, "Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur'anî Yaklaşım", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (16), 2010, s. 59-79; Şafak Baran, **Felsefenin Gözüyle Kuran'da Kölelik ve Cariyelik**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

⁹⁷ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2011, s. 456-457.

⁹⁸ Aydın-Hamidullah, a.g.m., s. 238.

⁹⁹ Ahmet Özel, **İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri**, TDV, Ankara, 1996, s. 63.

¹⁰⁰ Ali Hatalmış, **İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2012, s. 116. Ortadoğu ve İslam tarihi üzerine araştırmalar yapan D. Pipes'e göre ise Arap dünyasında zengin ve güçlü kişiler altında ezilen köleler, İslamiyet'in doğuşuyla birlikte kendilerine hem dini hem askeri olarak uygun bir yer bulmuşlardır. Bu sayede İslamiyet de köleleri Bedir savaşından Ridde savaşlarına kadar ağır biçimde askeri güç olarak kullanmıştır. Bkz. Daniel Pipes, **Slave Soldiers and Islam the Genesis of a Military System**, London, 1981, s. 109. Ayrıca İslam'ın ilk dönemlerinde marangozluk ve demircilik gibi işlerde de köleler çalıştırılmıştır. Abdülhalik Bakır, "Erken İslam Döneminde Endüstri Köleleri ve Iraklı Tarihçi Ahmed Salih El-Ali'nin Konu ile İlgili Tespitleri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXVIII, (1), 2013, s. 51-75.

Diğer dinlerin kutsal kitaplarında yukarıda da belirtildiği gibi köleler lehine olabilecek pek bir hükmün bulunmadığı görülmektedir. Ancak Kuran-ı Kerim’de efendilerinin kölelerine iyi muamele etmesinin yanı sıra onların kölelikten kurtulabilmesi için efendiye birtakım yaptırımlar uygun görülmüştür. Kuran, köle üzerinde mülkiyet hakkını kabul etse de, köleliğin azaltılması doğrultusunda önemli hükümlere yer vermiştir. İşlenen bazı suçlara yönelik cezai yaptırım olarak köle azadı istenmiş ve kölenin özgürleşme talebi, hukuki bir zemine taşınmıştır. Kuran’da köleler ile ilgili ayetlere bakıldığında çoğu onların azat edilmesine ve köleye merhametli davranılmasına yöneliktir.¹⁰¹ Hz. Peygamber de yanında bulunan birçok kölesini azat ederek ve onlara karşı merhametli davranarak topluma örnek olmuştur.¹⁰²

Kölelik kurumu diğer İslam devletlerinde de çoğalarak devam etmiştir. Emevilerin sosyal hayatında toplumun tabanını köleler oluşturmaktadır. Emeviler döneminde yapılan fetihlerin sonucunda oldukça fazla esir elde edildiğinden insanların elinde de çok fazla köle bulunmuştur. Nitekim Emevi hanedanlığına mensup bir kişinin idaresinde 1000 adet kölenin çalışması¹⁰³, elde edilen esirlerin sayısı düşünüldüğünde o dönem için çok normal görülmektedir.¹⁰⁴ Yüksek tabakadan insanlar, kendi tasarrufunda olan arazilerini kölelerle doldurmuş ve kölelerine tarım işçiliği yaptırmışlardır. Örneğin, Muaviye’nin arazisinde 4000 adet köle çalıştırılmıştır.¹⁰⁵ Ayrıca bu dönemde toprak ve sosyal itibar elde eden ve zenginleşen Araplar, köleleri ve azatlıları alt tabakadan görmüş ve onları küçümseyen bir tutum sergilemişlerdir. Müslüman olsalar bile Arap olmayanlara karşı gösterilen bu tutum nedeniyle devlete karşı ayaklanmalar baş göstermeye başlamıştır.¹⁰⁶ Emevilerde cariyelerle birlikte olma oldukça yaygın görülen bir durum olmuştur. Bu durum o kadar yaygın bir hal almıştır ki Emeviler döneminin sonlarına doğru halifelerin annelerinin ümmü’l-veled¹⁰⁷ olduğu görülmüştür. Bu nedenle olsa gerek Emeviler döneminin sonlarına doğru köle ve cariyelerin toplumdaki üstünlükleri de artmıştır.¹⁰⁸

Abbasiler dönemindeki kölelere olan aşırı ilginin temelleri Emevilerin son yıllarında atılmıştır. Abbasilerin iktidara gelmeden önce yavaşlamış olan fetih hareketleri, Abbasilerle birlikte

¹⁰¹ Hatalmış, a.g.e., s. 63. Kuran’daki bu ayetler ikinci ve üçüncü bölümlerde konu başlıkları altında verilmiştir.

¹⁰² Hz. Peygamber pek çok kölesini azat etmiştir. Taberi, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, (Çev. Zâkir Kadiri Ugan-Ahmet Temir), V, M.E.B., İstanbul, 1992, s. 849-854; Ahmet Cevdet Paşa, **Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefâ Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, (Haz. Metin Muhsin Bozkurt), Çile Yayınları, İstanbul, 1981, s. 206. Ali Bakkal, “Hz. Peygamber’in Kölelere Verdiği Değer ve İslam’ın Köleliğe Bakışı”, **I. Kutlu Doğum Sempozyumu (Hz. Peygamber ve İnsan Sevgisi)**, Şanlıurfa, 2007, s. 219-261.

¹⁰³ Philip K. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, (Çev. Salih Tuğ), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2011, s. 323-328.

¹⁰⁴ Rivayetlere göre bazı savaşlarda 300 bin baş esir ele geçirilmiştir. Ali Aksu, “Emeviler Döneminde Sosyal Tabakalaşma”, **İSTEM Dergisi**, 4 (8), Konya, 2006, s. 74.

¹⁰⁵ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 67.

¹⁰⁶ Hatalmış, a.g.e., s. 146-149. Ayrıca bu dönemde gerçekleşen isyanlarla ilgili bkz. Ali İhsan Şahin, **Emevi Dönemi İsyânlarında Tarafların İzledikleri Strateji ve Taktikler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008; Mehmet Çakırtaş, **Emeviler Dönemi Şiddet Hareketleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

¹⁰⁷ Efendisi tarafından hamile bırakılan veya efendisinden çocuk dünyaya getiren cariyeye ümm-i veled adı verilmektedir. Mehmet Erdoğan, **Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 592.

¹⁰⁸ Ali Aksu, “Emeviler Döneminde Kadının Durumu”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, V, (1), Sivas, 2001, s. 274-275.

çok sınırlı sayıda kalmıştır. Buna karşın tarım ve ekonomik hayat gelişmiş ve bu nedenle kölelere daha fazla ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Abbasiler kendilerine karşı isyan eden toplulukların kadın ve çocuklarını zaman zaman köleleştirmişlerdir. Ancak yine de buralardan alınan esirlere rağmen köleler Abbasilerin ihtiyacını karşılayacak düzeye ulaşamamıştır. Fetihlerin azlığı isyanlardan elde ettikleri kölelerin ihtiyacı karşılamaması gibi nedenlerle Abbasiler çözüm yolunu uluslararası köle ticareti yapmakta bulmuşlardır.¹⁰⁹ Emevilerde olduğu gibi Abbasiler’de de toplum, devlet görevlileri, hürler, köleler ve mevali şeklinde sınıflara ayrılmıştır. Abbasi döneminde kölelere tanınan hukuki haklar İslam devleti olması hasebiyle İslamiyet’in kölelere tanıdığı haklarla aynıdır.¹¹⁰

Emeviler döneminde olduğu gibi Abbasiler döneminde de yüksek mevkilerdeki kişilerin cariyelerden çocuk sahibi olması yaygın hale gelmiştir. Bu dönemde köle kadınlar odalık alınmakta ve odalık çocuk doğurunca saraydaki konumu da değişmektedir. Abbasi halifesi Harun Reşid’in oğullarından başlayarak hemen bütün halifelerin annesi cariyedir. Bu durum tahta geçmek için herhangi bir sorun teşkil etmemiştir.¹¹¹

İslamiyet’e göre Allah’ın kulu olma açısından hür ile kölenin farkı yoktur, her ikisi de Allah katında eşittir. Ancak İslami uygulamada da bir mal statüsünde görülen köleyi, diğer devletlere veya dinlere kıyasla, bir insan olarak gören ve onlara hukuki haklar tanıyan din İslamiyet olmuştur. İslamiyet’in ortaya çıktığı dönemlerde her ne kadar azatlık sisteminin çeşitlendirilip köleliğin zamanla azaltılmaya çalışması amaçlansa da devamında kurulan devletlerin köle ihtiyacı bu amacı engellemiştir. İslam hukukunun koyduğu kurallar çerçevesinde Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere bütün İslam devletlerinde kölelik uygulaması kendine yer bulmuş ve gelişerek devam etmiştir.

1.3. Türklerde Kölelik

Türklerde kölelik uygulamasını İslamiyet öncesi Türklerde ve İslamiyet sonrası Türk-İslam devletlerinde¹¹² olmak üzere iki safhada incelemek daha uygun görülmektedir. İlk Türk devletlerinde şahıslara özel köle yerine kabilelere ait kölelere rastlanmaktadır.¹¹³ Eski Türk uygarlıklarında kölelik sistemi göçebe oldukları için yerleşik hayattaki devletlerden daha farklı

¹⁰⁹ Erman Şan, **Abbasi Devleti Döneminde Avrasya’yla Gerçekleştirilen Uluslararası Köle Ticareti (750-945)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

¹¹⁰ Abbasi devletinde kölelik uygulaması hakkında M. Nadir Özdemir 2004 yılında bir doktora tezi hazırlamış daha sonra *İslam’ın ilk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı* ismiyle bir kitap yayımlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Nadir Özdemir, **İslam’ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2006. Ayrıca bkz. Bahriye Üçok, **İslam Tarihi, Emeviler-Abbasiler**, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1979.

¹¹¹ Claude Cahen, **İslamiyet: Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar**, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s. 65.

¹¹² Bu başlık altında, bir Türk-İslam devleti olan Osmanlı Devleti’nde uygulanan köleliği daha iyi anlayabilmek açısından eski Türklerde ve kendinden önce Anadolu’da hüküm sürmüş Anadolu Selçuklu Devletinde kölelik incelenecektir.

¹¹³ Bahaddin Ögel, **İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 46

uygulanmıştır. İslamiyet öncesi devirde göçebe Türk toplumlarında köle, ticareti yapılan ya da çok ihtiyaç duyulan bir varlık olmamıştır. Türkçe metinlerde “köle” tabiri geçmemekle birlikte savaşta yenilen toplumların siyasi ve medeni haklarının kaybedilmesi söz konusu olduğundan daha çok “esirlik” olarak ifade edilmektedir.¹¹⁴ Savaşlarda elde edilen yabancı milletlere mensup bu esirleri, ekonomik değerleri olmadığı için tarlada çalıştırmak ve çobanlık yaptırmak gibi işlerde kullanmışlardır.¹¹⁵

Hun devletinde bir kişinin köle sahibi olabilmesi için savaşta tutsak aldığı kişiyi hükümdarın arzına çıkarması gerekmektedir. Hükümdarın esiri tutsak alan kişiye bir bardak şarap vermesi halinde esir o kişinin kölesi olmaktadır. Hükümdarın şarap vermesi, tutsak üzerindeki mülkiyet hakkının hükümdar tarafından tanınması anlamına gelmektedir.¹¹⁶ Tutsağın boynuna sicim takmak da eski oğuzlarda esaret ve kulluk sembolü sayılmıştır.¹¹⁷ Hunlar savaşlarda esir aldıkları tutsakları toprağı işlemek ve çobanlık yaptırmak için kullanmışlardır. Ayrıca savaşlarda veya başka şekilde esir aldıkları kişileri yeteneklerine göre değerlendirmişlerdir.¹¹⁸ Eski Türklerde kölelik uygulamasının olup olmadığı yazılı metinlerden anlaşılmaktadır. Göktürk metinlerinde “kul ve küng (cariye)” sözcüklerine sık sık rastlanmaktadır.¹¹⁹ Uygurlarda kölelik uygulaması ile İslamiyet’te kölelik uygulaması arasında benzerlikler vardır. Efendinin kölesi üzerinde mutlak hakkı olup, kölesini miras bırakabilmekte ve satabilmektedir. Köle efendisinin izniyle evlenebilmekte ve gerektiğinde mahkemeye müracaat edebilmektedir.¹²⁰ Kölelerin azadı konusunda bir Uygur belgesinde görüldüğü üzere, iki farklı efendinin kadın ve erkek köleleri birbirleriyle evlenmiş, efendileri bu evliliği duyunca köleleri birbirinden ayırmak yerine onları azat etmeyi tercih etmişlerdir.¹²¹ Anlaşıldığına göre İslamiyet öncesi Türk devletlerinde kölelik yaygın olmamakla birlikte kullanılmakta ve efendileri tarafından kölelere bir insan gibi muamele edilmektedir. Köleliğin bir müessese şekline getirebilmek için yerleşik hayata geçmek şart olarak gözükmektedir. Çünkü göçebe olan bir toplumda kölelerin kaçmamasını sağlamak bir yana köleyi kullanabilecekleri, yerleşik hayatın getirdiği hiç bir unsurun olmaması, göçebe toplumlarda köleliğin sınırlı tutulmasına neden olmuştur. Nitekim göçebe Türk toplumlarında kölelerin kullanım alanı çobanlık ve tarlalarla sınırlı kalmıştır.

Abbassiler, Emevilerin, bir grup Arap’ın baskıları ve rekabetleri neticesinde yıkıldığını düşündüğünden, kendi devletlerini devam ettirebilmek için bu grubu işten uzaklaştırmış, kendi

¹¹⁴ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 239.

¹¹⁵ Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1947, s. 213.

¹¹⁶ Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1976, s. 16.

¹¹⁷ Abdülkadir İnan, “Eski Türklerde Teslim ve İtaat Sembolleri”, **Makaleler ve İncelemeler**, I, TTK, Ankara, 1998, s. 334.

¹¹⁸ Ahmet Taşağıl, **Kök Tengri’nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, s. 80.

¹¹⁹ Sencer Divitçioğlu, **Kök Türkler (Kut, Küç, Ülüg)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 200.

¹²⁰ Arsal, a.g.e., s. 370.

¹²¹ Üçok-Mumcu, a.g.e., s. 33.

kölelerini ve azatlılarını iş başına getirmişlerdir. Bu sistem Abbasiler üzerinde teşekkül eden bütün devletlere model olmuştur. Tolunoğulları, İhşitler, Büveyhoğulları ve Gazneliler, Abbasileri örnek alarak köle satın almaya ve bunlardan devlet adamı yetiştirmeye başlamışlardır. Mutlak hâkimiyet isteyen hükümdarların işine yarayan bu sistem Anadolu Selçuklu Devleti tarafından da kabul edilmiş ve Selçuklularda en iyi komutanlar kölelikten gelenler olmuştur.¹²² Selçuklularda uygulanan bu sisteme “gulam sistemi” denmekte olup Osmanlı Devleti’ndeki yeniçeri uygulamasının esasını da bu sistem teşkil etmiştir. Bu nedenle tıpkı Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi Selçuklularda da orduda kullanılan gulamlar (Osmanlı Devleti’nde yeniçeriler) ile reayaya ait köleler ayrılmaktadır. Her ne kadar “gulam” ve “köle” tabirleri birbirleriyle ilgili görünse de uygulama alanında benzerlik göstermemektedir. Nitekim ev, temizlik işleri, üretim faaliyetleri veya buna benzer işlerde kullanılan kölelerle, küçük yaşlardan itibaren sistemli bir şekilde eğitime tabi tutulan ve başta ordu olmak üzere çeşitli devlet hizmetlerinde görev alan, yüksek makamlara ulaşabilen “gulam-yeniçeri” arasında hem ekonomik hem de hukuki statüleri bakımından çok belirgin bir ayrım söz konusudur.¹²³

Selçukluların köle elde etme yollarının başında savaşlarda ele geçirilen tutsaklar gelmektedir. Savaş tutsaklığı dışında ticaret yoluyla da köle temin edilebilmektedir. Savaşlardan sonra esir sayısı oldukça arttığı için kölelerin fiyatları da o derece düşmektedir. Örneğin o dönemlerde bir köle, bir keklikten veya bir parça ipekten daha ucuza satılabilmektedir. Köle ticareti Ortaçağ dünyası için uluslararası boyutta, önemli ve kârlı bir uğraş olmuştur. Karadeniz’in Anadolu ve Kırım kıyılarında Cenevizliler satın alma yoluyla elde ettikleri binlerce köleyi Akdeniz’e taşımışlardır. Hristiyan köle pazarının çok kazançlı bir iş olduğunu anlayan Selçuklular da bu alana yönelmiş, kimi zaman köle satın alarak, kimi zaman savaş zamanı topraklarını kaybeden köylüleri ele geçirip satmak suretiyle köle ticareti yapmışlardır. Diğer ülkelerden gelen Hristiyan Türkler, Gürcüler ve Rum köleler bu ticarete önemli rol oynamışlardır. Selçuklu şehirlerinde köle alışverişi için köle pazarları kurulmaktadır. Bu pazarların başında ise Kayseri-Elbistan arasında, büyük kervan yolu üzerinde kurulan ve “Yabanlu” adı verilen pazar gelmektedir.¹²⁴

Selçuklularda da Osmanlı Devleti’ndeki gibi köle sahibi olma veya bu sisteme köle temin etme yolları ne kadar kolay ise kölelerin hür bireylere dönüşmesi de o kadar kolay olmuştur. Köleler özgürlüklerini para veya hizmet karşılığı elde edebildiği gibi bazen de efendisine sadık ve iyi ahlaklı olması o kişinin hürriyetine kavuşmasını sağlamıştır.¹²⁵

¹²² Mükrimin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1944, s. 98-99. Ayrıca bkz. İbni Bibi, **Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi**, (Çev. M. Nuri Gençosman), Uzluk Basımevi, Ankara, 1941.

¹²³ Erkan Göksu, **Selçuklu’nun Mirası Gulam ve Ikta (Kölelik mi, Efendilik mi?)**, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s. 15. Coşkun Erdoğan, **Selçuklu Devletleri Teşkilatında Gulam Sistemi (Tarihsel Gelişimi, Özellikleri ve Uygulanışı)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010.

¹²⁴ Nazlı Altunsoy, “Selçuklu Anadolu’sunda Kölelik”, **Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2019, III, (3), s. 338-349. Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Turan Neşriyat, İstanbul, 1969, s. 277.

¹²⁵ Altunsoy, a.g.m., s. 341.

1.4. XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Genel Görünüşü

Osmanlı taşra teşkilatı çeşitli merhalelerden geçtikten sonra XVI. yüzyılda Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Kuzey Afrika'da en gelişmiş şekline ulaşmıştır. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ise Osmanlı Devleti'nde önemli değişikliklerin başlaması, devletin politik yapısını ve sosyal şartlarını etkilemiş, bu değişiklikler zamanın ileri gelen bürokratlarını devletin içine düştüğü vaziyeti değerlendirmeye ve bir kısım teklifler üretmeye sevk etmiştir. Osmanlı çağdaş müellifleri tarafından "tegayyür ve fesad" olarak nitelendirilen devir, onlara göre padişahın otoritesinin sarsılmasından, niteliksiz devlet adamlarının önemli görevlere getirilmesinden, devşirme sistemi ve Yeniçeri Ocağının bozulmasından, hazinenin boşalmasından kaynaklanmaktadır. Müelliflere göre bu bozulmadan kurtulmanın yolu, Kanuni Sultan Süleyman döneminin müessese ve kanunlarının yeniden ihya ve tatbikinde aranmalıdır.¹²⁶

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılda Safeviler ve Habsburglarla yaptığı uzun savaşlar Osmanlı sosyal hayatında, idaresinde ve maliyesinde olumsuz etkilere yol açmıştır. Savaşlar dışında XVI. yüzyıl başlarından itibaren tespit edilebilen nüfus artışı ciddi problemleri de beraberinde getirmiş, topraksız kalan genç nüfus çareyi bey, paşa ve saray kapılarında kapıkulu ve sekban olmakta bulmuştur. Özellikle Habsburglarla yapılan savaşlar tüfekli piyadenin önemini ortaya koyduğundan, tüfek kullanabilen yeniçeri ve diğer kapıkulu sayılarında artış meydana gelmiş, tımarlı sipahiye olan ihtiyaç azalmıştır.¹²⁷ Bunlara ek olarak nispeten değeri düşük Amerikan gümüşünün 1580'lerden itibaren Osmanlı piyasasını sarması, enflasyona yol açmış, memur ve asker maaşları sabit kalırken, fiyatlar yükselmiş ve bu da sosyal huzursuzluğun sebeplerinden birini teşkil etmiştir.¹²⁸ Devlet hazine açığını kapatma yollarından biri olarak özellikle avarız vergilerini artırmıştır. Avarız vergileri, başlangıçta halkın üzerine devamlı yük binmesini engellemek için sadece olağanüstü durumlarda başvurulmuş bir vergi iken, sonraları devlete gelir sağlamada en başta gelen çözüm yolu olarak görülmeye başlanmıştır.¹²⁹ XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılda Osmanlı para birimi olan akçenin sürekli olarak değerinin düşürülmesi akçeye olan itibarı sarsmış, yabancı paralar piyasaları etkisi altına alırken Osmanlı

¹²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Öz, **Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da "Çözüm" ve Gelenekçi Yorumcuları**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2009.

¹²⁷ Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye II, Tagayyür ve Fesad (1603-1656) Bozuluş ve Karagaşa Dönemi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

¹²⁸ H. İnalçık, "The Heyday and Decline of the Ottoman Empire", **The Cambridge History of Islam**, P. M. Holt vd. (Ed.), I, Cambridge University Press, 1988, s. 344.

¹²⁹ Şinasi Altındağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Dergisi**, V, (5), Ankara, 1947, s. 187-197. Oktay Özel, "Cizye ve Avarız Defterleri", **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik**, Halil İnalçık-Şevket Pamuk (Ed.), Ankara, 2000, s. 35-50. Halil Sahillioğlu, "Avarız", **TDV İslam Ansiklopedisi**, IV, İstanbul, 1991, s. 108-109. Ömer İşbilir, "Nüzül", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 33, İstanbul, 2007, s. 311-312. Süleyman Polat, "Osmanlı Devleti'nde Nüzul Vergisinin Teşkil ve Gelişimi: XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisi Nüzul Vergisi Üzerinden Değerlendirmek", **Belleten**, LXXXVII, (295), TTK, 2018, s. 829-862. Bruce Mc Gowan, "Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü 1600-1830", **VIII. Türk Tarih Kongresi**, II, Ankara 1981, s. 1327-1331. Linda T. Darling, **Revenue-Raising and Legitimacy: tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660**, Leiden, 1996.

Devleti de vergi tahsilini yabancı paralar üzerinden yapmaya başlamıştır.¹³⁰ Müslüman reaya artan vergilerden muaf olabilmek için değişik yollarla kul statüsündeki askeri sınıfa girmeye başlamıştır. Reayanın kul yerine geçmesiyle birlikte sultanın otoritesi uygulanmaz hale gelmiş, topraklar ekilmeden boş kalmış ve sonuç olarak vergiler ödenememiştir. Dolayısı ile hazine gelirleri de düşmüştür.¹³¹

XVII. yüzyılda Osmanlı şehirlerinde ve kasabalarında hâkim grup olarak ortaya çıkan kapıkulları daha sonra bu hâkimiyetlerini tarım arazileri ve ticaret üzerine de yaymışlardır. Bu kişiler sadece sosyal ve ekonomik hayat üzerindeki önde gelen pozisyonları ile yetinmeyip daha sonra hâkimiyetlerini şehrin politik hayatını kapsayacak şekilde genişletmişler, merkezi hükümet otoritesindeki zayıflamayla birlikte mahalli otoriteyi temsil eder hale gelmişlerdir.¹³² Bütün bu sebeplerle birlikte taşradaki idarecilerin halk üzerindeki baskılarının artmasıyla Anadolu'da geniş çaplı eşkıyalık hareketleri ortaya çıkmıştır. Bilhassa Celâli adı verilen gruplar Osmanlı Devleti'nin içinde olduğu uzun savaşlar sırasında Anadolu'da büyük karışıklığa sebep olmuştur. İşsiz güçsüz kalabalıklar, vaktiyle savaşlar için toplanmış fakat savaş sona erince kapısız kalmış sekban ve levendler, Celâli gruplarının insan kaynağını oluşturmuşlardır.¹³³ Karayazıcı ve Kalenderoğlu isyanlarında ise sekbanların yanı sıra, tımarları ellerinden alınmış sipahiler de yer almışlardır. Bu dönemlerde Anadolu'da köyler boşalmış, Osmanlı resmî belgelerinin deyimiyile "büyük kaçgunluk" yaşanmıştır. Osmanlı Devleti bu isyanları kimi zaman şiddetle kimi zaman da tavizkâr bir siyasetle bastırmaya çalışmıştır. Bu minvalde bazı âsi liderlere sancak beyliği ve beylerbeylik verilerek bu kişiler devlet hizmetine alınmıştır. Suriye ve Lübnan bölgelerinde çıkan Canbolatoğlu ve Maanoğlu isyanları ise doğrudan istiklâl mücadelesi kılığına bürünmüştür. Düzenli birliklere dayanan sistemli isyan hareketi, Anadolu'da ne zaman nasıl patlak vereceği bilinmeyen düzensiz grupların çıkardığı isyanlara nispetle, daha kolay bertaraf edilmiştir. Osmanlı hükümeti bazen merkezi kontrol eden yeniçeri ve kapıkuluna karşı Anadolu'daki sekbanları kullanmaktan da çekinmemiştir.¹³⁴

Habsburglarla mücadele sürerken Osmanlı Devleti içteki dâhilî bunalımın yanı sıra doğuda yine Safevî tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. 1590 antlaşmasını kabul ettikten sonra Özbekleri

¹³⁰ 17. Yüzyılda Osmanlı piyasalarına yabancı paraların girmesi, akçenin değerinin kaybetmesi ve Osmanlı ekonomisi için bkz. Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999; H. Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya, Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750)", **Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar I**, Ankara, 1979, s. 1-38. Halil İncalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul, 1993, s. 139-186; Ö. L. Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", **Bellekten**, XXXIV, (136), Ankara, 1970, s. 557-607.

¹³¹ Halil İncalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", **Studies in Ottoman Social and Economic History**, London, 1985, s. 283-284.

¹³² İncalcık, "Military and Fiscal Transformation", s. 291.

¹³³ Celali isyanlarının başlangıcı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, **Celali İsyancıları (1550-1603)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963. Celali İsyancılarının mali etkisi için bkz. Oktay Özel, "Banditry, State and Economy: On the Financial Impact of the Celali Movements in Ottoman Anatolia", **IX. Congress Of Economic and Social History of Turkey**, Dubrovnik, 20-23 August 2001, TTK, Ankara, 2005, s. 65-74.

¹³⁴ Ayrıntılı bilgi için Mustafa Cezar, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, III, TTK Yayınevi, Ankara, 2011, s. 1734-1758.

sindiren Safevi Şahı I. Abbas¹³⁵, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olan Azerbaycan'a karşı saldırıya geçmiştir. 1603'e kadar geçen 13 yıllık dönemde Osmanlı Devleti Azerbaycan'da kuvvetli bir iskân ve yerleşme siyaseti uygulamaktan ve bölgenin Şii halkını da kontrol altına almaktan ziyade önemli stratejik mevkiiler ve ana ulaşım yollarını kontrol altına alma yolunu tercih etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu yolu tercih etmesinde batıda uzun savaşlar yanında iç bunalım ve malî yetersizlikler sebep olarak gösterilebilir.¹³⁶ Şah Abbas bu durumdan yararlanarak Osmanlılar aleyhine Avrupalı devletlerle ilişkilerini geliştirip ittifak kurmuştur. Dahası İran'dan Avrupa'ya gönderilen ipek Osmanlı toprakları üzerinden geçerken, Osmanlıları bu transit ticaretten sağladığı büyük kazançtan mahrum etmek amacıyla Osmanlı topraklarına İran ipeğinin girmesini yasaklamıştır.¹³⁷

Şah Abbas kolayca Tebriz, Revan, Gence, Derbend, Nahcivan gibi merkezleri ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti Şah Abbas'ın faaliyetleri üzerine İran'a defalarca "Şark seferleri" düzenlemiş, ancak 1607'de Canbolatoğlu isyanı ve Celâli ayaklanmalarının şiddetle bastırılmasından sonra Kuyucu Murad Paşa Tebriz'e yönelebilmıştır. İki taraf arasında 1612 yılında sulh yapılmış, savaş Şah Abbas'ın Osmanlı Devleti'ne her yıl 200 yük ipek vermeyi taahhüt etmesiyle sonuçlanmıştır. İpek meselesi bir bakıma daha sonra yapılacak olan Osmanlı-İran savaşının bahanesi olmuştur.¹³⁸

Osmanlı Devleti Azerbaycan'daki haklarından vazgeçmek istemediğinden, bu bölgenin önemi Osmanlı-İran mücadelesinin bundan sonraki safhalarında da kendisini göstermiştir. 1615'te başlayan Osmanlı-İran savaşı sırasında Revan kuşatılmış ve Kars tahkim edildiyse de Osmanlı Devleti başarısızlığa uğramıştır. 1618'de 1612 antlaşmasının şartlarına benzer bir sulh yapılmış böylece doğu probleminin ikinci safhası tamamlanmış, Osmanlı Devleti Kanuni dönemindeki sınırlara geri dönmüştür. Fakat Osmanlı Devleti için Anadolu'nun emniyeti açısından doğudaki mücadeleyi sürdürmek oldukça önemli hale gelmiştir. İran mücadelesinin üçüncü safhası Şah Abbas'ın Bağdat ve Kuzey Irak'ı zapt etmesiyle Irak bölgesinde başlamıştır (1624). İktisadi önemi büyük olan Bağdat'ı geri almak için yapılan 1625 ve 1629-1630 seferleri sonuç vermemiştir. Merkezî idareyi sarsan iç çalkantılar ve iktidar değişiklikleriyle sarsılan Osmanlı Devleti, ancak IV. Murad'ın merkezî otoriteyi yeniden tesis etmesi ile ve o sırada Avrupa'daki Otuz yıl savaşları (1618-1648) nedeniyle batı sınırlarının güvenliğinden emin olarak bütün güçlerini doğuya yöneltebilmiştir. 1635'te Revan alınmış ilk önce Azerbaycan'a sefer düzenlenmiş, fakat Azerbaycan'a hâkim olunamamıştır. 1638'de Bağdat yeniden Osmanlı idaresi altına girmiştir. 1639'da iki devlet arasında yapılan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile iki memleket arasında nihaî sınır bir bakıma çizilmiştir. Bu

¹³⁵ Gülay Karadağ Çınar, **Safevi-Özbek Siyasi İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2011, s. 190-285. İran tarihi için bkz., David Morgan, **Medieval Persia 1040-1797**, London, 1990.

¹³⁶ Feridun Emecen, "Osmanlı Siyasi Tarihi, Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", **Osmanlı Devleti Medeniyeti Tarihi**, 2. Baskı içinde (5-61), Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), İstanbul, 2013, s. 47, 48.

¹³⁷ Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1993, s. 254. R. M. Savory, "Safevid Persia", **The Cambridge History of Islam**, P. M. Holt vd. (Ed.), I, Cambridge University Press, 1988, s. 394-429.

¹³⁸ Faruk Sümer, "Abbas I", **TDV İslam Ansiklopedisi**, I, İstanbul, 1988, s. 18.

antlaşma ile Azerbaycan üzerindeki iddialarından vazgeçen Osmanlıların Bağdat, Sehrizor, Van ve Kars üzerindeki hâkimiyetleri Safeviler'ce kabul edilmiştir. Her iki devlet, XVI. yüzyılın başında başlayan¹³⁹ ve devam eden aralıklı, uzun ve anlaşmalarla geçen savaşlarına 1639'da son vermiş, XVII. yüzyıl boyunca antlaşmayla belirledikleri sınırlar çerçevesinde birbirlerine denge sağlamış ve uzun süre savaşa yol açacak ciddi girişimlerden kaçınmışlardır.¹⁴⁰

XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarında bir başka değişim veraset sistemidir. Bu yüzyıla kadar bir kısım sultanların tahta geçmesi sırasında uygulanan kardeş katli uygulaması bundan sonra tahtın vârisiz kalma ve hanedanlığın son bulma tehlikesi ile karşı karşıya kalmasıyla son bulmuştur. 1595 yılında III. Mehmet tahta geçer geçmez çoğu küçük yaşta olan 19 erkek kardeşinin katli emrini veren son padişah'tır.¹⁴¹ III. Mehmet'ten sonra 14 yaşında tahta geçen I. Ahmet'in henüz çocuğu olmaması, kendisine bir şey olması durumunda tahtın vârisiz kalması anlamına geldiğinden kardeşi Mustafa'nın yaşamasına izin verilmiştir. Böylece Osmanlı veraset sisteminde köklü değişikliklerin ilk adımı atılmış ve şehzadelerin sancağa gönderilmesi uygulaması kalkmıştır. Bu da Osmanlı veraset sisteminde giderek hanedanın en büyük üyesinin tahta çıkması teamülünü oluşturmuştur.¹⁴² 1595 yılından 1656 yılları arasında 8 taht değişikliği yaşanmış, çocuk veya çocuk denebilecek yaştaki şehzadelerin tahta geçmesi ile anneleri valide sultanlar ve veziriazamlar ön plana çıkmış, en fazla veziriazam azli ve idamları da bu dönemde gerçekleştirilmiştir. 1656 yılından itibaren 1683 yılına kadar olan dönemde Köprülüler dönemi diye tabir edilen dönem başlamış, bu dönemde Osmanlı Devleti içerisinde siyasi istikrar sağlanmaya başlamış, IV. Mehmet (1648-1687)¹⁴³ XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren en uzun tahtta kalan padişah olmuştur. Osmanlı Devleti bu durumdayken II. Osman (1618-1622) otoriteyi sağlamak, kudretli bir hükümdar olmak, Osmanlılara kaybettiği gücü yeniden vermek, sayıları artan ve iktidarı sürekli tehdit altında tutan kapıkullarının gücünü kırmak gibi amaçlarla tahta çıkmıştır. Hedefleri arasında özellikle sonuncusu ön plana çıkmıştır. Kapıkullarının etkisini azaltmak amacıyla harekete geçen II. Osman, önce çoğu ticaret ve esnaflıkla uğraşan yeniçeri gruplarını disiplin altına almaya çalışmış, ardından da hac bahanesiyle Anadolu'ya geçip yeniçeri ordusuna

¹³⁹ XVI. yüzyılda geçen Osmanlı-İran mücadelesi için bkz. Hamidreza Mohammednejad, **Osmanlı İnan İlişkileri (1482-1576)**, Doğu Kitabevi, İstanbul 2017; Nader Nader Nejad, **XVI. Asırda İnan Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1502-1590, 1620)**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doktora Tezi, Erzurum, 1986.

¹⁴⁰ IV. Murad Devri Osmanlı-İran münasebetleri için bkz. Naima Mustafa Efendi, **Naima Tarihi**, (Çev. Zuhuri Danışman), III, Bahar Matbaası, İstanbul 1968; Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Murad'ın Bağdat Sefer Menzilnamesi (Bağdat Deferi Harp Jurnalı)", **TTK Belgeler Dergisi**, III, (1-2), 1965, s. 1-35. Osmanlı-Safevi ilişkileri için bkz. Özer Küpeli, **Osmanlı-Safevi Münasebetleri**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti ve İnan arasında yapılan antlaşmalar için bkz. Remzi Kılıç, **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İnan Siyasi Antlaşmaları**, Tez Yayınları, İstanbul, 2001.

¹⁴¹ Selaniki Mustafa Efendi, **Tarih-i Selaniki (1003-1008/1595-1600)**, (Haz. M. İpşirli), İstanbul, 1989, s. 433-436. Dönem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Emecen, "Mehmet III", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 28, İstanbul 2003, s. 407-413; İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III, (1), Ankara, 1983, s. 63-113.

¹⁴² Feridun Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülâhazalar", **İslam Araştırmaları Dergisi**, 6, 2001, s. 67; Halil İnalçık, Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, XIV, (1), 1959, s. 69-94; Ali Akyıldız, **Kral Öldü Yaşasın Kral Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021.

¹⁴³ IV. Mehmet'in hayatı için bkz. Abdulkadir Özcan, "Mehmet IV", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 28, İstanbul, 2003, s. 414-418.

alternatif olarak, kapıkullarının düşman olarak gördükleri sekbanlara ve Mısır cündilerine dayalı bir ordu kurmayı planlamıştır. Fakat bu tasavvuru Osmanlı tarihinde doğrudan padişahı hedef alan kanlı bir isyanla sonuçlanmıştır. II. Osman boğularak öldürülmüş, merkezde tam bir terör havası esmiştir.¹⁴⁴ Osmanlı padişahının ölümüyle sonuçlanan bu isyana önce İstanbul’da sonra da taşrada büyük bir tepki oluşmuştur. Erzurum Valisi Abaza Mehmet Paşa padişahın kanını dava ederek ortaya çıkmış, Orta ve Doğu Anadolu ya hâkim olmuş, yeniçeri kırımına başlamıştır. Bu büyük isyan ancak kendisine Bosna valiliği verilmek suretiyle bastırılabilmiştir.¹⁴⁵

Osmanlı Devleti XVII. yüzyılın ortalarında doğu meselesine belirli bir çözüm getirdikten sonra gözlerini tekrar Avrupa’daki gelişmelere çevirmiştir. Osmanlı Devleti iç karışıklık yaşarken Avrupa da Otuz yıl savaşları ile uğraştığından, Osmanlıların iç sorunları Avrupa’daki konumuna olumsuz etki yapmamıştır. Fakat bu sırada Osmanlıların ilgi alanı Akdeniz’e çevrilmiştir. Daha önce Akdeniz’de Rodos ve Kıbrıs’ı alarak Doğu Akdeniz’de üstünlüğünü perçinleyen Osmanlı Devleti Girit Adasını fethetmek maksadıyla Venedik’le mücadeleye girmiştir. 25 yıl süren kuşatma adanın alınmasıyla son bulmuştur.¹⁴⁶

1640’ta IV. Murat’ın ölümünden sonra merkezde yeni bir çekişme başlamış, kapıkulu, ulema, vezirler ve saray bu çekişmede taraf olarak yer almıştır. IV. Murat’ın kısa bir sürede şiddetle sağladığı düzen IV. Murat’ın ölümünden sonra yeniden bozulmuştur. IV. Murat ve Sultan İbrahim’in annesi Valide Kösem Sultan’ın otoritesi oğlu İbrahim’in saltanatı sırasında daha da artmıştır. Yedi yaşındaki IV. Mehmet’in tahta çıkışı (1648) ile bu defa mücadele Kösem Sultan ile padişahın annesi Valide Turhan Sultan arasında yoğunlaşmış ve bu mücadele 1651’de Kösem Sultan’ın öldürülmesi ile sonuçlanmıştır.¹⁴⁷ Merkezdeki bu otoritesizlik, taşradaki güçlerin başıboş ve daha da müstakil hareket etmelerine yol açmıştır. Turhan Sultan Osmanlı Devleti’nde yaşanan bu zor durumları yoluna sokabilmek için veziriazamlığa Köprülü Mehmet Paşa’yı getirmiş (1656) kendisi de devlet işlerine karışmamış ve inzivaya çekilmiştir.¹⁴⁸ Büyük yetkilerle veziriazam olan Köprülü Mehmet Paşa 1658’de Erdel’e yürümüştür. Fakat Erdel meselesi tam olarak çözülmeyen önce Anadolu’da Abaza Hasan Paşa’nın isyanı ciddi boyutlara ulaşmıştır. Anadolu’ya hâkim olma gibi bir amaçla yola çıkan, iktisadî ve sosyal bir reform yapma vaadi ile halkın desteğini de sağlayan Abaza Hasan Paşa’nın isyanı zor da olsa 1659’da kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Köprülü Mehmet Paşa 1661’de öldüğünde Girit ve Erdel problemi tam olarak halledilememiştir ama devlet otoritesi hem merkezde hem de taşrada kurulmuş, Osmanlı siyasî hayatına yeni bir şekil verilerek

¹⁴⁴ II. Osman’ın ölümünü hazırlayan isyanın sebepleri ve ölüm hadisesi için bkz. Feridun Emecen, **Osmanlı Sultanları II**, İsam Yayınları, İstanbul, 2016, s. 233-242.

¹⁴⁵ Mücteba İlgürel, “Abaza Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, I, İstanbul, 1988, s. 11-12; Mahmut Halef Cevrioğlu, “Asiden Valiye: Rumeli’de Abaza Mehmed Paşa (1629-1634)”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, LVIII, 2021, s. 29-80.

¹⁴⁶ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi III**, s. 142-143.

¹⁴⁷ Mücteba İlgürel, “Kösem Sultan”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 26, İstanbul 2002, s. 274-275; Ahmet Refik Altınay, **Kadınlar Saltanatı II**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

¹⁴⁸ Filiz Karaca, “Turhan Sultan”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 41, İstanbul 2012, s. 424; Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, s. 95.

malî kaynaklar güçlendirilmiştir.¹⁴⁹ Köprülü Mehmet Paşa'nın yerine getirilen oğlu Fazıl Ahmet Paşa, Erdel meselesi ile ilgilenmiş, 1662'de Osmanlı ordusu Erdel'e girmiştir. Bu Habsburglarla uzun bir aradan sonra yeni bir savaşın başlangıcını teşkil etmiştir. 2 yıl süren mücadeleden sonra Habsburglar Fransa tehdidi ile karşı karşıya olduklarından barış istemiş ve 1664'te Vasvar Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Erdel'in Osmanlı hâkimiyetinde olduğu tasdik edilmiştir.¹⁵⁰

Osmanlı Devleti'nin bundan sonraki hedefi Karadeniz olmuştur. Özi Kazaklarının yardım istemesi üzerine Osmanlı Devleti harekete geçmiştir. 1681 yılına kadar Lehistan ve Rusya ile bir dizi mücadeleye giren Osmanlı Devleti istediği hedefe ulaşmış, sınırlarını genişletmiş, Kazakları himayesi altına almıştır. Osmanlı Devleti'nin bu başarıları ve yeniden dirilişi Avrupa'da yeni bir Türk korkusuna yol açmıştır. Köprülünün damadı Veziriazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa kuzeyde elde ettiği başarılarla fethedilecek yeni yerler arayışına girmiş ve 1682'de Viyana kuşatması için hazırlıklara başlamıştır. Osmanlı ordusu 1683'te Viyana'ya kadar ilerleyip şehri kuşatma altına almıştır. Kuşatma bir sonuç vermemiş, Alman-Leh müşterek kuvvetleri Osmanlıları bozguna uğratmıştır.¹⁵¹ Osmanlı Devleti'nin bu yenilgisi Avrupa'da heyecana yol açmış, Osmanlıların askeri teknik imkânlarının zayıflığı ortaya çıkmıştır. Böylece Osmanlı Devleti 1699 yılına kadar sürecek olan Avrupa'nın dört bir yanında kutsal ittifak devletleriyle savaşmak zorunda kalmıştır. Yaşanılan büyük yenilgilerden sonra 1699 yılında Karlofça Antlaşması imzalanmıştır. Savaşlar mali kaynakların tüketilmesi ve insan gücü bakımından Osmanlılar için oldukça pahalıya mal olmuştur. Viyana bozgunuyla başlayan bu başarısızlıklar silsilesi Osmanlılara idarî ve askeri zayıflıklarını acı bir şekilde gösterdiği gibi, Batı'nın üstünlüğünü istemeyerek de olsa kabullenmeye mecbur bırakmıştır. Artık Osmanlı Devleti çözümü kendi içlerinde değil Batı'da arayacakları bir devreye girmiştir.¹⁵²

1.5. Osmanlı Devleti'nde Kölelik

1.5.1. Köle Edinme Kaynakları ve Yolları: Köle Pazarları

Klasik dönemde yapılan savaşlarda tarafların en önemli gücü askerleri idi. O dönemde savaşta galip gelen taraf için, mağlup tarafın askeri gücünü serbest bırakmak, öldürmek veya esir tutmak gibi üç yolu vardı. Düşmanın askeri gücünü serbest bırakmak söz konusu olamayacağı için

¹⁴⁹ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar III, Köprülüler Devri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 27-60; Ahmet Refik Altınay, *Köprülüler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

¹⁵⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 418-419; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 125. İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Köprülüler*, s. 83-105.

¹⁵¹ Abdülkadir Özcan, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29, İstanbul 2004, s. 246, 248.

¹⁵² Viyana bozgunundan sonra Osmanlı Devleti'nin Avrupalı Devletler ile girdiği mücadeleler için bkz. Ahmet Refik Altınay, *Viyana Bozgunu'ndan Karlofça Antlaşmasına Kadar Osmanlı'nın Felaket Seneleri*, (Haz. Muammer Yılmaz), Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2009. İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Köprülüler*, s. 205-275.

esir tutmak öldürmenin alternatifi olarak görülmüştür. Burada galip tarafın da bir takım menfaatler elde etmesi esirlerin vahşice öldürülmesinin önüne geçmiş ve kölelik kurumunu beslemeye devam etmesini sağlamıştır. Nitekim yaptığı fetihlerle topraklarını genişleten ve büyük bir alanı yöneten Osmanlı Devleti'nde de kuruluşundan itibaren kölelik kurumunu besleyen en önemli kaynak savaşlarda ele geçirdiği esirler olmuştur. Nihat Engin, Osmanlı Devleti'nde Orhan Gazi döneminin sonlarına kadar savaş sonunda ele geçirilen esirlerin zaman zaman komutanlarının öldürüldüğünü, bazen esirlerin fidye karşılığında veya karşılıksız serbest bırakıldığını ifade etmektedir. Ayrıca Engin, Osman Gazi döneminde ilk savaşlarda elde edilen esirlerin hiçbir zaman köle statüsüne geçirilmediğini, çarpışma sırasında esir olsalar bile, tehlike oluşturmadıklarının anlaşıldığı zaman tamamen hür olarak serbest bıraktıklarını, aynı zamanda esir düşen kadınların gaziler tarafından nikâhlanarak alınmasından dolayı özellikle Osman Gazi döneminde kölelik uygulamasının tam manasıyla uygulanmadığı kanaatindedir.¹⁵³

Osmanlı Devleti'nin I. Murat dönemine kadar savaşlarda ele geçirilen düşman askerinin esir edilmesi geleneğinin başladığı ancak tam manasıyla köleleştirme politikasının uygulanmamasının sebebini, yapılan fetihlerin ve Osmanlı nüfusunun ilk başlarda az olmasına ve devletin ele geçirilen esirleri istihdam edebileceği sistemli bir yapısının henüz olmamasına bağlanabilir. Fetihlerin artmaya başlaması ve bu doğrultuda esir sayısının da artması durumunda Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemlerindeki gibi karşılıklı veya karşılıksız serbest bırakmak veyahut tehlike oluşturmayacakları zamanı bekleyene kadar o kadar esiri beslemek söz konusu olmadığı düşünülmektedir.

Fetihlerden sonra elde edilen esirler güvenli bir yerde gaziler arasında ganimet payı olarak dağıtılır, daha sonra zincirlere bağlanır ve payitahta nakledilirdi. Büyük bir savaşta galip geldikten sonra düşmandan alınan ganimetleri ve bunları elde eden gazilerin kahramanlıklarını halka göstermek amacıyla "esir alayı" adı verdikleri bir resmi tören düzenlenirdi.¹⁵⁴ Alaydan sonra devlet miri esirleri daha sonra kullanmak üzere esir zindanlarına kapatırlardı.¹⁵⁵ Esir alayları padişahın esirlerini bizzat kendisinin seçmek istediği zamanlarda da yapılırdı. Saraya götürülecek esirler zindandan çıkartılır, demir halka ve zincirlerle birbirlerine bağlanır, saraya bu şekilde götürülürlerdi.¹⁵⁶

İslamiyet'te savaş esirlerinin ele geçirildikten sonra öldürülmek, köleleştirmek ve fidye karşılığı serbest bırakmak gibi üç uygulamaya tabi tutulduğu daha önce belirtilmişti. Esirlerin öldürülmeleri sadece teslim olmayıp savaşta ısrar eden ve sonuçta mağlup olup esir edilen düşman askerleri için söz konusu olmuştur. Düşman askerinin esir alınmasından sonra onunla ilgili hüküm

¹⁵³ Engin, a.g.e., s. 52-53.

¹⁵⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, V (1), s. 287-288. Manuel Serrano Y. Sanz, *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*, (Çev: A. Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

¹⁵⁵ Engin, a.g.e., s. 79-89.

¹⁵⁶ Çetin, a.g.e., s. 65.

devlet başkanına ait olduğundan bu kişi kendisini esir alan kimse tarafından öldürülemezdi. Sadece esirin kaçmaya çalışması veya tekrar savaşmaya teşebbüs etmesi durumunda öldürülmesi caizdi. Karşılıklı veya karşılıksız serbest bırakmada ise Hanefilere göre esirin darülharbe dönmek üzere karşılıksız veya fidye karşılığında serbest bırakılması caiz değildi. Zira bu durumda esir tekrar kendilerine karşı savaşabilirdi. Bu nedenle sadece İslam devletinin tebaası olarak zimmî statüsüne geçirilmek şartıyla serbest bırakılabilmekteydiler. Bunun dışında Hanefi âlimleri, görüş veya tecrübeleri ile düşmana yardım edecek durumda olmayan veya çocuk yapamayacak yaşa ulaşan yaşlı erkek ve kadınların, din adamlarının esir alınmasının bir fayda sağlamayacağı ancak karşılığında esir mübadelesi yapma düşüncesiyle bunların alıkonabileceği görüşündedir.¹⁵⁷ Esirlerin köleleştirilmesi hususuna gelince, meşru bir savaş sonucunda ele geçirilen esirler için devlet başkanına verilen köleleştirme yetkisi ile ilgili Kur'an'da herhangi bir ayet bulunmamaktadır.¹⁵⁸ Anlaşıldığına göre savaş esirlerinin köleleştirilmesi, Osmanlı askerinin, esiri ganimet payı olarak alması ve mülk edinmesi, gaziler tarafından bir köle tüccarına satılması ve devletin aldığı pençik vergisi şeklinde olmak üzere üç şekilde olmuştur. Osmanlı Devleti'nde kölelik müessesesi yapılan fetihlerle, sınırların genişlemesine paralel olarak gelişmiştir. Bilhassa fetihlerin yoğun olduğu dönemlerde Osmanlı Devleti'ndeki köleler artmakta ve artışla birlikte köle fiyatlarında da düşüş görülmekte idi. Savaşlara bizzat katılan Osmanlı tarihçilerinin verdiği bilgilerde bu durumu görmek mümkündür. Osmanlı tarihçilerinden Aşıkpaşazade Macar ve Belgrad seferlerinde çok sayıda esir ele geçirildiğinden ve bu seferlerde kendisinin bile eline 7 köle geçtiğinden bahsetmektedir.

... Gaziler gayetde doyum oldılar. Ol kadar esir tuttılar kim Edrenede, Üngürüz kâfirinün gayet eyüsin üç yüz akçadan artuğa satmadılar..." "Gaziler şöyle doyum geldiler kim bir çizmeye bir nefis cârıya verürler idi koçmağa yarar. Fakîr dahı anda bileydüm. Yüz akçaya altı, yedi yaşında bir eyü oğlan aldum. Amma ata hizmet eder esiri yüz elli akçaya verürler idi. Ol seferde akıncılardan fakire dahı yedi kul ve cârıya hâsıl oldu. Ve dahı şöyle olmuş idi kim leşker göçse esir galabası kim leşkerden ziyadeydi. Elhâsıl-ı kelam şöyle vâf olındı kim İslam bünyadı zuhura geelden berü gaziler gaza ederler, bunun gibi gaza vaki olmadı dediler. Fakir dahı bir gün hündkara vardum. Ben fakire esir buyurdı. Buyurduktan sonra ben eyitdüm kim: 'Devletlü sultanum! Bu esiri götürmege at gerekdür. Ve bu yolda harçlık dahı gerekdür.' dedüm. Beş bin akça ve iki at verdi. Ol sefer dokuz baş esir ile Edreneye geldüm. Edrenede bu esirleri üçer yüz akçaya verdüm. Ve bazısın ikişer yüz akçaya satub harçlık edindüm.¹⁵⁹

Osmanlı Devleti ile düşman devlet arasında herhangi bir sulh anlaşması yoksa buralara yapılan akınlar ya da kaçırma yoluyla elde edilen köleler de savaş esiri statüsüne girmiştir. İki devlet arasında anlaşma varsa ve buna rağmen anlaşma yapılan devlet halkından biri köleleştirilmişse, köle yapılan kişi mahkemeye başvurarak aslının hür olduğunu ispat edebilmiş ve

¹⁵⁷ Ahmet Özel, "Esir", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, XI, s. 384

¹⁵⁸ Fendoğlu, a.g.e., s. 124. Kuran'da insanların köleleştirilmesine cevaz veren bir ayet olmasa da, kölelere yapılması gereken muameleler, kölelerin azat edilmelerini teşvik edici ayetler bulunmaktadır. Bu ayetler çalışmanın içinde konularına göre verilecektir.

¹⁵⁹ Ahmed Âşıkî, **Tevarih-i Âl-i Osman**, (Haz. Çiftçiöğlü N. Atsız), 1947, s. 174-178. Aşıkpaşazade tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, "How to Read Ashik Pasha-Zade's History", **Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Menage**, Colin Heywood, Colin İmber (Ed.), The Isis Press, 1994, 139-156; V. L. Menage, "The Beginnings of Ottoman Historiography", **Historians of the Middle East**, P. M. Holt, Bernard Lewis (Ed.), Oxford University Press, London, 1964, s. 168-179.

özgürlüğünü kazanabilmiştir. Osmanlı Devleti'nin mahkeme kayıtları olan şer'iyye sicil defterlerinde bu durumun örneklerine rastlamak mümkündür.¹⁶⁰

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve büyüme dönemlerinde genellikle savaş esirlerinin köleleştirilmesi göze çarparken, fetihlerin durmasıyla, devletteki köle ihtiyacı başka bölgelerden yapılan köle ticareti yoluyla sağlanmıştır.¹⁶¹ Köle ticaretinden esirciler ve esircilerden alınan gümrük vergileri sayesinde devlet önemli miktarlarda paralar kazanmıştır. Bu sebeple köle ticareti önemli bir gelir kaynağı olmuştur.¹⁶² Daha sonra 1857 yılında Sultan Abdülmecid'in köle ticaretini yasaklamış olmasına rağmen yasal olmayan yollarla köle ticareti sürdürülmüş ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir.¹⁶³

Savaşlarda ele geçirilen esirler, kaçırma, akınlar ve ticaret gibi köle kaynaklarından elde edilen köleler, devletin kurduğu köle pazarlarında zengin halka sunulmaktaydı. Zengin halkın köle temin etmesinde en önemli yeri oluşturan köle pazarları Osmanlı Devleti'nin teşekkülünden önce de Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kurulmuştur. Nitekim Kayseri-Elbistan yolu üzerinde Yabanlu Pazarı, Sivas'ta Baldır Pazarı, Sinop'ta Uzunova Panayırı gibi pazarlar köle ticaretinin yapıldığı önemli yerleri oluşturmaktaydı.¹⁶⁴ Osmanlı Devleti'nde, köle pazarlarının genellikle devletin nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu bölgelerde ve ticaret yolları üzerinde kurulduğu görülmektedir. XIX. yüzyılın başlarında İstanbul'a gelip burada üç yılını geçiren Charles White duyduğu rivayetlere dayanarak köle pazarının II. Mehmet tarafından 1453 yılından sonra İstanbul'da kurulduğunu, bu zamana kadar kölelerin sokaklarda satıldığını, II. Mehmet'in at sırtında sokakta dolaşırken atın kazayla bir çocuk ve bir kadın köle öldürmesi üzerine II. Mehmet'in, memurların gözetimi altında düzenli bir köle pazarı inşa edilmesi emrini vermesi üzerine köle pazarının kurulduğunu belirtmiştir.¹⁶⁵ Düzenli köle pazarları kurulduktan sonra kölelerin sokaklarda, çarşı ve

¹⁶⁰ Trabzon'da da aslı hür olduğu halde kaçırılarak köle yapılmış kişiler olmuş ve bunlar mahkemeye başvurarak özgürlüklerini kazanabilmişlerdir. Konu ikinci bölümde ayrıntılı incelenmiştir. Bkz. s. 102-104.

¹⁶¹ Abdullah Martal, "19. Yüzyılda Kölelik ve Köle Ticareti", **Tarih ve Toplum**, (121), 1994, s. 14.

¹⁶² 1857 yasağından önce İmparatorluktaki gümrükler kölelerden resmi olarak vergi almaktaydı. Vergiler bir köle için tahmini fiyatın %9'unun ve ayrıca bundan da %10'unun harç olarak alınması esasına göre hesaplanırdı. Buna göre örneğin, 8000 kuruş olarak belirlenen beyaz bir köleden 792 kuruş vergi alınmaktaydı. Hükümet köleler için belirlenen bu tahmini fiyatları paranın değerindeki dalgalanmalara uyacak şekilde yapıyordu. Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılda aldığı vergiler ve köle ticaretinden elde ettiği kârlar hakkında bilgi için bkz. Toledano, **Osmanlı Köle Ticareti**, s. 56-67.

¹⁶³ Yasaktan sonra köle tüccarları Osmanlı Devleti'ne gemilerle köle sokmaya çalışırken çeşitli hilelere başvurmuşlardı. Bazen geceleri ana liman dışında bir yerde demirleyerek tehlikeli yollarla köleleri kıyıya taşımakta, bazen de kölelerin ellerine formaliteden hazırlanmış azatlık belgeleri dağıtılarak resmi görevlileri kandırmaya yönelik bir çözüm bulmaktaydılar. Toledano, **Osmanlı Köle Ticareti**, s. 34-40.

¹⁶⁴ Yağcı, İstanbul Esir Pazarı, s. 61-62

¹⁶⁵ Charles White, **Three Years in Constantinople on Domestic Manners of The Turks in 1844**, III, London, 1845, s. 279. Köle pazarları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, "Esir Hanı, Esir Pazarı", **İstanbul Ansiklopedisi**, X, İstanbul, 1971, s. 5269-5274. Selim Hilmi Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Köleliğin ve Köle Ticaretinin Hukuki Alt Yapısı", **İnternational Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends-V**, Gülzar İbrahimova (Ed.), Bakü, 2019, s. 229-238.

pazarlarda satılması yasaklanmış ve kölelerin sadece onlara mahsus olan köle pazarlarında satılması emri verilmiştir.¹⁶⁶

Evliya Çelebi İstanbul'un merkezinde bulunan esir hanının 200 oda olduğundan, bütün kölelerin burada alınıp satıldığından, hanın demir kilitli kapısı dibinde bir emin oturup, alınıp satılan köle ve cariyeler için devlet adına öşür aldığından bahsetmektedir.¹⁶⁷ İstanbul esir pazarının, mimari olarak ayrıntılı tasviri, Charles White tarafından XIX. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır.

Pazara, iş saatleri içinde, yani saat sekizden gün ortasına kadar geniş, ahşap bir kapıyla girilir. Bu kapı bir kapıcı tarafından korunmakta olup, görevi gelip gidenleri izlemek ve bir köle kaçmaya çalışırsa alarm vermektir. Ancak, bu, neredeyse imkânsızdır çünkü odalar veya hücreler, gün ortasından hemen sonra kilitli kalır ve kaçak kölelerin soyutlanması veya saklanmasına ilişkin kanunlar çok sıkıdır. İçi düzensiz avludan oluşur. Merkezde esircilerin pansiyon gibi kullandıkları müstakil bir bina vardır. Alt katta yeni ithal edilen köle hücreleri vardır. Buraya bir kahvehane bağlıdır ve yakınında bir cami vardır. Avlunun yaşanılabilen uç yanında tahta direklerle desteklenen ve köşelerdeki merdivenlerle çıkılan bir eyvan bulunmaktadır. Eyvanın altında birbirinden alçak parmaklıklarla ayrılan platformlar bulunur. Bu platformların arkasında kafeslerle iki bölüme ayrılmış küçük odalar bulunmaktadır...¹⁶⁸

Köle ticaretinin en önemli merkezleri başta İstanbul olmak üzere Asya'da Bağdat, Şam, Erzurum, Konya, Medine, Halep, Afrika'da Kahire, Avrupa'da Belgrad ve Sofya'dır.¹⁶⁹ Esir ticaretine dinin hoşgörüsü ile bakması ve bu ticaretin devlete kazandırdığı gelirler de devletçe destek görmesini sağlamıştır.¹⁷⁰ Köle pazarlarının satış unsuru bir insan olması nedeniyle devlet bu ticarete daha özenli davranmıştır. Köle pazarlarının iyi bir şekilde denetlenebilmesi ve uygunsuz bir durumda müdahale edilebilmesi için devlet bu pazara çeşitli memurluklar kurmuştur. Esircilerin başında bulunan esirciler kethüdası, esir pazarı kapısında bekçilik yapan ve pazara giren ve çıkan her köle başına devlet adına vergi alan bir emin, pazardaki asayişin sağlanması için askerler ve çavuşlar¹⁷¹ gibi görevliler olmakla birlikte bir de bunların denetimini sağlayan muhtesipler vardır. Bu görevliler pazarda usulsüz satış, değerinden yüksek fiyata satma, kölelerin günlük nafakaları, satılış şekilleri gibi köleleri ilgilendiren her türlü konu ile ilgilenmişlerdir. Devletin de kölelerin uygunsuz şekillerde kullanıldığı veya satılmasıyla ilgili konularda fermanlar göndermesi¹⁷² ve kanunlar çıkartması köle satışının ne denli hassas olduğunu göstermektedir. I. Selim Kanunnamesinde kölelerin nasıl satılması gerektiği ile ilgili verilen bir kanun örneği şu şekildedir; *Ve dahi halayıkçılar satdıkları cariyenin yüzüne aklık ve kızılık fi'l-cümle terbiyet ider nesne sürmeyeler ve satılan kul ve*

¹⁶⁶ Ahmet Refik Altınay, **Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 54-55.

¹⁶⁷ Evliya Çelebi, a.g.e., I (1), s. 279; Evliya Çelebi, a.g.e., I (2), s. 543-544.

¹⁶⁸ White, a.g.e., s. 281.

¹⁶⁹ Osmanlı Devletinin köle ticaretinde kullanılan başlıca yollar ile Osmanlı köle ticaretinin ekonomisi ve hacmiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Toledano, **Osmanlı Köle Ticareti**, s. 12-67.

¹⁷⁰ Parlatur, a.g.m., s. 818.

¹⁷¹ Evliya Çelebi, a.g.e., I (2), s. 543-544.

¹⁷² Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi üçüncü bölümde "Köle Tüccarları: Esirciyan" başlığı altında verilecektir.

*cariye ne esbab ile satılırsa yine ol esbab ile vireler soyub almıyalar.*¹⁷³ Esircilerin sattıkları cariyeleri olduğu gibi satmak zorunda oldukları, onları herhangi bir şekilde süslemelerinin yasak olduğu belirtilmiştir.

Köle satışı, köle tüccarlarının pençik vergisinin ödemesi ile gerçekleşmekte idi. Köle satışı, tüccarın köleyi gümrükten geçirirken “pençik varakası” adı verilen belgeyi göstermesi ile resmiyet kazanmaktaydı. Köle tüccarının bu belgeyi göstermemesi halinde, tüccar yeniden vergi vermek zorunda kalmaktaydı.¹⁷⁴ Kölelerin alımı ve satımında da ayrıca vergi alınmaktaydı.¹⁷⁵ Devlet tarafından belirlenen meblağın yarısını alıcı, diğer yarısını da satıcı ödemekte, vergi meblağının belirlenmesinde ise kölenin yaşı, getirildiği yerin uzaklığı hesaba katılmakta idi.¹⁷⁶

1.5.2. Osmanlı Devleti’nde Kimler Köle Olabilir?

İslam dünyasında doğuştan veya esir edilmeden önce Müslüman olan birinin köleleştirilmesine izin verilmemiştir.¹⁷⁷ Düşman askerinin savaş esiri olarak tutulması, köleleştirilmesi sadece savaşların gayrimüslim bir devlete karşı olması ve savaşan askerlerinde gayrimüslim olması şartıyla olmaktadır. Gayrimüslim bir devlet safında savaşsa dahi esir edilmeden önce Müslüman olmuş birinin köle yapılması söz konusu değildir. Bu durumun Osmanlı Devleti’nde görülen yalnız bir istinası Osmanlı topraklarında köle olarak alınıp satılan İranlılardır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı-Safevi Devleti arasında 1533 yılında başlayan savaşlarda ele geçirilen İranlı esirlerin köleliğinin caiz olup olmadığı sorunu ortaya çıkmıştı. Dönemin şeyhülislamı Kemal Paşazade İranlıların (Acemlerin) köle yapılabileceği hususunda fetva vererek bu sorunu çözüme kavuşturmuş, Kemal Paşazade Şiiilerin öldürülmelerinin caiz, mallarının helal, nikâhlarının kıymetsiz olduğunu ve Şiiiler ile yapılacak harplerin diğer din düşmanları ile yapılan harpler gibi cihat sayılacağını bildirmiştir. Onların harp yeri olan şehirlerini ele geçirmek onların mallarını, kadınlarını, şehirlerini ve evlatlarını Müslümanlara helal kılar, erkeklerinin ise Müslüman olmadıkları (ehl-i sünneti kabul etmedikleri) müddetçe katli-i vaciptir.¹⁷⁸ Aynı zamanda Kanuni Sultan Süleyman, Osmanlı-İran çatışmasının en yoğun olduğu dönemde Şiiilerin sapkın olduğunu ve Müslüman sayılamayacağını açıklamıştır.¹⁷⁹

¹⁷³ I. Selim Kanunnamesi (Tirana ve Leningrad Nüshaları, 1512-1520), (Haz. Yaşar Yücel-Selami Pulaha), TTK, Ankara, 1995, s. 64.

¹⁷⁴ Yağcı, İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti, s. 373. Erdem, Osmanlıda Köleliğin Sonu, s. 34-35.

¹⁷⁵ Akgündüz, Bayezid Devri Kanunnameleri, s. 432.

¹⁷⁶ Fisher, Markets and Slaves, s. 163-164.

¹⁷⁷ İslamiyet’in doğuşundan itibaren doğuştan Müslüman birinin köle olması yasaklanmışken, kilise XV. ve XVI. yüzyıllarda dini düşmanlığı köleliğin yeni sebebi olarak görmüş ve sadece Türklerin ve Arapların köleliğini kabul etmeye başlamıştır. Tahiroğlu, a.g.m., s. 663. Müslüman köleler ile ilgili bkz. Salvatore Bono, Yeniçağ İtalya’sında Müslüman Köleler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

¹⁷⁸ Mehmet Saray, Türk-İran İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 26-27.

¹⁷⁹ Suraiya Faroqhi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla, (Çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 79.

Osmanlı Devleti'nin İranlı Müslümanları köle yapması hususunda Kanuni döneminde Osmanlı'yı ziyaret eden yabancı seyyahlar da eserlerinde yer vermişlerdir. 1553 yılında Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden Alman gezgin Hans Dernschwam, İranlıların Müslüman olmasına rağmen Türkleri hiç sevmediklerini ve tıpkı Hristiyanlar gibi Türklere karşı düşmanca hisler beslediklerini, İranlıların Türkleri esir alıp satmak gibi bir yola başvurmayıp onları hemen katlettiklerini belirtmiştir. Bununla birlikte 1553'ten 1554'e kadar süren savaşta şeyhülislamın, Müslüman olmalarına rağmen İranlıların Hristiyanlar gibi esir edilip köle yapılabileceğine, alınıp satılabileceğine ve öldürülebileceğine dair fetva verdiğini açıklamıştır.¹⁸⁰ 1554-1556 yıllarında elçi olarak İstanbul'a gelen Busbecq'in dönemin veziriazamı Rüstem Paşa ile olan bir diyalogunda Rüstem Paşa, Osmanlıların İranlılar hakkındaki düşüncelerini, Busbecq'e "*sizi temin ederim ki İranlılar Hristiyanlardan daha kâfirdir*" şeklinde açıklamıştır.¹⁸¹

İranlı esirlerin alınıp satılması 1736 yılında yapılan sulh gereği yasaklanmıştır.¹⁸² Osmanlı Devleti yapılan bu sulh antlaşmasından sonra İranlı esirlerin alınıp satılmasının yasak olduğunu ve Memleketine dönmek isteyenlere kimsenin müdahalede bulunmaması gerektiğine dair fermanlar göndermiştir.¹⁸³ Yine aynı tarihte Trabzon, Giresun, Samsun, Sinop, Bartın, Ereğli, Gölpazarı iskeleleri kadılarına ve Trabzon mütesellimine sulh gereği Acem ahalisinden olup soyu soppu belli olan kişilerin esir olarak alınıp satılmasının yasaklandığına ve iskelelerden Acem esir namıyla kimsenin geçirilmemesi gerektiğine dair ferman gönderilmiştir.¹⁸⁴ İranlı kölelerin alınıp satılması 1736 yılında olmasına rağmen Evail-i Recep 1038/ 24 Şubat-5 Mart 1629 tarihinde Trabzon mahkemesine kaydedilen bir davada Kızılbaş (Şii) taifesinin köle olarak satılmasının caiz olmadığına dair bir fetva mevcuttur. Fetva şu şekildedir: *Zeyd, Kızılbaş demekle ma'ruf taifeden Amr'ı esir idüüb Bekir'e bey'e eylese şer'an bey'i sahîh olur mu? El-cevap: Olmaz.*¹⁸⁵

¹⁸⁰ Hans Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, (Çev. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s. 125.

¹⁸¹ Ogier Ghiselin de Busbecq, **Türk Mektupları: Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)**, (Çev. Derin Türkömer), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016, s. 132.

¹⁸² 1736 yılında yapılan antlaşmadan sonra Osmanlı Devleti fermanlar göndererek İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara, s. 233.

¹⁸³ BOA, A. DVNSMHH.d, 144-142/143/146/, 10. 07. 1149. Sak Konya Şer'iyye sicillerinden tespit ettiği İranlı kölelerinin satışının yasaklanmasına dair gönderilen üç hüküm ve yasaktan sonra Konya'da bulunan Acem asıllı kölelerin hürriyetlerine kavuşabilmek için mahkemeye başvurduklarını gösteren kayıtlarla, bu konu üzerine bir çalışma yapmıştır. Bkz. İzzet Sak, "İranlı Kölelerin Satışının Yasaklanması İle İlgili Fermanlar", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, I, 1994, s. 259-266.

¹⁸⁴ BOA, A. DVNSMHH.d, 144-146, 20, 06, 1149. İstanbul'dan İran'a gidecek Acem esirlerin yollarda muhafazaları ve işleri hakkında da Erzurum ve Trabzon ile Trabzon'dan İran'a kadar yol üzerindeki tüm kaza kadılarına hüküm gönderilmiştir. BOA, C. AS. Askeriye, 1110-49140, 16. 06. 1149. Daha sonra İstanbul'dan İran'a gitmek için gemi ile Trabzon'a gönderilen Acem esirleri taşıyan gemi Amasra'da karaya vurup hasara uğramıştır. Esirler civardaki köylere dağıldığından esirlerin hepsinin toplanarak İran hududuna kadar muhafazalarının sağlanması ve yol boyunca yiyecek ve at tedarik edilerek sağ salim İran'a ulaştırılmaları ile ilgili bir ferman vardır. BOA, A. DVNSMHH. d. 144-217, 10. 10. 1149.

¹⁸⁵ Evail, Recep, 1038/M. 24 Şubat-4 Mart 1629 tarihinde Trabzon'da yaşayan Mehmet Çelebi, babası İbrahim'in azatlı kölesi olan ve vefat eden El-Hac Hasan'ın mal varlığından kendisine düşen hissesini El-Hac Hasan'ın kızları Saliha ve Sare'den talep etmiştir. Kızlar, Mehmet Çelebi'nin babası İbrahim'in kendi babaları Kızılbaş olan Hasan'ı Tebriz'den çıkarıp, kendine hizmet ettirdikten sonra başka bir yere sattığını, ancak Hacı Hasan'ın, Kızılbaş oğlanının satışının doğru olmadığına dair şeyhülislam Zekeriya hazretlerinin verdiği fetva ile satılmaktan kurtulduğunu belirtmişlerdir. TŞS, Defter no., 1826, 51/7.

1.5.3. Seyyahların Gözüyle Osmanlı Devleti'nde Kölelik

Osmanlı Devleti'ne çeşitli nedenlerle gelmiş olan seyyahların seyahatnamelerinde Osmanlı topraklarında yaşayan insanlar hakkındaki verdikleri bilgiler, Osmanlı hayatına farklı bir bakış açısı getirmesi bakımından önemlidir. Avrupa'nın çeşitli devletlerinden Osmanlı Devleti'ne gönderilen elçiler veya bu elçilerin maiyetinde gelenler, Osmanlı topraklarının muhtelif bölgelerini gezmiş, insanlarını gözlemlemiş ve bu gözlemlerini ülkelerine rapor etmek amacıyla kaleme almıştır. Bu yazılarında Osmanlı Devleti'ndeki kölelere de yer vermişlerdir. Bunlar, kölelerin satıldığı köle pazarları, kölelere nasıl muamele edildiği gibi bilgileri içermektedir. O dönemde kölelik hakkındaki kendi düşüncelerine yer verenler de vardır. Kanuni döneminde, Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında bir sınır anlaşmazlığını çözmek için İstanbul'a gönderilen Ogier Ghiselin de Busbecq, kölelik ile ilgili düşüncelerini açıkça belirtmiş ve Türklerde kölelerin nasıl muamele gördüklerini aktarmıştır. Busbecq, köleliği ilk ortadan kaldıran kimsenin insanlık için hayırlı bir iş yapmış olmayacağını, köleliğin faydalarının, sakıncalarından daha ağır bastığını belirtmiştir. Hatta 1500'lü yıllarda antik çağlardaki gibi görkemli binaların olmamasını o dönemdeki gibi eğitilmiş ve sanatkâr kölelerin kendi dönemlerinde olmamasından kaynaklandığını belirterek bu durumdan yakınmıştır. Kölelik hakkındaki düşünceleri bir bakıma Aristo ile benzerlik gösteren Busbecq, tabiatın herkese kendine hâkim olabilme ve aklını kullanabilme kabiliyetini bağışlamamış olacağından bu kişilerin kendilerinden üstün bir gücün rehberliğine ve idaresine ihtiyacı olacağı görüşünü taşımaktadır. Türk İmparatorluğunda da zayıf iradeli kişilerin, yani kölelerin, efendilerinin otoritesi ve kontrolü altında olduğunu belirtmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki köle kullanımını, Türkler, köleleri işe yaramaz hale gelse bile onların karnını doyurmaya devam ettiğini, öyle ki kolları bacakları sakat olan bir İspanyol'u satın alan bir Türk'ün onu kaz çobanlığı yapması için kullandığını ve kendisine gelir sağladığını örnek göstermiştir. Türklerin kölelikten büyük fayda sağladığını, satın aldıkları köleler ile gayet uyumlu şekilde evlerini çekip çevirdiklerini ve Türk askerinin başlıca ganimetinin elde ettikleri köleler olduğundan bahsetmiştir.¹⁸⁶

Seyahatnamelerde padişaha ait olan kölelerden veya saraydaki kölelerden sıklıkla bahsedilmektedir. İsveç kralı tarafından 1657'de IV. Mehmet'e elçi olarak gönderilen Claes Ralamb'ın verdiği bilgilere göre, önemli görevlere atanmak isteyen kişiler padişaha güzel bir kadın köle hediye ederek bu amaçlarına ulaşırlar, ancak daha güzelini hediye eden olunca birinci azledilip yerine padişaha en güzel cariye sunan kişi getirilirdi. Ralamb, Padişahın sarayı ve sarayda hizmet edenler hakkındaki gözlemlerini ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır.¹⁸⁷

Sarayda hizmet eden görevlilerin içinde kadınları denetlemekle görevli olan 200 zenci hadımağası ve bunlarında başında kara tenli kızlarağası vardır. Onun görevi padişahın

¹⁸⁶ Busbecq, a.g.e., s. 112-113.

¹⁸⁷ Claes Ralamb, **İstanbul'a Bir Yolculuk 1657-1658**, (Çev. Ayda Arel), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 61.

hasekilerini, cariyelerini ve onların kadın kölelerini yönetmektir. ...Sarayda hizmet edenler dışında padişahın hasekileri, cariyeleri ve onların köleleri vardır. Bunların sayısı padişahın istek ve buyruğuna bağlıdır. Şimdiki Sultan Mehmet'in sadece iki hasekisi vardır. Babası İbrahim'in sekiz hasekisi ve çok sayıda cariyesi vardı. Onun zamanında haremdeki kadın sayısı on bini aşırıydı ama genel olarak sarayda sadece bin kadar kadın bulunur. Bunların sarayın iç avlusunda özel odaları ve daireleri vardır.

Ralamb, saraydaki hizmetlilerin ne işle uğraştığını, ikamet alanlarını, beslenmelerini ve sayılarını anlattıktan sonra bu hizmetlilerin Hristiyanların çocukları arasından alınan devşirmelerden ya da Hristiyan ülkelerinden getirilen esirlerden oluştuğunu belirterek bunların nasıl eğitim aldıklarına dair bilgi vermiştir.

Saraya getirilen tutsaklar şu şekilde eğitilirler: bir kere onların adetlerine uymaları, sözlü gelimi en zor buldukları şey olan onların oturma biçimlerine alışmaları gerekir. Birçoğu bunu öğrenmeyi beceremedikleri için saraydan kürek çekmek üzere geri gönderilirler. Çünkü saraydaki ilk aylarında sabahları baldırlarını altlarına alıp dizleri ve topukları üzerinde, başparmakları yere değecek şekilde oturmaya alıştırlırlar; öğleden sonra oturuları değiştirilir, bağdaş kurdurulurlar. Bunu yapamayanlar sürekli ve zoraki oturuştan ötürü bacakları ve baldırları şişenler hastaneye alınır, orada onlara ilaç sürülür ve iyileşinceye kadar bakılırlar. Sonra, bacakları yeniden şişene kadar aynı şekilde oturmaya gönderilirler. Bu deneme üç kere tekrarlanır. Beceremeyenler kadırgalara kürek çekmeye ya da saray dışında başka bir işe gönderilirler. Ama bu işin üstesinden gelen ve oturmayı becerenler olursa, bu defa onlar Müslümanlığı kabullenmeye ve sünnet olmaya ikna edilmeye çalışılır. İsteksizlik gösterenler gece özel bir odaya alınır, onlara orada dayak atılır ve türlü işkenceyle uyumaları önlenir. Ertesi gün odalarına geri götürülür; orada bazı kişiler iyilikle ve kandırarak ikna etmeye çalışılır. Bu yöntem baş eğip din değiştirmelerine kadar sürer. Bu adımı attıktan sonra da onlara yeni kurallar ile okuma yazma öğretilir. Daha sonra bunlar içoğlanları arasına alınır ve sefil koşullarda zaman geçirirler. ...Padişahın yaşadığı avluda hizmete alınan acemioğlanlar önce eğitilirler. Bunlar Hristiyan ailelerin ilk doğan erkek çocukları olur. Haraç niyetine verilmek zorundadırlar. Padişah bunların eğitimi için ikisi Beyoğlu'nda, üçüncüsü Edirne'de olan üç büyük ev tahsis etmiştir. Belli bir yaşa gelinceye kadar orada eğitilirler, sonra da oradan alınırlar. İlk altı yıl boyunca bunlara acemioğlanlar denir ve yüzer kişilik gruplar halinde sırayla sarayda hizmet ederler; odun ve su taşırlar, gerektiğinde İstanbul şehrinin daha aşağılık işlerinde kullanılırlar. Bunların başında İstanbulağası denen biri vardır. Acemioğlanlar altı yıllarını böyle geçirdikten ve yorgunluk ile ağır işlere alıştıktan sonra, yeniçeri, bostancı ya da içoğlanı olurlar.¹⁸⁸

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Venedik'i temsil eden büyükelçi Ottaviano Bon o dönemin Osmanlı sarayındaki yaşamı kaleme almıştır. Eser İngiliz büyükelçisi Robert Withers tarafından İngilizceye çevrilmiştir. Eserde saraydaki devşirmelerin toplanmaları, yeteneklerine göre ayrılmaları, eğitimleri ve saraydaki görevlerinden kısaca bahsedilmektedir. Bu bilgiler Osmanlı kaynaklarında verilen bilgilerle benzerlik göstermektedir. Daha sonra padişahın sarayda haremiyle nasıl vakit geçirdiğinden bahsetmektedir.¹⁸⁹

Osmanlı Devletini ziyaret eden yabancılar burada bulunan köle pazarları hakkında da önemli bilgiler vermişlerdir. 1547 yılı başlarında Fransa kralı tarafından elçi olarak İstanbul'a gönderilen Monsieur D'Aramon İstanbul'da kölelerin Bedesten denen bir pazarda genç, yaşlı, erkek, kadın

¹⁸⁸ Ralamb, a.g.e., s. 86-87.

¹⁸⁹ Robert Withers, **Büyük Efendinin Sarayı**, (Çev. Cahit Kayra), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, s. 26, 45-56.

Hristiyan köleleri satıcısı tarafından ellerinden tutup fiyatını bağırarak bu civarda dolaştığını ve onu en yüksek fiyatı teklif edene sattığını belirtmiştir. Eğer satılan kişi kız veya kadınsa alıcıların köleleri daha yakından incelediğini, kadının ellerine, dişlerine baktıklarını ve yaşlarını, bakire olup olmadığını sorduklarını anlatmıştır.¹⁹⁰ Fransa'nın İstanbul büyükelçisinin maiyetinde olan Philippe du Fresne-Canaye 1573 yılında İstanbul'a gelmiştir. Gözlemlerini aktardığı seyahatnamesinde İstanbul esir pazarlarını şu şekilde anlatmıştır;

Küçük Bedesten'de dünyanın dört bir yanından gelmiş erkek ve kadın esirler satılır. Buradaki kadınları satın almak isteyenler yüzlerini örten örtüyü kaldırırlar; yüzlerinin boyanmış ve düzgün olup olmadığını anlamak için kadının yüzüne tükürürler; daha sonra, dişlerinin takma, yıpranmış ya da sallanmakta olup olmadığını anlamak için ağzına bakarlar ve dişleri muayene ederler ve sayarlar. Olası alıcılara, onları gizli bölümleri de dâhil olmak üzere istedikleri kadar yakından incelemelerine izin verilir. Eğer bütün azaları sağlıklı ve sağlam bulunursa patronla pazarlığa girerler.¹⁹¹

XVII. yüzyılın başlarında İngiliz seyyah William Lithlow Asya, Avrupa ve Afrika'ya yaptığı gezi sırasında İstanbul'u da ziyaret etmiş ve burada esir pazarına gitmiştir. Buradaki gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır;

Bizimle olan atlar ve diğer hayvanlar gibi pazarlarda satılan erkekler ve kadınlar gördüm. Çoğu Macarlı, Transilvanyalı, Dalmaçyalı, Hırvat esirlerdi. Onları eğer Hristiyan biri satın almazsa bir Türk alacaktı. 40 gün burada kalacak olan Marsilya gemisinin bir üyesi olan Monsour Nerack da benimle aynı fikirdeydi. Bu yüzden Türklerin esaretinden fakir Hristiyan bir köleyi kurtarmak istedik. Monsour Nerack bir köle alacaktı. Cuma günü biz kölelerin hazır olduğu İstanbul'a gittik, beş yüz erkek ve kadını görmek ve incelemek için iki saat harcadık. Ben ona yaşlı bir erkek ve kadın gösterdim ama o bakire ya da genç bir dul istedi. Bir bakirenin fiyatı çok pahalıydı, yüz duka oluyordu, dulların fiyatı daha düşüktü. Gözlerimizin önünde çıplak soyulmuşlardı, en tatlı yüzü, en genç yaşı ve en beyaz cildi olan en büyük değere sahipti ve daha çok talep ediliyordu. Acayip görünüşlü, ağlayan Dalmaçyalı dula adama 36 dukaya satın aldık. Sonra pazardan ayrıldık ve Galata'ya tekrar döndük. Sonra yanımdaki adamın satın aldığı dul köleye eziyet ettiğini ve onu istismar ettiğini öğrendim. Dul köle, köle pazarında daha mutlu olduğunu söyleyerek tekrar oraya dönmek istedi ve bana ağlayarak yalvardı. Ben adama kızdım ve onu kölesini bana vermeye ikna ettim. Köleyi bana verdi ve ben de hiçbir karşılık beklemeden onu özgürlüğüne kavuşturdum.¹⁹²

Osmanlı Devleti'nde Yahudilerin ve Hristiyanların köle pazarlarında köle satması yasaklanmış ve Esircilik yapmak sadece Müslümanlara mahsus tutulmuştur.¹⁹³ Ancak seyyahların verdiği bilgilerde Yahudiler ve Hristiyanlar da köle satmaktadır. Nitekim Lithlow pazarda Yahudilerin köle sattığını belirtmiştir. Bunun dışında yine Fransalı bitki bilimci Joseph de Tournefort 1700 yılında doğuya yaptığı seyahatini anlattığı eserinde ülkedeki en güzel ve maharetli kölelerin Yahudiler tarafından satıldığını kaydetmiştir. Ona göre Yahudiler en güzel köleleri seçer

¹⁹⁰ Jean Chesneau, **D'Aramon Seyahatnamesi, Kanuni Devrinde İstanbul- Anadolu-Mezopotamya**, (Çev. Işıl Enverdi), Dergah Yayınları, İstanbul, 2014, s. 28.

¹⁹¹ Philippe du Fresne-Canaye, **Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573**, (Çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 67.

¹⁹² William Lithlow, **The Total Discourse of the Rare Adventures to the Most Famous Kingdoms in Europe, Asia and Africa**, Glasgow, 1907, s. 122-123.

¹⁹³ Engin, a.g.e., s. 122.

ve yüksek fiyatlara satabilmek için onları eğitirler, dans etmeyi, şarkı söylemeyi, enstrüman çalmayı öğretirlerdi. Ayrıca Yahudilerin sattığı bu köleler köle pazarlarına götürülmez, almak isteyenler Yahudilerin evlerine giderdi.¹⁹⁴

1792'de Fransız heyetinin başında İstanbul'a gönderilen Fransız Doktor Antonie Olivier'in eserinde köle pazarlarından saraydaki kölelere, halkın kullandıkları kölelerden kölelerin fiyatlarına kadar köleler hakkında her türlü bilgiye rastlamak mümkündür. Özellikle Türk erkeklerinin cariye kullanımına değinen Olivier Müslümanların dört tane kadınla evlenmeye izin vermesine rağmen Türk erkeklerin masraflı olacağını ve eşler arasında kıskançlık olup huzurlarının bozulacağını düşündüklerinden kendilerine cariye satın almayı daha uygun gördüklerini belirtmiştir. Erkeğin sadece kendine ait olan cariyeye dokunmasına hukuken izin verildiğine ve nikâhlı karısının cariyesine asla el süremeyeceğini ve kendi cariyeleriyle meşgul olurken de evdeki dirlik ve düzenin bozulmaması için karısının bu durumdan haberi olmamasını sağladığına, cariyelere de karısına hürmette bir kusur etmemeleri için tembihte bulduklarına dair bilgiler vermiştir. Kadın da evdeki cariyeleri sürekli göz hapsinde tutmaktadır.¹⁹⁵

Olivier, yukarıda bahsi geçen diğer elçilerin veya seyyahların verdiği bilgilerle karşılaştırıldığında, olayları daha gerçekçi ve objektif anlattığı görülmüştür. Örneğin diğer yabancılar esir pazarlarını anlatırken kölelerin çıplak bir şekilde herkese teşhir edilerek satıldığını, durumlarının hayvanlardan farksız olduğunu anlatırken Olivier pazarlarda satılan kölelerin kapalılığından, Türk halkının kölelerine çok iyi muamele ettiğinden bahsetmiştir. Köle pazarında, köle kızların kendilerini satın alacak müşterilere asla gösterilmediğinden, Türk âdet ve geleneklerinin bu duruma kesinlikle cevaz vermediğinden, ama eğer kız buluş çağında ise müşterinin yakınlarından yaşlı bir kadın veya herhangi bir bohçacı kadın aracılığıyla esir kızın endamı, vücut güzelliği, bekâreti hakkında daha kesin bilgiye ulaşabileceğinin mümkün olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca İstanbul köle pazarlarına yabancı ve gayrimüslim herkese girişin serbest olmadığına değinen Oliver, kendisinin de köle pazarına girebilmesinin padişahın fermanı ile mümkün olduğunu belirtmiş, Pazar hakkında ve burada bulunan köle, köle fiyatları ve köle tüccarları hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Esir ticaretinin Yahudi ve Hristiyanlara kesin bir şekilde yasaklanmış olduğunu söylemiştik. Gerçekten kızların satıldığı esir pazarına esir satın alacak Müslüman ve Türklere başkası giremez. Padişahın bir fermanı olmadan hiçbir Avrupalının esir pazarına girebilmesi mümkün değildir. Bu fermanı da ancak yabancı büyükelçilere ve diplomatlara o da Osmanlı İmparatorluğundan ayrılacakları zaman bahsedilen bir lütuftur. Bizim geleceğimizden haberdar oldukları için kızları sakladıklarından mı yoksa mevsimi değil de onun için mi esir pazarında çok az kız gördük. Gördüklerimiz de çarşaf ve peçeliydiler. Her tarafı kapalı birer odada oturuyorlardı. Kendilerini ancak kapının yanında bulunan küçük birer pencereden

¹⁹⁴ Joseph de Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, (Çev. Teoman Tunçdoğan, Ali Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 249-250.

¹⁹⁵ Antonie Olivier, **18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul**, (Haz. Aloda Kaplan), Köprü Kitapları, İstanbul, 2016, s. 130-132.

seyredebiliyorduk. Bir odada, hıçkırıklarla ağlamaları nedeniyle dikkatimizi çeken üç kız gördük, iri yapılı, güzel vücutluydular. 15 yaşlarında gibi görünüyordular. Bir tanesi sol kolunu ve başını duvara dayamış, kalbimizi parçalayan hıçkırıklarla ağlıyordu. Hiçbir şey onu avutamıyor, gözyaşlarını dindiremiyordu. Diğer kızlar da el ele tutuşmuşlar, biz onları seyrederken onlar da bize bakıyorlardı. Şüphesiz bu bakışlarda özgürlüklerini kaybetmiş olmanın acısı, çocuklarını satacak kadar zalim de olsa yine bir ana baba kucağından ayrılmasının üzüntüsü ve belki de bir gün hayatını birleştirmeyi düşünmüş oldukları sevgililerinin acı hasreti vardı. Esir kızların İstanbul pazarındaki fiyatı tıpkı bütün diğer mallar gibi arz ve talep kurallarına göre değişir. Bedelleri, genellikle 500 ile 1000 kuruş, 1000 ile 2000 frank arasındadır. Ama üstün güzellikteki bir kız, teşhir edilmeye dahi gerek kalmadan çok daha yüksek fiyatlara satılabilir.¹⁹⁶

Oliver, köle tüccarlarının, satılacak olan kadın köleleri, Avrupalılara ve Hristiyanlara göstermek istemediklerinden bahsetmektedir. Köle tüccarlarının düşüncelerine göre köleye Avrupalı veya Hristiyan'ın bakması kölenin değerini düşürmektedir. Bunun dışında Hristiyan olan bu kızların kendi dinlerinden bir erkeği görünce ona âşık olacaklarını ya da eski hayatlarını, yerlerini, yurtlarını hatırlayarak kendilerini üzüntüye kaptırabileceklerini bu yüzden sağlıklarını kaybederek hastalanabileceklerini düşünürler. Oliver Köle pazarının tasvirini de yapmıştır.¹⁹⁷

Esir pazarı bina olarak, şekil ve inşaat tarzı bakımından, çok fazla benzediği kervansarayların güzelliğine sahip değildir. Hatta payitahtın diğer pazarları kadar dikkati çekebilecek bir yapı bile değildir. Gün ışığını yalnız kapıdan ve kapının yanındaki parmaklıklı bir pencereden alan yan yana dizilmiş sıra çıplak ve boş oda... her tacire ait esir kızlar, bu odalardan birinde beklerler.

Oliver, Türklerin asalete çok önem vermedikleri için köleler ile evliliğe de sıcak baktıklarını, efendinin, kendi oğlu ile kadın kölesini evlendirebildiğini ve ayrıca kendi yetiştirdikleri ahlak ve kabiliyetinden emin oldukları erkek köleleri de azat ederek onlara bol para ve makam sağladıktan sonra en sevdikleri kızlarını onlardan birine eş olarak vermelerinin de çok rastlanılan bir durum olduğunu belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nde kölelerin yükselebilmeye imkânı buldukları için efendilerine sadık ve daha yararlı bir biçimde hizmet ettiğine ve güzel kızları olan ailelerin kızlarını çok yüksek fiyatlara zenginlere sattığına, Türklerin kölelerine çok iyi muamele ettiğine, onların eğitimine varıncaya kadar her şeyleri ile sanki ailenin bir parçasıymış gibi ilgilendiklerine dair bilgiler vermiştir.

Türkiye'de çoğunlukla buluş yaşından önce veya hemen bu yaşlardayken satın alınan kız veya erkek esirler, İslam dini esaslarına göre ve evin öz evlatlarından asla ayırt edilmeden, büyük bir sevgi ve şefkat içinde yetiştirilirler. Bir Türk'ün memnun kalmadığı bir esiri tekrar satması ne görülmüş ne duyulmuştur. Olsa olsa tehdit eder veya öz evladına yaptığı şekilde cezalandırılır. İslam dini, esirlik süresini 9 yıl olarak saptamış ve sınırlandırılmıştır. Bu sürenin sonunda veya yerine ve durumuna göre esir, daha önce azat edilerek evlendirilir. Sahibi ölürse esirler, hemen daima azat olur. Çünkü ya ölen böyle vasiyet bırakmıştır veya evlatları ve mirasçıları ölenin hatrasına hürmeten ve sevap işlemek için bu şekilde hareket ederler. Eğer sahip zengin ve kudretli bir kişiye esirleri de sevmişse onların tahsil, terbiye ve ilerlemeleri için hiç bir şeyi esirgemez. Sanki kendi öz evlatlarıymış gibi bu uğurda servetini, nüfuz ve itibarını kullanmaktan kaçınmaz.

¹⁹⁶ Olivier, a.g.e., s. 136-138-139.

¹⁹⁷ Olivier, a.g.e., s. 139-140.

Şunu da belirtmek gerekir ki kız olsun erkek olsun bu esirler, efendilerine evde veya savaşta parayla tutulmuş hizmetçi veya muhafızlardan çok daha iyi ve sadık kalarak hizmet ederler.¹⁹⁸

1.5.4. Osmanlı Devlet Teşkilatında İstihdam Edilen Köleler

1.5.4.1. Erkek Köleler

Osmanlı Devleti'nde savaşlarda elde edilen esirlerin askeri amaçlı kullanılmaya başlanması hakkındaki ilk bilgiler Orhan Bey dönemine kadar gitmektedir. Esirlerin sistemli olarak teşkilatlanmaya başlaması ve yeniçeri ocağının temellerinin atılması I. Murad devrinde olmuştur.¹⁹⁹ I. Murat döneminde ganimet hakkı olarak gazilerin aldığı esir başına devlet adına vergi alınması uygulaması, Karamanlı Molla Rüstem'in Kazasker Çandarlı Hayreddin'e "Akıncı gazilerin aldıkları esirlerin beşte biri Tanrı buyruğunda padişahındır niçin almazsınız?" diye sormasıyla ve I. Murat'ın da "Tanrı buyruğu ne ise onu yapın"²⁰⁰, şeklinde cevap vermesi ile başlamıştır. Buna göre gazilerin elindeki her beş esirden birinin padişah adına alınmasına ve elinde beş esiri olmayan kişiden ise esir başına vergi alınmasına karar verilmiştir. Tanrı buyruğu gereğince alınan bu vergiye "beşte bir" anlamında "pençik resmi" adı verilmektedir. Bu dönemde hız kazanan fetihler dolayısıyla savaş esirlerinin sayısı oldukça artmış, esir fiyatları 125 akçeye kadar düşmüştür. Gazilerden devlet adına pençik vergisi alınmasının kararlaştırılmasıyla Kara Rüstem'e Gelibolu geçidinde "geçit akçesi" adıyla pençik toplama yetkisi verilmiştir. Buna göre her beş esirden biri veya sayıları beşin altında ise değerinin beşte biri pençik vergisi olarak toplanmıştır.²⁰¹ Bu şekilde elde edilen esirlerin devlet adına istihdam edilmeye başlanması ve yeniçeri ocağının kurulmasında Çandarlı Hayrettin'in "Bunları Türk'e virelüm. Hem Müslüman olsunlar hem de Türkçe öğrensiner, sonra getürelüm yiniçeri olsunlar" sözleri etkili olmuştur.²⁰² İlk zamanlarda esirler kısa bir eğitimin ardından savaşlarda kullanılmaya başlanmış ve kurum zaman içinde gelişip son şeklini almıştır. Acemi oğlanlarının belirli bir hizmet süresinden sonra yeniçeri ocağına intikal etmeleri "kapıya çıkma" şeklinde tabir edilmekte ve bu aşama söz konusu kişilerin kölelik statüsünden azatlı statüsüne geçtiği, hukuki bir dönüşüm olarak ifade edilmektedir.²⁰³

Savaşlarda esir edilenlerin dışında Osmanlı Devleti her yıl fethettiği bölgelerdeki gayrimüslim ailelerin buluş çağına ermemiş erkek çocuklarına el koyma yöntemi ile de yeniçeri ocağına asker temin etmekte idi. I. Murat döneminde başladığı düşünülen ve "devşirme" adı verilen

¹⁹⁸ Olivier, a.g.e., s. 137-138.

¹⁹⁹ Abdülkadir Özcan, "Kul", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 349.

²⁰⁰ Ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlarla, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Enfal Suresi 41. Ayet. Mehmet Erkal, "Ganimet", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 351-354.

²⁰¹ Abdülkadir Özcan, "Pencik", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, 226.

²⁰² Neşri, **Kitab-I Cihannüma**, (Haz. F. Reşid Unat-M. A. Köymen), TTK, Ankara, 1987, I, s. 198-199. Reşat Ekrem Koçu, **Yeniçeriler**, Doğan Kitap, İstanbul, 1964, s. 21-22. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları**, I-II, TTK, Ankara, 1988.

²⁰³ Kemal Beydilli, "Yeniçeri", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 450.

bu sistemde çocuklar yeteneklerine göre ayrılıp eğitim verilerek orduda, yönetimde veya sarayda görevlendirilmekteydiler.²⁰⁴ Devşirme usulü ile toplanan çocukların köle olup olmayacağına dair farklı görüşler mevcuttur. Hakan Erdem, kölelikle cizye vergisi arasında bir bağ kurmuş ve köleler cizye vergisinden muaf olan topluluğu oluşturmakla birlikte azat edilip hür statüsü kazandıktan sonra vergiye tabi tutuldukları gerekçesiyle cizye vergisini bir zimmînin özgürlüğünün simgesi olarak görmüştür. Osmanlıların devşirme toplarken çocuklarını aldıkları aileleri vergi vermekten muaf tuttukları için bunların köle statüsünde olduklarını ve bu nedenle bu çocukların seçilmeye uygun görüldükleri, fetihten sonra zimmî statüsü kazananların daha sonra bu şekilde köleleştirilebildikleri görüşündedir.²⁰⁵ Halil İncalcık'a göre Osmanlılar genelde devşirmeyi köleleştirme olarak görmemişler, daha çok olağanüstü durumlarda devlet tarafından konulan olağanüstü hizmetlerden biri olarak değerlendirmişlerdir.²⁰⁶ XVII. yüzyılın ortalarında İstanbul'da bulunan P. Ricaut yeniçeri grubu oluşturulurken padişahın ne doğuşa dayalı asaleti ne de serveti hesaba kattığını, bu kişilerin geçimleri ve terbiyeleri bakımından padişaha borçlu oldukları için sahip oldukları yetenekleri padişah hizmeti için kullanmasını, vücut ve ruhça onları yetiştirmek için yaptığı masrafları padişaha faiziyle iade etmeye mecbur olan, tamamıyla padişaha ait olan insanların istihdamı şeklinde ifade etmektedir.²⁰⁷ İdris-i Bitlisi'nin yeniçeri grubunun orduda ne gibi görevler yaptığını teferruatlı bir şekilde anlattıktan sonra bunların nasıl ele geçirildiğine dair bilgiler vermiştir.

Sultanlar bu gruba çok itimâd ederlerdi. Bunların seçilme menşei ve bu vefakâr taifenin askeri zümreye girmelerinin başlangıcı iki şekilde mukarrer ve kulluk yolları iki vecih ile olurdu. Bunlar ya gazalarda esir edilen küffar evlâdları cümlesindedir ki kabiliyetleri mülhaza ve zâhiri delilleri müşahede ile terbiye merhalelerini aştıktan sonra bu mesleğe dahil olurlar... ya da raiyet hukuku vaz' olunan, cizye ve haraç vermekle yükümlü belde ve vilayetlerde, her aileden buluş çağına yaklaşmış bir oğlan beğenilip alınır. Zira mezkûr beldelerin fetih ve teshiri af veya kılıç ile gerçekleşmiş olduğundan o yerlerin bütün halkı sultanın memlukü olur. Ondan sonra bu çocuklar sultanların devlethâne kapılarına getirilir, isim ve nesepleri Sultan'ın hâs gulâmları silkinde kaydedilirlerdi. Hemen aynı yaşlarda, daha gonca gibi batınlarına şirk tozları işlememişken evvela kelime-i tayyibe-i imân ile tatyip edilirler ve “*Her doğan çocuk muhakkak İslam fitratı üzerine doğar*” muktezasinca İslamla şereflenirlerdi.²⁰⁸

İdris-i Bitlisi'nin “...beldelerin fetih ve teshiri af veya kılıç ile gerçekleşmiş olduğundan o yerlerin bütün halkı sultanın memlukü olur” cümlesinden hareketle devşirme usulü ile toplanan çocukları, devletin istihdam ettiği köleler statüsüne koymak mümkündür. Ancak ister buluş çağına ermemiş çocukların toplanması ile olsun ister savaşta esir edilme şekliyle olsun “acemi oğlanı”²⁰⁹ denilen ve birçok eğitimden geçen²¹⁰ bu kişilerin bizim bildiğimiz manada

²⁰⁴ V. L. Menage, “Some Notes on the Devşirme”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 29, (1), 1966, s. 72-77.

²⁰⁵ Erdem, a.g.e., 18-19.

²⁰⁶ Halil İncalcık, “Servile Labor in the Ottoman Empire”, s. 25.

²⁰⁷ Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğunun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, (Çev. Halil İncalcık-Nihan Özyıldırım), TTK, Ankara, 2012, s. 39.

²⁰⁸ İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt VII. Ketibe*, (Çev. Muhammed İbrahim Yıldırım), TTK, Ankara, 2013, s. 42-53.

²⁰⁹ Mücteba İlgürel, “Acemi Oğlanı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 324-325.

köle olmadıkları kesindir. Zira ev işleri veya buna benzer işlerde istihdam edilen kölelerle, küçük yaşlardan itibaren sistemli bir eğitime tabi tutulan, çeşitli devlet hizmetlerinde görev alan ve yüksek makamlara getirilebilen bu kişiler arasında ekonomik ve hukuki statüleri açısından belirgin bir fark vardır. Nitekim devşirmelerin şer'i hukuk dâhilinde kölelik diye kabul edilen hukuki statüleri, klasik İslam köleliği ile tam manasıyla uyuşmayan bir toplumsal ve siyasal ortam üzerine oturmaktadır. Dolayısıyla kapıya çıkma uygulaması, devşirmelerin artık hukuken özgür bireyler olarak padişaha tabi kapıkulları imtiyazlı zümresine intikal etmeleri şeklinde düşünülmektedir. Ancak hukuken köle diye tabir edilmese bile bu gruptaki kişilerin başkasına kiralanması, satılması ve askerlik dışında kullanılması yasaktır.²¹¹

Devletin emrinde köle askerler ordusunun bulunması daha önceki İslam devletlerinde de görülen bir uygulamaydı. Padişaha sadık ve çok iyi eğitilmiş kölelerin, çıkarları padişahın çıkarlarıyla çatışabilecek soylulardan daha güvenilir oldukları ve daha etkili şekilde hizmet ettikleri için Osmanlı Devleti'nde çok daha ayrıntılı şekilde uygulanmıştır. Enderun'da eğitim gören ve devletin ordusundan yönetici kademelerine kadar görevlendirilebilen bu kişilerin yasal statüleri köle olsa da, mal olarak alınıp satılabilen diğer kölelerle karıştırılmaması gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nde kamuya ait köleler grubunu oluşturan bir diğer kölelik biçimi, devlete ait hassa çiftliklerde çalıştırılan "ortakçı kullar" olmuştur. Devlet savaşlarda esir alınan veya ihtiyaca göre köle pazarlarından satın alınan köle ve cariyeleri devlete ait arazilerde gelirlerinin miriye ait olduğu tarım, hayvancılık gibi işlerde istihdam edebiliyorlardı. Bu kişilerden tarımda ve çiftliklerde çalışanlara "ortakçı kullar" denmekte ve ayrıca toprağa bağlı yerleşik köleler veya kullar demek de mümkün olmaktadır. Bu köleler İstanbul Haslar Kazası ve Marmara Haslar Kazası'nda bulunmaktadır. Ortakçılar, beylikten, vakıflardan veya toprak sahibinden aldığı tohumu, çoğunlukla işletme sermayesi de toprak sahibine ait olmak üzere eken, biçen ve üretilen mahsulden sermaye çıkarıldıktan sonra kalan miktarı sahipleri ile anlaştıkları şekilde paylaşan köle veya hür toprak işçileridir. Geliri padişaha ait olan hassalara çiftçi olarak yerleştirilen ortakçı kullar öldüğü zaman muhallefatı yani geride bıraktığı malları varsa, bu mallar devlete intikal etmektedir.²¹² Bilindiği gibi İslam hukukunda kölelerin mülkiyet hakkı olmadığından, mirasçı olma veya miras bırakma hakkı yoktur.

Ortakçı kulların temin edildiği en büyük kaynak savaş esirleridir. Bunlar istihdam ettirilecekleri çiftliklere ve köylere sürülerek getirilip yerleştirilmiş, boş kalan topraklar bu suretle doldurulmaya çalışılmıştır. Hukuken hür olan köylü sınıflarından farklı bir hukuki statüye sahip bulunan ortakçı kullarla, bu çiftliklerde çalışan hür köylülerin karıştırılmaması için

²¹⁰ Eğitimlerin nerede ve nasıl olduğuna dair ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Enderun", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 185-187.

²¹¹ Beydilli, a.g.m., s. 451.

²¹² Akgündüz, **Kölelik-Cariyelik Müessesesi**, s. 191-194.

tahrir defterlerine kaydedilirken, kölelerin isimlerinin yanına ortakçı kul yazılırken, hür köylülere raiyet diye not düşülmektedir. Ortakçılar aileleri ile birlikte kaydedilirdi. Hür kimseler ortakçı kul olmadıkları halde hassa cariyelerinden biriyle evlendiği ve dolayısıyla başkasına ait bir mülk statüsünde olan bir cariyeyi kullandığı için “hizmet-i cariyeye bedeli” adı altında para verirler ve bu cariyeden doğacak çocuklar da annelerinin hukuki statüsünü takiben köle olurlardı. Eğer cariyeye ile evlenen hür kişinin karısı ölürse “avratı fevt olduğu sebepten bedel-i hizmeti ref’ olunup haraçla ispenç vazedildi” şeklinde kaydedilirdi.²¹³ Savaşlardan sonra sürülüp yerleştirilen esirler padişahın kulları ve cariyeleri olup hukuken kul olmakla birlikte esasen hür-köle arasında kalmış bir grup olmuşlardır. Tursun Bey’in ifadesine göre Fatih fethettiği bölgelerden esirleri getirip İstanbul’un etrafına yerleştirmiş ve ekinsiz kalan güzel bahçeleri şenlendirmiştir.

Ve kılıcı ile feth ittüğü memâlik-i küffardan sebâyâyı üsârâyı getürdüp, etrâf-ı İstanbul’a kondurup, kuylar ve mezâri’ vaz’ itti. Şöyle ki, hâli yir kalmayup tamâm ma’mur oldu. Her vadi-i gayri zi zer, hâdâk’ika zate behceh şeklin gösterdi.²¹⁴

Darü'l-harbden esir sürüp yerleştirmenin iki türü mevcuttur. Bunlardan biri muhacir sürgünlerdir ki bunlar imtiyazlı sürgünler olarak görülür. İkincisi ise yukarıda bahsedildiği gibi ortakçı kul diye tabir edilen esir sürgünler olmuştur. Sürgünler ortakçı kullara değil daha ziyade reayaya benzetilmektedirler. Ancak sürgünler de tıpkı ortakçı kullar gibi deftere kaydedilirken aileleri ile birlikte yazılmaktaydılar. Bazı ortakçı kullar köle statüsünde olduklarından bu statüden kurtulmak için kendilerinin köle değil de sürgün olduklarını iddia etmekte ancak ispat edemedikleri takdirde yine köle olarak kalmaktadırlar.²¹⁵ İstanbul Haslarına yerleştirilen ortakçı kullar dışında bir de Bursa ve Biga tarafına yerleştirilen “kesimci kullar” vardır. Ortakçı kullar ettikleri ürünlerden çıkan mahsulleri sermayesi çıktıktan sonra, kim için ektilerse (beylik, vakıf veya özel şahıs) onlarla paylaşırken, kesimci kullar ne ekerse eksin çıkan ürün az da olsa çok da olsa her sene belirli bir miktar ürünü vermeyi taahhüt etmişlerdir. Bunlar dışında bir de devlete ait hayvanların bakımı, otlatılması ve korunmasını sağlamak için “sığırçı kullar” veya “koyun kâfirleri” adı altında da bir kısım köle istihdamı yapılmaktadır.

Sonuç itibariyle Osmanlı Devleti’nin haslara istihdam ettiği bu üç grup savaşlarda esir edilenler, köle pazarlarından satın alınan kölelerden ve cariyeye anneden doğma yoluyla kölelik statüsüne geçmiş olanlardan oluşmaktadır. Bununla birlikte içlerinde hür reaya ve hür sürgünler de olup bunlar defterlere kaydedilirken karıştırılmaması için itina gösterilmiştir.

²¹³ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Osganizasyon Şekilleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası**, (1), 1939, s. 34, 35.

²¹⁴ Tursun Bey, a.g.e., s. 75.

²¹⁵ Barkan, Toprak İşçiliğinin Organizasyonu, s. 37; Sürgünler için ayrıca bkz, Ö.L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, XV, (1-4), 1953, s. 209-237.

Kölelerin bu şekilde istihdam edilmeye başlanmasının tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte XV. yüzyılın başlarında veya daha önce başladığı tahmin edilmekte, bitişi ise XVI. yüzyılın ilk çeyreği olduğu düşünülmektedir. Nitekim 1530 tarihli nüfus ve tahrir defterinde ortakçı kul kaydına rastlanmamaktadır.²¹⁶

Devletin istihdam ettiği köleler askeriye, saray ve çevresinde yoğunlaşmış olup bu köleler bu çevreye uygun bir eğitimden geçerek kullanılmaya başlanmıştır. Devletin istihdam ettiği erkek köleler, Müslüman olmuş, sünnet edildikten sonra yeteneklerine, dış görünüşüne, zihin ve karakter özelliklerine göre ayrılmış, daha sonra bunlar özelliklerine göre askeriye ve sarayın çeşitli bölümlerine hizmet etmek üzere dağıtılmışlardır.²¹⁷ Yetişkin, sağlıklı ancak herhangi bir yeteneği olmayan erkek esirler en çok gemilerde forsa (kürekçi) olarak istihdam edilmişlerdir. Örneğin; 1590 yılında 300 büyük ve 100 küçük gemiden oluşan Osmanlı donanmasında 10 bin civarında forsa bulunmaktadır.²¹⁸ Savaşlarda esir tutulan miriye ait erkek kölelerden eğitilemeyecek durumda olanlar, kaçma tehlikesi olanlar veya kaçma teşebbüsünde bulunup yakalananlar küreğe gönderilmekteydiler. Bazı durumlarda kürekçiye ihtiyacı olan görevliler durumu merkeze bildirerek kürekçi istemekte, merkezden gönderilen hükümlerde de ihtiyaç sahiplerine kürekçi yollanması bildirilmektedir. Ayrıca Osmanlı gemilerinin kürekçi ihtiyacının esirlerden karşılanamadığı durumlar için ortaya çıkmış olsa gerek, köle veya hür fark etmeksizin ağır suçlulara verilen bir ceza şekli olarak “kürek cezası” adı altında ceza uygulanmaktadır²¹⁹ Osmanlı Devleti’nin katıldığı bir deniz savaşında gemilerde bulunan Hristiyan kölelerin savaş halindeyken geminin hareket etmesini engellemeleri ihtimali olması ve her an bir isyan hareketine girişmelerini önlemek amacıyla Hristiyanların ve Müslümanların karışık şekilde olmalarına özen gösterilmiştir. Osmanlı gemilerindeki kürekçilerin, kürek çekerken zayıf düşmemesi için özellikle yiyeceklerine özen gösterilmiştir. Ayrıca kürekçilere hür kürekçiler gibi ücret de verilmiş, isteyenler aldıkları bu ücretleri biriktirerek özgürlüklerini satın alabilmişlerdir.²²⁰

Osmanlı gemilerinde kürekçi olan Batılı Hristiyan esirlerin, esirlikten kurtulduktan sonra yazdıkları anılarında Osmanlı Devleti’nde kürekçilerin nasıl muamele gördükleri, onlara neler yapıldığını öğrenebilmek açısından önemlidir. 1577-1583 yılları arasında 6 yıl Osmanlı gemilerinde forsalık yapmış olan Edward Webbe anılarında esir düştüğü zaman önce baş ve yüzlerinin tıraş edildiğini, üstlerine bezden bir gömlek ve dizlik giydiklerini ve birer

²¹⁶ Uzun, a.g.t., s. 99.

²¹⁷ Norman Itzkowitz, **Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek**, (Çev. İsmet Özel), Şule Yayınları, İstanbul, 2008, s. 82-87.

²¹⁸ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Nilüfer Epçeli), IV, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005, s. 195

²¹⁹ BOA, A. DVNSMHH.d., 18/127 (25. 09. 979); A. DVNSMHH.d., 28/449, (25. 07. 984); A. DVNSMHH.d., 34/51, (14. 01. 986); A. DVNSMHH.d., 51/229, (03. 08. 991); A. DVNSMHH.d., 126/464, (20. 09. 1129); C. BH. (Cevdet .bahriye), 126/6113, (21. 01. 1245). Bkz. Mehmet İpşirli, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezasıyla İlgili Hükümler” **İÜEF Tarih Dergisi**, 12, İstanbul 1982, s. 203-248. Ahmet Kılınc, “Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlilleri”, **Bulleten**, c. 79, (285), 2015, s. 531-558.

²²⁰ Engin, a.g.e., s. 168, 169.

ayaklarından kalın bir zincirle kalyona zincirlendiklerinden bahsetmiştir.²²¹ XVI. yüzyılda Osmanlılara esir düşen bir İspanyol yazdığı hatıratında kendi memleketi ile Osmanlı Devleti'ni karşılaştırmış ve Türklerin daha insani bir davranış sergilediklerinden bahsetmiştir. Diyalog halinde yazdığı eserde kendisine soru soran birine verdiği cevap şu şekildedir;

Mata: Her yerde esirlik kötü ama ben yine de bizim gemilerde kürek çekmeye razıyım.

Pedro: Yanılıyorsun. Bizim gemilerde bir sene kürek çekmektense Türklerde dört sene çekmeye razıyım. Bir defa bizde kürek bütün sene çekilir. Türklerde ise sadece yazın; sonra bizde peksimeti çok az verirler, onlarda ise doyasıya veriyorlar. Sonra onların peksimeti daha iyi.²²²

1.5.4.2. Kadın Köleler

Osmanlı Devleti'nin istihdam ettiği kadın köleler de savaş, akınlar ve ticaret yollarıyla temin edilmekte ve erkek köleler gibi çeşitli aşamalardan geçerek devletin istihdam ettiği köleler arasına girmektedirler. Saraya alınan cariyelerin diğer bir kaynağını da devlet adamlarının padişaha güzel cariyeler hediye etmeleri oluşturmaktadır. Başta yabancı devlet adamları olmak üzere, sadrazam, vezirler, beylerbeyleri, sancak beyleri, padişaha satın aldıkları cariyeleri hediye etmekteydiler.²²³ Devlete ait cariyeler denince akıllara ilk olarak "harem" gelmektedir. Korunan, mukaddes şey veya yer anlamına gelen harem, ev, konak ve saraylarda kadınların yabancı erkeklerle karşılaşmadan rahatça günlük hayatlarını sürdürdükleri mekândır.²²⁴ Saraydaki haremde padişahların kız kardeşleri, valide sultanlar, şehzade anneleri ve çeşitli görevlerle uğraşan birçok cariye bulunmaktadır.²²⁵ Sarayda bulunan cariye statüsündeki kadınların en önde geleni padişaha çocuk doğuran cariyeler olduğu söylenebilir. Zira şehzade doğuran bir cariyenin valide sultan olma ve haremde en yüksek konumuna gelebilme ihtimali vardır. Bu tür cariyelerin Osmanlı sarayında kuruluş yıllarından itibaren var olduğu bilinmekle birlikte XV. yüzyıla kadar sarayda onların etkisi pek görülmemiştir. Zira bu yüzyıla kadar Osmanlı padişahları konumlarını ve varlıklarını güçlendirmek amacıyla komşu hanedanların prensesleriyle evlenme veya oğullarıyla evlendirme yolunu tercih etmişlerdi. Hanedanlar arası evlilikler taktiksel amaçlara yönelik olarak, bu saflaşmalar ortamında devletin askeri ve diplomatik konumunu güçlendirmeye elverişli ittifakları sürdürebilmek için gerekmektedir. Leslie Peirce'ye göre XV. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Fatih Sultan Mehmet, komşusu olan bütün hanedanlıkları hâkimiyeti altına aldığı için bu şekilde oluşacak bir ittifakı gerek görmemesinden dolayı asil bir soydan gelen kızlarla evlilik yapılması geleneği kalkmıştır. Ayrıca yabancı bir prensesin veya yerli asil bir kadının ailesinin, Osmanlı

²²¹ Orhan Burian, "Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnamesi", **Bellekten**, XV, (58), 1951, s. 224.

²²² Manuel Serrano Y. Sanz, **Türkiye'nin Dört Yılı**, (Çev. A. Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 26.

²²³ Akgündüz, **Sarayda Harem**, s. 162, 163.

²²⁴ Abdülkerim Özeydin, Nebi Bozkurt, "Harem", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 132.

²²⁵ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Harem", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 137.

hanedanlığıyla evlilik bağı kurulması neticesinde politik arzular besleyebilecekleri ya da politik ağırlık koymaya çalışabilecekleri gerekçesiyle de bu kadınlarla evlilik bağı kurulması uygun görülmemiştir. Cariyelerin ise teorik olarak efendilerinin üzerinde yasal hakları yok denebilecek kadar az olmakla birlikte Osmanlı toplumundaki belli çıkarları korumak için efendisine yani padişaha baskı yapmak gibi bir imkânları da yoktu.²²⁶ Bu gibi nedenlerle Fatih Sultan Mehmet döneminde üst düzey devlet görevlerinde devşirmelerin, çocuk sahibi olmak için de cariyelerin tercih edilmesi yaygın hale gelmiş ve devletin yıkılışına kadar genellikle bu şekilde devam etmiştir.²²⁷

Haremdeki cariyeler iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grubu, harem, padişahın ve ailesinin hizmetini görenler, ikinci grubu ise padişahın gözdeleri, ikballeri ve kadın efendiler oluşturmaktadır. Devşirilen erkek çocukların orduda ve idari üst kademelere yükselmek imkânlarını elde ettikleri gibi, Osmanlı sarayına alınan cariyeler de güzellik ve zekâlarına göre usta, kalfa, ikbal, kadın efendi ve valide sultan payelerini alarak en yüksek mevkilere kadar çıkabilmekteydiler. Haremde yaşayan cariyeler bir piramide benzetilirse, piramidin kaidesini cariyeler, tepesini de valide sultan işgal etmektedir. İkisi arasında ise kalfalar, ustalar, odalıklar, ikballer ve kadın efendiler yer almaktadır.²²⁸ Haremde bulunan cariyelerin çoğunluğunu hizmetçi statüsünde olanlar oluşturmakta ve bunlar da kendi aralarında görev ve ast-üst olarak ayrılmaktadır.²²⁹ Ayrıca haremde bulunan bekâr cariyeler sadece evlendikleri takdirde saraydan çıkabilmekte ve bu duruma “çırağ” adı verilmektedir.²³⁰

Osmanlı haremine alınan cariyelerde Hırvat, Yunan, Rus, Ukraynalı, Gürcü, İtalyan ve Fransız kızların daha çok tercih edildiği görülmektedir. Şehir halkı oldukları için, Ermeni ve özellikle Yahudi milletine ait kişilerden, ne hareme cariye alınmış ne de kapıkulu ocaklarına asker devşirilmiştir.²³¹ Esir tüccarlarının saraya sattıkları cariyeleri hizmetçi statüsündeki cariyeler, eğitim verip satmak için alınan cariyeler ve odalık olarak kullanılmak için alınan cariyeler olmak üzere üç kısma ayırmak mümkündür. Hizmetçi statüsünde olan cariyeler yaşı büyük olup haremde her türlü işi yapmaktaydılar. Satılmak için alınan cariyeler 5-7 yaş arasıdayken yüzleri ve vücutları büyüyünce güzelleşebilecek gibi olanlardan tercih edilmekte ve büyüyüp güzelleşenlere ud, kanun öğretilip, muaşeret kaideleri, nezaket, naz ve işve usulleri de en ince ayrıntısına kadar öğretilmeye çalışılmaktaydı. Bu cariyeler buluğ çağına gelince

²²⁶ Peirce, a.g.e., s. 35, 50.

²²⁷ Padişahların cariyeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, Ötüken Yayınları, Ankara, 2012.

²²⁸ Uluçay, Harem, s. 11.

²²⁹ Sarıcık, a.g.e., s. 127-134; Akgündüz, **Kölelik-Cariyelik Müessesesi**, 285-300.

²³⁰ Çırağ edilen cariyelerle Enderun'da yetişen devşirmeler de evlendirilmişlerdir. Örneğin Enderun'da yetişen Pilak Mustafa Paşa, haremden çırağ edilen Şahuban isimli bir cariye ile evlenmiş ve vezir olmuştur. Peçevi İbrahim Efendi, a.g.e., s. 24; Mehmed Süreyya, **Sicilli Osmani**, (Haz. Nuri Ahbayer), IV, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1204; Peirce, a.g.e., s. 186.

²³¹ İlber Ortaylı, **Osmanlı Sarayında Hayat**, İzmir: Hazine Yayınları, 2008, s. 147; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, TTK, Ankara, 1988, s. 149.

sahipleri onları görücüye çıkarır ve yüksek fiyatlara satardı. Odalık cariyeler ise en güzel ve en pahalı olan ve yüksek devlet adamlarının ve padişah kızlarının en çok alıp besledikleri cariyelerdir.²³²

1.5.5. Reayanın Köleleri

Osmanlı Devleti'nde reâyâ terimi en geniş anlamda seyfiye, ilmiye ve kalemiyeden oluşan askeri sınıf mensubu olan kişiler dışındaki bütün halkı kapsamaktadır. Öte yandan reaya tabirinin kimleri içine aldığı konusu karmaşık bir hal almaktadır. Zira reaya bazen şehir halkından ayrı olarak sadece çiftçi-köylüleri kastetmek için kullanıldığı, bazen hem şehirli hem çiftçi-köylüler için kullanıldığı, Tanzimat öncesinde de sadece gayrimüslim Osmanlı tebaası için kullanıldığı düşünceleri vardır. Esasen Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıfı dışında kalanlar, kasaba ve şehirlerde oturanlar, ticaret ve sanayi ile uğraşanlar, göçebeler, başka dine ve millete mensup kişiler, reaya olarak kabul edilmiştir.²³³ Bu noktadan hareketle şehirli, köylü, Müslim, gayrimüslim fark etmeksizin Osmanlı halkının sahip olduğu köleler bu başlık altında değerlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde köle satın alabilecek parası olan herkes köle sahibi olabiliyordu. Köleler herkes tarafından alınması güç ve pahalı varlıklar olduğu için Osmanlı toplumunda köle kullanımı, bir bakıma zengin ailelerin evlerinde görülebilen, zenginlere has bir uygulama olarak kabul edilmiştir. Nitekim kölelerin giyim, beslenme, barınma gibi ihtiyaçları da olduğundan sadece köleyi satın almak değil, onların ihtiyaçlarını karşılamak da belirli bir maddi güç gerektirmektedir. Genel itibariyle köle pazarlarında satılan kölelerin fiyatlarının Osmanlı Devleti'ne giren köle sayısı ile ilintili olduğu söylenebilir. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu ve savaşlarda namağlup olduğu dönemlerde devlete yoğun bir şekilde köle akışı olmakta idi. Bu bağlamda kölelerin fiyatları da köle artışı oranında düşebilmektedir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde İstanbul'da bulunan ve yaptığı bir gözlemini aktaran Busbecq'in "Buradaki dilencilerin de esirleri vardır"²³⁴ şeklindeki ifadesi bahsi geçen duruma örnek olarak gösterilebilir. Zira Kanuni Sultan Süleyman dönemi Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu dönemdir ve Osmanlı halkının refah seviyesi oldukça yüksektir. Osmanlı coğrafyasına giren esir sayısının gerek savaş yoluyla gerekse ticaret yoluyla fazla olması da köle fiyatının düşük olabileceğini göstermektedir.

²³² Uluçay, **Harem**, s. 14.

²³³ Mehmet Öz, "Reaya", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXXIV, İstanbul, 2007, s. 490. Yaşar Baş, "Osmanlı Toplum Yapısı", **Osmanlı Tarihi I (1299-1774)**, Selim Hilmi Özkan (Ed.), İdeal Yayınları, İstanbul, 2019, s. 267. Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı", **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, VIII, (2), 2004, s. 5.

²³⁴ Busbecq, a.g.e., s. 112.

Köle satın almak bir yatırım olarak düşünülürse, köle alabilecek durumda olan bir kişinin sağlıklı, uzun yıllar kendisine veya varislerine hizmet edebilecek köleler seçmesi gerekmektedir. Ancak köle pazarlarında sakat veya yaşlı köleler de rağbet görebilmektedir. Nitekim normal bir işte çalışamayacak kadar yaşlı veya sakat bir köle, dilenci simsarları için çok değerli olabilmektedir. Çünkü bu simsarlar dilendirdikleri kişilerin kazançlarının önemli bir bölümüne el koymaktaydılar. Dolayısıyla sekiz on dilenciye kendine bağlayan bir kişi oldukça yüksek bir gelire sahip olurdu. II. Selim döneminde İstanbul esir pazarlarında kör, topal, kambur, sarsak, veremli köle ve cariyeler için çok yüksek bir piyasa vardı. Bu nedenle kötürüm bir köle açık artırmada inanılmayacak kadar yüksek fiyatlara satılabilmekteydi.²³⁵

Zengin Osmanlı halkı kölelerini genellikle köle pazarlarından satın alma yoluyla elde etmekteydiler. Bu gruptaki kölelerden erkekler insan gücü gerektiren işlerde tercih edilirken, kadınlar ev işlerinde istihdam edilerek yaşamlarının geri kalanını Osmanlı kültür ortamında geçirmişlerdir.²³⁶ Devletin istihdam ettiği köleler ile şahsa ait köleler arasında temin etme açısından bir fark bulunmamaktadır. Ancak devlete ait köleler çok iyi eğitimlerden geçerek ihtiyaç duyulan alana göre istihdam edilip, çok yüksek mevkilere kadar gelebilirken ve hatta bu kişilerin kendilerine ait köleleri olabilirken²³⁷, şahıslara ait köleler herhangi bir eğitim almaksızın sadece kişinin ihtiyacına göre satın alınmakta ve ayrıca bu kölelerin kendilerine ait bir malvarlığının olabilmesi için azat edilmekten başka bir yolları olmamaktaydı.

Reayaya ait köleler hakkında en önemli bilgiler her türlü yerel mahkeme kayıtlarını ihtiva eden kadı sicillerinden öğrenilebilmektedir. Çalışmanın ana kaynağı olan Trabzon şer‘iyye sicillerinden tespit edilen kayıtlar çerçevesinde Osmanlı Devleti’nde reayaya ait kölelerin hukuki durumları, azat yöntemleri, köle sahipleri, kölelerin nerede istihdam edildikleri vb. reayaya ait kölelerin durumları ile ilgili her türlü bilgi çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde verilecektir. Böylece Osmanlı Devleti’nde toplumun köle kullanımı ve köleler hakkındaki birçok soruya Trabzon özelinde açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti’nin kölelere olan tutumu hakkında verilen bilgilerde, bazı istisnalar dışında, genellikle kölelere insan gibi davranıldığı, onların da hürler kadar olmasa bile çeşitli haklara sahip oldukları, azat edildikten sonra hür kişilerle aynı statüde oldukları ve yetenekleri sayesinde yüksek mertebelere çıkabildikleri, kısacası kölelerin bir meta olmasının yanı sıra insan olduğunun unutulmadığı vurgulanmıştır. Çeşitli dönemlerde Osmanlı Devletini ziyaret eden seyyahlar, elçiler veya maiyetinde bulunanların ya da Osmanlı Devleti’nde bir süre kölelik yapan kişilerin, Osmanlıda kölelik hakkındaki yorumları bu bilgileri doğrular niteliktedir. Osmanlı Devleti’nde her

²³⁵ Mehmet Demirtaş, “Osmanlı Başkentinde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri”, **OTAM**, (20), Ankara, 2006, s. 92.

²³⁶ Faroqhi, **Osmanlı Kültürü**, s. 126.

²³⁷ İbrahim Metin Kunt, “Kulların Kulları”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, III, İstanbul, 1975, s. 27-42.

ne kadar bir İslam ve hukuk devleti olarak kölelere yukarıda bahsedildiği şekilde insani uygulamalarda bulunmuş olsa da, hükmettiği bu büyük imparatorlukta her dinden, her milletten çeşit çeşit insanların bulunması ve ayrıca kölelik gibi hassas bir müessesenin içinde de her çeşit insanın varlığı, kölelik uygulamalarında (özellikle köle pazarlarında) bazı suistimalleri de beraberinde getirmiştir. Devlet bu suistimalleri, yasaklar koyarak, cezalar vererek önlemeye çalışmıştır.²³⁸

²³⁸ Bu konu hakkındaki bilgiler tezin üçüncü bölümünde verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TRABZON'DA AZATLAR, AZATLILAR VE KAÇAK KÖLELER (1650-1700)

2.1. Trabzon Şer'iyeye Sicillerinde Köleler İçin Kullanılan Terminoloji

Köle tabiri, kadın erkek ve çocuk ayırmaksızın iktisadi, sosyal ve hukuki bakımdan özgür insandan ayrılan, her türlü hizmette kullanılabilen, mirasa konu olan, parayla alınıp satılan, kısacası efendisinin mülkü olan insanlar için kullanılmaktadır. Köle bir insan olarak iman, namaz, oruç gibi mali yönü bulunmayan şahsi nitelikteki dini mükellefiyetler açısından hür insandan farksızken hukuki, sosyal ve iktisadi bakımlardan “mal” olarak kabul edilmektedir.²³⁹ Kaynaklarda köle tabiri erkek, kadın, çocuk köleler için kullanılan ortak bir tabir de olmuş sadece erkek köleleri ifade etmek için de kullanılmıştır.²⁴⁰ Trabzon şer'iyeye sicillerinde köle tabiri kullanımına çok az rastlanılmış olup bunlarda da köle tabiri sadece erkeği belirtmek için kullanılmıştır.²⁴¹

Kaynaklarda erkek, kadın ve çocuk köleleri ifade eden bir diğer tabir “esir” tabiridir. Arapçada savaş tutsağı anlamında kullanılan esir kelimesi, ip vb. şeylerle sağlamca bağlamak anlamındaki “esr” kökünden türemiştir. Arap dilinde esir kelimesinin savaşta ele geçen yetişkin erkekler için kullanılmasına karşılık “seby” yalnız kadın ve çocuk tutsakları ifade etmek için kullanılmıştır. Esir kelimesi bazen erkekleri ve kadınları kapsayacak şekilde kullanılırken seby erkekler için kullanılamamaktadır. Osmanlı kaynak ve belgelerinde esir kelimesi savaş tutsağı anlamı yanında daha çok köle anlamında kullanılmış olup erkek, kadın ve çocuk köleler için çoğunlukla kullanılan ortak bir tabir olmuştur. Hatta köle alım satımı ile ilgili “esirci, esir tüccarı, esir dellali, esir pazarı, esirciler kethüdası” gibi tabirler kullanılmıştır.²⁴²

Sicillerde sadece erkek köleler ya da sadece kadın köleler için kullanılan tabirler vardır. Bu sayede kölenin cinsiyeti belirtilmeksizin erkek ya da kadın olduğu anlaşılabilir. Sicillerde erkek köleler için en sık kullanılan tabir “abd-i memluk” tabiridir. “Abd” ve “memluk” kelimeleri ayrı ayrı incelendiğinde “abd” kelimesinde kulluk ve itaat anlamı vardır. Bu kulluk ve itaat bir insana yapıyorsa köle, Allah'a yapıyorsa hür insan anlamına gelmektedir.²⁴³ Şer'iyeye sicillerinde

²³⁹ Aydın-Hamidullah, a.g.m., s. 237.

²⁴⁰ Tezde “köle” tabiri metin içinde tek başına geçerse hem erkek hem de kadın köleyi ifade etmek için, kadın köle için cariyeye kavramı kullanıldığında ise “köle” tabiri sadece erkeği ifade etmek için kullanılmıştır.

²⁴¹ TŞS, Defter no., 1848, 26/14; 1834, 42/13.

²⁴² Ahmet Özel, “Esir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 382.

²⁴³ Muhammet Hamidullah, “Abd”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 57.

erkek köleler için belirtici bir sıfat olan abd, kaçak bir erkek köleden bahsederken “âbık”²⁴⁴ kelimesinin başına getirilmiş “abd-i âbık”, azat olan bir köleden bahsederken “mutık” kelimesinin başına getirilmiş “abd-i mutık” olmuştur. “Memluk” kelimesi ise “mülk” kökünden türetilmiş olup “sahip olunan şey” anlamına gelmektedir.²⁴⁵ “Kul” kelimesinin de özellikle fetvalarda sadece erkek köleleri ifade etmek için kullanıldığı görülmüştür. Erkek köleleri ifade etmek için kullanılan bir diğer tabir “gulam”dır. Gulam kelimesi sözlükte “erkek çocuk, delikanlı, azat edilmiş köle, genç hizmetkâr, efendisine bağlı muhafız” anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Gulam kelimesi eski İslam devletlerinde orduda, idarede ve sarayda çalıştırılan köleler için kullanılmıştır.²⁴⁶ Osmanlılarda, gulamın çoğul şekli olan “gılman” tabiri daha yaygın kullanılmış olup bu kelimenin yaya veya atlı kapıkulu ocakları askerlerinden Enderun, Birun gibi sarayın erkek hizmetkârlarına kadar uzanan çok yaygın bir kullanım alanı vardır.²⁴⁷ Trabzon şer’iyye sicillerinde erkek köleler için abd-i memluk tabirinden sonra en sık karşılaşılan tabir gulam olmuştur. Sicillere kaydedilen bir davada gulam ve abd-i memluk tabirlerinin bir erkek köle için bir arada kullanıldığı da görülmüştür. Kayıta bu tabirler “Gürcü asıl Yusuf b. Abdullah nam gulam benim abd-i memlukümdür”²⁴⁸ şeklinde yer almıştır. Gulamın Osmanlı sarayında sık kullanılan bir tabir olarak kullanıldığı düşünülse de sicillere bakıldığında halkın tasarrufunda olan köleler için de bu tabirin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Erkek kölelerin köle olduğunu belirtmek için kullanıldığı düşünülen bir diğer tabir “kazak” tabiridir. Trabzon şer’iyye sicillerinde tespit edilen erkek kölelerin isimlerinden sonra kazak tabirinin yazılması,²⁴⁹ milliyetini belirtmekten ziyade köle olduğuna vurgu yapmak için yazıldığı düşünülmektedir. Nitekim Yücel Öztürk bu konu hakkında bir çalışma yapmış ve Üsküdar ve Kırım kadı sicillerinden örnekler vererek kazak ve köle ilişkisini açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır.²⁵⁰ Bu bağlamda kazak tabiri kendine has bir kölelik statüsünü ifade etmektedir. Hatta esir pazarlarında “kazak bekçiliği” adı altında bir de meslek grubunun da söz konusu olduğu görülmektedir.²⁵¹ Öztürk, çalışmasında Gürcü, Rus, Acem, Macar, Kalmuk, Leh gibi farklı

²⁴⁴ Sahibinin elinden kaçan kölelere âbık denmektedir. Abdülkadir Şener, “Âbık”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 306-307.

²⁴⁵ Memluk, İlk İslam devletlerinde esir veya köleler arasından seçilip özel eğitimden geçirildikten sonra hükümdarın muhafız birliğine alınan ve zamanla aristokrat bir sınıf oluşturan ücretli askerlerdir. Süleyman Kızıltoprak, “Memlük”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 87-88.

²⁴⁶ Mustafa Zeki Terzi, “Gulâm”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 14, İstanbul, 1996, s. 178.

²⁴⁷ Abdülkadir Özcan, “Gulâm (Osmanlılar)”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 184.

²⁴⁸ TŞS, Defter no, 1832, 35/2. Bir köle satışında yaşanan anlaşmazlık sonucu mahkemeye yansıyan bir başka davada da abd-i memluk ve gulam tabirleri bir erkek köle için kullanılmıştır. TŞS, Defter no, 1852, 46/7.

²⁴⁹ Trabzon şer’iyye sicillerinde kölelerin isimlerinden sonra yazılan kazak tabirinden örnek olarak görebilmek açısından bkz. TŞS, Defter no, 1851, 60/1, 61/4, 93/1; 1855, 114/3. Bahsi geçen bu kayıtlarda toplam 34 erkek kölenin isimlerinin sonunda kazak tabiri vardır. Bazı isimlerden önce ise kölelerin milliyetlerine de yer verilmiş olup bunların farklı milletlere mensup oldukları görülmüştür.

²⁵⁰ Yücel Öztürk, “Kazak Teriminin Kölelik Mefhumu İle İlişkisi Üzerine”, **Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, II, (2), 2020, s. 550-573. Kazak kelimesinin anlamları hakkında bkz. Yücel Öztürk, **Özü’den Tuna’ya Kazaklar**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2004, s. 64-95.

²⁵¹ 1726 yılında İstanbul esirciler hanında Ali isimli şahıs kazak bekçiliği için izin istemiştir. Mahkeme müstakil kazak bekçiliği istihdamının, diğer köle ve cariye türleri için de aynı taleplerin ortaya çıkmasından, ayrı ayrı bekçi türlerinin ortaya çıkması halinde ise çarşı işlerinin bozulmasının ve kargaşaya sürüklenmesinden endişe duyduğu için müsaade

milletlere mensup kölelerin köle olduğunun belirtilmesi amacı ile kazak tabiri ile anıldığından bahsetmiştir.²⁵² Zeynep Özdem, köle olarak kazak kelimesinin olgun erkeği temsil etmek için kullanıldığını, Kırım kadı sicillerinde kazak tabiri ile vurgulanan kölelerin hepsinin sakallı olduğu bilgisine dayandırmıştır. Aynı zamanda Evliya Çelebi'den alıntı olarak, sahtekâr esircileri anlatırken 40-50 yaşındaki kazak kölelerin hamamdan gençleştirilerek çıkartıldıkları ve bunların bir iki ay sonra aksakal ve bıyıklarının geri gelerek foyalarının ortaya çıktığını yani tekrardan kazak olduklarını belirtmiştir.²⁵³ Trabzon sicillerindeki bazı kayıtlarda yer alan kazak tabiri genellikle "... nam Kazak" şeklinde kölenin ismi verildikten sonra belirtilmekte olup bazılarında ise kölelerin milliyetlerinin de belirtildiği görülmüştür. Milliyetlerine bakıldığında köleler farklı milletlere mensup olduklarından, kazak tabirinin millet belirtmek için değil de köle sıfatına işaret ettiği düşüncesi, daha ağır basmaktadır.

Sadece kadın köleleri ifade etmek için "cariye" tabiri kullanılmaktadır. Günümüzde cariyeye denince akıllara, sadece erkeklerin sahip olabileceği ve aralarında cinsel ilişki kurulabilen kadınlar olarak bir tanım gelebilmektedir. Ancak erkek efendinin cariyesi ile cinsel münasebeti hukuksal açıdan serbest olsa da,²⁵⁴ cariyeler sadece efendisinin ev hizmetleri için de tasarruf edilmektedirler. Ayrıca sicillerde 7 yaşında küçük bir kız çocuğu da olsa²⁵⁵ "koca karı" diye tabir edilen yaşlı da olsa²⁵⁶ kadın kölelerin hepsi için cariyeye kelimesinin kullanıldığı görülmüştür. Başka bir ifade ile cariyeye tabirinin kullanıldığı her kadın kölenin, efendisi ile cinsel münasebet kurduğu düşüncesi yanlıştır. Efendisinden çocuk dünyaya getiren cariyeye "ümmü'l-veled" denmektedir. Efendi cariyeden doğacak çocuğun kendisinden olduğunu onayladıktan sonra cariyenin ümmü'l-veledliği, doğan çocuğun da hürlüğü sabit olmaktadır. Efendisinden çocuk dünyaya getiren cariyeye bazı ayrıcalıklara sahip olmaktadır. Ümmü'l-veled cariyeye başka birine satılamaz, hibe edilemez ve miras olarak varislere intikal edilemez, en geç efendisinin ölümünden sonra azat olup hür statüsü kazanmaktadır. Efendinin cariyesini hamile bırakması ile başlayan ve cariyenin hürriyete kavuşmasıyla sonuçlanan bu hukuki sürece "istilâd" denmektedir.²⁵⁷

Efendilerin kölelerini azat etmesi anlamına gelen "ı'tak" tabiri ve kölenin azat olması anlamına gelen "ıtk"²⁵⁸ tabiri sicillerde azat kayıtlarında geçen tabirlerdir. Sicillerde azat olmuş köle "mutık"²⁵⁹ ve "atık"²⁶⁰ tabirleri ile ifade edilmektedir. Azat edilen kölelerin fiziki özelliklerini,

etmemiştir. Bkz. **İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, (H.1138-1151/M. 1726-1738)**, (Haz. Coşkun Yılmaz), İstanbul 2011, s. 306. Ancak 1653 yılında Antep'de kazak esir şeyhliği kurumsal bir nitelik taşımıştır. Nalan Özel, **23 Nolu Antep Şer'iyeye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2006, s. 321-552.

²⁵² Öztürk, a.g.m., s. 552-554.

²⁵³ Zeynep Özdem, **Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat**, TTK Basımevi, Ankara, 2010, s. 79-88-89.

²⁵⁴ Efendilerin cariyeleri ile olan cinsel münasebetlerinin dini ve hukuksal boyutu çalışmanın üçüncü bölümünde "Erkek Efendilerin Cariyeleri Üzerindeki İstifraş Hakkı" başlığı altında incelenecektir.

²⁵⁵ TŞS, Defter no. 1843, 38/6.

²⁵⁶ TŞS, Defter no. 1831, 72/6; 1861, 82/2.

²⁵⁷ Hamza Aktan, "İstilâd", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 361.

²⁵⁸ Erdoğan, a.g.e., 168.

²⁵⁹ **Redhouse, Türkçe-İngilizce Sözlük**, (Haz. Bahadır Alkım ve diğerleri), Redhouse Yayıncılık, 2014, s. 804

milliyetlerini, azat tarihlerini ve azat edilme şartlarını ihtiva eden belgeye “ıtkname”²⁶¹ adı verilmektedir. Trabzon sicillerinde, özellikle aslı hür olan veya azat edilerek hür statüsü kazanan insanlar mahkemeye başvurarak başka bir kişinin kendilerini köleleştirmeye çalışmasını “ıstirkak”²⁶² kelimesiyle ifade etmişlerdir. Sicillerde kulluk, kölelik anlamlarına gelen “rıkk” ve “rıkkıyet”²⁶³ tabirleri de sık geçen tabirler arasındadır.

2.2. Hürriyetin Tescili, Köle Azatları (İtk)

Arapça kökenli “ıtk” kelimesi, efendinin, kölesi üzerinde olan mülkiyet hakkından, kendi iradesiyle vazgeçmesi anlamına gelmektedir.²⁶⁴ İslamiyet savaş zorunluluğundan kaynaklanan kölelik kurumunu kaldırmaktan ziyade kölelik durumunu sona erdirmeye yollarını çoğaltarak bu kurumun kendiliğinden belli bir süreç içerisinde kaybolmasını sağlamaya çalışmıştır.²⁶⁵ İslam hukukunun köle azadı ile ilgili hükümleri incelendiğinde iki çeşit köle azadı ortaya çıkmaktadır. Birincisi İslam hukukunun bazı suçların cezası olarak, hukuki zorunluluk şeklindeki mecburi köle azadıdır. İkincisi ise Kuran, Sünnet ve diğer kaynaklarda köle azadının teşvik edilmesi ve köle azat edenlere manevi mükâfat müjdeleri verilmesidir. Mecburi olan köle azat şekillerinde; adam öldürmenin kefareti olarak köle azat etme, yemin kefareti olarak köle azadı, Ramazan orucunun kefareti olarak köle azat etme gibi şartlar vardır. Bunlar dışında köle azat etmenin yolları, kölelerle azatlık sözleşmesi yani *mukatebe* akdi yapmak, başkasıyla evli olmayan ve sadece efendisiyle karı koca hayatı yaşayan cariyeler çocuk sahibi olursa cariyenin *ümm-i veled* olarak en geç efendisinin ölümüyle azat olması²⁶⁶, *tedbir usulü* azat gibi köleliği bir şarta bağlanarak sonlanacak olması, kölelerin hürriyetine kavuşması için açılan yollardandır. Bir de ihtiyari olan köle azadı vardır ki bu azat yolu belli bir şarta bağlanmaksızın Kuran ve hadislerde köle azat edenin manevi mükâfat ve cennet müjdesi ile teşvik edilmesinden kaynaklanmaktadır.²⁶⁷ Kölelik kurumunun azalmasını sağlayacağı düşünülen diğer bir nokta da kölelik süresi olmuştur. Sarayda veya toplumda kullanılan beyaz köleler için bu süre 9 yıl, siyahi köleler içinse 7 yıl olarak belirlenmiştir.²⁶⁸ Ancak Trabzon sicillerindeki köle kayıtlarına bakıldığında kölenin herhangi bir süreden dolayı azat edildiği veya azat edilmesi gerektiğine dair bir bilgi tesbit edilmemiştir. Ayrıca kölelerin, köle olduğu zaman aralığına bakıldığında da bahsi geçen 7 veya 9 yıldan daha fazla kölelik yaptıkları da

²⁶⁰ Şemseddin Sami, **Kamusı Türki**, TDK Yayınları, Ankara, 2019, s. 78; Erdoğan, a.g.e., s. 25,

²⁶¹ Pakalın, a.g.e., II, s.10; Erdoğan, a.g.e., s. 169.

²⁶² İstirkak kelimesi bir şahsın köleleştirilmesi anlamına gelmektedir. Erdoğan, a.g.e., s. 213.

²⁶³ Pakalın, a.g.e., III, s. 34-35.

²⁶⁴ Pakalın, a.g.e., II, s. 9; Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türki**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 927.

²⁶⁵ Bu durum İslam toplumlarında ve Osmanlı Devleti’nde yaygın bir uygulama alanı bulmuştur. Ancak kölelik kurumunun giderek azalmasından ziyade ekonomik olarak büyük kazançlarından dolayı Osmanlı toplumunu devamlı olarak köle ithal eder duruma getirmiştir. Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600**, I, İstanbul, 2000, s. 341.

²⁶⁶ Ebu Hureyre (R) Peygamber Efendimizden (SAV) olmak üzere şunu söyledi: “Köle Kadının kendi efendisini doğurması kıyamet alâmetlerindedir.” Buhari, **Kitabu’l-ıtk**, Bab: 8. Cariye efendisinden olmak üzere bir çocuk dünyaya getirirse çocuk hür doğar ancak cariye en geç efendisinin ölümünden sonra hür olmaktadır.

²⁶⁷ Ahmet Akgündüz, **Kölelik-Cariyelik Müessesesi**, s. 141-145.

²⁶⁸ Parlatur, a.g.m., s. 822.

görülmüştür.²⁶⁹ Bu noktadan hareketle kölelerin belli bir süre kölelik yaptıktan sonra azat edilmeleri uygun görülebilir, ancak kölelik süresinin azat etmede kesin bir şart olarak verilmediği, köleyi azat etmek ya da etmemenin efendisinin isteğine bağlı olduğu düşünülmektedir.²⁷⁰

Efendinin kölesi üzerindeki hakkından vazgeçip, onu hür bırakması şeklinde olan azat konusunda Kuran-ı Kerim ve hadislerde birçok delile rastlamak mümkündür. Bu konuyla ilgili Kuran'daki bazı ayetler şu şekildedir; “...*Köle azat eden veya salgın bir kıtlık gününde yemek yediren... işte bunlar, amel defterleri sağlarından verilenlerdir.*”²⁷¹ Yanlışlıkla Müslüman birini öldürmenin kefareti olarak köle azat etmek ile ilgili ayet, “*Kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse Müslüman olmuş bir köleyi azat etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet vermesi gerekir.*”²⁷² Yemin bozmanın kefareti olarak köle azat etmek ile ilgili ayet, “*Boş bulunarak ettiğiniz yeminlerin kefareti on yoksulu doyurmak veya onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir.*”²⁷³ Köle azat etmenin çok erdemli bir iş olduğunu belirten hadisler mevcuttur. Bu konuyla ilgili belki de en önemli hadis-i şerif; *Her kim bir Müslüman kişiyi kölelikten azat ederse (hürriyetine kavuşturursa) Allah o azad edilenin her uzvuna mukabil azad eden adamın uzuvlarını ateşten azad eder.*²⁷⁴

Dini olarak yapılan teşviklerin bazı köle sahiplerinin kölelerini azat etmeye yönelttiği, sicillerdeki azat kayıtlarının çokluğundan açık bir şekilde anlaşılmakta ve buna bağlı olarak İslam hukuku kaynaklarında köle azat etmenin hukuki alt yapısının ayrıntılı bir şekilde işlendiği görülmektedir. İslam hukuku ve özellikle şer’i hukuk bağlamında, halkın günlük yaşamında karşılaştıkları her türlü meselelere şeyhülislam ve müftüler tarafından cevap verilerek oluşan fetva mecmualarında köle azatları ile ilgili birçok meseleye cevap bulunabilmektedir. Bir efendinin kölesi için ağzından çıkan “oğlumdur” veya “kızımdır” kelimesiyle dahi kölenin azat olabildiği hem fetvalarda hem de sicillerde görülebilmektedir. 1674-1686 yılları arasında şeyhülislamlık makamında yer alan Çatalcalı Ali Efendi “Bir kişi kölesine oğlumdur/kızımdır dese köle azat olur mu?” sorusuna “olur” şeklinde cevap vermiştir.²⁷⁵ Trabzon şer’iyye sicilinde de 2 Cemaziyelevvel 1097/ 6 Nisan 1685 tarihli kayıta Merhum Hamza Beşe ölmeden önce Gürcü asıllı 12 yaşlarındaki Cemşid isimli kölesini “oğlum” diyerek sevdiği için Cemşid azat olmuştur. Davanın mahkemeye yansımalarının sebebi ise Hamza Beşe vefat ettikten sonra oğulları Nuh ve Ali Cemşid’i köle olarak kullanmak istemişler, Nuh ve Ali’nin annesi Belkıs Hatun ise mahkemeye bu fetvayı sunarak ve

²⁶⁹ Örneğin, Şemsimah 22 yıl, Kenan 12 yıl efendilerine hizmet etmişlerdi. TŞS, Defter no. 1844, 53/1; 1848, 18/2.

²⁷⁰ Fezullah Efendi fetvasına göre, kişi kölesini 9 sene istihdam ettikten sonra kendisi azat etmese bile azat etme niyeti olan merhamet sahibi başka bir kişiye satması sevaptır veya efendi kölesine “bana 10 sene hizmet et seni azat edeyim” diye vaat etse ve azat etmese dahi köle azat olmaz. Bu fetvalar için bkz. Şeyhülislam Fezullah Efendi, **Fetâvâ-yı Feyziye**, (Haz. Süleyman Kaya), Klasik Yayınları, İstanbul, 2009, s. 97.

²⁷¹ Kuran-ı Kerim, Beled, 13-14-18.

²⁷² Kuran-ı Kerim, Nisa, 92.

²⁷³ Kuran-ı Kerim, Maide, 89.

²⁷⁴ Buhari, **Kitabu’l-İtk**, Bab: 1.

²⁷⁵ H. Necati Demirtaş, **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları Fetava-yı Ali Efendi-Cild-i Evvel**, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 207.

şahitlerle durumu ispatlayarak Cemşid'in aslında azat olduğunu söyleyip oğullarına karşı durmuş, mahkeme de fetva gereğince Cemşid'in azat olduğuna karar vermişti.²⁷⁶ Bu kayıt bir fetvanın taşra mahkemesinde birebir uygulanmasını göstermesi bakımından önemlidir. Konu hakkında fetva verilirken efendinin kölesi için sarfettiği kelimelerde, azat niyeti olup olmadığı önem arz etmektedir. Zira efendinin kölesini azat etme niyeti olmadan kölesine “oğul” veya “kızım” demesi²⁷⁷, “hür gibisin, azadlı gibidir”²⁷⁸, şeklindeki ifadeleri halinde köle azat olmamaktadır. Ancak efendinin kölesine “azat ol” şeklindeki bir ifadesinde, efendinin köleyi azat etme niyeti olmasa bile köle azat olmaktadır.²⁷⁹

Trabzon köle azadı kayıtlarına bakıldığında en fazla erkek kölelerin azat edildiği görülmektedir. Şeri'yye sicillerinden tespit edilen 223 köle azadı kaydına göre toplamda 151 erkek köle ve 79 cariye azat edilmiştir. İncelenen 50 yıllık süre içerisinde erkek köle azadının kadınlara göre daha fazla olmasının değişik sebepleri olabilir. Bunun en temel sebebinin Trabzon'da erkek köle kullanımının kadın kölelere oranla daha fazla olduğu düşünülebilir. Tarım toplumlarında erkek köle fiziki güç itibarıyla daha fazla istihdam edilebilme durumundadır. Bu şekli ile erkekler, kadınlara göre daha fazla alım ve satıma konu olmuş olabilir. Erkek kölelere ait değişik konulardaki kayıtların sicillerde daha fazla gündeme gelmeleri bu kölelerin sayı olarak daha fazla oldukları ve bu sebeple kayıtlarda fazlaca yer aldıkları düşüncesini her zaman haklı göstermeyebilir. Ancak erkek kölelerin kadın kölelere göre daha fazla alım satıma konu olmaları, ekonomik açıdan sahip oldukları değer günlük hayatta daha fazla değer bulması, ek olarak Trabzon şehrinin dönem itibarıyla büyük bir coğrafyanın ticaretinde rol oynaması sebebiyle erkek kölelerin Trabzon'da daha fazla göze çarpmasını tabii kılmaktadır.

Köle sahibi olan Trabzon halkı, çoğunluğu bir karşılık beklemeden Allah rızası için yapılan azatlar olmak üzere, tedbir usulü ve mükatebe usulü ile 223 kayıta toplam 230 erkek, kadın ve çocuk köleyi azat etmiştir. Aşağıda verilen köle azadı kayıtları tablosunda, köleleri azat edenlerin cinsiyeti, unvanları; azat olanların isimleri, fiziksel özellikleri, milliyetleri ve ne şekilde azat oldukları hakkındaki bilgiler ayrıntılı olarak verilmiştir.

²⁷⁶ TSS, Defter no., 1854, 52/4.

²⁷⁷ Zeyd, sağire cariyesi Hind için “kızım gibidir” deyüb lakin ı'tk niyyet eylemese Hind âzad olmuş olur mu? El-Cevab: Olmaz. Demirtaş, a.g.e., s. 207.

²⁷⁸ Zeyd kulu Amr'a “Hür gibisin” dese mücerred böyle demekle Amr azad olur mu? El-Cevab: Olmaz; Zeyd'e “kulun Amr azadlı mıdır” denildikde Zeyd “Azadlı değildir, lakin azadlı gibidir” dese mücerred böyle demekle Amr azad olur mu? El-Cevab: Olmaz. Feyzullah Efendi, a.g.e., s. 97.

²⁷⁹ Feyzullah Efendi, a.g.e., s. 101.

Tablo 2: Köle Azadı Kayıtları

Sicil ve Kayıt No	Azad eden	Azad olan	Fiziksel Özellikleri	Milliyet	Cinsiyet	Tarih	Azat Şekli
1831, 10/6	Derviş Çelebi b. Hasan Bey	Kenan b. Abdullah	Sarı sakallı gök gözlü, başı kel, orta boylu	Gürcü	Erkek	Evasıt-1 Zilhicce 1058	Karşılıksız
1831, 12/8	Ümmügülsüm bt. Mehmet Çelebi	Firuze bt. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Kadın	Muharrem 1059	Karşılıksız
1831, 21/2	El-Hac Mehmet Ağa b. Bekir Beşe	(okunamadı)	Kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu	Gürcü	Kadın	Evasıt-1 Rebiü'l-evvel 1059	Karşılıksız
1831, 21/3	El-Hac Mehmet b. Yahya Beşe	Piyale bt. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu	Gürcü	Kadın	Evasıt-1 Rebiü'l-evvel 1059	Karşılıksız
1831, 22/12	Mustafa b. El-Hac Hüssam	Yusuf b. Abdullah	Kara kaşlı, kumral sakallı, kara gözlü	Gürcü	Erkek	Evail-i Cemaziye'l-evvel 1059	Karşılıksız
1831, 22/18	Ayşe bt. Abdulnebi	Şakire bt. Abdullah	Orta boylu, sarışın, gök gözlü	Rus	Kadın	Evail-i Cemaziye'l-evvel 1059	Karşılıksız
1831, 23/1	Nikola veledi Hristofer	Yuri	Gök gözlü, sarışın, başının sol tarafında ve dudağında esir cerhi olan	Rus	Erkek	Evail-i Cemaziye'l-evvel 1059	Karşılıksız
1831, 28/4	Mehmet Paşa	Siyavuş b. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Erkek	Evail-i Şevval 1059	Karşılıksız
1831, 28/8	Mehmet Paşa	Çabek b. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Erkek	Evail-i Şevval 1059	Karşılıksız
1831, 36/11	Mahmut Çelebi b. El-Hac İshak	Kenan b. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu	Gürcü	Erkek	Evasıt-1 Muharrem 1060	Karşılıksız
1831, 42/2	Hayrunnisa bt. Hasan	Cafer b. Abdullah	Orta boylu, Ela gözlü, sağ yanağında esir cerhi olan	Boğdan	Erkek	Evasıt-1 Safer 1060	Karşılıksız
1831, 53/7	Mustafa Beşe	Cafer b. Abdullah	-	-	Erkek	Evail-i Cemaziye'l-evvel 1060	Kitabet
1831, 54/7	El-Hac Mustafa b. Hüssam	Kahraman b. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı kara gözlü	Gürcü	Erkek	Evasıt-1 Cemaziye'l-evvel 1060	Karşılıksız
1831, 75/4	Havva bt. Ali	Kahraman bt. Abdullah	Uzun boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Kadın	Evasıt-1 Muharrem 1061	Karşılıksız
1831, 75/8	İnsafe bt. İlyas	Revane bt. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, ayağı aksak	Gürcü	Kadın	Evasıt-1 Muharrem 1061	Karşılıksız
1832, 12/6	Mehmet Ağa b. Murteza Bey	Rabia bt. Rıdvan	Orta boylu, ela gözlü	Rus	Kadın	Evasıt-1 Rebiü'l-evvel 1061	Karşılıksız
1832, 30/4	Abdurrahman b. Yorgancı Mehmet Ağa	Şahbaz b. Abdullah	Uzun boylu, ela gözlü	Gürcü	Erkek	Evahir-i Cemaziye'l-ahir 1061	Karşılıksız
1832, 31/2	Melike bt. Musa	Efrasiye bt. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Kadın	Evail-i Receb 1061	Karşılıksız
1832, 32/2	Derviş Çelebi	Yusuf b. Abdullah	Orta boylu, kızıl benizli	Gürcü	Erkek	Evail-i Şaban 1061	Karşılıksız

Tablo 2: Devam

Kayıt No	Azad eden	Azad olan	Fiziksel Özellikleri	Milliyet	Cinsiyet	Tarih	Azat Şekli
1832, 33/2	Mehmet Ağa b. Bestan Çavuş	Yusuf b. Abdullah	Fiziksel özellikler Arapça	Rus	Erkek	Evahir-i Şaban 1061	Karşılıksız
1832, 34/2	Mustafa Çavuş	Çakmak b. Abdullah	Kısa boylu	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Ramazan 1061	Karşılıksız
1832, 34/3	Mustafa Çavuş	Siyavuş b. Abdullah	Orta boylu, sarışın	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Ramazan 1061	Karşılıksız
1832, 36/6	Mavermad veledi Yuri	Yor veledi Abdullah	Orta boylu, esmer benizli	Gürcü	Erkek	Evail-i Şevval 1061	Karşılıksız
1832, 44/2	Abdülbaki Paşa	Beşir b. Abdullah	Orta boylu, esmer benizli	Arap	Erkek	Evasıt-ı Zilka'de 1061	Karşılıksız
1832, 44/4	Abdülbaki Paşa	Şahbaz b. Abdullah	Ela gözlü, açık kaşlı	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Zilka'de 1061	Karşılıksız
1832, 44/7	Abdülbaki Paşa	Ali b. Abdullah	Ela gözlü, kara açık kaşlı, karışık sakallı, orta boylu	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Zilka'de 1061	Karşılıksız
1832, 48/5	Abdülbaki Paşa	Şahin b. Abdullah	Kara gözlü, açık kaşlı, kara sakallı, orta boylu	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Zilka'de 1061	Karşılıksız
1832, 67/5	El-Hac Yusuf b. Mehmet Beşe	Siyavuş b. Abdullah	Orta boylu, kumral sakallı	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Muharrem 1062	Karşılıksız
1832, 77/2	Süleyman Çelebi b. Abbas	Havva bt. Siyavuş	Uzun boylu, kara kaşlı	Gürcü	Kadın	Evahir-i Safer 1062	Karşılıksız
1832, 90/4	Ayşe Hatun bt. Ömer Bey	Anber bt. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu, çiçek yüzlü	Gürcü	Kadın	Evasıt Rebiü'l-evvel 1062	Karşılıksız
1832, 90/5	El-Hac Murat b. Abdullah	Siyavuş b. Abdullah	Uzun boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Rebiü'l-evvel 1062	Karşılıksız
1832, 90/6	Hasan Beşe'nin varisleri	Perviz b. Abdullah	Uzun boylu, kara kaşlı, kara gözlü, başında kılıç yarası olan	Abaza	Erkek	Evasıt-ı Rebiü'l-evvel 1062	Karşılıksız
1833, 8/5	El-Hac Ömer'in varisleri	Dilaver b. Abdullah	Sarışın, ela gözlü, uzun boylu	Gürcü	Erkek	Evahir-i Cemaziye'l-ahir 1062	Karşılıksız
1833, 12/4	Belkis bt. Süleyman	Yusuf b. Abdullah	Açık kaşlı, ela gözlü	Rus	Erkek	Evasıt-ı Rebiü'l-ahir 1062	Karşılıksız
1833, 18/7	Erzurum Beğlerbeğisi Mehmet Paşa	Amber b. Abdullah	Orta boylu	Arap	Erkek	Evail-i Zilhicce 1063	Karşılıksız
1833, 23/5	Mehmet Beşe'nin varisleri	Kahraman bt. Abdullah	Orta boylu, gök gözlü	Rus	Kadın	Evail-i Muharrem 1063	Karşılıksız
1833, 24/3	Ümmügülsüm bt. Mehmet Çelebi	Benefşe bt. Keyvan	Ela gözlü, orta boylu, sarışın	Rus	Kadın	Evasıt-ı Muharrem 1063	Karşılıksız
1833, 25/4	Mustafa Beşe'nin varisleri	Şemsimah bt. Abdullah	Orta boylu, açık kaşlı	Gürcü	Kadın	Evail-i Safer 1063	Karşılıksız
1833, 32/4	Abide bt. Yakub Beşe	Dilaver b. Abdullah	Uzun boylu, kara kaşlı, kara sakallı	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Rebiü'l-evvel 1063	Karşılıksız
1833, 33/4	Nasule bt. Serandinus	Yani	Kara kaşlı, kara gözlü, buluğa ermiş genç (şabb-ı bâliğ)	Rus	Erkek	Evasıt-ı Rebiü'l-ahir 1063	Karşılıksız

Tablo 2: Devam

Kayıt No	Azad eden	Azad olan	Fiziksel Özellikleri	Milliyet	Cinsiyet	Tarih	Azat Şekli
1833, 35/8	El-Hac İbrahim Çelebi b. Abdurrahman	Hasan b. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Erkek	Evahir-i Rebiü'l-ahir 1063	Karşılıksız
1833, 45/8	Mehmet Beşe b. Ömer	Gülâhmer bt. Abdullah	Orta boylu, kara yağız	Gürcü	Kadın	Ramazan 1063	Karşılıksız
1833, 54/6	Mehmet b. Ahmet	Rıdvan	Ela gözlü, ak benizli, sakalı ak, uzun boylu	Gürcü	Erkek	Evail-i Zilhicce 1063	Karşılıksız
1833, 86/1	Mustafa Beşe b. Abdullah	Şahin b. Dilaver	Kara kaşlı, kara gözlü, buluğa ermiş	Gürcü	Erkek	-	Karşılıksız
1833, 86/2	Mustafa Beşe b. Abdullah	İnsafe bt. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, çiçek yüzlü	Gürcü	Kadın	-	Karşılıksız
1833, 86/3	Mustafa Beşe b. Abdullah	-	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Erkek	-	Tedbir usulü
1833, 89/5	Ahmet Çelebi b. Mustafa'nın varisleri	Çerkes b. Abdullah	Uzun boylu, kara kaşlı, ela gözlü, esmer	Çerkez	Erkek	-	Karşılıksız
1833, 89/14	Mustafa Beşe b. Abdullah	Dilaver	Ela gözlü, sarışın, orta boylu	Gürcü	Erkek	-	Karşılıksız
1833, 90/7	Mehmet Beşe b. Kurd	Birişan	Kara kaşlı, kara gözlü, ... benizli, uzun boylu	Gürcü	Kadın	-	Karşılıksız
1833, 94/3	Ebubekir Çavuş	Gülistan	Sarı kaşlı, gök gözlü, orta boylu	Rus	Kadın	-	Karşılıksız
1833, 95/1	Yanol v. Tranol	Okunmadı	Gök gözlü, kumral kaşlı, orta boylu, sol yanında yaraları olan	Gürcü	Erkek	Evahir-i Receb 1064	Karşılıksız
1833, 96/7	Mustafa Ağa b. Abdullah	Saliha bt. Abdullah	-	Luri	Kadın	Evahir-i Receb 1064	Karşılıksız
1834, 4/1	Abdülbaki Efendi'nin zevcesi Ümmü Hatun	Mercan ve kızı Beni	Beni'nin özellikleri; Orta boylu, çatık kaşlı	-	Kadın	Evail-i Muharrem 1064	Karşılıksız
1834, 8/1	Yor ve Gorgor v. Breşkun	Mariye	Kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu	Gürcü	Kadın	Gurre Rebiü'l-evvel 1064	Karşılıksız
1834, 16/8	Mustafa Beşe b. Abdullah	Halil b. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü, esmer benizli	Gürcü	Erkek	Evail-i Rebiü'l-evvel 1064	Tedbir usulü
1834, 17/9	Ahmet Çelebi b. Mustafa varisleri	Çerkes b. Abdullah	Uzun boylu, ela gözlü, kumral kaşlı, esmer benizli	Çerkez	Erkek	Evahir-i Cemaziye'l-ahir 1064	Karşılıksız
1834, 18/4	Mustafa Beşe b. Abdullah	Dilaver b. Abdullah	Ela gözlü, sarışın, orta boylu	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Cemaziye'l-ahir 1064	Tedbir usulü
1834, 18/7	Mehmet Beşe b. Kurt	Birişan bt. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü, buğday benizli, uzun boylu	Gürcü	Kadın	Evasıt-ı Cemaziye'l-ahir 1064	Karşılıksız
1834, 22/4	Dergah-ı âli Yeniçeri Çavuşu Ebubekir Çavuş	Ali b. Abdullah	Ela gözlü, uzun boylu	Leh	Erkek	Evail-i Receb 1064	Karşılıksız

Tablo 2: Devam

Kayıt No	Azad eden	Azad olan	Fiziksel Özellikleri	Milliyet	Cinsiyet	Tarih	Azat Şekli
1834, 22/5	Dergah-ı âli Yeniçeri Çavuşu Ebubekir Çavuş	Gülistan bt. Abdullah	Sarı kaşlı, ela gözlü, ak benizli, orta boylu	Rus	Kadın	Evail-i Receb 1064	Karşılıksız
1834, 23/3	Tanas v. Tranol	Brişkov v. Abdullah	Gök gözlü, kumral kaşlı, buğday benizli, sol yüzü yanında yarası olan, orta boylu	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Receb 1064	Karşılıksız
1834, 24/4	Mustafa Ağ b. Abdullah	Saliha bt. Abdullah	-	Gürcü	Kadın	Evahir-i Receb 1064	Karşılıksız
1834, 25/11	Roksana bt. Sozori	Berunde v. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu, bulğa ermiş (şabb-ı balığ)	Gürcü	Erkek	Evail-i Şaban 1064	Karşılıksız
1834, 27/1	Mehmet Çelebi b. Ali Beşe varisleri	İbrahim b. Abdullah	Orta boylu, ela gözlü, sarışın	Rus	Erkek	Evahir-i Şaban 1064	Karşılıksız
1834, 31/3	Lebev v. Akes	Arslan	Kara kaşlı, kara gözlü, esmer benizli, uzun boylu	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Şevval 1064	Karşılıksız
1834, 41/7	Fatma bt. Bünyad Beşe	Nazenin bt. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Kadın	Evail-i Rebiü'l-evvel 1065	Karşılıksız
1834, 45/3	Zimmî ismi okunamadı	Sava b. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Erkek	Evahir-i Rebiü'l-ahir 1065	Karşılıksız
1834, 46/2	Osman b. Yahya Beşe	Kaytas? b. Abdullah	Orta boylu, ela gözlü	Gürcü	Erkek	Gurre Cemaziye'l-evvel 1065	Karşılıksız
1834, 55/4	Rukiye bt. Ali Bey	Dilaver b. Abdullah	Orta boylu	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Cemaziye'l-ahir 1065	Karşılıksız
1835, 10/7	Hasan Efendi varisleri	Siyavuş b. Abdullah	Orta boylu, açık kaşlı, sarışın	Megril	Erkek	Evahir-i Şevval 1065	Karşılıksız
1835, 21/1	Şahbaz Ağa b. Abdullah	Sefer b. Abdullah	Orta boylu	Gürcü	Erkek	12 Muharrem 1066	Karşılıksız
1835, 21/2	Şahbaz Ağa b. Abdullah	Revane bt. Abdullah ve kızı Esmâ	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü (Revane'nin fiziksel özellikleri)	Gürcü	Kadın ve kızı	12 Muharrem 1066	Karşılıksız
1835, 24/11	Cafer Bey b. Ahmet	Lalezar bt. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü, uzun boylu	Gürcü	Kadın	Evail-i Rebiü'l-evvel 1066	Karşılıksız
1835, 24/12	Cafer Bey b. Ahmet	Dilaver b. Abdullah	Uzun boylu, esmer benizli	Gürcü	Erkek	Evail-i Rebiü'l-evvel 1066	Karşılıksız
1835, 24/13	Cafer Bey b. Ahmet	Musli b. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Erkek	Evail-i Rebiü'l-evvel 1066	Karşılıksız
1835, 36/5	Mükerrerem bt. Mahmut Ağa	Nevbahar bt. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Kadın	Evahir-i Cemaziye'l-evvel 166	Karşılıksız
1835, 45/15	Fahrü'l-muhadderat Esmâ Hanım bt. Ömer Paşa	Zülfikar b. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü, uzun boylu	Gürcü	Erkek	Gurre Şaban 1066	Karşılıksız
1835, 54/4	Murtaza Beşe b. Derviş Beşe	Dilaver ve oğlu Murad	Orta boylu, sarışın, gök gözlü (Dilaver'in özellikleri)	Rus	Erkek (2)	Evail-i Zilka'de 1066	Kitabet
1835, 54/5	Hacer bt. Davud	Gülsade bt. Abdullah ve kızı İnsafe	Orta boylu, sarışın	Rus	Kadın ve kızı	Evail-i Zilka'de 1066	Karşılıksız

Tablo 2: Devam

Kayıt No	Azad eden	Azad olan	Fiziksel Özellikleri	Milliyet	Cinsiyet	Tarih	Azat Şekli
1836, 21/6	Yani v. Yanol	Vasil	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, sol omuzu üzerinde esir cerhi olan	Gürcü	Erkek	Evail-i Şaban 1067	Karşılıksız
1836, 21/13	Fatma Hatun bt. Ali	Kahraman bt. Abdullah	Orta boylu, çiçek yüzlü, gök gözlü	Rus	Kadın	Evasıt-ı Şaban 1067	Karşılıksız
1836, 22/4	Belkis bt. Ahmet Beşe	Mülayim bt. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, sağ yanağında esir cerhi olan	Gürcü	Kadın	Evasıt-ı Şaban 1067	Karşılıksız
1836, 25/1	İbrahim Paşa	Musli b. Abdullah	Kumral sakallı, orta boylu, sol yanağında esir cerhi olan	Gürcü	Erkek	Evahir-i Ramazan 1067	Karşılıksız
1836, 25/6	İbrahim Paşa	İshak b. Abdullah	Sarışın, gök gözlü	Rus	Erkek	Ramazan 1067	Karşılıksız
1836, 27/2	İbrahim Paşa	Kenan b. Abdullah	Orta boylu, sarışın, gök gözlü	Gürcü	Erkek	Şevval 1067	Karşılıksız
1836, 27/3	İbrahim Paşa	Hasan b. Abdullah	Orta boylu, ela gözlü, sarışın	Gürcü	Erkek	Şevval 1067	Karşılıksız
1836, 32/10	Yanol v. Elkis	Sava	Gök gözlü	Gürcü	Erkek	Gurre Muharrem 1068	Karşılıksız
1836, 40/5	El-Hac Mehmet Ağa b. Hasan'ın varisleri	Rabia bt. Perviz	-	Gürcü	Kadın	Evasıt-ı Rebiü'l-ahir 1068	Karşılıksız
1836, 40/7	El-Hac Mehmet Ağa'nın varisleri	Hasan b. Abdullah	-	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Rebiü'l-ahir 1068	Karşılıksız
1836, 45/7	Fatma Hatun	Bağçenan bt. Abdullah	Uzun boylu, kara gözlü	Gürcü	Kadın	Evasıt-ı Cemaziye'l-evvel 1068	Karşılıksız
1837, 17/8	Saniye bt. Süleyman	Şemsimah bt. Abdullah	Orta boylu, açık kaşlı, ela gözlü, buğday benizli	Gürcü	Kadın	Evasıt, Şevval, 1068	Karşılıksız
1837, 21/4	Mustafa Beşe b. Abdullah	Dilaver b. Abdullah	Uzun boylu, kara kaşlı, kara gözlü, sol kaşının üzerinde esir cerhi olan	Rus	Erkek	10 Zilka'de 1068	Karşılıksız
1837, 24/3	Hasan Çavuş'un varisleri	Cafer b. Abdullah	Uzun boylu, ak sakallı	Gürcü	Erkek	Evahir-i Zilhicce 1068	Karşılıksız
1837, 24/9	Ali Ağa	Rıdvan b. Abdullah	Sarışın, çiçek yüzlü, sarışın	Gürcü	Erkek	3 Muharrem 1068	Karşılıksız
1837, 25/13	Hasan Çavuş'un varisleri	Celasun b. Abdullah	Uzun boylu, sarışın	Gürcü	Erkek	Muharrem 1068	Karşılıksız
1837, 32/11	Miyase, Fatma ve Rabia bt. Ali	Cenane bt. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, buğday benizli	Gürcü	Kadın	12 Rebiü'l-evvel 1069	Karşılıksız
1837, 43/9	El-Hac Yusuf b. Hasan	Kenan b. Abdullah	Sarışın, ela gözlü, orta boylu	Gürcü	Erkek	18 Cemaziye'l-evvel, 1069	Tedbir usulü
1837, 43/10	Mehmet Çelebi b. El-Hac Osman	Siyavuş b. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Erkek	18 Cemaziye'l-evvel 1069	Karşılıksız
1837, 44/8	Murteza Bey, Halil Bey, Mehmet Ağa	Saliha bt. Abdullah	Orta boylu, kara gözlü, açık kaşlı, yamuk yüzlü	Gürcü	Kadın	8 Cemaziyel'-ahir 1069	Karşılıksız

Tablo 2: Devam

Kayıt No	Azad eden	Azad olan	Fiziksel Özellikleri	Milliyet	Cinsiyet	Tarih	Azat Şekli
1837, 44/9	Murteza Bey, Halil Bey, Mehmet Ağa	Ahmet b. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Erkek	8 Cemaziyel'-ahir 1069	Karşılıksız
1837, 44/10	Hüseyin Ağa b. Mehmet	Ahmet b. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Erkek	8 Cemaziyel'-ahir 1069	Karşılıksız
1837, 59/4	El-Hac Mustafa Odabaşı b. Abdullah	Dilaver b. Abdullah	Orta boylu, kara gözlü, açık kaşlı, kara sakallı	Gürcü	Erkek	Receb 1069	Tedbir usulü
1837, 59/5	El-Hac Mustafa Odabaşı b. Abdullah	Feravan bt. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Kadın	Receb 1069	Tedbir usulü
1837, 60/2	Ayşe bt. Mehmet Beşe	Cenane bt. Abdullah	Kara kaşlı kara gözlü	Gürcü	Kadın	Gurre Şaban 1069	Karşılıksız
1838, 44/1	El-Hac Mustafa Odabaşı b. Abdullah	Birişan bt. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Kadın	Evail-i Cemaziye'l-evvel 1070	Karşılıksız
1838, 51/2	Ümmü Hatun bt. Mehmet Beşe	Barigan bt. Abdullah	Açık kaşlı, ela gözlü, sarışın, orta boylu	Gürcü	Kadın	15 Cemaziye'l-ahir 1072	Karşılıksız
1838, 155/1	Mustafa Beşe b. Abdullah	Şemsimah bt. Abdullah	Orta boylu, sarışın	Rus	Kadın	Receb 1070	Karşılıksız
1838, 156/2	Murad Beşe	Yusuf b. Abdullah	Orta boylu, ela gözlü	-	Erkek	Evail-i Receb 1070	Karşılıksız
1838, 156/3	Murad Beşe	Kahraman bt. Abdullah	-	-	Kadın	Evail-i Receb 1070	Karşılıksız
1838, 159/1	Ayşe bt. Ömer	Şahbaz b. Abdullah	Sarışın, başı kel	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Receb 1070	Karşılıksız
1838, 170/5	Hatice bt. Abdullah	Sahve? Bt. Abdullah	Açık kaşlı, sarışın	Rus	Kadın	Evahir-i Cemaziyelevvel 1071	Karşılıksız
1840, 9/1, 9/3	Fatma bt. El-Hac Abidin	Mustafa b. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Şevval 1074	Karşılıksız
1840, 10/5	Mustafa b. Musa	Şahbaz b. Abdullah	Orta boylu, sarışın	Rus	Erkek	Evail-i Zilka'ade 1074	Karşılıksız
1840, 21/2	Safiye Hatun bt. El-Hac İshak	Şahin b. Abdullah	Orta boylu, kara yağız, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Erkek	Evail-i Şaban 1074	Karşılıksız
1842, 33/5	Emine Hatun bt. Hasan Çavuş	Badısaba bt. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Kadın	2 Şevval 1075	Karşılıksız
1842, 34/4	Ayşe Hatun bt. Mahmut Bey	Bağçenan bt. Abdullah	Uzun boylu, açık kaşlı, ela gözlü	Gürcü	Kadın	4 Şevval 1075	Karşılıksız
1842, 39/1	Saliha Hatun	Rukiye bt. Abdullah	Orta boylu, ela gözlü, esmer	Gürcü	Kadın	Evahir-i Şevval 1075	Karşılıksız
1842, 45/3	Hasan Beşe b. Hüseyin	Yusuf b. Abdullah	Orta boylu, gök gözlü, açık kaşlı	Leh	Erkek	Evahir-i Zilka'de 1075	Karşılıksız
1842, 59/2	Safer v. İsfadan	Arslan	Orta boylu, kara gözlü, kara kaşlı	Gürcü	Erkek	11 Rebiü'l-evvel 1076	Karşılıksız
1842, 59/4	Ayşe bt. Osman	Yusuf b. Abdullah	Uzun boylu, ela gözlü, sarışın	Gürcü	Erkek	13 Rebiü'l-evvel 1076	Karşılıksız

Tablo 2: Devam

Kayıt No	Azad eden	Azad olan	Fiziksel Özellikleri	Milliyet	Cinsiyet	Tarih	Azat Şekli
1842, 59/5	Sakine bt. Osman	Sabire bt. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Kadın	13 Rebiü'l-evvel 1076	Karşılıksız
1842, 61/9	Rukiye bt. Mehmet	Kenani bt. Abdullah	Uzun boylu, gök gözlü, sarışın	Rus	Kadın	Evasıt-ı Rebiü'l-ahir 1076	Karşılıksız
1842, 61/10	Rukiye bt. Mehmet	Fermane bt. Abdullah	Orta boylu, gök gözlü, sarışın	Rus	Kadın	Evasıt-ı Rebiü'l-ahir 1076	Karşılıksız
1842, 76/3	Tudos v. Konstantin	Dimeze	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Eflak	Kadın	Evasıt-ı Rebiü'l-ahir 1076	Karşılıksız
1842, 85/8	El-Hac Seydi Çelebi	Mirza b. Abdullah	Orta boylu, ela gözlü, sarı bıyıklı, sarışın	Rus	Erkek	8 Receb 1076	Tedbir usulü
1842, 85/9	El-Hac Seydi Çelebi	El-Hac Mehmet b. Abdullah	Uzun boylu, kara gözlü, kumral sakallı	Gürcü	Erkek	8 Receb 1076	Tedbir usulü
1842, 85/10	El-Hac Seydi Çelebi	Abdullah b. Abdullah	Orta boylu, kara gözlü, kara kaşlı	-	Erkek	8 Receb 1076	Tedbir usulü
1842, 85/11	El-Hac Seydi Çelebi	Sağır Hüseyin b. Abdullah	Orta boylu, kara gözlü, kara kaşlı	Boğdan	Erkek	8 Receb 1076	Tedbir usulü
1842, 85/12	El-Hac Seydi Çelebi	Hüseyin b. Abdullah	Orta boylu, ela gözlü	İbiza?	Erkek	8 Receb 1076	Tedbir usulü
1842, 85/13	El-Hac Seydi Çelebi	Sefer b. Abdullah	Orta boylu, kara gözlü, kara kaşlı	İbiza?	Erkek	8 Receb 1076	Tedbir usulü
1843, 14/4	Habibe bt. El-Hac Mehmet	Ferahnaz bt. Abdullah	-	-	Kadın	Evasıt-ı Şeval 1076	Karşılıksız
1843, 16/4	Fatma bt. Mehmet Çavuş	Piyale b. Abdullah	-	-	Erkek	Evahir-i Şevval 1076	Karşılıksız
1843, 38/4	Emine bt. El-Hac Hüseyin	Gevhernaz bt Abdullah	-	Rus	Kadın	Evasıt-ı Rebiü'l-evvel 1077	Karşılıksız
1843, 52/7	Tutos v. Baskal	Suzure v. Abdullah	-	-	Kadın	Evasıt-ı Cemaziye'l-ahir 1077	Karşılıksız
1844, 8/3	Ahmet Beşe b. Veli	Şemsimah	-	Gürcü	Kadın	Evail-i Şevval 1077	Karşılıksız
1844, 14/6	Simyon v. Lazari	Vasil b. Abdullah	Açık kaşlı, kara gözlü, sarışın	Rus	Erkek	Evail-i Şaban 1077	Karşılıksız
1844, 15/1	Mariye bt. Gorgor	Alene bt. Abdullah	Kara gözlü, semiz yüzlü sarı kaşlı	Rus	Kadın	Evail-i Şaban 1077	Karşılıksız
1844, 25/1	Ali Ağa b. Mehmet'in varisleri	Behram b. Abdullah	-	-	Erkek	Evasıt-ı Şevval 1077	Karşılıksız
1844, 28/5	Molla Eyub b. Mehmet	Yusuf b. Abdullah	-	-	Erkek	Evail-i Zilka'de 1077	Karşılıksız
1844, 29/2	El-Hac Musli'nin kızı Emine	Yusuf b. Abdullah	-	-	Erkek	Evasıt-ı Zilka'de 1077	Karşılıksız
1844, 34/7	Kethüda Hasan Ağa	Yusuf b. Abdullah	Uzun boylu, açık kaşlı, ak benizli, sarı sakallı	Efrenc ²⁸⁰	Erkek	Evasıt-ı Zilhicce 1077	Karşılıksız

²⁸⁰ Efrenc, Ortaçağda Frankların ve Şarlman'ın hükmü altında bulunanlar ve bütün Avrupalılar için kullanılmaktadır. Şemseddin Sami, a.g.e., s. 294.

Tablo 2: Devam

Kayıt No	Azad eden	Azad olan	Fiziksel Özellikleri	Milliyet	Cinsiyet	Tarih	Azat Şekli
1844, 34/8	Kethüda Hasan Ağa	Şahin b. Abdullah	Ela gözlü, orta boylu, esmer benizli	Rus	Erkek	Evasıt-ı Zilhicce 1077	Karşılıksız
1844, 35/5	Mehmet Ağa	Kahraman	-	Rus	Kadın	Evahir-i Zilhicce 1077	Karşılıksız
1844, 35/6	Kerako v. Nikola	Yani v. Abdullah	Orta boylu, gök gözlü, sarı bıyıklı, buğday benizli	Gürcü	Erkek	Evahir-i Zilhicce 1077	Karşılıksız
1844, 47/1	Şahbaz b. Abdullah	Siyavuş b. Abdullah	-	-	Erkek	Evahir-i Safer 1078	Karşılıksız
1844, 47/5	Fatma bt. Bünyad Beşe	Gülistan bt. Abdullah	Orta boylu, kara gözlü, kara kaşlı	Gürcü	Kadın	Evahir-i Safer 1078	Karşılıksız
1844, 49/2	Murteza Beşe b. Musli	Gonca b. Abdullah	Orta boylu, ela gözlü, sarışın	Rus	Kadın	Evail-i Rebiü'l-evvel 1078	Karşılıksız
1844, 54/5	Habibe bt. Cafer'in varisleri	Gonca	-	Gürcü	Kadın	Evasıt-i Rebiü'l-ahir 1078	Karşılıksız
1844, 60/4	Abaza Mehmet b. Abdullah	Ayşe bt Abdullah	-	-	Kadın	Evahir-i Cemaziye'l-ahir 1078	Karşılıksız
1844, 68/5	İsmail Beşe'nin kızları	Yusuf b. Abdullah	Orta boylu, sarışın	Rus	Erkek	Evahir-i Zilhicce 1079	Karşılıksız
1844, 74/3	Zimmî kızları	İleya	Orta boylu, gök gözlü	Gürcü	Kadın	Evasıt-ı Safer 1080	Karşılıksız
1844, 75/2	Murteza Beşe b. Musa	Yusuf b. Abdullah	Gök gözlü, sarışın	Moskov	Erkek	Evasıt-ı Safer 1080	Karşılıksız
1845, 15/5	Yor v. Yani	Marko	-	Eflak	Erkek	Evahir-i Zilka'de 1078	Karşılıksız
1845, 22/3	Saliha Hatun	Fatma bt. Abdullah	-	Gürcü	Kadın	Evasıt-ı Muharrem 1079	Karşılıksız
1845, 38/6	Osman Çelebi b. Ali	Abdullah	Açık kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Erkek	Evahir-i Cemaziye'l-ahir 1079	Karşılıksız
1845, 46/1	Mevrediç b. Lekiz	İsteban b. Abdullah	-	Rus	Erkek	Evasıt-ı Ramazan 1079	Karşılıksız
1845, 47/5	El-Hac Hasan Ağa	Ahmet b. Abdullah, zevcesi Kahraman, iki kızı ve iki oğlu	Ela gözlü, kara kaşlı (Ahmet'in özellikleri)	Gürcü	Erkek	Ramazan 1079	Karşılıksız
1845, 50/1	Ömer Beşe b. Osman	Musli b. Abdullah	Ela gözlü, uzun boylu, açık kaşlı, tüyü yeni çıkmış delikanlı (şabb-ı emred)	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Şevval 1079	Karşılıksız
1846, 7/7	El-Hac Mehmet b. Musa	Hasan b. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, buğday benizli	Macar	Erkek	5 Cemaziye'l-evvel 1080	Karşılıksız
1846, 16/5	Mustafa Beşe'nin varisleri	Dilaver b. Abdullah	Orta boylu, ak benizli, köse sakallı	Gürcü	Erkek	10 Şevval 1080	Karşılıksız
1846, 19/3	Hüseyin b. Mehmet	Şahin b. Abdullah	Orta boylu, ela gözlü, ak benizli, genç	Gürcü	Erkek	17 Şevval 1080	Karşılıksız
1846, 23/6	Fahrü'l-muhadderat Fatma bt. Mehmet Ağa	Kahraman bt. Abdullah	Orta boylu	Gürcü	Kadın	Receb 1080	Karşılıksız
1846, 31/8	El-Hac Bekir b. Abdullah	Ayvaz b. Abdullah	Orta boylu, ela gözlü, sarı sakallı	Gürcü	Erkek	Ramazan 1080	Karşılıksız

Tablo 2: Devam

Kayıt No	Azad eden	Azad olan	Fiziksel Özellikleri	Milliyet	Cinsiyet	Tarih	Azat Şekli
1847, 3/2	Lefter Keşiş	Devabire	Orta boylu, ak saçlı, karaşın, yüzü üstünde bir mikdar kesik yarası olan	Gürcü	Kadın	Şaban 1084	Karşılıksız
1847, 4/1	Rahime Hatun	Havva bt. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Macar	Kadın	Evasıt-ı Şaban 1084	Karşılıksız
1847, 30/4	Fatma Hatun bt. Hüseyin	Kenan b. Abdullah	Orta boylu, sarışın, ela gözlü, çatık kaşlı	Gürcü	Erkek	11 Şevval 1083	Karşılıksız
1847, 31/2	Gülsüm Hatun	İbrahim b. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü, ak benizli	Gürcü	Erkek	2 Zilka'de 1083	Karşılıksız
1848, 5/2	Derviş Beşe b. Mehmet	Şahin b. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü, uzun boylu	Gürcü	Erkek	5 Rebiü'l-evvel 1086	Karşılıksız
1848, 21/6	Siyami v. Breşko	Vasil	Orta boylu, kara gözlü, kara kaşlı, kumral sakallı	Megril	Erkek	Evail-i Zilka'de 1086	Karşılıksız
1848, 57/2	Zağrife bt. Harastadol	Yani	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, ak benizli, şabb-ı emred	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Cemaziye'l-ahir 1087	Karşılıksız
1849, 37/2	Hüseyin Çelebi b. Kaya	Zülfikar b. Abdullah	Sarı kaşlı, ela gözlü, uzun boylu	Gürcü	Erkek	3 Şevval 1088	Karşılıksız
1849, 66/1	El-Hac Mehmet b. Musa	Teke	Kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu	Kalmuk	Erkek	13 Cemaziye'l-ahir 1088	Karşılıksız
1849, 73/6	Ali Çelebi b. Mehmet Beşe	Şahin b. Abdullah	Orta boylu, kumral kaşlı, gök ela gözlü, sarı bıyıklı, sarışın	Moskov	Erkek	13 Receb 1088	Karşılıksız
1850, 6/5	Süleyman Çelebi b. El-Hac Hüseyin	Keyvan b. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü, kara sakallı	Gürcü	Erkek	14 Şevval 1088	Karşılıksız
1850, 6/5	Süleyman Çelebi b. El-Hac Hüseyin	Keyvan'ın zevcesi Çaker bt. Abdullah	Orta boylu	Gürcü	Kadın	14 Şevval 1088	Karşılıksız
1850, 6/5	Süleyman Çelebi b. El-Hac Hüseyin	Keyvan ve Çaker'in oğulları Nasuh, Bektaş ve İvaz	Kara kaşlı, kara gözlü, uzun boylu (Nasuh'un özellikleri)	-	Erkek (3)	14 Şevval 1088	Karşılıksız
1850, 22/4	Mehmet Çelebi'nin varisleri	Bağçenan bt. Abdullah	Sarı kaşlı, gök gözlü	Rus	Kadın	Evahir-i Zilhicce 1088	Karşılıksız
1850, 42/1	Ahmet Beşe b. Osman	İvaz	Orta boylu, kumral kaşlı, gök ela gözlü	Rus	Erkek	Evail-i Safer 1089	Karşılıksız
1851, 8/2	Hüseyin Beşe b. Mustafa	Yusuf b. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, şabb-ı emred	Megri	Erkek	Evasıt-ı Rebiü'l-evvel 1089	Karşılıksız
1851, 17/3	Mütesellim Musli Ağa	Yusuf b. Abdullah	Orta boylu, açık kaşlı, sarı ela gözlü	-	Erkek	10 Receb 1089	Karşılıksız
1851, 25/5	Osman Ağa b. Derviş	İvaz b. Abdullah	Orta boylu, açık kaşlı, siyah gözlü, sarışın	Rus	Erkek	10 Ramazan 1089	Karşılıksız

Tablo 2: Devam

Kayıt No	Azad eden	Azad olan	Fiziksel Özellikleri	Milliyet	Cinsiyet	Tarih	Azat Şekli
1851, 38/3	Mehmet Paşa	Gamzegar bt. Abdullah	Orta boylu, açık kaşlı, ela gözlü	Gürcü	Kadın	4 Zilhicce 1089	Karşılıksız
1851, 42/5	Hasan Paşa	Derin bt. Abdullah	Uzun boylu, sarı ela gözlü	Macar	Kadın	15 Zilhicce 1089	Karşılıksız
1851, 43/3	Murad b. İbrahim	Gülistan bt. Abdullah ve oğlu Halil	Orta boylu, açık kaşlı, gök gözlü	Rus	Kadın ve oğlu	Gurre Muharrem 1089	Tedbir usulü
1851, 50/4	Davud Ağa b. Süleyman	Belkıs bt. Abdullah	Orta boylu, kumral kaşlı, ela gözlü, sarışın	Abaza	Kadın	13 Safer 1090	Karşılıksız
1851, 89/2	İbrahim Beşe b. Hamza	Gonca bt. Abdullah	Orta boylu, açık kaşlı, siyah gözlü	Gürcü	Kadın	8 Şevval 1089	Karşılıksız
1851, 105/3	Osman Çelebi ve Mehmet Çelebi b. Ebubekir Çavuş	Yusuf b. Abdullah	Orta boylu, açık kaşlı, gök gözlü, kumral sakallı	Rus	Erkek	14 Şaban 1090	Karşılıksız
1851, 110/6	Mustafa Çavuş b. Ali Ağa	Rüstem b. Abdullah	Orta boylu, açık kaşlı, gök gözlü	Rus	Erkek	7 Ramazan 1090	Karşılıksız
1851, 110/7	Mustafa Çavuş b. Ali Ağa	Sefer b. Abdullah	Orta boylu, açık kaşlı, gök gözlü	Rus	Erkek	3 Şaban 1090	Karşılıksız
1851, 113/7	İbrahim b. Mehmet Bey	Halil b. Abdullah	Uzun boylu, çatık kaşlı, siyah gözlü	Gürcü	Erkek	15 Zilka'de 1090	Karşılıksız
1851, 119/7	Mehmet Beşe b. Yakub	Osman b. Abdullah	Uzun boylu, açık kaşlı, ela gözlü, çiçek yüzlü	Çerkez	Erkek	10 Zilhicce 1090	Karşılıksız
1851, 125/2	Afibe bt. Derviş	Şekernaz bt. Abdullah	Orta boylu, açık kaşlı, siyah gözlü	Gürcü	Kadın	13 Zilhicce 1091	Karşılıksız
1851, 135/3	Emine bt. Mustafa	Yusuf b. Abdullah	Orta boylu, açık kaşlı, siyah gözlü, siyah sakallı	Gürcü	Erkek	13 Ramazan 1090	Karşılıksız
1851, 135/4	Emine bt. Mustafa	Kenan b. Abdullah	Uzun boylu, açık kaşlı, şehla gözlü	Gürcü	Erkek	13 Ramazan 1090	Karşılıksız
1852, 3/1	Ümmügülsüm Hatun	Demesaz bt. Abdullah	Orta boylu, ela gözlü	Gürcü	Kadın	Gurre Rebiü'l-evvel 1091	Karşılıksız
1852, 13/5	Ahmet b. Ferhad	İvaz b. Abdullah	Orta boylu, sarışın, ela gözlü, çatık kaşlı	Rus	Erkek	13 Rebiü'l-ahir 1091	Karşılıksız
1852, 61/2	El-Hac Abdalbaki b. Selim	İvaz b. Abdullah	Ela gözlü	-	Erkek	14 Safer 1092	Kitabet
1852, 62/1	Mehmet Beşe b. Kenan	Emine bt. Abdullah	Orta boylu, sarı kaşlı, gök ela gözlü	Rus	Kadın	13 Rebiü'l-evvel 1092	Karşılıksız
1852, 62/7	El-Hac Selim b. Süleyman	Siyavuş b. Abdullah	Uzun boylu, sarı kaşlı, ela gözlü	Rus	Erkek	10 Rebiü'l-evvel 1092	Karşılıksız
1853, 54/4	Mütesellim Ahmet Ağa	İvaz b. Abdullah	Açık kaşlı, ela gözlü, uzun boylu	Rus	Erkek	18 Ramazan 1095	Karşılıksız
1853, 63/4	Simyon v. Lefter	Arslan v. Abdullah	Açık kaşlı, ela gözlü	Gürcü	Erkek	Safer 1096	Karşılıksız
1853, 67/3	Esmâ bt. Ali	İvaz b. Abdullah	Orta boylu, sarı kaşlı, ela gözlü	Gürcü	Erkek	19 Safer 1096	Karşılıksız

Tablo 2: Devam

Kayıt No	Azad eden	Azad olan	Fiziksel Özellikleri	Milliyet	Cinsiyet	Tarih	Azat Şekli
1853, 128/4	Meryem Ana Manastırı rahibleri	Yusuf b. Abdullah	-	-	Erkek	4 Rebiü'l-ahir 1095	Manastırda rahiplerin hizmetindeki köle Müslüman olduğu için
1854, 42/2	Bektaş Beşe b. Ahmet	Dilaver b. Abdullah	Orta boylu, açık kaşlı, sarı sakallı	Rus	Erkek	10 Zilhicce 1096	Karşılıksız
1854, 55/1	Dukos v. Sohar	Vasil	Uzun boylu, açık kaşlı, şaşı gözlü	Rus	Erkek	17 Cemaziye'l-evvel 1097	Kitabet
1855, 113/1	Hüseyin b. Süleyman	Osman b. Abdullah	Uzun boylu, açık kara kaşlı, gök gözlü	Rus	Erkek	17 Zilhicce 1098	Karşılıksız
1855, 126/3	İzvan v. Yor	Arslan	Orta boylu, açık kaşlı, sarışın, ela gözlü, kumral sakallı	Megri	Erkek	13 Rebiü'l-ahir 1099	Karşılıksız
1855, 139/4	Esseyid Ebubekir Efendi b. Bali Çelebi	Tüfenkçi Ali b. Abdullah	Açık kumral kaşlı, ela gözlü, sarışın, orta boylu	Leh	Erkek	15 Cemaziye'l-ahir 1099	Karşılıksız
1856, 48/2	Yor v. Zimyan	Arslan	Açık kara kaşlı, ela gözlü, orta boylu	Gürcü	Erkek	12 Safer 1100	Karşılıksız
1857, 35/2	Aleksandr v. Yor	Nikola	Açık kaşlı, ela gözlü	Gürcü	Erkek	3 Receb 1101	Karşılıksız
1857, 115/2	Beşir Ağa b. İbrahim	Süleyman b. Abdullah	Açık kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Erkek	10 Safer 1102	Karşılıksız
1858, 45/3	El-Hac Mehmet Ağa b. El-Hac Hüseyin	Osman b. Abdullah	Ela gözlü, açık sarı kaşlı, orta boylu	Rus	Erkek	17 Rebiü'l-ahir 1103	Karşılıksız
1859, 3/4	El-Hac İsmail ve karısı müteveffa Gülümhan	Gonca bt. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü, tahminen 12 yaşında	Gürcü	Kadın	Evail-i Cemaziye'l-ahir 1039	Gülümhan kendi hissesini müdebber eylemiş, öldükten sonra kocası İsmail de kendi hissesini Allah rızası için azat etmiştir
1859, 3/11	Halil Çelebi b. Mehmet Çavuş	Zülfikar b. Abdullah	Uzun boylu, kara gözlü, kara kaşlı	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Cemaziye'l-ahir 1039	Karşılıksız
1859, 4/1	Behram b. Abdullah	Dilaver b. Abdullah	-	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Cemaziye'l-ahir 1039	Karşılıksız
1859, 4/3	Siyavuş Ağa b. Abdullah	Musli b. Abdullah	Ak benizli, ela gözlü, açık kara kaşlı	Gürcü	Erkek	Evasıt-ı Cemaziye'l-ahir 1039	Karşılıksız
1859, 38/4	Musa b. Şaban Ağa	Ayşe bt. Abdullah	Kara çatık kaşlı, ela gözlü, orta boylu	-	Kadın	13 Receb 1103	Karşılıksız
1859, 59/2	Sıdika Hatun	İvaz b. Abdullah	Açık kaşlı, sol kaşının üzerinde ben uru var, köse kumral sakallı, orta boylu, ela gözlü	Leh	Erkek	14 Şevval 1103	Karşılıksız

Tablo 2: Devam

Kayıt No	Azad eden	Azad olan	Fiziksel Özellikleri	Milliyet	Cinsiyet	Tarih	Azat Şekli
1859, 60/2	Süleyman Ağa b. El-Hac Hüseyin	Osman b. Abdullah	Ela gözlü, açık sarı kaşlı, orta boylu	Rus	Erkek	17 Şevval 1103	Karşılıksız
1860, 22/4	Mehmet Beşe b. Mustafa	Yusuf, Nazenin ve Ali	-	Megril ve Gürcü	Erkek karısı ve oğlu	14 Cemaziye'l-ahir 1104	Tedbir
1860, 23/2	Mehmet Beşe b. Mustafa	Hasan b. abdullah	-	Gürcü	Erkek	17 Cemaziye'l-ahir 1104	Tedbir
1861, 52/2	El-Hac Hüseyin Ağa b. Ali Ağa	Hasan b. Abdullah	Açık kumral kaşlı, sarı ela gözlü, sarışın, orta boylu	Rus	Erkek	3 Şevval 1106	Karşılıksız

2.2.1. Bir Karşılığı Olmadan Yapılan Azat “Hasbeten Lillahi'l-Azim”

Karşılığı olmadan yapılan azat şekli köleliği sona erdirmeye şekillerinden en yaygın olanıdır. Burada efendilerin kölelerini azat etmedeki amacı yukarıda da belirtildiği gibi Kuran ve hadislerde köle azat edenin manevi mükâfat ve cennet müjdesi ile teşvik edilmesinden ileri gelmektedir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında köle sahibi olan Trabzon halkı kölelerini çoğunlukla bu şekilde hürriyetlerine kavuşturmuştur.

Kölenin azat olabilmesi için mahkemeye başvurup azat olduğunu tescil ettirmesi zorunlu bir durum değildir. Efendisinin kölesine “sen hürsün” demesi yeterli olmakla birlikte daha sonra bir anlaşmazlık çıkmaması için mahkemede tescil ettirilmese bile iki şahit önünde azat işleminin gerçekleşmesi önemlidir. Sicillere kaydedilen hürriyet tescili kayıtlarında toplam 202 karşılıksız azat şekli vardır. Bu kayıtlar ayrıntılı incelendiğinde kendi aralarında varislere intikal eden kölelerin azatları ve gayrimüslim efendilerin kölelerini azatları şeklinde ayrılmıştır. Efendiler arasında Müslüman olanlar çoğunlukta olmakla birlikte hatırı sayılır derecede zimmi efendinin de kölesini karşılık beklemeksizin azat ettiği tespit edilmiştir.

Azat kayıtlarında öncelikle azat eden efendinin ismi yazılır. Daha sonra karşılaşılabilecek bir karışıklığı önlemek amacıyla kölelerin boyları, ten rengi, göz rengi, kaş rengi, kaşının çatık olması, saç rengi, varsa yarası veya vücudundaki noksanlığı, beni, bazen yaşı, milliyeti ve ismi gibi her türlü ayrıntı kaydedilmektedir. Bu bilgiler birkaç istisna dışında²⁸¹ bütün azat kayıtlarında verilmekte olup aşağıda verilen sicil kaydı konuya örnek teşkil etmektedir.

Medine-i Trabzon'da Hacı Kasım Mahallesi sakinlerinden Mehmet nam kimesne meclisi şer'i şerifde kendüye rıkkını mu'terif olan orta boylu ela gözlü ak benizli emred yüzlü Gürciyyü'l-asl Şahin b. Abdullah nam gulam muvacehesinde bi't-tav'is-saf ikrar ve itiraf idüb hasbetenlillah teala ve taleben el-rızai'l-Memlik âla ali mezbur Şahin'i cem-i malımdan ı'tâk ve ahrar-ı Müslimin zümresine idhal ve ihraç eyledim mezburun üzerinde mevali için sabit olan velâ-yı şer'iyyeden gayrı hakkım kalmadı didikde mukırr-ı mezburun ikrar-ı meşruhunu el-mukırr-ı lehe'l-mezbur Şahin vicahen ve şifahen tasdik ve tahkik itmeğin mezbur Şahin'in ıtkına hüküm birle ketb olundu fi'l-yevm sâbi' ve aşer min şehri Şevvali'l-mükerrem lisene semanın ve elf. (17 Şevval 1080/ 10 Mart 1670)

Şuhûdü'l-hâl: Osman Beşe b. Derviş, Hüseyin Çelebi b. Mehmed, Mustafa Çelebi b. Musli, Mehmet Çelebi b. Derviş, Hüseyin Çelebi b. Hasan, Hasan Çelebi b. Derviş, İbrahim b. Hacı Musli, Muhzirbaşı ve gayrühüm.²⁸²

Köle azadı kayıtları genellikle bu şekilde olmakla birlikte çok kısa azat kayıtları da vardır. Bu gibi kayıtlarda sadece azat eden kişinin adı mahallesi, azat olanın adı, fiziksel özellikleri ve ismi yer almakta ve diğer ayrıntılara yer verilmemektedir. Örneğin;

²⁸¹ Azat kayıtlarında bu bilgilerin hangi kayıtlarda verilmediği yukarıdaki azat tablosunda belirtilmiştir.

²⁸² TŞS, Defter no., 1846, 19/3.

Eksotha mahallesi sakinlerinden Mustafa Beşe b. Abdullah mahfil-i kazada abd-i memlûk olan kara kaşlı, kara gözlü, sene-i buluğu tamam Gürciyyü'l-asl Şahin b. Dilaver mahzarında ikrar idüb iş bu efsaf ile mevsuf olan kulumu cem-i malımdan itak ve rıkkıyetine itlak eyledim.²⁸³

Yine aynı şahsın farklı bir kayıta yer alan diğer bir köle azadı; *bundan gayrı orta boylu kara kaşlı kara gözlü Gürciyyetü'l-asl olan İnsafe bt. Abdullah nam cariyemi cümle malımdan itak kıldım* şeklindedir.²⁸⁴ Trabzon şer'iyeye sicillerinde bir karşılık beklemeden yapılan azatlara bakıldığında efendi ve kölenin akraba olduğu ve efendinin akrabası olduğu köleyi azat ettiği iki kayıt dikkatleri çekmektedir. Evahir-i Safer 1078/ 12-21 Ağustos 1667 tarihli birinci kayıta Şahbaz kardeşi Siyavuş'u azat etmiştir. Feyzullah Efendi'nin fetva mecmuasındaki azat sorularında Şahbaz ve Siyavuş'un durumuna benzer bir durumla karşılaşıldığında kölenin azat olacağına dair fetva verilmiştir.²⁸⁵

Mahmiye-i Trabzon sakinlerinden Şahbaz bin Abdullah tarafından itak-ı atiyü'z-zikre vekil olub Ali bin Mehmed ve İlyas ibn diğer Mehmed nam kimesneler şهادتleri ile vekâleti sabit olan Hasan Efendi ibn Abdulfani nam kimesne meclis-i şer'i hatır-ı lâzımü't-tevkirde işbu hâfiz-ı haze'l sifr Siyavuş bin Abdullah nam memlûk zimmi muvâcehesinde bi'l-vekâlete ikrâr ve itirâf idüb müvekkilim mezbur Şahbaz'ın abd-i mezkûr Siyavuş mülk-i müşterası ve karındaşı olmağla malından azad ve mülkünden ihrâc idüb sair ahrar gibi hür olsun dedikde mukırr-ı mezbur Hüseyin Efendi bi'l-vekale cari ve sadr olan ikrarında el mukırr-ı lehü'l-merkum Siyavuş vicahen ve şifahen tasdik ve tahkik etmeğın Siyavuş'un itkına hüküm-birle mâ-hüve'l-vâki gibbe't-taleb ketb olundu.²⁸⁶

Kayıtta köle Siyavuş'un Şahbaz'ın satın aldığı kölesi ve karındaşı olduğu bilgisi vardır. Şahbaz'ın kendi kardeşini köle olarak satın alması hususunda birkaç yorum yapılabilir. Birincisi, Siyavuş ve Şahbaz cariyeye anneden doğmuş babaları farklı iki kardeştir, Şahbaz'ın babası cariyenin efendisidir, (efendiden doğan çocuk anne cariyeye olsa dahi özgür olur), Siyavuş ise başka birine satılmış bir köledir. Şahbaz, Siyavuş'u sahibinden satın alarak azat etmiş olabilir. Ancak Şahbaz'ın baba ismi Abdullah ve kendi ismi de sıklıkla kölelere verilen bir isim olduğu için efendiden dünyaya gelen bir çocuk gibi görünmemektedir. İkincisi, ikisi de cariyeye anneden dünyaya gelen iki köledir ve farklı efendilere hizmet etmiştir. Şahbaz azat olmuş ve sonra bir şekilde kardeşi Siyavuş'u satın alarak azat etmiştir. Burada da eğer Şahbaz azat olmuş bir köle olsaydı isminin başında abd-i mutık veya abd-i atik tabiri geçebilirdi. Üçüncüsü, ikisi de başka bir yerden esir olarak getirilmiş olabilir. Şahbaz bir şekilde kölelik yapmaktan kurtulmuş ve ihtida etmiş Siyavuş ise köle olarak kalmış ve sonra Şahbaz, kardeşi Siyavuş'u satın alıp azat etmiş olabilir.

Efendinin akrabası olan kölesini karşılıksız azat ettiği ikinci kayıta ise, Abaza Mehmet b. Abdullah cariyesi Ayşe'nin kendi erkek kardeşinin kızı olduğunu, kendi mülkünde olduğunu ve azat ettiğini belirtmiştir. Buna göre;

²⁸³ TŞS, Defter no., 1833, 86/1.

²⁸⁴ TŞS, Defter no., 1833, 86/2.

²⁸⁵ Zeyd li-üm karındaşı Amr'a malik olsa Amr azad olur mu? El-Cevab: Olur. Feyzullah Efendi, a.g.e., s. 100.

²⁸⁶ TŞS, Defter no., 1844, 47/1.

Mahmiye-i Trabzon sakinlerinden Abaza Mehmet b. Abdullah nam kimesne meclis-i şer'î hatır-ı lâzımı't-tevkirde iş bu sahibü'l-kitab Ayşe bt. Abdullah nam Müslime cariyesi muvacehesinde ikrar ve itiraf idüb silk-i mülkünde olub malik olduğum mezbure Ayşe er karındaşım Çuka nam Abazanın kızı olduğu zahir ve bahir olmağın malımdan azad ve mülkümnden ihraç eyledim sair ahrar-ı Müslimin gibi hür olsun dedikde mukırr-ı mezbur Mehmet cari ve sadır olan ikrarında el mukırr-ı lehü'l-merkum Ayşe vicahen kabul ve şifahen tahkik itmeğın mesfure Ayşe'nin ıtkına hükm bir le ma vaka bi't-taleb ketb olundu. Evahir-i Cemaziyelevvel sene seman ve sebin ve elf. (Evahir-i Cemaziyelevvel 1078/ 8-18 Kasım 1667)²⁸⁷

Bu duruma getirilebilecek en mantıklı açıklama Abaza Mehmet'in kardeşi Çuka, Mehmet'in cariyesiyle birlikte olmuş ve cariyeden bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Cariyeden doğan çocuklar babaları hür biri dahi olsa köle olarak doğmaktadır. Sadece cariyenin efendisi ile olan beraberliğinden doğan çocuklar efendi tarafından meşrulaştırıldıktan sonra babalarına tabi olup hür olarak dünyaya gelebilmektedir.²⁸⁸ Bu durumda Çuka'nın Abaza Mehmet'in cariyesinden doğan kızı Ayşe de köle statüsünde doğmuş, Mehmet de yeğenini cariyeye olarak kullanamayacağı için azat etmiştir.

2.2.1.1. Miras Yoluyla İntikal Eden Kölelerin Azatları

Köle sahibi kişi vefat ettiğinde terekesindeki köle/köleler, ölen kişinin varislerine intikal etmektedir. Bazı durumlarda varisler köleyi/köleleri paylaşmadıkları için azat etme yolunu tercih edebilmişlerdir. Ortaklar ve sahip oldukları köle hakkında hadis-i şerif ve fetvalar mevcuttur. Bu durumla ilgili, Resulullah (SAV) şöyle buyurmuştur:

Her kim bir köledeki hissesini bağışlayıp azad eder ve kölenin, geri kalan değerine ulaşacak derecede bir malı bulunursa, o pay için köleye adilce bir kıymet konulur ve o payını azad eden, diğer ortakların hisselerini verirse, onun hesabına köle hürriyetine kavuşup azat olur. Şayet hissesini ilk azat edenin diğer ortakların hisselerini ödeyecek malı bulunmazsa, köleden sadece kendi hissesi azat olmuştur. Böyle bir durumda hissesini azat etmeyen kişi köleyi meşakkatsiz işlerde çalıştırmalı.²⁸⁹

Kanuni Sultan Süleyman dönemi şeyhülislamı Ebussuud Efendi'nin durumla ilgili verdiği fetvada, bir köleye iki veya daha fazla kişi ortak ise, ortaklardan biri kendi payını azat etmesi halinde azat eden kişi eğer zengin ise diğer ortak ya da ortakların zararlarını tazmin edip köleyi azat edebilmektedir.

Mes'ele: Zeyd, Amr ile müşterek olduğu abdi azad eylese, Amr'ın hissesi dahi azad olmuş olur mu?

Elcevap: Muhtardır, dilerse azad eder mûsir ise, dilerse kul istis'a eder.²⁹⁰

²⁸⁷ TŞS, Defter no., 1844, 60/4

²⁸⁸ Ahmet Akgündüz, **Kölelik-Cariyelik Müessesesi**, s. 168.

²⁸⁹ Buhari, **Kitabu'l-ıtk**, Bab: 4.

²⁹⁰ Ertuğrul Düzdağ, **Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 159.

Eğer azat eden hisse sahibi zengin değilse sadece kendi hissesini azat etmiş olup, böyle bir durumda diğer ortak hissesini azat edip etmemekte serbest olmaktadır. Diğer ortak dilerse o da kendi hissesini azat eder, dilerse hissesi hakkında tedbirde bulunur, dilerse bu hisseyi kitabete keser, dilerse bu hissenin kıymetini elde etmek için köleyi çalıştırır. Fakat hissesini başkasına satamazdı. İmam-ı Azam'ın talebelerine göre ise; bir insanın bir yanı hür diğer yanı köle olamaz. Hisse sahiplerinden en az birinin yaptığı azat ile köle bütün şahsiyetiyle kölelikten kurtulur ve hürriyetine kavuşur.²⁹¹ İncelenen Trabzon köle azadı kayıtlarında ortakların birinin hissesini azat edip diğerinin azat etmediği bir durum görülmemekle birlikte genellikle vefat eden bir kişiden miras olarak intikal eden ve birden fazla varisin ortak olduğu köleleri paylaşamayacakları için varisler köleleri azat etme yolunu seçmişlerdir. Nitekim Evahir-i Muharrem 1089/ 15-25 Mart 1678 tarihli kayıta Eksotha Mahallesinden vefat eden Adile Hatun'un orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, Megril asıllı Çaker isimli cariyesi varisleri kocası ve 3 oğluna intikal etmiş, cariyeye 40 esedi kuruş paha biçilmiş ve dört varisin hepsi kendi hissesini azat etmiştir.²⁹² Tek bir varisin olduğu ve kendisine intikal eden köleyi azat edenler de bulunmaktadır. Evail-i Zilhicce 1063/ 23 Ekim-1 Kasım 1663 tarihinde Mehmet b. Ahmet babası ölünce kendisine intikal eden Gürcü asıllı kölesi Rıdvan'ı azat etmiştir.²⁹³ 13 Receb 1088/ 11 Eylül 1677 tarihinde Ali Çelebi b. Mehmet Beşe, "orta boylu, kumral kaşlı, ela gözlü, sarı sakallı, sarışın Moskov asıllı Şahin b. Abdullah nam kulum bana babamdan ırs-i şer' ile intikal etmişti. Kendi abd-i memluküm olduktan sonra Şahin'i malımdan Hasbete'n-lillahi'l- aliyyül azim azat ettim" demiştir.²⁹⁴

Evasıt-ı Muharrem 1062/ 24 Aralık 1651-2 Ocak 1652 tarihinde Aşağı Hisar Mahallesinden El-Hac Bostan vefat edince kölesi Gürcü asıllı kumral sakallı Siyavuş oğulları Ömer Beşe, Osman Beşe ve kızları Fatma ve Havva'ya intikal etmiştir. Çocukların hepsi köle Siyavuş'u Hasbeten lillahi'l-aliyyü'l-azim azat etmiştir.²⁹⁵ Evasıt-ı Rebiülevvel 1062/ 21 Şubat-1 Mart 1652 tarihli kayıta vefat eden Hasan Beşe'nin ve yine vefat eden kardeşi Arslan Beşe'nin ortak oldukları uzun boylu, kara kaşlı kara sakallı başında kılıç yarası olan Abaza asıllı köle, Hasan Beşe'nin zevcesi Belkis ve Arslan Beşe'nin kızı Sabriye'ye intikal etmiştir. Adı geçen şahıslar da kendi hisselerini azat etmişlerdir.²⁹⁶ Evahir-i Zilhicce 1079/ 12-21 Mayıs 1669 tarihinde Meydan-i Şarki Mahallesinden vefat eden İsmail Beşe'nin kızları Fatma, Safiye, Sabire, Neslihan ve zevcesi Rukiye, orta boylu sarışın Rus asıllı Yusuf isimli köleyi mallarından azat ve mülklerinden ihraç ettiklerini köle üzerinde hiçbir alakaları kalmadıklarını bildirmişlerdir.²⁹⁷ Miyase, Fatma ve Rabia bt. Ali annelerinden kendilerine intikal eden orta boylu kara kaşlı kara gözlü Gürcü asıllı Canane isimli cariyeyi azat etmişlerdir.²⁹⁸ 20 Cemaziyelahir 1069/ 15 Mart 1659 tarihinde Orta Hisar

²⁹¹ Demirtaş, a.g.e. I, s. 215.

²⁹² TŞS, Defter no, 1850, 39/5

²⁹³ TŞS, Defter no., 1833, 54/6.

²⁹⁴ TŞS, Defter no., 1849, 73/6.

²⁹⁵ TŞS, Defter no., 1832, 67/5.

²⁹⁶ TŞS, Defter no., 1832, 90/6.

²⁹⁷ TŞS, Defter no., 1844, 68/5.

²⁹⁸ TŞS, Defter no., 1837, 32/11.

Mahallesinde fahrü'l-akran Murteza Bey ve Halil Bey b. merhum Mehmet Ağa nam kimesnelere babalarından kendilerine intikal eden orta boylu, kara gözlü, açık kaşlı, yamuk yüzlü Gürcü asıllı Salih'i²⁹⁹ ve orta boylu kara kaşlı kara gözlü Gürcü asıllı Ahmet'i³⁰⁰ azat etmiştir. İki oğula paylaşabilecekleri iki ayrı köle kalmasına rağmen köleleri paylaşmamış azat etmişlerdir. Kocadan, karısına mehir olarak kalan bir köle de miras olarak düşünülebilmektedir. Çünkü eğer daha önce almamışsa, en geç koca öldükten sonra kadın kocanın terekesinden mehrini almaktadır. Nitekim Evail-i Muharrem 1064/ 22 Kasım-1 Aralık 1663 tarihinde Orta Hisar'da vefat eden Abdülbaki Efendinin zevcesi Fahrü'l-muhadderat Ümmü Hatuna kocasından mehir olarak bir cariye ve cariyenin kızı intikal etmiştir. Ümmü Hatun bu iki cariyesini de Allah rızası için azat etmiştir.³⁰¹

Bir efendi ölmeden önce köle azat etmiş ancak mahkemeye tescil ettirmemişse bu durumda efendinin varisi/varisleri mahkemede kölenin azat olduğunu onaylayabilmektedir. Evahir-i Cemaziyelahir 1064/ 9-17 Mayıs 1654 tarihinde Orta Hisar Mahallesinden olup vefat eden Ahmet Çelebi b. Mustafa Beşe'nin küçük oğulları Mehmet, Ali ve Mustafa isimindeki yetimler vasileri olan Korkudzade Hüseyin Çelebi aracılığıyla mahkemede babalarından kendilerine intikal eden uzun boylu, karakaşlı, ela gözlü, kumral kaşlı, Çerkez asıllı olan Çerkes b. Abdullah'ın dedeleri Mustafa Beşe tarafından hayattayken azat edildiğini ama eline belge verilmediğini belirtip, kendileri de Çerkes'in azat olduğuna rıza vermişler ve velâ hakkından başka haklarının kalmadığını tescil ettirmişlerdi.³⁰² Evasıt-ı Rebiülahir 1068/ 16-25 Ocak 1658 tarihinde Orta Hisar'da El-Hac Mehmet Ağa'nın hayattayken azat ettiği Gürcü asıllı cariyesi Perviz ve kızı Rabia'nın azatlığını merhum El-Hac Mehmet'in varisleri de onaylamıştır.³⁰³ Evail-i Şevval 1077/ 27 Mart-5 Nisan 1667 tarihinde annelerinden kendilerine intikal eden mutuka (azatlı) Gürcü asıllı Şemsimah isimli cariyenin azatlığını, varisler Ayşe ve Esmâ "Biz dahi atikasına mu'terif olub rıza virmişüzdür. Badel yevm mezbure Şemsimah'ın rıkkıyetine müteallik dava olursa lede'l-hükkam mesmu' olsun" diyerek rıza verip onaylamışlardır.³⁰⁴

2.2.1.2. Gayrimüslim Efendilerin Köle Azadı

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin köle sahibi olmasına çeşitli zamanlarda gönderilen fermanlar ve verilen fetvalarla yasaklar getirilmiştir.³⁰⁵ Ancak şer'iyeye sicillerinde de görüldüğü

²⁹⁹ TŞS, Defter no., 1837, 44/8.

³⁰⁰ TŞS, Defter no., 1837, 44/9.

³⁰¹ TŞS, Defter no., 1834, 4/1.

³⁰² TŞS, Defter no., 1833, 89/5. Aynı kayıt 1834 nolu defterde de vardır. Buna göre Mehmet, Ali ve Mustafa nam yetimler dedeleri Mustafa Beşe azatlı uzun boylu ela gözlü, kumral kaşlı, Çerkez asıllı Çerkes b. Abdullah'ı kayıt olunan tarihten üç sene önce Allah rızası için azat etmiştir. Adı geçen yetimler kendilerinin de azatlığı onayladığını belirtmişlerdir. TŞS, 1834-17/9. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise velâ hakkıdır. Dedeleri ölmeden üç sene önce köleyi azat etmiş, sonra velâ hakkı babalarına geçmiş, babaları da öldükten sonra velâ hakkı kendilerine intikal etmiştir. Görüldüğü gibi azat olmuş olsa da kölenin eski efendisiyle ve varisleriyle bağları koparılmamakta ve velâ hakkı miras gibi varislere intikal etmektedir.

³⁰³ TŞS, Defter no., 1836, 40/5.

³⁰⁴ TŞS, Defter no., 1844, 8/3.

³⁰⁵ Gayrimüslimlerin köle kullanımına getirilen yasaklar ile ilgili bkz. s. 201-203.

üzere devlet bunun önüne geçememiş ve gayrimüslimler köle sahibi olmuşlar ve hatta Müslümanlar gibi bir karşılık beklemezsizin kölelerini azat etmişlerdir. İncelenen 33 defterde toplam 30 adet zimmî efendinin gerçekleştirdiği azat kaydı bulunmaktadır.³⁰⁶

Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1059/ 23 Mayıs-1 Haziran 1649 tarihinde Nikola v. Hristofer isimli zimmî gök gözlü, sarışın, başının sol tarafında ve dudağında esir cerhi olan Rus asıllı Yuri isimli kölesini *hasbeten lillah* azat etmiş ve velâ hakkında gayrı hakkının kalmadığını belirtmiştir.³⁰⁷ Trabzon, Kisarna karyesinde yaşayan Yani v. Manol “gök gözlü, kumral kaşlı, Gürcü asıllı kölenin validesini on sekiz sene önce azat etmişim hala köle olan oğlunu da azat ettim” demiştir.³⁰⁸ Evasıt-ı Şevval 1064/ 23 Ağustos-2 Eylül 1654 tarihinde Eksotha Mahallesiinde yaşayan Lebu v. Ekas isimli Nasranî, kara kaşlı, kara gözlü, Gürcü asıllı Arslan isimli zimmî kölesini *hasbeten lillah* azat etmiştir. Evahir-i Rebiülahir 1065/ 28 Şubat-8 Mart 1655 tarihinde Ayagorgor Mahallesiinden zimmî efendi, babasından kendisine intikal eden kara kaşlı kara gözlü, orta boylu, Gürcü asıllı Sava v. Abdullah isimli Nasranî kölesini azat etmiştir.³⁰⁹ Kayıtların bazılarında zimmî efendilere vekâlet ya da şahitlik eden Müslüman kişiler de olmuştur. Muhyiddin Mahallesiinden Sefer v. Esvador isimli Ermeni’ye Mehmet Çelebi b. Mustafa vekil olmuş ve orta boylu, kara gözlü, kara kaşlı, Gürcü asıllı Arslan isimli genç köleyi Mehmet Çelebi vekâleti ile Sefer, hayır için azat etmiştir.³¹⁰ Evasıt-ı Cemaziyelahir 1087/ 21-30 Ağustos 1676 tarihinde Ayamarine Mahallesi sakinlerinden Herestodol kızı Zağrafi’nin vekili Benayud v. Yurik, Kurdoğlu Mehmet Beşe ve Seydi Beşe şahitliğinde orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, ak benizli Gürcü asıllı Yani isimli delikanlı köleyi *hasbeten lillahi’l-azim* hürriyetine kavuşturmuştur.³¹¹ Evasıt-ı Cemaziyelahir 1077/ 9-18 Aralık 1666 tarihinde Totos v. Baskal isimli zimmî Suzuri bt. Abdullah isimli cariyeyi bundan dört sene önce azat etmiş ve mahkemede Müslüman iki şahitle birlikte azat ettiğini tescil ettirmiştir.³¹²

Gayrimüslimlerin gerçekleştirdiği azatların çoğunda “hasbeten-lillah” *Allah Rızası için* tabiri geçmektedir. Gayrimüslimlerin sahip olduğu kölelerin isimlerinden kölelerin de gayrimüslim olduğu anlaşılmaktadır. Azat kayıtlarında genellikle köleyi azat ettikten sonra *ahrar-ı Müslüman* veya *ahrar-ı asliyun gibi hür olsun* (Müslümanlar veya aslı gibi özgür olsun) şeklinde yazılmakla birlikte, gayrimüslim köle azatlarının 3’ü dışında diğer hepsinde “ahrar-ı asliyun” yazmaktadır.

³⁰⁶ TŞS, Defter no., 1831, 23/1; 1832, 36/6; TŞS, Defter no., 1833, 33/4, 95/1; TŞS, Defter no., 1834, 8/1, 23/3, 25/11, 31/3, 45/3; TŞS, Defter no., 1836, 21/6, 32/10; TŞS, Defter no., 1842, 59/2, 76/3; TŞS, Defter no., 1843, 52/7; TŞS, Defter no., 1844, 14/6, 15/1, 35/6, 74/3; TŞS, Defter no., 1845, 15/5, 46/1; TŞS, Defter no., 1847, 3/2; TŞS, Defter no., 1848, 21/6, 57/2; TŞS, Defter no., 1853, 63/4, 128/4; 1854, 55/1; TŞS, Defter no., 1855, 126/3, 130/4; TŞS, Defter no., 1856, 48/2; TŞS, Defter no., 1857, 35/2.

³⁰⁷ TŞS, Defter no., 1831, 23/1.

³⁰⁸ TŞS, Defter no., 1833, 95/1, 1834, 23/3.

³⁰⁹ TŞS, Defter no., 1834, 31/3, 45/3.

³¹⁰ TŞS, Defter no., 1842, 59/2

³¹¹ TŞS, Defter no., 1848, 57/2

³¹² TŞS, Defter no., 1843, 52/7.

Bu üç adet azat kaydında ise, zimmîler gibi “ahrar-ı zimmîyyun”³¹³ ve Nasranîler gibi “ahrar-ı nasranîyye gibi hür olsun”³¹⁴ şeklinde belirtilmiştir.

Gayrimüslimlerin İslam dinini seçerek Müslüman olmuş bir köle tasarruf etmeleri uygun görülmemekte idi. Eğer köleleri bir şekilde Müslüman olmuşsa onları azat etmek ya da Müslüman birine satmak³¹⁵ gibi iki seçenekleri vardı. Bu durumun köleleri, İslamiyet’i seçme konusunda teşvik ettiği düşünülmektedir. Çünkü zimmî efendisi olan ve İslam dinini seçen köleye azat yolu diğerlerine göre daha çabuk açılmış olmaktadır. Nitekim 4 Rebiülahir 1095/ 21 Mart 1684 tarihli kayıta Maçka kazasında bulunan Meryem Ana Manastırına bir köle hibe edilmiştir. Köle manastırda rahiplerin hizmetinde çalışırken manastırdan kaçmış ve Müslüman olmuş, bulunduğu Müslüman olduğu ve Yusuf adını aldığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine rahipler manastırda “şeref-i İslam ile müşerref olub bade’l-yevm bizim için istihdamı gayrı caiz olmağın” (*İslam dinini seçmiş birinin bizim yanımızda çalışması caiz değildir*) diyerek Yusuf’u azat etmişlerdir.³¹⁶

2.2.2. Tedbir Usulü (Bir Şarta Bağlı) Yapılan Azat

“Tedbir” kelimesi fıkıhta bir kimsenin kendi ölümüne bağlı olarak kölesini azat etmesi demektir. Bu yolla kölesini azat eden kimseye “müdebber”, azat edilen köle erkekse “müdebber”, kadınsa “müdebber” denmektedir. Tedbir efendinin yani müdebberin irade beyanına göre mutlak, mukayyed, muallak ve muzaf olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır. “Ben öldüğümde sen hürsün” gibi efendinin kendi ölümünü şarta bağlamasına mutlak; “Ben hastalığımдан ölürsem sen hürsün” ya da “Ben bu yolculuğum sırasında ölürsem sen hürsün” gibi ölüme bir vasıf ekleyerek yapılan mukayyed; “Sen şu işi yaparsan hürsün” gibi ölüm dışında şart içerene muallak; “Sen yarından sonra hürsün” gibi bir vaktin girmesine veya çıkmasına bağlanana muzaf denmektedir.³¹⁷ Tedbir usulü ile yapılan azatlarda kölenin azat olması bir şarta bağlandığı için belirlenen şart gerçekleşene kadar kölelerin kölelik durumu devam etmektedir. Bu durumda da kölelerin bu süre zarfındaki akıbetleri merak konusu olmuş ve konu fetvalara da yansımıştır.

Mesele: Zeyd Cârîyesi Hind için: “Fevtimden kırk gün mukaddem âzad olsun!” dise Zeyd, Hind’i vat’ itmek câiz olur mu?
El-Cevâb: Olur.³¹⁸

³¹³ TŞS, Defter no., 1844, 14/6-35/6.

³¹⁴ TŞS, Defter no., 1844, 15/1.

³¹⁵ 1098 tarihli bir kayıta, Konstantin’in orta boylu, açık kara kaşlı Yani isimli kölesi *şeref-i İslam ile müşerref* olup Mehmet ismini almış. Konstantin kölesini azat etmek yerine bir Müslüman’a satmak istemiştir. Konstantin kölesi Mehmet’i “bir Müslümana satılması lazımdır” diyerek fahrü’l-akran Abdurrahman Ağa b. Bestan Çavuş’a kırk esedi guruşa satmıştır. TŞS, Defter no., 1855, 43/2.

³¹⁶ TŞS, Defter no., 1853, 127/4.

³¹⁷ Fahrettin Atar, “Tedbir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 258-259.

³¹⁸ Demirtaş, a.g.e. I, s. 225.

Fetvaya göre, erkek efendinin “sen ölümünden kırk gün önce azat ol” diyerek tedbir-i mukayyed ile azat ettiği cariyesi ile cinsel ilişkide bulunması caizdir. Kölenin azat olmasını sağlayacak şart gerçekleşmediği için efendi, kölesini kiraya verebilir, başkası ile evlendirebilir ve kendi işlerinde istihdam edebilirdi. “Ölümünden kırk gün önce hürsün” denilerek yapılan tedbirde, köle, efendinin öldüğü günden geriye doğru sayıldığında kırkıncı gün hürriyetine kavuşmuş olmaktadır.

Mesele: Hind, cariyesi Zeyneb için: “Fevtimden kırk gün mukaddem âzad olsun!” didikten sonra Hind, Zeyneb’i bey’e kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olur.

Efendi cariyesi için ölümünden kırk gün önce azad olsun diyerek cariyenin hürriyetine kavuşmasını kendisinin ölümünün şartına bağlamıştır. Fetvada tedbir-i mukayyed söz konusudur ve bu sebeple efendinin, cariyesini satabileceği sonucu çıkartılmıştır. Çünkü tedbir-i mutlakta efendinin kölesini satarak veya hibe ederek mülkünden çıkarması söz konusu olmamaktadır.³¹⁹ Hanefi ve Malikilere göre efendi yani müdebber tedbir-i mutlak ile müdebber kıldığı kölesini kendi işinde çalıştırabilir, evlendirebilir, azat edebilir, daha önce hürriyetine kavuşması için kendisiyle mükatebe anlaşması yapabilir; fakat onu satamaz veya başkasına hibe edemez yani bir şekilde kölesini mülkiyetinden çıkaramaz. Şafii, Hanbeli ve Zahiriler müdebberin müdebber kölesini satma, hibe, vakıf gibi tasarruflarla mülkünden çıkarabileceği kanaatindedir. Hanefilere göre ise tedbir-i mutlak dışındaki mukayyed, muallak ve muzaf tedbir çeşitlerinde efendi müdebber kölesini satabilir, hibe edebilir, mülkünden çıkarabilir.³²⁰ Ancak bu durumla ilgili bir hadis-i şerife göre tedbir-i mutlak ile azat olan biri satılabilir.

Câbir bin Abdullah (R) söyle demiştir: Bir sahabe kendisine âid bir köleyi “ben öldükten sonra hürsün diyerek” müdebber olarak âzad etmişti. Sonra bu zât fakir düştü ve kölenin bedeline muhtaç oldu. Peygamber (SAV) bu köleyi aldı: "Bunu benden kim satın almak ister?" deyip artırmaya koydu. Sonunda o köleyi Nuaym ibn Abdullah satın aldı. Peygamber kölenin bedelini aldı ve bu bedeli o muhtaç olan kişiye verdi.³²¹

Hadis-i şerife göre efendi kölesinin özgürlüğe kavuşmasını tedbir-i mutlak yani sadece kendi ölümü şartına bağlamıştır. Ancak efendi fakir ve muhtaç olduğunda Peygamber efendimiz köleyi satmış ve parasını muhtaç olan efendiye vermiştir. Hadiste tedbir-i mutlak vardır yani ben öldükten sonra sen hürsün denmiştir. Buna göre mukayyed ya da mutlak fark etmeksizin eğer efendi bu beyanından sonra kölenin parasına ihtiyaç duyarsa köleyi satabilir sonucu çıkarılmaktadır.

İncelenen sicillerde tesbit edilen köle azadı kayıtlarında az da olsa tedbir usulü yapılan azatlar bulunmaktadır. Bir şarta bağlı olan bu azatlar efendinin beyanına göre değişiklik göstermekle

³¹⁹ Demirtaş, a.g.e. I, s. 208. Zeyd kulu Amr’ı tedbir-i mutlak ile tedbir ettikten sonra Zeyd Amr-ı Bekir’e hibe ve teslim eylese hibe-i mezbure sahiha olur mu? El-Cevab: Olmaz. Feyzullah Efendi, a.g.e., s. 102.

³²⁰ Atar, Tedbir, s. 258-259.

³²¹ Buhari, *Kitabun Fi'l-İstikraz*, Bab: 17.

birlikte çoğunluk, şart olarak, kölenin hürriyetini kendi ölümüne bağlamıştır. Belgelerde ölüme bağlanan azatlarda “tedbir-i mutlak ile müdebber/müdebber eyledim” şeklinde yazılmaktadır. Efendinin bu şekilde yaptığı bir beyandan sonra ölümü halinde mirasçılar ve köle mahkemeye başvurarak kölenin hürriyetini tescil ettirmişlerdir. 18 Cemaziyelevvel 1069/ 11-22 Şubat 1659 tarihli bir tedbir kaydına göre, Trabzon’da Çarkapan Mahallesinden El-Hac Yusuf b. Hasan “sarışın, ela gözlü, orta boylu Gürcü asıllı Kenan isimli kölemi bu tarihten itibaren fevtime kadar bana hizmet etmek üzere müdebber eyledim ve vefatımdan sonra azat olsun” demiştir.³²² 1 Muharrem 1090/ 12 Şubat 1679 tarihli kayıta ise Murad b. İbrahim cariyesi Rus asıllı Gülistan ve Gülistan’ın oğlu Halil’i “vefatımdan sonra azat olmak üzere tedbir-i mutlak ile müdebber eyledim” diyerek cariyesini ve cariyenin oğlunu azat etmiştir.³²³ Kölelerin hürriyetini ispat davalarında nasıl azat oldukları ile ilgili verdikleri bilgilerde “efendim ve seyyidim beni müdebber/müdebber eylemiş idi” şeklinde tedbir usulü azat olduklarını belirttikleri görülmektedir. Evahir-i Muharrem 1082/ 30 Mayıs-8 Haziran 1671 tarihli kayıta, Yeni Cuma Mahallesinden El-Hac Ömer Beşe hacca giderken Rus asıllı cariyesini müdebber eylemiş ve hacc-ı şerifde vefat etmiştir. Çocukları cariyeyi istihdam etmek istemişler, cariyeye de şahitlerle müdebber olduğunu ispat etmiştir. Mahkeme cariyenin özgür olduğu hükmüne varmıştır.³²⁴ Başka bir davada; 17 Safer 1103/ 9 Kasım 1691 tarihli kayıta Mehmet Ağa’nın Rus asıllı Rabia, Gürcü asıllı Ayşe isimli cariyeleri ve Rus asıllı Ali isimli kölesi vardır. Mehmet Ağa sefer-i hümayuna (Belgrad) gitmeden önce cariyesi Rabia’yı seferden dönmezse tedbir usulü azat olacağını söylemiş ve aynı zamanda Rabia’ya, diğer cariyesi Ayşe’yi, kölesi Ali’yi ve yanında yorgan, kilim, bakır ve 100 kuruş hibe ettiğini söylemiştir. Mehmet Ağa Belgrad’da vefat edince Mehmet Ağanın varisleri olmadığı için mallarıyla birlikte üç kölesi de beytü’l-mala intikal edecekken Rabia şahitlerle bu durumu açıklayıp azat olmuştur. Devlet görevlileri, Ayşe’yi, Ali’yi, eşyaları ve parayı Rabia’ya teslim etmişlerdir.³²⁵

Tedbir usulü azat müdebberin koyduğu şarta göre değişmektedir. Örneğin; “şu kadar paramı şu kişiden alırsam kulum azat olsun”³²⁶, “fevtime kırk gün mukaddem azat olsun”³²⁷, “şu kadar sene hizmet edersen sen hürsün” gibi çeşitli şartlar izafe edilerek yapılan azatlar bulunmaktadır. Nitekim Evasıt-ı Zilkade 1077/ 5-14 Mayıs 1677 tarihli kayıta, El-Hac Musa ölmeden önce kölesi

³²² TŞS, Defter no., 1837, 43/9.

³²³ TŞS, Defter no., 1851, 43/3.

³²⁴ TŞS, Defter no., 1841, 14/4; buna benzer diğer kayıtlar, TŞS, Defter no., 1841, 19/4, TŞS, Defter no., 1844, 62/1, TŞS, Defter no., 1852, 62/1, TŞS, Defter no., 1853, 56/3, 44/4.

³²⁵ TŞS, Defter no., 1858, 32/3.

³²⁶ Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi fetvasına göre, Zeyd “Amr zimmetinde şu kadar akçemi Amr’dan alırsam kulum Bekir âzad olsun didikten sonra Zeyd, meblağ-ı mezburu Amr’dan alsa Bekir âzad olmuş olur mu? El-cevap: olur. Burada azad etme tasarrufuna belli bir şahıstaki alacağını tahsil şartına bağlamış olduğuna göre bu şart gerçekleştiğinde köle hürriyetine kavuşmuş olur. Demirtaş, a.g.e. I, s. 209.

³²⁷ 1038 yılında, Ortahisar sakinelerinden Hüma bt. Yahya hatun orta boylu, sarışın Gürcü asıllı Hidayet isimli cariyesini “tedbir-i mukayyed ile tedbir eyledim vefatımdan kırk gün mukaddem sair ahrar-ı asliyyin gibi hür olsun ve fevt olursam kavli-i muhtar üzere cümle malımdan azad olsun” diyerek tedbirini tescil ettirmiştir. Altındeğer, a.g.t., s. 82. Bu şekildeki azatta köle efendinin terekesine dahil edilemez. Çünkü köle efendinin ölümünden geriye doğru sayıldığında kırkıncı gün özgür bir insan olmuştur. Bir mal olarak terekeye dâhil edilmesi mümkün değildir. Demirtaş, a.g.e. I, s. 209.

Yusuf'u üç sene kızı Emine'ye hizmet etmek şartı ile müdebber kılmıştır.³²⁸ Sicillere kaydedilen çok kısa bir tedbir kaydında Eksotla Mahallesinden Mustafa Beşe b. Abdullah, "Bundan maada orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, Gürciyyü'l-asl olan kulumu bilâ ibak ve lâ hıyanet müdebber eyledim" demektedir. Bu kayıta kölenin sadece fiziksel özellikleri ve milliyeti verilmiş ismi belirtilmemiştir. Aynı efendi farklı iki kayıta diğer iki kölesini karşılıksız azat ederken bu köleyi, kaçmazsa (bilâ ibak) ve hıyanet etmezse (lâ hıyanet) şeklinde bir şart koşarak müdebber kılmıştır.³²⁹

Hanefî, Şafî, Maliki ve Hanbeliler, tedbiri vasiyete benzeterek kölenin, efendisinin terekesinin üçte birinden azat olduğunu belirtmişlerdir. Yani tedbir tasarrufunda bulunan efendinin vefat ettiği gün terekenin üçte biri kölenin kıymetinden fazla veya ona denk ise köle hemen azat olmakta, fakat terekenin üçte biri kölenin kıymetinden eksik olursa köle (müdebber) bu eksikten dolayı çalışmak mecburiyetinde kalmaktadır.³³⁰ Eğer tedbir tasarrufunda "ölümünden kırk gün önce hürsün" şartı varsa bahsi geçen durum değişmektedir. Çünkü köle efendisinin ölümünden geriye doğru sayıldığında kırkinci gün yani efendi hala yaşarken azat olduğundan efendisinin terekesine girmemektedir.³³¹ 14 Cemaziyelahir 1104/ 20 Şubat 1693 tarihli kayıta, Maçka'da yaşayan Mehmet Beşe b. Mustafa hacc-ı şerife giderken kölesi Megril asıllı Yusuf'u, Yusuf'un zevcesi Gürcü asıllı Nazenin'i ve oğulları Ali'yi "ben hacc-ı şeriften Trabzon'a dönmezsem azat olun" diyerek müdebber kılmıştır. El-Hac Mehmet Beşe hacdan dönerken Erzincan'da vefat etmiştir. Ancak El-Hac Mehmet'in terekesinin toplamı Yusuf, Nazenin ve Ali'nin üçte birinden (sülüsünden) eksik olduğu için köleler azat olamamışlardır. Bu nedenle Yusuf, Nazenin ve Ali'nin kıymetleri belirlenmiştir. Yusuf için elli kuruş, Nazenin için otuz kuruş, Ali için ise yirmi kuruş kıymet biçilmiştir ve her bir köle kendi kıymetinin dörtte birini öderse azat olabilecektir. Nitekim davada "ala' tariki's-siaye mezbur Yusuf kıymetinden on iki guruş bir rub', Nazenin kıymetinden yedi guruş bir rub' on yedi akçe, Ali kıymetinden dört buçuk guruş bir rub' yirmi beş akçe ki cem'an yirmi dört buçuk guruş ile iki akçe" şeklinde belirtilmiştir. Buna göre Yusuf, kendisi, zevcesi ve oğlu için yirmi dört buçuk guruş ile iki akçe vermiş ve azat olmuşlardır.³³² El-Hac Mehmet bir diğer kölesi Gürcü asıllı Hasan'a da hacca giderken "eğer Trabzon'a dönmezsem azat ol" demiştir. Hasan için de altmış guruş kıymet biçilmiş, Hasan da on dört buçuk guruş otuz dört akçe ödeyerek azat olmuştur.³³³

³²⁸ TŞS, Defter no. 1844, 29/2.

³²⁹ TŞS, Defter no. 1833, 86/3.

³³⁰ Atar, Tedbir, s. 259.

³³¹ Zeyd sıhhatinde kulu Amr için: "Fevtimden kırk gün mukaddem âzad olsun!" didikten sonra Zeyd bir sene mürrurunda fevt olsa Amr, Zeyd'in cemi' mälinden âzad olur mu? El-Cevab: Olur. Demirtaş, a.g.e. I, s. 208-209.

³³² TŞS, Defter no. 1860, 22/4.

³³³ TŞS, Defter no. 1860, 23/2. Bir hürriyeti ispat kaydında, Şahbaz b. Abdullah isimli köle efendisi Mustafa Beşe'nin kendisini hala hayattayken tedbir-i mutlak ile müdebber kıldığını ve efendisinin sülüs-i malının kendi kıymetine vefa ettiğini, buna rağmen varislerin itkına mani olduğunu belirtmiştir. Mahkeme Şahbaz'ın hürriyetine karar vermiştir. TŞS, Defter no. 1838, 73/3.

2.2.3. Mükâtebe Usulü Azat

Sözlükte “yazmak” anlamındaki “ketb” kökünden türeyen mükâtebe “yazışmak” anlamına gelmektedir. Fıkıh terimi olarak kölenin bir bedel karşılığında hürriyetini elde edebilmesi için efendisiyle anlaşmasını ifade etmektedir. Yazılı bir metin halinde düzenlenmesi âdet haline geldiğinden bu sözleşmeye mükâtebe adı verilmiştir.³³⁴ “Kitabet” de denilen bu akdin diğer bir tanımı, köleyi tasarruf özgürlüğü bakımından hemen, rakabe özgürlüğü bakımından da gelecekte özgür kılmak demektir.³³⁵ Mükâtebe usulü azat şeklinin, hem efendi hem de köle açısından faydalı olduğu söylenebilir. Mükâtebede köle bir an önce hürriyetine kavuşmayı beklemekte, efendi ise kölesinin hürriyetine kavuşması için işine dört elle sarılmasını istemektedir. Böylece kölenin kaçma isteği kırılacak ve efendinin köleyi satın aldığı para da zarara uğramayacaktır.³³⁶ Kur’an-ı Kerim de mükâtebe yoluyla köle azat edilmesini teşvik ve tavsiye etmektedir. “*Sahip olduğunuz kölelerden mükatebe yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükatebe yapın. Allah’ın size verdiği maldan onlara verin...*”³³⁷

Trabzon Şer’iyye sicillerine kaydedilen azat davalarından dördü mukâtebe usulü azat işlemi yansıtmaktadır. Bu azat şekli sicillerde efendinin “... *nam isimli abd-i memlukümü kitabete kesdim*” şeklindeki ifadesiyle köleden efendisinin alacağı meblağ da yazılarak kaydedilmektedir. Evail-i Zilkade 1066/ 21-30 Ağustos 1656 tarihli kayıta, Ayasofya Mahallesinden Murteza Beşe b. Derviş köleleri Rus asıllı Dilaver’i ve oğlu Murad’ı 32 kuruşa kitabete kesmiştir. Dilaver ve Murad 32 kuruşu Murteza Beşe’ye teslim edip azat olmuşlardır.³³⁸ 14 Safer 1092/ 5-15 Mart 1681 tarihinde ise El-Hac Abdalbaki b. Selim mahkemeye başvurarak kölesi İvaz’ı 50 esedi kuruşa kitabete kestiğini kaydettirmiştir. El-Hac Abdalbaki “*elli kıta’ esedi gurusu tamamını bana eda ve teslim eyledikde malımdan ve mülkümden azad olsun*” demiş, İvaz da “*kitâbeti kabul itdim*” diyerek mükâtebeyi kadı huzurunda deftere kaydettirmişlerdir.³³⁹

Mükatebe usulü azat, bir bakıma efendinin belirlediği bir bedel karşılığında kölenin kendi özgürlüğünü satın almasını ifade etmektedir. Nitekim Evail-i Cemaziyelevvel 1060/ 2-12 Mayıs 1650 tarihinde, Hacı Kasım Mahallesinden Mustafa Beşe abd-i memlukü Cafer’e 60 kuruş değer biçmiş “*Cafer kendü nısfını benden işтира idüb kendiyü tahlis eyledi. Ben dahi kıymeti için 60 riyali gurusu bey-i bat-i sahih-i şer’ ile bey’ idüb meblağ-ı merkum altmış riyali gurusu mezbur Cafer yedinden bi’t-tamam aldım. Cafer’de alakam kalmadı*” demiştir. Cafer kendini 60 kuruşa efendisinden satın alarak özgür bırakmıştır.³⁴⁰

³³⁴ Fahrettin Atar, “Mükâtebe”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 531-533.

³³⁵ Erdoğan, a.g.e., s. 312.

³³⁶ Sahillioğlu, Bursa’da Dokumacı Köleler, s.223.

³³⁷ Kuran, Nur, 33.

³³⁸ TŞS, Defter no. 1835, 54/4.

³³⁹ TŞS, Defter no. 1852, 61/2.

³⁴⁰ TŞS, Defter no. 1831, 53/7.

Mükatebe yoluyla yapılan azatlarda azat şartı olarak efendilerin belirlediği bedellerin türü (para veya bir şey üretme) bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilmiştir. Örneğin Bursa'da dokumacılık öne çıktığından, burada yapılan mükatebelerde efendilerin kölelerini belirli ölçüde dokuma yapma karşılığında kitabete kestikleri³⁴¹ veya Bahçesaray'da hayvancılık ön planda olduğu için köle sahipleri kölelerine çobanlık yaptırıp, onlara 50 koyun verip bu koyunların sayısını artırıp 500 koyun ve bir çoban parası getirdiklerinde azat olmak üzere kitabete kestikleri olmuştur.³⁴² Trabzon'da ise en az başvuru azat etme yöntemi olan mükatebede köle sahiplerinin belirledikleri bedel türü genellikle belirli bir meblağı ödeme şeklinde gerçekleşmiştir.

2.2.4. Azat Olmanın Resmi Kanıtı: İtkname

İtkname, azat edilmiş olan kölenin azat edildiğini belirten belgedir.³⁴³ Azatlılar için bir tür kimlik görevi gören itknameyi, azatlılar herhangi bir durumda hür olduklarını kanıtlamak için boyunlarında taşırlardı.³⁴⁴ Kayıtlardan anlaşıldığına göre azat işlemini şahitler huzurunda yapmak, mahkemeye başvurup itkname vermekten daha yaygındır. Nitekim hürriyetini ispat kayıtlarında azatlık belgesini göstermekten ziyade iki şahit getirerek azatlıklarını ispat etme yolunun daha yaygın olduğu görülmektedir.³⁴⁵

Bazı durumlarda azat edilen köleye efendisi tarafından, kölenin azat olduğuna dair tezkere verilirdi. Azatlılar ellerindeki bu tezkereyi kadıya onaylatıp, azat olduklarına dair resmi bir belge olan hüccet³⁴⁶ talebinde bulunmak için mahkemeye gelirlerdi. Efendinin, azat ettiği kölesine verdiği tezkerede, kendi ağzıyla, köleyi tanımlamak için ayrıntılı tasviri yapılır (orta boylu, ela gözlü gibi), milliyeti ve kendisini nasıl azat ettiği (karşılıksız, tedbir, mukatebe) belirtildikten sonra, “evladımdan ve nesebimden kimesne vazîü’l-yedd eylemeye ve itkname verilmiştir herhangi bir kimesne müdahale ederse Allahû Teâlâ'nın lûgati üzerine olsun ” şeklinde yazılmakta idi. Nitekim aşağıda tam metni verilen kayıta, Babıbazar Mahallesinden, Ümmügülsüm Hatun, ölmeden önce, cariyesini azat etmiş ve eline azat olduğuna dair tezkere vermiştir. Ümmügülsüm Hatun öldükten sonra cariye, mahkemeye tezkeresini onaylatmak ve resmi bir belge alabilmek için başvurmuştur.

Oldur ki Medine-i Trabzon Mahallatından Bab-ı Bazar Mahallesi sakinelerinden olub bundan akdem müteveffa olan Ümmügülsüm nam hatunun cariye-i mutıkası baisü'l- kitab Gürciyyetü'l- asl orta boylu ela gözlü esmer olan Demisaz bt. Abdülkadir nam hatun meclis-i şer'e gelüb şöyle takrir-i kelim eylediği tarih kitabında otuz gün mukaddem müteveffa olan

³⁴¹ Sahillioğlu, Dokumacı Köleler, s. 225,226.

³⁴² Fırat Yaşa, **Bahçesaray**, TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 191.

³⁴³ Erdoğan, a.g.e., s. 215.

³⁴⁴ Pakalın, a.g.e., II. Cilt, s. 10.

³⁴⁵ Hürriyetini ispat kayıtlarında bu durumla çok karşılaşmıştır. Azat olmuş köle azat olduğunu ispatlaması için mutlaka şahitlere ihtiyaç duymuştur. Bu konuya, konu başlığı altında ayrıntılı değinilecektir.

³⁴⁶ Başında hâkimin, sonunda da şahitlerin ismi ve imzaları bulunan çeşitli davaları ispat eden yazılı vesikalara denir. Erdoğan, a.g.e., s. 206.

Ümmügülsüm hatun beni malından ifraz eyleyüb i'tak iddi ve yedime tezkire virdi yedimde olan tezkire mucebince kibel-i şer' mutahharadan hüccet-i şer'ie virilmesi matlubumdur didikde yedinde olan tezkiresine nazar olundukda baisü't-tahrir tezkire silk-i mülkümde münselik Gürciyyetü'l- asl orta boylu ve ela gözlü esmer olan Demisaz nam cariyemi malımdan ifraz idüb hasbeten lillahi'l-âzim ve'l-merzati'r-rabbü'l kerim itak-ı sahih-i şer' ile itak eyledim üzerinde hak ve veladan gayrı hakkım kalmadı bundan sonra sair-i ahrar-ı asliyyun gibi hür olub evlad ve ensabımızdan kimesne dahl eylemeye deyü yedine itakname virilmiştir kimesne müdahele iderse Allahü Teâlâ'nın lügati üzerine olsun deyü tezkeresinde mesdur ve mukayyed olunmağın ber-muceb tezkere-i mezbure Demisaz hatunun itkına hükm birle ma vaka'a bi't-taleb ketb olunub âlâ temesük yedine va'z olundu tahriren fi gurre-i şehri-i Rebiü'l-evvel sene ihda ve tis'in ve elf. (Gurre-i Rebiülevvel 1091/ 1 Nisan 1680)³⁴⁷

Daha önce de belirtildiği gibi köle azadının kadı huzurunda yapılması ya da mahkemeye kaydettirme zorunluluğu yoktu. Ancak kölelerin azat olduktan sonraki hayatlarının kolay geçmeleri için bu işlemin yapılması azatlıların menfaati için önemli idi. Çünkü azatlıları daha sonra abd-i abık (kaçak köle) sanılarak el konulup veya varisler tarafından azatlığına mani olunarak köle olarak istihdam etmek isteyenlere azatlılar azat belgelerini yani itknamelerini göstererek azat olduklarını ispat edebilirlerdi. Ancak azatlı olduklarını ispat için sadece itkname belgesini göstermek yeterli gelmekte miydi? Nitekim Gurre-i Rebiülevvel 1088/ 4 Mayıs 1677 tarihli kayıta Canfeda isimli azatlı cariye'nin elinde itkname hücceti olmasına rağmen eski efendisinin kızının zevcesi Osman Beşe itkına mani olmuştur. Dava incelendiğinde azatlı Canfeda'nın mahkemede vekili, zevcesi İbrahim Beşe b. Abdullah'tır. Osman Beşe'nin kayın atası Hacı Hasan cariyesi olan Canfeda'yı hala hayattayken ve sağlıklıyken İstanbul'da azat etmiş, 1085/ 1674'de Mahmut Paşa Mahkemesinde Saib Mehmet Efendi imzasıyla imza edilmiş ve mühürlenmiş ve eline itkname hücceti vermiştir. Davacı Osman Beşe itkname hüccetini inkâr etmiş ve bunun üzerine İbrahim Beşe'den şahit talep edilmiştir. Azat işlemi İstanbul'da gerçekleştiği için şahitler doğrudan mahkemeye gelememiş şahitlerin ağzıyla Trabzon'da yaşayan başka şahitler dinlenmiştir. Şahitlerin "Hacı Hasan hal-i huyutunda ve kemal-i akl-i sıhhatinde Canfeda nam cariyesini azad idti, Ali Beşe ve Hacı Derviş lisanından şahidleriz" demeleriyle Canfeda'nın azatlığı onaylanmıştır.³⁴⁸ Anlaşıldığına göre bir azatlının, kendi hürriyetini ispat etmek için yalnızca itknamesini göstermesi yeterli değildir. Azatlığa mani olan kişi itkname belgesini inkâr edince mahkemede bile yalnızca itkname belgesi yeterli olmamış itkname belgesini onaylayacak şahitler istenmiştir. Bu minvalde eğer şahitler bulunmasaydı Canfeda'nın elinde olan itknameye rağmen Canfeda tekrar köle olabilir miydi? Evasıt-ı Muharrem 1087/ 26 Mart-4 Nisan 1676 tarihinde Rus asıllı Ahmet eski efendisi Murteza Ağa'nın Azak muhafazasında iken kendisini malından azat ve mülkünden ihraç eylediğini ve elinde azat olduğuna dair 1086/ 1675 tarihli imzalanmış ve mühürlenmiş belge olduğunu söyleyerek kendisine hüccet verilmesini mahkemeden talep etmiştir. Mahkeme herhangi bir şahit istemeden sadece Ahmet'in elinde olan imzalı ve mühürlü belgeye

³⁴⁷ TŞS, Defter no. 1852, 3/1.

³⁴⁸ TŞS, Defter no. 1849, 47/1. Buna benzer bir başka kayıt; 1096 senesinde Bab-ı Bazar Mahallesinde orta boylu, ela gözlü Rus asıllı Mahveş bt. Abdullah eski efendisinin oğlu El-Hac Ahmet b. Ali'yi, elinde itknamesi olduğu halde kendisini istihdam etmek istediği için dava etmiş ve şahitlerle azatlı olduğunu ispat etmiştir. TŞS, Defter no. 1854, 31/3.

bakarak azatlı olduğunu tasdik edip hüccet vermiştir.³⁴⁹ Canfeda'nın da elinde imza edilmiş ve mühürlenmiş itkname olmasına rağmen yine de azat olduğunu onaylatmak için şahitlerin dinlenmesi istenmiştir. Canfeda ve Ahmet'in aralarındaki tek fark, Ahmet mahkemeye azatlığını onaylatıp hüccet istemek için başvurmuş, Canfeda ise eski efendisinin varislerinin, kendisinin azatlığını inkâr ettiği için başvurmuştur. Ahmet azat olduğunu onaylatmak için geldiğinden şahitlere ihtiyaç duyulmamış, Canfeda ise tekrar köle olmamak için geldiğinden bir bakıma azatlığını inkâr edenleri ikna etmek için şahitlerin beyanı gerekmiştir. Ancak 17 Şevval 1080/ 10 Mart 1670 tarihli başka bir kayıta merhum Haseki Mehmet Ağa'nın oğlu Mustafa Çelebi, babasının azatlı kölesi Yusuf'un azatlığına mani olmuştur. Yusuf mahkemeye başvurmadan önce Mustafa Çelebi'ye şahitlerin kimler olduğunu söylemesine ve elindeki itknameyi de göstermesine rağmen Mustafa Çelebi iddiasından vazgeçmemişti. Canfeda'nın aksine Yusuf azat olduğunu ispat etmek için mahkemeye şahitleri getirmemiş, Yusuf'un elindeki imzalı ve mühürlü itkname hüccetini mahkemeye ibraz etmesi yeterli olmuştur.³⁵⁰

Itkname belgelerinin hazırlanma tarihlerinde herhangi bir düzen görülmemektedir. Çünkü sicillerdeki kayıtlarda kimi zaman azat işleminden hemen sonra kimi zamanda günler, aylar ya da yıllar sonra bu belgelerin hazırlandığı görülmektedir. Itknamelerin hazırlanması azatlıların isteğiyle³⁵¹ olduğu gibi efendinin azat ettikten sonra ölmesiyle geride kalan mirasçıların mahkemeye başvurarak kölenin azat olduğunu ve kendilerinin bir alakalarının kalmadığını belirterek kölelerinin ellerine hüccet vermeleri şeklinde de olmuştur.³⁵² Itknamelerini kaybedenler de mahkemeye başvurarak yeni itkname talep edebilmişlerdir.³⁵³

2.3. Atik/Atika: Azatlı Köleler, Gerçek Anlamda Özgürler mi?

2.3.1. Azat Eden ve Azatlı Arasındaki İlişki

Azat edilen köleler tıpkı azat belgelerinde de yazdığı gibi “ahrar-ı asliyyun gibi hür”, yani aslen hür olan diğer insanlar gibi sosyal ve ekonomik haklara sahip olmaktadır. Azatlılar kendileri için çalışıp, para kazanıp, istedikleri gibi tasarruf etmekte serbestlerdi³⁵⁴ ve hatta azatlı köleler, diğer hür insanlar gibi tımar sahibi dahi olabiliyorlardı.³⁵⁵ Nitekim 15 Şevval 1109/ 26

³⁴⁹ TŞS, Defter no. 1848, 32/9.

³⁵⁰ TŞS, Defter no., 1846, 20/1.

³⁵¹ Cariye Emine'yi efendisi Mehmet Beşe azat etmiş ama itknamesini vermemişti. Emine şahitlerle azat olduğunu ispatlayarak itknamesini talep etmiştir. TŞS, Defter no., 1852, 62/1.

³⁵² TŞS, Defter no., 1846, 16/5; TŞS, Defter no., 1851, 8/2, TŞS, Defter no., 1854, 42/2. İskender Paşa mahallesinde sakin iken vefat eden Ahmet Beşe b. Ferhat ölmeden önce, kölesi İvaz'ı azat etmiş ve itknamesini hazırlamıştı. Ahmet'in oğlu Ali Çelebi kendisinin de köle üzerinde velâ hakkından başka hakkı olmadığını ve köleye itknamesinin verilmesini söylemiştir. TŞS, Defter no., 1852, 13/5.

³⁵³ TŞS, Defter no., 1849, 5/3.

³⁵⁴ Yor isimli zimmînin azat ettiği kölesi Arslan, efendisinden 250 esedi güruşa mülk satın almıştır. TŞS, Defter no., 1856, 48/3.

³⁵⁵ TŞS, Defter no., 1845, 39/5 Arslan Çavuşun azatlı kölesi erbab-ı züemâdan (büyük tımar sahibi) Cemşid Ağa, bu kayıta azatlı bir kölenin tımar sahibi olduğunu görmekteyiz.

Nisan 1698 tarihli kayıttan züema zümresinden Ali Ağa b. Murteza Bey, kölesi Halil'i azat etmiş ve Halil azat olduktan sonra eski efendisi Halil'in üzerine on üç bin yüz elli beş akçe tımar berat ettirmiştir. Halil artık tımar sahibi olan hür biri olmuştur.³⁵⁶

Fakat köleler azat olup hür olsalar da efendilerinin ismi ile anılmaktaydılar. Nitekim belgelerde filan kişinin abd-i mutıkı/mutıkası-atiki/atıkası falan kişi şeklinde yazılmaktadır. Örneğin 16 Receb 1095/ 29 Haziran 1684 tarihli bir miras kaydında, vefat eden Mehmet Çelebi'nin zevcesi Esmâ Hatuna intikal eden mülkün sınırları tarif edilirken "...bir taraftan zevcim müteveffay-ı mezburun atikasından Mülayim nam cariye mülkü..." diye yazılarak, o mülkün bir tarafında azat olmuş olan cariye Mülayim'in mülkü olduğuna işaret edilmiştir.³⁵⁷ Evail-i Şevval 1078/ 15-25 Mart 1668 tarihinde merhum Mahmud Beşe'nin büluğa ermemiş olan azatlı kölesi Mustafa'ya hibe ettiği mallarının kontrolünü sağlaması için mahkeme Odabaşı Mehmet Ali'yi, azatlı Mustafa'ya vasi tayin etmiştir.³⁵⁸

Azat olan köle ve efendisi arasında, bütün azat kayıtlarında "mevali için sabit olan velâ-yı şer'iyeden gayrı hakkım kalmadı" diye yazılan kölenin efendisi üzerinde "velâ hakkı" bulunmaktadır. Bu hakka göre, kölenin hürriyetine kavuşarak hayata yeniden özgür olarak başlaması karşılığında efendisi azatlı kölenin varisleri arasında yer almaktadır. Azatlıktan doğan velâ, nesep gibi kabul edildiğinden zorunludur ve feshedilememektedir. Velâ bağlayıcı bir hak sayıldığından dolayı iptal edilmesi ve bir mal olmadığından satım, hibe, sadaka, vasiyet gibi bir yolla başkasına mülk olarak verilmesi söz konusu değildir. Ayrıca azatlı da eski efendisine ait velâ hak ve sorumluluğunu feshedememektedir. Peygamberimiz (SAV) velânın azat edene ait bir hak olduğunu ve nesep gibi bir tür akrabalık bağı olmasından dolayı alınıp satılamayacağını ve hibe edilemeyeceğini belirtmiştir.³⁵⁹ Velâ hakkına göre köle azat edildiğinde, efendi ve efendinin varisleri azatlı kölenin mirasçısı durumuna gelmektedir. Bu sistemde azatlı özgürlüğünde biriktirdiği malvarlığının sadece yarısını miras olarak karısı, kocası veya çocuklarına bırakabilmekte idi. Bu duruma örnek teşkil edecek Evail-i Receb 1047/ 19-29 Kasım 1637 tarihli kayıttan Akçabaat Nahiyesinden dergâh-ı âli yeniçerisi olan Ali Beşe vefat eden kız kardeşi Ayşe'nin yine vefat eden azatlı cariyesi Sema'nın malvarlığından kendisine düşen hissesini talep etmiştir. Sema'nın malvarlığı açık artırmada satılmış, toplam 120 riyali kuruluş eden mirası ikiye bölünmüş ve 60 kuruşu Sema'nın kocası Musli'ye diğer 60 kuruşu ise Sema'nın eski efendisi Ayşe Hatunun kardeşi Ali Beşe'ye intikal etmiştir.³⁶⁰ Ümmü'l-veled bir cariye azat olmadan önce öldükten sonra eğer kendisine ait malvarlığı bulunuyorsa, bu malvarlığı önce efendisine, efendi vefat ettikten sonra da, efendinin cariye olma oğluna intikal etmektedir. 10 Şevval 1046/ 7 Mart

³⁵⁶ TŞS, Defter no. 1863, 10/1. Kayıt Ali Ağa'nın varislerinin Halil'in azatlığına mani olmasıyla mahkemeye yansıyan bir azatlığı ispat kayıdır.

³⁵⁷ TŞS, Defter no., 1853, 50/3.

³⁵⁸ TŞS, Defter no. 1845, 3/7.

³⁵⁹ Şükrü Özen, "Velâ", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 11-15.

³⁶⁰ TŞS, Defter no. 1829, 4/12.

1637 tarihli kayıтта Kamer isimli cariye vefat etmiş ve muhallefatı önce efendisi Hacı Hasan'a kalmış ve Hacı Hasan vefat ettikten sonra da oğulları Ahmet Çelebi ve Mustafa Çelebi'ye intikal etmiştir.³⁶¹

Azatlı bir köle vefat edince malvarlığı, azatlığının herhangi bir varisi bulunamamışsa, beytü'l-mala kalmakta, ancak daha sonra bir varis çıkıp kölenin, kendisinin miraçısı olduğu birinin azatlı kölesi olduğunu ispat ederse azatlığının bütün malvarlığı ona intikal etmektedir. Evasıt-ı Safer 1045/ 27 Temmuz-5 Ağustos 1635 tarihinde, Mustafa Çelebi bin Mehmed Beşe, “bundan akdem fevt olan Yeniçeri Kenan, babam merhum Mehmed Beşenin abd-ı mutakıdır hala vekil olduğum cihetten veraseti bana münhasırdır” diyerek Kenan'ın muhallefatının beytü'l-mala değil kendisine ait olduğunu söylemiş ve şahitlerle durumu ispat etmiştir.³⁶² Bir de, sahipleri farklı bir köle çiftten dünyaya gelen çocuğun velâsı meselesi vardır. Bir köle ile evlenen cariye mevlası tarafından azat edilse çocuğu da annesine tabi olarak azat olur³⁶³ ve hem cariyenin hem de çocuğunun velâsı cariyenin sahibine ait olur. Fakat eşi olan köle de kendi efendisi tarafından azat edilse bu çocuğun mevlası annesinin mevlasından ayrılarak babasının mevlasına intikal etmekte ve çocuğun velâsı babasının eski sahibine geçmiş olmaktadır. Kölenin zevcesi hür bir kadınsa ondan olan çocuk da hür olmakta ve bu durumda çocuğun velâ hakkı olmamaktadır.³⁶⁴

Bir azatlığının, azat olduktan sonra da efendisinin ismi ile anıldığı ve efendinin, azatlı kölesinin miraçısı olduğu yukarıda belirtilmiştir. Efendi ölen azatlığının mirasını alabildiği gibi, onun borcunu da ödeyebilmektedir. Nitekim Evahir-i Muharrem 1060/ 14-23 Ocak 1650 tarihli kayıтта, Mehmet Çelebi'nin azatlı kölesi Rıdvan'ın Laz Ali'ye elli kuruş borcu vardır. Mehmet Çelebi, Laz Ali öldükten sonra Laz Ali'nin varisi olan kız kardeşine azatlığı Rıdvan'ın 50 kuruşluk borcunu vermiştir. Rıdvan öldükten sonra Mehmet Çelebi Rıdvan'ın muhallefatından 50 kuruşu talep etmiş ancak Rıdvan'ın zevcesi Yasemin ve damadı Mahmud Beşe bu durumu inkâr etmişlerdir. Mehmet Çelebi, şahitlerle söz konusu olan borcu ödediğini ispat etmiştir. Şahitler, “merhum Mehmet Çelebi zikr olunan elli guruşu mezbur Rıdvan'ın deyni için merhum Laz Ali'nin kız karındaşına virüb haklaştığına şahitleriz” şeklinde ifade vermişlerdir.³⁶⁵

Köle sahibi, küçük yaşta bir kölesini azat ettikten sonra, onu himayesi altına alabilmektedir. Evail-i Zilkade 1039/ 12-22 Haziran 1630 tarihli kayıтта El-Hac İsmail ve vefat eden zevcesi

³⁶¹ TŞS, Defter no. 1827, 46/3.

³⁶² TŞS, Defter no. 1828, 130/12.

³⁶³ Çocuğun annesine tabi olarak azat olabilmesi sadece cariye azat olduğunda çocuk doğmamışsa mümkün olmaktadır. Eğer çocuk doğduktan sonra cariye azat olursa çocuk azat olamaz, efendi eğer isterse çocuğu da ayrıca azat etmesi gerekmektedir. Zeyd cariyesi Zeyneb-i hâmilî i'tak eylese Zeyneb'e tebeiyetle hamli dahi azad olur mu? El-cevab: Olur. Feyzullah Efendi, a.g.e., s. 99; Zeyd kulu Amr'a câriyesi Hind'i tezvic idüb Hind, Amr'dan bir veled getürdükden sonra Zeyd, Amr ile Hind'i tedbir-i mutlak ile tedbir idüb veled-i mezburi müdebber eylemese ol veled tebaiyyet ile müdebber olmuş olur mu? El-cevab: Olmaz. Demirtaş, a.g.e., s. 223.

³⁶⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukî İslamiyye ve İslahatı Fıkhiyye Kamusu**, IV, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 64-65.

³⁶⁵ TŞS, Defter no., 1831, 37/5.

Gülümhan Hatun 12 yaşındaki cariye Gonca'yı azat etmiştir.³⁶⁶ El-Hac İsmail Gonca'yı azat ettikten sonra bırakmamış yanında tutmuştur, ancak El-Hac İsmail'in üvey oğlu, "Gonca azat olduğu halde İsmail, Gonca'yı kendi hizmetinde çalıştırır" diyerek mahkemeye başvurmuştur. İsmail'e sorulduğunda "Gonca hala buluğa vasıl olmamıştır, buluğa vasıl oluncaya değin kendisi hizmette olmak istedi" diye cevap vermiştir. Gonca da aynı ifadeyi verince, mahkeme Gonca'nın buluğ çağına girene kadar İsmail'in velayetinde ve hizmetinde kalmasına razı olmuştur.³⁶⁷

Kölesini azat eden efendi, kölenin azat olduktan sonra zor durumda kalmaması ya da özgür yaşama uyum sağlayabilmesi için ona bir takım taşınır veya taşınmaz mal-mülk hibe edebilmektedir. Bu mal-mülk boş bir tarla olabildiği gibi ev, bahçe ve çeşitli eşyalar da olabilmektedir. Trabzon'da kölesini azat eden efendilerin azatlılarına yaptıkları hibelerin ne olduğu, kim tarafından kime hibe yapıldığı, belge numaraları ve tarihleriyle birlikte aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3: Azatlı Köleye Yapılan Mal-Mülk Hibe Listesi

Belge No	Hibe eden kişi	Hibe Edilen kişi	Hibe edilen Eşya	Tarih
1831, 3/10	Gönye Sancak Beyi Ömer Bey	Çesmisiyah bt. Abdullah	İbrahim Ağa ve Ömer Çelebi mülklerine sınırı olan boş bir tarla	Evahir-i Receb 1058
1833, 33/5	Tasula bt. Serandenus	Yani	Bir gümüş bıçak, bir sade ipek kumaş, eski bir Kırgız kaftanı, bir sandık, bir çift altın Rum küpesi, bir küçük kazan, bir maşrapa	Rebiü'l-ahir 1063
1833, 35/9	Miri Çelebi b. Mehmet, kardeşi vefat eden Abdurrahman Çelebi adına	Abdurrahman Çelebi'nin azatlı kölesi Şahbaz b. Abdullah	Osman Beşe ve Kurt Beşe mülklerine sınırı olan bahçeli mülk, iki at terkisi, bir miktar içinde ağaçları olan boz toprak	Evail-i Cemaziye'l- evvel 1063
1833, 86/4	Mustafa Beşe b. Abdullah	Şahin b. Dilaver	Muşmul altında 2 yaşında bir köle	-
1840, 11/2 1841, 11/6	İsmail Beşe b. Mustafa	İsmail Beşe'nin azatlı kölesi Dilaver'in oğlu Süleyman	Boz toprağın tasarruf hakkı	Evail-i Zilka'de 1074
1845, 49/3	Ayşe bt. Mehmet Çavuş	Bağçenan bt. Abdullah	Bir miktar boz toprak	Şevval 1079
1846, 19/4	Hüseyin b. Mehmet	Mehmet b. Abdullah	Tahta ambar ve iki bab tahtani ev	17 Şevval 1080
1848, 30/6	Ahmet Çelebi b. El-Hac Mehmet	Mehmet b. Abdullah	Hacı Kasım Mahallesinde bir bab tahtani ev, Kumala isimli köyde bir bab tahtani ev, çeşitli ağaçları olan bahçe	Evail-i Muharrem 1087
1850, 57/2	Ayşe bt. Receb	Şahbaz b. Abdullah	İçinde ağaçları ve evi olan bahçe, iki ..., üç sahan, bir çift altın küpe, bir gümüşlü hançer ve on iki dip zeytin ağacı	Evail-i Rebiü'l- evvel 1089
1856, 58/6	Ümmü bt. Mehmet	Bârigân bt. Abdullah	Bir ev, harabe bir ambar, kumaş	11 Cemaziye'l- evvel 1100
1857, 56/3	Derviş b. Mehmet ve zevcesi Emine	Süleyman b. Abdullah	Bir katlı ev ve tahtadan çatma bir oda	Safer 1102
1858, 32/3	Mehmet Ağa	Rabia bt. Abdullah	Gürcü asıllı Ayşe, Rus asıllı Ali isimli kölelerini ve yanında yorgan, kilim, bakır ve 100 guruş	19 Safer 1103
1860, 50/1	El-Hac Ahmet b. Sefer	Emine bt. Abdullah (ümmü'l-veled)	Muhallefatının üçte biri	7 Zilka'de 1104

³⁶⁶ TŞS, Defter no., 1859, 3/4. Gülümhan Hatun ölmeden önce Gonca üzerindeki kendi hissesini tedbir usulü azat etmiş, Gülümhan Hatun öldükten sonra zevci El-Hac İsmail de Gonca üzerindeki hissesini azat etmiştir.

³⁶⁷ TŞS, Defter no., 1859, 3/8.

Eski efendilerin azatlılarına ölmeden önce yaptıkları hibeleri azatlılar kabul ettikten sonra, azatlıların eski efendileri ölünce bazı varisler hibeyi kabul etmeyip, onların aldıklarını geri istemişlerdir. Sicillerde, yapılan hibelere itiraz eden ve bu itirazlara şahitlerle cevap veren 3 köle kaydı bulunmaktadır.³⁶⁸ Eğer efendinin hiçbir varisi bulunmuyorsa mal varlığı, beytü'l-mala devredilmekte idi. Bunun sonucunda devlet görevlilerinin bile yapılan hibeye itiraz edebilmektedir. 19 Safer 1103/ 11 Kasım 1691 tarihinde, Mehmet Ağa öldükten sonra hiçbir varisi bulunmadığı için malvarlığını almaya devlet görevlileri tahsis edilmiştir. Devlet görevlileri azat olan Rabia'dan "Rabia isimli cariye Mehmet Ağa'nın cariyesidir ve diğer cariyesi Gürcü asıllı Ayşe'ye, kölesi Rus asıllı Ahmet'e vazü'l-yedd eder" diyerek davacı olmuşlardır. Rabia şahitlerle Mehmet Ağa'nın ölmeden önce kendisini tedbir usulü azat ettiğini ve kendisine diğer iki kölesini, yorgan, kilim, bakır ve 100 kuruş hibe ettiğini ispatlamıştır.³⁶⁹

2.3.2. Hürriyetini İspat etmek

Azatlı kölelerin bir şekilde hürriyetlerine mani olunmuşsa, bu köleler, mahkemeye başvurarak haklarını aramaktan çekinmemişlerdir. Azatlılar eski efendilerinin kendilerini kimin huzurunda azat ettiyse onları şahit olarak getirir, şahitler de köleyle aynı beyanati verirlerse kölenin azatlığı ispatlanmış olurdu. Trabzon mahkemesine başvurarak sicillere kaydedilen hürriyetini ispat davaları, "azat edildikleri halde köle olarak istihdam edilmek istenenler" ve "hür asıllı olduğu halde köleleştirilenler" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

2.3.2.1. Azat Edildikleri Halde Rıkkıyet Üzere İstihdam Edilmek İstenenler

İncelenen 33 defterde, Trabzon Şer'iyeye sicillerine kaydedilen bu tür davalar 86 adet olup, toplamda 102 köle azatlığının ispatını içermektedir. 86 adetten oluşan hürriyeti ispat davalarındaki kölelerin hepsi azat olduğunu ispat ettiği ve mahkeme tarafından azatlığı onaylandığı tespit edilmiştir. Ancak bu davalara dâhil edilmeyen ve azat olduğunu söyleyip ama azatlığını ispat edemediği için köle olarak kalmasına karar verilen 2 kayıt mevcuttur.³⁷⁰ Hürriyeti ispat davalarında köleler azat edildikleri halde çoğunlukla eski efendilerinin varisleri azatlıklarını tanımayıp, ıtklarına (azatlığa) mani olmuşlardır. Bu kayıtlarda azatlığa mani olan kişi, hürriyetini ispat eden köle, kölenin hangi şekilde azat olduğu ve kaç sene önce azat olduğu gibi bilgiler verilmektedir. Bu yönde aşağıda bahsi geçen bütün bilgileri içeren bir tablo oluşturulmuştur.

³⁶⁸ TŞS, Defter no., 1856, 58/6; TŞS, Defter no., 1857, 56/3; TŞS, Defter no., 1858, 32/3.

³⁶⁹ TŞS, Defter no., 1858, 32/3.

³⁷⁰ TŞS, Defter no., 1840, 12/2; TŞS, Defter no., 1861, 47/3.

Tablo 4: Hürriyeti İspat Kayıtları

Belge no	Azatlığa Mani olan	Hürriyetini İspat Eden Köle	Fiziksel özellikleri	Milliyeti	Azat Şekli	Ne Zaman Azat Olmuşlar?	Tarih
1831, 24/6	Mehmet Bey (varis)	Kahraman bt. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Karşılıksız	-	Selh Cemaziye'l-ahir 1059
1832, 26/2	İsa b. Abdurrahman Çelebi (varis)	Yusuf b. Abdullah	Uzun boylu, hilal kaşlı	Gürcü	Karşılıksız	-	Evahir-i Cemaziye'l-ahir 1061
1832, 51/1	Fatma bt. Yakup (varis)	Kenan b. Abdullah	Kara gözlü, kara kaşlı, tahminen 15 yaşında	Gürcü	Karşılıksız	-	Evahir-i Zilhicce 1061
1833, 43/8	Mehmet b. Ahmet (varislerin vasisi)	Şahin b. Abdullah	-	-	Karşılıksız	-	Şaban 1063
1834, 35/11	Mustafa b. İskender	Mustafa b. Abdullah, zevcesi ve iki kızı	Orta boylu, kara sakallı	Gürcü	Karşılıksız	-	Evahir-i, Zilhicce 1064
1835, 41/13	Abdülbaki Çelebi b. Mehmet Beşe (varis)	Birişan bt. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü, tahminen on dört yaşında	Megri	Karşılıksız	-	Evahir-i Cemaziye'l-ahir 1066
1836, 4/5	Musa Beşe b. Hasan Beşe	Rıdvan b. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, kara sakallı	Gürcü	Karşılıksız	-	Evasıt-ı Rebiü'l-evvel 1069
1836, 9/2	İbrahim b. Bayram (varisin vasisi)	Şahbaz b. Abdullah	Ela gözlü, kara kaşlı, sağ dirseği mecruh	Gürcü	Karşılıksız	-	Evail-i Cemaziye'l-evvel 1069
1836, 24/13	Kurt Beşe b. Derviş (varisin vasisi)	Şahin b. Abdullah	Sarışın, gök ela gözlü, tahminen on beş yaşında	Rus	Karşılıksız	-	Evahir-i Ramazan 1069
1836, 24/14	Kurt Beşe b. Derviş (varisin vasisi)	Kenan b. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, sağ ayağında esir cerhi olan	Rus	Karşılıksız	-	Evahir-i Ramazan 1069
1837, 25/9	Hatice bt. Mehmet ve Ahmet b. Yakub (varisler)	Süleyman b. Abdullah	Gök ela gözlü, açık kaşlı, buluğa ermiş delikanlı (şabb-ı balığ)	Rus	Karşılıksız	-	16 Muharrem 1069
1837, 41/3	Seltaka v. Erabor (varis)	İstefan v. Yor	Kara kaşlı, kara gözlü, şabb-ı balığ	Rus	Karşılıksız	7 sene önce	15 Cemaziye'l-evvel 1069
1837, 53/1	Trabzon Beğlerbeği Hasan Paşa'nın varisleri	Zülfikar b. Abdullah	Kara kaşlı, ela gözlü, orta boylu, sağ kaşının üzerinde esir cerhi olan	Gürcü	Karşılıksız	2 sene önce	14 Receb 1069
1837, 53/2	Trabzon Beğlerbeği Hasan Paşa'nın varisleri	Hüsrev b. Abdullah	Ela gözlü, kumral kaşlı, sarışın, orta boylu	Rus	Karşılıksız	2 sene önce	14 Receb 1069
1837, 53/3	Trabzon Beğlerbeği Hasan Paşa'nın varisleri	Ahmet b. Abdullah	Açık kaşlı, ela gözlü	Gürcü	Karşılıksız	-	14 Receb 1069

Tablo 4: Devamı

Belge no	Azatlığa Mani olan	Hürriyetini İspat Eden Köle	Fiziksel özellikleri	Milliyeti	Azat Şekli	Ne Zaman Azat Olmuşlar?	Tarih
1837, 53/4	Trabzon Beğlerbeği Hasan Paşa'nın varisleri	Osman b. Abdullah	Orta boylu, ela gözlü, kara kaşlı, sarışın, sol yanağında beyaz beni var	Gürcü	Karşılıksız	1,5 sene önce	14 Receb 1069
1837, 53/5	Trabzon Beğlerbeği Hasan Paşa'nın varisleri	Şahin b. Abdullah	Sarışın, orta boylu	Rus	Karşılıksız	2 sene önce	15 Receb 1069
1837, 55/1	Trabzon Beğlerbeği Hasan Paşa'nın varisleri	Yusuf b. Abdullah	Kara kaşlı, sarışın, uzun boylu	Rus	Karşılıksız		17 Receb 1069
1837, 66/8	Süleymanzade Hazan Çelebi'nin varisleri	Şahin b. Abdullah	Orta boylu, açık kaşlı, sarışın	Rus	Karşılıksız	1,5 sene önce	17 Şaban 1069
1837, 66/9	Süleymanzade Hazan Çelebi'nin varisleri	Belkıs b. Abdullah	Sarışın	Rus	Karşılıksız	1,5 sene önce	17 Şaban 1069
1838, 46/1	Ahmet Çelebi b. Mustafa (varis)	Çaker bt. Abdullah	-	-	Tedbir	-	Evasıt-ı Cemaziye'l-evvel 1072
1838, 73/3	Süleyman Çelebi b. El-Hac Musli (varislerin vasisi)	Şahbaz b. Abdullah	Açık kaşlı, kara gözlü, orta boylu	Gürcü	Tedbir	2 sene önce	17 Ramazan 1072
1838, 74/1	Süleyman Çelebi b. El-Hac Musli (varislerin vasisi)	Dilaver b. Abdullah	Açık kaşlı, ela gözlü, orta boylu, sarı sakallı	Gürcü	Karşılıksız	2 sene önce	17 Ramazan 1072
1838, 74/2	Süleyman Çelebi b. El-Hac Musli (varislerin vasisi)	Şahin b. Abdullah	Açık kaşlı, orta boylu, gök gözlü, sarışın	Rus	Karşılıksız	2 sene önce	17 Ramazan 1072
1840, 8/2	İsmail Beşe'nin varisleri	Dilaver b. Abdullah	-	-	Karşılıksız	-	Evail-i Şevval 1074
1842, 51/6	Kamil Beşe b. Mustafa	Şahin b. Abdullah	Orta boylu, sarışın, ela gözlü	Gürcü	Karşılıksız	-	Evail-i Muharrem 1076
1842, 85/7	El-Hac Süleyman b. Osman (varislerin vasisi)	... bt. Abdullah	Orta boylu, ela gözlü	Rus	Tedbir	-	8 Receb 1076
1843, 17/8	Zoka ve Yani (varisler)	Yani ve Zoka	-	-	Karşılıksız	-	Evail-i Zilka'de 1076
1843, 45/7	Mehmet Çelebi'nin varisleri	Ali b. Abdullah	-	-	Tedbir	-	Evail-i Cemaziye'l-evvel 1077

Tablo 4: Devamı

Belge no	Azatlığa Mani olan	Hürriyetini İspat Eden Köle	Fiziksel özellikleri	Milliyeti	Azat Şekli	Ne Zaman Azat Olmuşlar?	Tarih
1844, 15/4	Ali Beşe'nin varisleri	İvaz b. Abdullah	-	-	Karşılıksız	Uyvar Kalesinin fethinde ³⁷¹	Evail-i Şaban 1077
1844, 25/3	Ali Ağa b. Mustafa (varis)	İvaz b. Abdullah	-	-	Karşılıksız	10 sene önce	Evahir-i Şevval 1077
1844, 54/6	Rabia bt. Musa (varis)	Kenan b. Abdullah	-	-	Karşılıksız	20 sene önce	Evasıt-ı Rebiü'l-ahir 1078
1844, 58/6	Ahmet b. Saraç Mehmet (varis)	Osman b. Abdullah	-	Gürcü	Karşılıksız	-	Evasıt-ı Cemaziye'l-evvel 1078
1845, 31/4	Ayşe bt. İbrahim	Letafet bt. Abdullah	-	-	Karşılıksız	-	Evahir-i Rebiü'l-evvel 1079
1846, 19/6	Mustafa Çelebi b. Mehmet Ağa (varis)	Kinyas b. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, siyah sakallı, çiçek yüzlü Gürcü	Gürcü	Karşılıksız	-	17 Şevval 1080
1846, 20/1	Mustafa Çelebi b. Mehmet Ağa (varis)	Yusuf b. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, çakır gözlü, buğday benizli	Rus	Karşılıksız	-	17 Şevval 1080
1849, 19/3	Ahmet Ağa b. Ali Paşa	... bt. Abdullah	-	-	Karşılıksız	-	16 Muharrem 1088
1849, 47/1	Osman Beşe (varis)	Canfeda bt. Abdullah	-	-	Karşılıksız	-	Gurre Rebiü'l-evvel 1088
1849, 62/1	Esmâ bt. Mehmet Çelebi (varis)	Yusuf b. Abdullah	-	-	Tedbir-i mutlak	-	18 Cemaziye'l-evvel 1088
1849, 93/2	Emine ve Miyase Hatunlar (varis)	Ali b. Abdullah	Uzun boylu, sarı kaşlı, gök gözlü	Rus	Karşılıksız	-	14 Ramazan 1088
1850, 36/4	Ahmet Çelebi b. Eyub Efendi (varisin vasisi)	Dilaver b. Abdullah	Orta boylu, kara sakallı, kara gözlü, kara kaşlı	Megri	Karşılıksız	-	Evasıt-ı Muharrem 1089
1851, 22/5	Abdullah Ağa b. Mustafa (devlet görevlisi)	Kahraman bt. Abdullah	Orta boylu, sol gözü mehruc, kumral çehreli	Gürcü	Karşılıksız	4 sene önce	Evahir-i Şaban 1089
1851, 39/5	Kapıcı başı Zülfikar Ağa (devlet görevlisi)	Ahmet b. Abdullah	-	-	Karşılıksız	8 ay önce	Gurre-i Ramazan 1089

³⁷¹ Uyvar Kalesi 1663 yılında IV. Mehmet döneminde, sadrazam Fazıl Ahmet Paşa tarafından fethedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, **Devlet-i 'Aliyye, III**, s. 84-85; Abdulkadir Özcan, **Osmanlı Sultanları III**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2017, s. 33. Davanın kayıt tarihi 1077/1666 olduğuna göre Ali Beşe yaklaşık 3 sene önce kölesi İvaz'ı azat etmiş.

Tablo 4: Devamı

Belge no	Azatlığa Mani olan	Hürriyetini İspat Eden Köle	Fiziksel özellikleri	Milliyeti	Azat Şekli	Ne Zaman Azat Olmuşlar?	Tarih
1851, 64/9	El-Hac Mehmet Bey (devlet görevlisi)	Şahin b. Abdullah ve zevcesi	-	-	Karşılıksız	8 sene önce	Gurre-i Rebiü'l-ahir 1090
1851, 103/6	Belkıs bt. Abdullah (varislerin vasisi)	Şahin b. Abdullah	Orta boylu, açık kaşlı, gök ela gözlü	Rus	Karşılıksız	4 sene önce	16 Receb 1090
1852, 12/1	-	Aslan	-	-	Karşılıksız	20 sene önce	10 Rebiü'l-ahir 1091
1852, 22/2	Mehmet Efendi b. Mustafa	Dilaver b. Abdullah	Ela gözlü, sarı kaşlı, sarışın, orta boylu	Rus	Karşılıksız	7 sene önce	Cemaziye'l-evvel 1091
1852, 25/3	El-Hac Ömer (köle diye el koyan biri)	Rüstem b. Abdullah	-	-	Karşılıksız	8 sene önce	Cemaziye'l-evvel 1091
1852, 36/1	Musa Paşa'nın varisleri	Hasan Ağa b. Abdullah	Uzun boylu, kumral kaşlı, ela gözlü	Gürcü	Karşılıksız	4 sene önce	Şaban 1091
1852, 38/1	Musa Paşa'nın varisleri	Rabia bt. Abdullah	Uzun boylu, açık kumral kaşlı, ak benizli	Çerkez	Karşılıksız	3 sene önce	17 Şevval 1091
1852, 38/2	Musa Paşa'nın varisleri	Belkıs bt. Abdullah	Kısa boylu, açık kara kaşlı, kara gözlü, buğday benizli	Çerkez	Karşılıksız	3 sene önce	17 Şevval 1091
1852, 42/2	Mehmet Çelebi b. Ali (varislerin vekili)	Dilaver ve zevcesi Rabia	-	-	Karşılıksız	15 sene önce	8 Zilka'de 1091
1852, 49/1	Hüsamzade Ahmet Ağa'nın varisleri	Mehmet Çelebi b. Abdullah	Orta boylu, kumral açık kaşlı, ela gözlü	Gürcü	Karşılıksız	2 sene önce	11 Zilhicce 1091
1852, 49/3	Hüsamzade Ahmet Ağa'nın varisleri	Osman b. Yusuf	Uzun boylu, açık kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Karşılıksız	2 sene önce	11 Zilhicce 1091
1852, 50/1	Hüsamzade Ahmet Ağa'nın varisleri	Şahin b. Abdullah	Uzun boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Karşılıksız	2 sene önce	13 Zilhicce 1091
1852, 62/6	Hasan Beşe b. Ali (efendi)	Yusuf b. Abdullah	Orta boylu, kara gözlü, çatık kaşlı	Gürcü	Karşılıksız	5 sene önce	16 Rebiü'l-evvel 1092
1852, 67/7	Efendi Hasan Çelebi'nin varisleri	Bektaş b. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, kara yağız	Gürcü	Karşılıksız	-	Cemaziye'l-evvel 1092
1852, 69/3	Efendisi Mehmet Beşe b. Kapıcı Mahmud	Hasan b. Abdullah	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, kara yağız	Gürcü	Karşılıksız	1 ay önce	Gurre-i Cemaziye'l-ahir 1092
1852, 73/1	Konstantin'in varisleri	Vasil b. Abdilllah	Uzun boylu, açık kaşlı, kara gözlü	Megri	Karşılıksız	1,5 sene önce	10 Cemaziye'l-ahir 1092

Tablo 4: Devamı

Belge no	Azatlığa Mani olan	Hürriyetini İspat Eden Köle	Fiziksel özellikleri	Milliyeti	Azat Şekli	Ne Zaman Azat Olmuşlar?	Tarih
1853, 37/3	Efendi Mahmut Beşe'nin zevcesi	Yusuf b. Abdullah	Uzun boylu, çatik kaşlı, ela gözlü	Rus	Karşılıksız	5 sene önce	15 Rebiü'l-evvel 1095
1853, 44/4	Efendi Fatma'nın üvey oğlu Mustafa	Yusuf b. Abdullah	Orta boylu, açık kaşlı	Rus	Tedbir-i mutlak	8 sene önce	10 Cemaziye'l-evvel, 1095
1853, 45/2	Havva bt. Rüstem (varis)	Dilaver b. Abdullah	Orta boylu, kumral kaşlı, kumral sakallı, ela gözlü	Gürcü	Karşılıksız	2 sene önce	3 Cemaziye'l-evvel, 1095
1853, 56/3	El-Hac Ömer b. El-Hac Mahmut'un varisleri	Rıdvan b. Abdullah	Açık kaşlı, gök ela gözlü, ak sakallı, orta boylu	Gürcü	Tedbir-i mutlak	7 ay önce	Gurre Zilka'de, 1095
1854, 31/3	El-Hac Ahmet b. Ali (varis)	Mahveş bt. Abdullah	Orta boylu, ela gözlü	Rus	Karşılıksız	10 sene önce	10 Şaban, 1096
1855, 7/3	İbrahim Ağa b. Nasuh (efendisinin oğullarının kendisini sattığı şahıs)	Badısaba bt. Abdullah	Açık kaşlı, kara gözlü, uzun boylu	Rus	Karşılıksız	5 sene önce	10 Zilhicce, 1097
1855, 39/5	Emine bt. Ali Efendi (efendisinin zevcesi)	Bektaş bt. Abdullah	Orta boylu, sarışın, ela gözlü	-	Karşılıksız	6 ay önce	6 Cemaziye'l-ahir, 1098
1855, 122/6	Zimmî ismi okunamadı	Avak?	Uzun boylu, gök gözlü, sarışın	Rus	Karşılıksız	20 gün önce	11 Rebiü'l-evvel, 1099
1855, 128/3	Hacı Durmuş'un varisleri	Celasun b. Abdullah	Orta boylu, köse sakallı	Gürcü	Karşılıksız	-	4 Cemaziye'l-evvel, 1099
1855, 132/4	Ömer Efendi b. Rıdvan (varislerin vasisi)	Hüseyin b. Abdullah	Orta boylu, açık sarı kaşlı, ela gözlü	Leh	Karşılıksız	3,5 sene önce	16 Cemaziye'l-evvel, 1099
1857, 77/4	Efendi Fatma bt. El-Hac Abdalbaki	Osman b. Abdullah	Açık kaşlı, ela gözlü, orta boylu, sarışın	Rus	Karşılıksız	2 sene önce	17 Cemaziye'l-ahir, 1102
1858, 45/2	Nazile bt. İslam (varis)	İvaz b. Abdullah	Orta boylu, ela gözlü, kumral kaşlı	Rus	Tedbir-i mutlak	-	Rebiü'l-ahir, 1103
1858, 50/4	El-Hac Mehmet b. Rüstem'in varisleri	Kenan b. Abdullah, zevcesi Gülizar, oğulları Süleyman, Halil ve Resul, kızı Belkıs	Sarı açık kaşlı, gök gözlü, kumral sakallı, orta boylu (Kenan); orta boylu, kara kaşlı (Gülizar); kara kaşlı, kara gözlü (Süleyman)	Megri	Karşılıksız	10 ay önce	Cemaziye'l-evvel, 1103

Tablo 4: Devamı

Belge no	Azatlığa Mani olan	Hürriyetini İspat Eden Köle	Fiziksel özellikleri	Milliyeti	Azat Şekli	Ne Zaman Azat Olmuşlar?	Tarih
1858, 50/5	El-Hac Mehmet b. Rüstem'in varisleri	Yusuf, zevcesi Nazenin ve oğlu Ali	Açık kara kaşlı, ela gözlü, kumral sakallı, orta boylu (Yusuf); orta boylu, sarı kaşlı, ak benizli, Gürcü asıllı (Nazenin)	Megri	Karşılıksız	10 ay önce	Cemaziye'l-evvel, 1103
1858, 51/1	El-Hac Mehmet b. Rüstem'in varisleri	Şahbaz b. Abdullah	Sarı açık kaşlı, ela gözlü, uzun boylu	Gürcü	Karşılıksız	10 ay önce	Cemaziye'l-evvel, 1103
1858, 51/2	El-Hac Mehmet b. Rüstem'in varisleri	Dilaver b. Abdullah	Gök gözlü, açık sarı kaşlı, sarı sakallı, orta boylu	Rus	Karşılıksız	10 ay önce	Cemaziye'l-evvel, 1103
1858, 51/3	El-Hac Mehmet b. Rüstem'in varisleri	Hasan b. Abdullah	Kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu	Gürcü	Karşılıksız	10 ay önce	Cemaziye'l-evvel, 1103
1859, 39/2	Osman Beşe b. Mahmut'un varisleri	Ömer b. Abdullah	Çatık kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu	Gürcü	Karşılıksız	3 sene önce	Receb, 1103
1859, 62/1	El-Hac Hüseyin b. Musa (varis)	Şahbaz b. Abdullah	Açık sarı kaşlı, ela gözlü, orta boylu	Rus	Tedbir	3,5 sene önce	Şevval, 1103
1861, 22/2	Mustafa b. Hasan (varis)	Turhan bt. Abdullah	Açık kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu	Gürcü	Karşılıksız	5 ay önce	Zilka'de, 1105
1861, 25/3	Çorbacı Süleyman Ağa (varisin vasisi)	Süleyman b. Abdullah	Açık kaşlı, ela gözlü, orta boylu	Rus	Karşılıksız	1 gün önce	Zilka'de, 1105
1861, 56/5	El-Hac Musa (varis)	Saliha bt. Abdullah	Açık kumral kaşlı, ela gözlü, ak benizli, orta boylu	Rus	Tedbir-i mutlak	3 sene önce	Zilka'de, 1106
1862, 49/1	Mahmut Ağa b. El-Hac Ali (varisin vasisi)	Murteza b. Abdullah	Kumral kaşlı, ela gözlü, sarı sakallı, uzun boylu	Gürcü	Karşılıksız	1 gün önce	Cemaziye'l-ahir, 1108
1863, 10/1	Ali Ağa b. Murteza Bey'in varisleri	Hasan b. Abdullah	-	-	Karşılıksız	-	Şevval, 1109
1864, 30/3	Abdülbaki Paşa'nın haznedarı Mustafa Ağa	Osman b. Abdullah	Uzun boylu, kara açık kaşlı, ela gözlü, sarışın	Efrenc	Karşılıksız	-	Rebiülahir, 1111
1864, 31/1	-	Mehmet Bey b. Abdullah	Açık, kara kaşlı, kara gözlü	Çerkez	Karşılıksız	-	Rebiülahir, 1111
1864, 31/1	-	Zehrab b. Abdullah	Uzun boylu, kara açık kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Karşılıksız	-	Rebiülahir, 1111
1864, 31/1	-	Mustafa b. Abdullah	Orta boylu, kara açık kaşlı, kara gözlü, kara sakallı	Gürcü	Karşılıksız	-	Rebiülahir, 1111

Tablo 4: Devamı

Belge no	Azatlığa Mani olan	Hürriyetini İspat Eden Köle	Fiziksel özellikleri	Milliyeti	Azat Şekli	Ne Zaman Azat Olmuşlar?	Tarih
1864, 31/1	-	Şahbaz b. Abdullah	Orta boylu, kara açık kaşlı, kara gözlü, sağ gözü şaşlı	Gürcü	Karşılıksız	-	Rebiülahir, 1111
1864, 31/1	-	Arab Ali b. Abdullah	Orta boylu, esmer, şabb-ı emred	Habeş	Karşılıksız	-	Rebiülahir, 1111
1864, 31/1	-	Şehsuvar b. Abdullah	Orta boylu, kara açık kaşlı, kara gözlü	Çerkez	Karşılıksız	-	Rebiülahir, 1111
1864, 31/1	-	Rüstem b. Abdullah	Orta boylu, kara açık kaşlı, kara gözlü	Çerkez	Karşılıksız	-	Rebiülahir, 1111
1864, 31/1	-	Hasan b. Abdullah	Uzun boylu, kara açık kaşlı, ela gözlü	Gürcü	Karşılıksız	-	Rebiülahir, 1111
1864, 31/1	-	Salih b. Abdullah	Uzun boylu, açık kumral kaşlı, kumral bıyıklı	Efrenc	Karşılıksız	-	Rebiülahir, 1111
1864, 31/1	-	Mustafa b. Abdullah	Uzun boylu, kara açık kaşlı, ela gözlü, kumral bıyıklı	Rus	Karşılıksız	-	Rebiülahir, 1111
1864, 31/1	-	Fazlı b. Abdullah	Uzun boylu, kara açık kaşlı, kara gözlü, kara bıyıklı	Gürcü	Karşılıksız	-	Rebiülahir, 1111
1864, 31/1	-	Hasan b. Abdullah	Uzun boylu, kumral açık kaşlı, çukur ela gözlü, sarı bıyıklı	Boğdan	Karşılıksız	-	Rebiülahir, 1111
1864, 31/1	-	Ahmet b. Abdullah	Uzun boylu, kara açık kaşlı, ela gözlü	-	Karşılıksız	-	Rebiülahir, 1111
1864, 31/1	-	Süleyman b. Abdullah	Uzun boylu, kara açık kaşlı, kara gözlü, kara sakallı, esmer	Gürcü	Karşılıksız	-	Rebiülahir, 1111
1864, 31/1	-	Abdullah b. Abdullah	Orta boylu, kara açık kaşlı, kara gözlü	Çerkez	Karşılıksız	-	Rebiülahir, 1111
1864, 31/1	-	Halil b. Abdullah	Orta boylu, kara açık kaşlı, ela gözlü	Gürcü	Karşılıksız	-	Rebiülahir, 1111
1864, 31/1	-	Ahmet b. Abdullah	Uzun boylu, sarı, çatık kaşlı, gök gözlü, sarı sakallı, ak benizli	Macar	Karşılıksız	-	Rebiülahir, 1111
1864, 71/4	Ali Beşe b. Mehmet Beşe (varis)	Yusuf b. Abdullah	Kara çatık kaşlı, kumral sakallı, gök gözlü, kızıl benizli, orta boylu	Rus	Tedbir	-	Rebiü'l-evvel, 1112

Varislerin itklarına mani oldukları kölelerden bir gün önce ya da bir iki sene önce azat olan olduğu gibi on sene, on beş sene önce azat olmuş olanlar da vardır. Bu kadar süre zarfında hür hayatı yaşayan bir kölenin eski efendisi ölünce, varislerin köleyi istihdam etmek istemesi üzerine köle efendisinin kendisini azat ettiğini söylese dahi mahkemede varislerin kölenin beyanatına itiraz etmeleri yeterli olmuştur. Anlaşıldığına göre kölenin hürriyetini ispat etmesi için şahitlerinin olmasından başka seçeneği yoktur. İtka mani olan bu kişilerin genellikle azatlığa itiraz etmek ve azatlıyı tekrar köle olarak kullanmak için kölenin eski sahibinin ölümünü bekledikleri görülmektedir.

Eski efendinin akrabaları azatlıyı ya kendileri kullanmak için ya da başkasına satmak için onun itkına mani olmaktadır. Bu tür kayıtların hemen hepsinde azatlı köle mahkemeye başvurup azatlığını ispatlamaya çalışmış ve genellikle de muvaffak olmuştur. Hürriyeti ispat kayıtlarında önce, davacının yani kölenin fiziksel özellikleri, milliyeti, ismi ve kimin kölesi olduğu yazılmaktadır. Daha sonra davalıların yani itka mani olan kişilerin isimleri, kölenin efendisinin kendisini ne zaman, hangi şartlar altında azat ettiği kaydedilmektedir. Davalılar kölenin beyanını kabul edip etmediklerini söylediklerinde kadı köleden iddiasını doğrulayacak şahitler istemektedir. Bu defa mahkeme varsa kölenin şahitlerini dinlemeye geçmektedir. Şahitler “şu isimli kişi, şu zaman, şu isimli abd-i memlukü bizim huzurumuzda malından ıtak eyledi” diyerek kölenin azatlığını ispatlardı. Şahitlerin şahitliği kabul edilmesi beyanlarının da kabul edilmesi anlamına geldiğinden sonuçta kadı kölenin itkına karar vererek davalıların köle üzerinde iddia ettikleri haktan men ederdi. Mesela Gurre-i Şaban 1063/ 27 Haziran 1653 tarihinde Cami-i Cedid Mahallesi sakinlerinden olup, vefat eden Fazlı Beşe b. Mehmet’in kölesi Şahin isimli genç köle mahkemeye başvurmuştu. Şahin, efendisi Fazlı Beşe’nin hayattayken kendisini azat ettiğini ama Fazlı Beşe’nin küçük oğlu Ali, küçük kızları Sabire ve Asiye’nin vasisi Mehmet b. Ahmet’in artık köle olmayıp hür olduğunu kabul etmediklerini beyan etti. Mahkeme öncelikle Şahin’den iddiasını onaylayacak şahitler istedi. Şahin mahkemeye iddiasını ispatlayacak iki şahit getirmişti. Şahitler Şahin’in iddiasını ispatlayacak şekilde ifade verdikleri için mahkeme Şahin’in hürriyetine karar verdi.³⁷² Bir başka olay ise Evail-i Cemaziyelevvel 1067/ 15-25 Şubat 1657 tarihinde meydana gelmiştir. Azatlı köle Ali, efendisi öldükten sonra mahkemeye gelip “bundan önce ağam Mehmet Çelebi, Karasu nam kasabada beni aldıktan sonra ben hasta olup yatarken, ağam müdebbirim olsun oğlum yoktur oğul yerine koydum deyip, efendim öldükten sonra ben azat olmuş iken veresesinden küçük oğlu Mustafa’nın vasisi beni kulluk üzere istihdam etmek, satıp ve borç yerine vermek isterler” diyerek Mustafa’nın vasisini dava etmiştir. Ali de Şahin gibi şahitlerle iddiasını ispat edince azatlığı onaylanmıştır.³⁷³ Bir efendi birden fazla kölesini azat edip öldükten sonra efendinin varisleri bu kölelerin hepsinin itkına mani olduğu olmuş ve hepsi ayrı kayıtlarla deftere işlenmiştir. Evahir-i Ramazan 1067/ 23 Haziran-2 Temmuz 1675 tarihli iki kayıta, Tekfur Çayırı Mahallesinden, vefat eden İbrahim Beşe’nin oğlu Halil’in vasisi Kurt Beşe, İbrahim Beşe’nin azat ettiği köleleri Rus

³⁷² TŞS, Defter no., 1833, 43/8.

³⁷³ TŞS, Defter no., 1843, 45/7.

asıllı Şahin'in ve Kenan'ın azatlığına mani olmuşlardır. Şahin de, Kenan da şahitlerle hürriyetlerini ispatlamışlardır.³⁷⁴ 14 Receb 1069/ 7 Nisan 1659 tarihli ardarda kaydedilen beş kayıta, Trabzon Beylerbeyi Hasan Paşa öldükten sonra varisleri, Gürcü asıllı Zülfikar'ın, Rus asıllı Hüsrev'in, Gürcü asıllı Ahmet'in, Gürcü asıllı Osman'ın, Gürcü asıllı Şahin'in, Rus asıllı Yusuf'un itklarına mani olmuşlardır. Adı geçen kölelerin hepsi ayrı kayıtlarda olmak üzere şahitlerle azatlıklarını ispat etmişlerdir. Zülfikar, Hüsrev ve Osman'ın şahitleri aynı kişiler olup iki kişi iken, Ahmet'in şahitleri 4 kişi ve Yusuf'un şahitleri ise 3 kişidir.³⁷⁵

Evahir-i Cemaziyelahir 1061/ 11-19 Haziran 1651 tarihli kayıta, İmaret-i Hatuniye Mahallesinden, vefat eden Abdurrahman Çelebi'nin kölesi uzun boylu, hilal kaşlı, Gürcü asıllı Yusuf azat olmuşken hala köle zannedilerek yeniçeri zabiti Ebubekir Çavuş'a 90 kuruşa, Abdurrahman Çavuş'un küçük oğlunun vasisi Miri Çelebi tarafından satılmıştır. Yusuf mahkemeye gelip "ben hür asıl zümresine ilhak olup, üzerimde seyyidim müteveffa-yı mezburun hakk-ı velâdan gayrı hakkı yoktur" diyerek Ebubekir Çavuş'un kendisi üzerindeki hakkının hükümsüz sayılmasını ve iptal olmasını istemiştir. Şahitlerle birlikte azat olduğunu ispat edince, mahkeme satış işlemini iptal edip Yusuf'un hürriyetine karar vermiştir.³⁷⁶ Itka mani olma kayıtlarında zimmî efendilerin varislerinin de azatlı kölelerin hürriyetlerini engelledikleri görülmektedir.³⁷⁷ 10 Rebiülahir 1091/ 10 Mayıs 1680 tarihinde Aslan isimli zimmî azatlı köle, mahkemeye 20 sene önce sahibesi Zesbeni isimli zimmîyenin kendisini azat ettiğini ve itkname hüccetini eline verdiğini ve şahitlerinin olduğunu bildirmiştir. Fakat kayıta herhangi birinin azatlığına mani olduğu veya köle diye el koyduyuyla ilgili bir bilgi yoktur. Sadece mahkeme huzurunda azatlığını şahitlerle ispat etmiş, mahkeme de Aslan'ın hür olduğuna dair hüküm vermiştir.³⁷⁸

Hürriyeti ispat kayıtlarında sadece varislerin değil, devlet görevlileri tarafından da azatlığı tanınmayan köleler bulunmaktadır. Gurre-i Ramazan 1089/ 17 Ekim 1678 tarihinde, Rize'de eşkıyalık yapan Ali'nin ve oğullarının mallarına devlet tarafından el konulması için görevliler tayin edilmiştir.³⁷⁹ Bu malların içinde Ahmet isimli bir köle de bulunmaktadır. Ahmet mahkemeye gelip "mevlam beni tarih-i kitaptan 8 ay önce azat edip elime itk tezkeresi vermişti. Zülfikar Ağa azatlığımı tanımayıp devlete aittir diye bana el koymuştur" demiştir. Rize'de sakin olan beş kişi mahkemeye gelip Ahmet için şahitlik ettiğinde "Ahmet'i, mevlası Mehmet bizim huzurumuzda

³⁷⁴ TŞS, Defter no., 1836, 24/13, 24/14.

³⁷⁵ TŞS, Defter no., 1837, 53/1, 53/2, 53/3, 53/4, 53/5.

³⁷⁶ TŞS, Defter no., 1832, 26/2. Buna benzer bir başka kayıt; 1059 senesinde, orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü ve Gürcü asıllı Kahraman isimli cariye, efendisi Havva hanımın kendisini ölmeden önce azat ettiğini ancak Havva Hanım'ın kardeşi Mehmet Bey'in kendisini El-Hac Osman'a satması ve köle olarak kullanmak istemesiyle mahkemeye başvurmuştur. Kahraman'ın şahitleri azat işlemine şahit olduklarını söyleyince mahkeme Kahraman'ın hürriyetine hükmetmiştir. TŞS, Defter no., 1831-24/6.

³⁷⁷ Urgancı Mahallesinde sakin iken mürd olan Yani isimli zimmînin, azat ettiği İstefan v. Yor isimli genç kölesinin azatlığına Yani'nin zevcesi mani olmuştur. TŞS, Defter no. 1837-41/3; TŞS, Defter no., 1843-17/8; TŞS, Defter no., 1852-12/2.

³⁷⁸ TŞS, Defter no., 1852, 12/1.

³⁷⁹ Aynı yıllarda Trabzon'da eşkıyalık yaparken yakalanıp, içinde kölelerinde bulunduğu mallarına devlet tarafından el konulan kişiler II. Bölümde daha ayrıntılı incelenecektir.

azat etti” diyerek azatlığını ispat etmişlerdir. Bunun üzerine Ahmet’in itkına hüküm verilmiştir.³⁸⁰ Gurre-i Rebiülahir 1090/ 12 Mayıs 1679 tarihinde ise Trabzon’da eşkıyalık yapan Hasan isimli eşkıya, kölesi Şahin ve zevcesini 8 sene önce azat etmiştir. Hasan’ın mallarının hesaplanıp devlete aktarılması için tayin olunan mübaşir El-Hac Mehmet Bey, Ahmet ve zevcesi için “köle olmak üzere miriye aittir diye el koymuştur. Yine şahitler huzurunda Ahmet ve zevcesi azat olduklarını ispatlamış ve mahkeme de onların hür olduğu yönünde karar vermiştir.³⁸¹

Köle sahiplerinin de kölelerini azat ettikten sonra tekrar istihdam etmek istediklerine yönelik davalar yok değildir. Nitekim Selh-i Cemaziyelahir 1059/ 10 Temmuz 1649 tarihinde, Kahraman bt. Abdullah isimli cariye efendisi Ayşe Hatundan bu nedenle davacı olmuştur. Kahraman’ın iddiasına göre Ayşe Hatunun kendisini azatlısı Yusuf isimli köleyle evlendirmiş ve azat etmiştir. Daha sonra Ayşe Hatun Kahraman’ın azatlığına mani olmuştur. Cariye azat olduğunu şahitler ile ispatlamıştır.³⁸² Bunun dışında 16 Rebiülevvel 1092/ 5 Nisan 1681 tarihinde, efendi Hasan Beşe iki sene önce azat ettiği kölesi Yusuf’u tekrar köle olarak kullanmak istemiştir. Şahitler de Yusuf’un azat edildiğini doğrulamıştır ama yine de mahkeme şahitlere yemin ettirmiştir. Bunun üzerine Yusuf’un azatlığına hüküm verilmiştir.³⁸³

Yukarıda verilen örneklerde kölelerin azat olduktan sonra eski efendilerin varisleri tarafından hala köle olarak kullanılmak istenmesinin belli bir süreç içerisinde değil bunun farklı zamanlarda yani azat işleminin üzerinden yıllar geçse de yapıldığından bahsedilmişti. Azatlılar hür olarak yaşarken eski efendilerinin varisleri veya onların vekilleri ya da vasileri azatlıları tekrar köleleştirmek istemişlerdi. 14 Zilkade 1091/ 6 Aralık 1680 tarihli kayıttta, eskiden köle olan ve daha sonra hür olarak yaşayan Dilaver ve eşi Rabia da bu şekilde yeniden köleleştirilmek istenen azatlılar arasındaydı. Efendileri Kadri Beşe hayattayken ikisini de azat etmiş ve kaydedilen tarihten 15 sene önce vefat etmiştir. Aşağı yukarı 15 senedir hür olan Dilaver ve Rabia’yı Kadri Beşe’nin karısı Saliha ve kızı Emine köle olarak kullanmak istemiştir. Saliha ve Emine vekilleri Mehmet Çelebi’ye aracılığı ile mahkemede geçen süreye rağmen Dilaver ve Rabia’nın köle olduklarını iddia etmişlerdir. Vekil Mehmet Çelebi, Dilaver ve Rabia’nın azatlı olduğunu kati bir şekilde inkâr etmiştir. Mahkeme azatlılardan, efendilerinin kendilerini azat ettiğini kanıtlayacak şahit istediğinde Es-Seyid Mehmet Ağa ve Yunus Beşe Dilaver’in azat olduğuna; Mustafa Ağa, Fatma Hatun ve Havva Hatun da Rabia’nın azat olduğuna dair şahitlik etmişlerdir.³⁸⁴

³⁸⁰ TŞS, Defter no., 1851, 39/5.

³⁸¹ TŞS, Defter no., 1851, 64/9.

³⁸² TŞS, Defter no., 1846, 5/6.

³⁸³ TŞS, defter no., 1852, 62/6. Gurre-i Cemaziyelahir 1092/ 18 Haziran 1681 tarihinde Hasan b. Abdullah efendisi Mehmet Beşe’nin kendisini azat ettiğini, itkname hüccetini vermediğini ve kendisini köle olarak tutmak istediğini belirterek mahkemeye başvurmuştur. Azat olduğunu şahitlerle ispat edince azatlığına karar verilmiştir. TŞS, Defter no., 1852, 69/3.

³⁸⁴ TŞS, Defter no., 1852, 42/2.

Bir başka kayıttta birden fazla kölenin hürriyetlerini ispat ettiği görülmektedir. 13 Rebiülahir 1111/ 8 Ekim 1699 tarihinde merhum Abdülbaki Paşa'nın hazinedarı Mustafa Ağa, Abdülbaki Paşa'nın kölesi Osman'ın azatlığını tanınamaması üzerine şahitler, Abdülbaki Paşa'nın imamı Ahmet Efendi, Paşa'nın eski divan efendisi olan Ali Efendi, kapı kethüdası El-Hac Hasan Ağa, eski Karahisar-ı Şarki mütesellimi olan Ebubekir Ağa, merhum Hüseyin Paşa'nın eski divan efendisi olan Ahmet Efendi Osman'ın azat edildiğini ispatlamışlardır. Kaydın hemen devamında, yine aynı şahitler ile Abdülbaki Paşa'nın 17 kölesinin de fiziksel özellikleri, milliyetleri ve isimleri ayrı ayrı verilerek azat oldukları onaylanmış ve mahkeme Hazinedar Mustafa Ağa'yı bu köleler üzerindeki mülkiyet iddiasından men etmiştir.³⁸⁵

Trabzon mahkemesine yansıyan hürriyeti ispat davalarında, mahkemeye başvuran azatlıların iddialarını onaylayacak şahitleri oldukları sürece, mahkeme kararı lehlerine olmuştur. Fakat az da olsa tersi durumla da karşılaşmıştır. Hürriyetini ispat edemeyip mahkemenin köleliğinin devamı yönünde karar verdiği iki dava bulunmaktadır. Bu davalardan birisi 15 Şaban 1106/ 31 Mart 1695 tarihlidir. Erzurum Beylerbeyliğine bağlı Kelkit Kazası sakinlerinden Trabzon'da misafir olan Çalık Ali Bey'in oğlu İbrahim Çelebi mahkemeye gelerek açık kumral kaşlı, kumral sakallı, orta boylu, Gürcü asıllı Hasan'dan davacı olmuştur. İbrahim Çelebi'nin iddiasına göre, Hasan babası Çalık Ali Bey'in kölesiyken babası ölünce köle Hasan kendisi ve diğer iki erkek kardeşine miras kalmıştır. Hasan üç buçuk sene kendilerine hizmet ettikten sonra kaçmış ve Trabzon'da Mahmut Ağa'nın yanında bulunmuştur. Hasan'a sorulduğunda, daha önce başka bir Ali Ağanın kölesi olduğunu, Ali vefat ettiğinde oğullarına intikal edince oğullarının, kendisini azat ettiğini ve azat olduktan sonra İbrahim Çelebi'nin babası Çalık Ali Bey'in yanında hizmetkâr olarak çalıştığını, dolayısı ile köle olmadığı için kaçmadığını beyan etmiştir. Hasan'dan iddiasını doğrulayacak şahitler istendiğinde, şahitlerinin olmadığı anlaşılmıştır. Aynı şekilde İbrahim Çelebi'den de şahitler istenmiştir. Erzurum'da yaşayıp misafir olarak Trabzon'da kalan İbrahim Çelebi'nin şahitleri ise Trabzon'da yaşayan kişilerden oluşmaktadır. Nitekim El-Hac Kasım Mahallesiinde yaşayan Es-Seyid Ömer Çelebi ve Tekfurçayırı Mahallesiinde yaşayan Es-Seyid Rıdvan Çelebi, İbrahim Çelebi'ye şahitlik etmişlerdir. Şahitlerin beyanına göre İbrahim Çelebi mahkemede söylediklerinin aynısını kendilerine de söylediğini belirtmişlerdir. Yani şahitler Hasan'ın, Çalık Ali Beyin kölesi iken babaları ölünce kendisi ve kardeşlerine intikal ettiğini Hasan'ın İbrahim Çelebi ve kardeşlerinin abd-i abığı (kaçak kölesi) olduğunu mahkeme huzurunda belirtmişlerdir. Mahkeme şahitlerin şahitliklerini kabul etmiş ancak yine de İbrahim Çelebi'den iddiasının doğru olduğuna dair yemin etmesi istenmiştir. İbrahim Çelebi yemin edince Hasan kendisine teslim edilmiştir.³⁸⁶ Aynı şekilde Evahir-i Safer 1075/ 13-23 Eylül 1665 tarihinde kaydedilen bir davada, El-Hac Mehmet'in Rus asıllı kölesi, efendisinin annesi Şerife Hatundan davacı olmuştur. Şerife Hatunun kendisini oğlunun mirasına katmak istediğini ama efendisi El-Hac Mehmet'in hayattayken kendisini azat ettiğini iddia etmiştir. Siyavuş'tan iddiasını onaylayacak şahitler istendiğinde, bu

³⁸⁵ TŞS, Defter no., 1864, 30/3, 31/1.

³⁸⁶ TŞS, Defter no., 1861, 47/3.

durumu şahitlerle ispatlayamamıştır. Bunun üzerine Siyavuş, El-Hac Mehmet'in annesi Şerife Hatuna köle olarak hizmet etmek üzere teslim edilmiştir.³⁸⁷ Örnekleri verilen kayıtlarda görüldüğü üzere hürriyeti ispat davalarında şahitler çok önemlidir. Azatlıların azat olduklarını beyan edecek şahitleri olduğu sürece tekrar köleleştirilmesinin imkânsız olduğu görülmektedir. Yukarıda kölelere verilen azatlık belgesi olan ıtknameden bahsederken verilen bilgilerde de görüldüğü gibi kölenin ıtknamesi olsa dahi azat olduğunu ispat etmesi için yeterli olmamış, bu davalarda şahitler en büyük rolü oynamışlardır.

2.3.2.2. Aslen Hür Olduğu Halde Köleleştirilenlerin Hürlüğü İspatı

Hür olan birisinin köleleştirilmesi durumu İslam hukukunun belirlediği köle elde etme yollarına aykırı bir durum olarak görülmektedir. Nitekim hür olarak yaşamını sürdüren bir insan, kaçırılarak veya köle zannedilerek el koyma yoluyla yasadışı köleleştirilmişlerdir. Hür doğan bir Müslüman veya zimmî statüsünde bulunan Osmanlı vatandaşı bir gayrimüslimin kaçırılıp köleleştirilmesi durumu sicillerden tespit edilebilmektedir. XVII. yüzyıl Trabzon Şer'iyeye Sicillerinde 3'ü Müslüman 3'ü zimmî olmak üzere 6 adet kayıta hür asıllı olanlar hürüklerini ispat etmeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'nde doğuştan Müslüman veya Müslüman bir devletin vatandaşı olan birinin köleleştirilmesine izin verilmemektedir.³⁸⁸ Ancak Trabzon mahkeme kayıtlarında görüldüğü üzere iki Müslüman mahkeme huzurunda hür asıllı olduğunu ispatlamak zorunda kalmıştır. Ahmet b. Ali Efendi bu kişilerden birisidir. Nitekim 10 Cemaziyelahir 1069/ 5 Mart 1659 tarihli kayıta, Afyonkarahisar'da yaşayan Mustafa Ağa b. Ahmet isimli kişinin vekili mahkemede Kenan b. Abdullah isimli köleden davacı olmuştur. İddiasına göre Kenan, Mustafa Ağanın kölesidir ve dört sene önce efendisinin bir miktar parasını alarak firar edip Trabzon'a gelmiştir. Davacıdan şahit talep edildiğinde şahit gösterememiştir. Kenan'ın savunması ise şu şekilde olmuştur; Eskişehir'in bir köyünde sakin olduğunu kendisinin isminin Ahmet, babasının isminin Ali Efendi olduğunu ve buradaki mahalle ahalisiyle anlaşamayıp perişan olduğunu, bunun üzerine vatanını terk edip, sekiz senedir Trabzon'da yaşadığını ve burada evlendiğini söylemiştir. Kenan daha doğrusu Ahmet sekiz senedir Trabzon'da yaşadığına vakıf olan insanların kendisine şahitlik etmesiyle köle olmadığını, hür asıl olduğunu ispatlayabilmiştir.³⁸⁹ Ahmet gibi Fatma bt. Hüseyin de cariyeye olmadığını hür olduğunu mahkemede ispatlamaya çalışmıştır. 7 Şaban 1080/ 31 Aralık 1669 tarihli mahkeme kaydına göre Fatma, kocası İbrahim vefat edince İbrahim'in terkesinden mihrini talep etmiştir. Talebi İbrahim'in oğlu Mehmet Beşe tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Fatma mihrini alabilmek için mahkemeye başvurmuştur. Mehmet Beşe "babam

³⁸⁷ TŞS, Defter no., 1840, 14/2.

³⁸⁸ Osmanlı-İran çatışmasının en yoğun olduğu dönemde Şiiilerin Müslüman sayılamayacağı açıklanmış ve Şii İranlılar Osmanlı topraklarında köle olarak satılmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. 38, 39. XV. ve XVI. yüzyıllarda köleliğe yeni bir sebep olarak, dini düşmanlık belirli bir rol oynamaya başlamıştır. Osmanlıların Müslümanları köleleştirilmesini yasakladığı gibi, kilise de sadece Türklerin ve Arap asıllıların köleliğini kabul etmeye başlamıştır. Tahiroğlu, a.g.m., s. 663; Hristiyan dünyasındaki Müslüman köleler ile ilgili bkz. Salvatore Bono, **Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

³⁸⁹ TŞS, Defter no. 1837, 47/1.

Fatma'yı İstanbul'dan alıp bu şehre getirdi ve zevcesi gibi muamele etti ancak cariyesiydi. Hür asıllı olduğunu bilmiyorum" demiştir. Muhtemelen Mehmet Beşe Fatma'nın mihrini vermemek için kendince böyle bir çözüm yolu bulmuştu. Çünkü daha sonra Fatma şahitlerle hür asıl olduğunu ispat edince, Mehmet Fatma'nın hür olduğunu itiraf etmiştir. Bu defa da Mehmet Beşe mihrini inkâr etmiştir.³⁹⁰ Verilen bilgilere göre Ahmet ve Fatma hiç kölelik yapmamış özgür olan Osmanlı vatandaşları idi. Ahmet, Afyonkarahisar'da yaşayan bir kişinin kölesi ve isminin Kenan olması iddiasıyla, Fatma ise üvey oğlunun kendisine mihrini vermemesi üzerine mahkemeye gelmiş, mahkemede üvey oğlu tarafından cariye olduğu iddia edilmiştir.

15 Şevval 1101/ 21 Temmuz 1690 tarihinde, hür asıllı olduğunu ispatlamak için mahkemeye başvuran kıptiyan³⁹¹ taifesine mensup bir Müslüman cariye bulunmaktadır. Köle olarak kullandığı ismi Anbersima olan cariye kendisinin nereden geldiğini elden ele kimlere satıldığını mahkemede anlatmıştır. Eksotha Mahallesinde yaşayan, orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü Anbersima bt. Arslan isimli cariye köle olarak kendisini kullanmak isteyen Es-Seyid Hüseyin Çelebi'den davacı olmuştur. Anbersima "ben İstanbul yakınında, Karadeniz Boğazında, Kavak isimli kasabada yaşayan kıptiyan taifesinden Arslan b. Abdullah'ın kızıyım. İsmim Saime, validemin ismi Ayşe bt. Ali'dir ve hür asıllıyım. 5 sene önce Hamza isimli biri beni tutup Tirebolu Kazası'na getirdi ve Abdulbani Çelebiye sattı. O da beni Trabzon'da Tekfurçayı Mahallesi'nden Ayşe'ye sattı, Ayşe vefat edince oğlu Mehmet Efendi beni Es-Seyid Hüseyin Çelebi'ye otuz iki esedi guruşa sattı ve Hüseyin Çelebi beni köle olarak kullanmak istedi." demiştir. Hüseyin Çelebi Anbersima'nın hür olduğunu inkâr etmiştir. Anbersima'nın şahitleri de kendisini destekleyince hür asıl olduğu ispatlanmıştır. Mahkeme ise Anbersima'nın hür olduğuna dair Hüseyin Çelebi'yi uyarmıştır.³⁹² Anbersima'nın şahitleri kendisi gibi Eksotha Mahallesinde yaşayan Seydi b. Hasan, Fatma bt. Hasan ve Fatma bt. El-Hac Murat olmuştur. Anbersima hür olduğunu söylerken İstanbul yakınında, Kavak Kasabasında yaşadığını ve 5 sene önce cariye olarak Trabzon'a getirildiğinden bahsetmişti. Bu nedenle şahitlerinin, kendisinin köle olmadan önceki yaşamına şahit olmadıkları, sadece Anbersima'nın anlatımıyla mahkemede şahitlik yaptıkları düşünülmektedir. Diğer türlü şahitlerin, Anbersima'yı hür iken tanıdıkları, onunla aynı kasabada buldukları ve Trabzon'a göç edip yine Anbersima'nın da yaşadığı Eksotha Mahallesi'nde yaşamaları zor bir ihtimal olarak görülmektedir.

Mahkemeye gelip, hür asıllı olduğunu ispat eden zimmî 3 kişi bulunmaktadır. Zimmîler Osmanlı Devleti'nde cizye vergisi veren tebaayı oluşturmaktadır.³⁹³ Köleler cizyeden muaf olan

³⁹⁰ TSS, Defter no. 1846, 27/3.

³⁹¹ Osmanlı Devleti'nde Rumeli'de yaşayan çingenelere kıptiyan denmektedir. Çingenelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Altınöz, "Çingeneler", **TDV İslam Ansiklopedisi**, EK-1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 293-296. İ. Altınöz, **Osmanlı Toplumunda Çingeneler**, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 85.

³⁹² TSS, Defter no., 1857-46/2.

³⁹³ İslam hukukunda cizye, gayrimüslim tebaa ile yapılan zimmet antlaşması sonucunda alınır. Fethedilen topraklar bir Osmanlı eyaleti haline geldiğinde içinde bulunan gayrimüslim vatandaşlardan cizye vergisi alınmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz; Mehmet Erkal, "Cizye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 43/45; Halil İnalçık, "Osmanlılarda Cizye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 45-48.

topluluğu oluşturmakla birlikte azat edilip hür statüsü kazandıktan sonra cizye vergisine tabi tutulmaktadır. Yani cizye vergisi, bir zimmî için özgürlüğün simgesidir.³⁹⁴ Nitekim hür olduğunu ispat kayıtlarına konu olan bir zimmî cariyeye, aslında özgür olduğunu söylerken “cizye-güzâr reayasından” diyerek ailesinin cizye verdiği özellikle belirtmiştir. 5 Safer 1107/ 15 Eylül 1695 tarihinde kaydedilen bu davada Ortahisar, Amasya Mahallesinde yaşayan Ayşe bt. Mustafa zevcesi Ali Çelebi vekâletiyle, cariyesi olduğunu söylediği Havva’dan³⁹⁵ kaçtığını iddia ederek davacı olmuştur. Havva ise ben Rumeli eyaletinde cizye veren Marko isimli zimmî ve Mariye isimli zimmîyenin kızımı hür asılıyım” demiş ve yine Rumeli’de yaşayan ve Trabzon’da misafir olarak kalan Mehmet ve Ahmet isimli kişileri şahit göstererek hür olduğunu ispatlamıştır. Mahkeme Havva’nın hürriyetine, Ali Çelebi’nin ise davadan men edilmesine karar vermiştir.³⁹⁶ Hür asıllı olup da köleleştirilen zimmîler arasında 18 sene kölelik yaptıktan sonra hür asıllı olduğunu ispat etmek için mahkemeye başvuran Kenan da vardır. Kenan, efendisi Hasan Efendi b. El-Hac Abdurrahman’dan bu anlamda davacı olmuştur. 14 Muharrem 1086/ 10 Nisan 1675 tarihli kayda göre; on sekiz sene önce Kenan küçükken ordu mensubu olan Hasan Efendi kendisine köle diye el koymuş ve 18 sene boyunca köle olarak tasarruf etmiştir. Hasan Efendi Kenan’ı başkasına 70 kuruşa satmak istediğinde Kenan mahkemeye başvurmuş ve babasının Filibe şehrinde yaşayan bir zimmî olduğunu, aslında hür asıllı olduğunu, Müslüman şahitlerle ispatlamıştır.³⁹⁷ Diğer bir zimmî köle, hür olduğunu ispat etmek için, 12 Safer 1106/ 2 Ekim 1694 tarihinde, mahkemeye başvurmuş ve sahibinden davacı olmuştur. Buna göre, köle, Gürcistan’dan geldiğini annesinin, babasının ismini ve hür asıllı olduğunu, iki buçuk ay önce ismini bilmediği kişiler tarafından kaçırıldığını ve efendisi İbrahim Beşe’ye satıldığını iddia etmiş ancak iddiasını ispatlayacak şahitleri olmadığı için İbrahim Beşe üzerine olan davasından men edilmiştir.³⁹⁸ Zimmîler hür olduklarını ispat etmeye çalışırken genellikle nereden geldiklerini, baba ve annelerinin isimlerini söyledikten sonra, üzerimize “rıkkıyet tari³⁹⁹ olmamışken” diye özellikle belirtmişlerdir. Hür olup da köleleştirilen kişiler belli bir süre kölelik yaptıktan sonra aslında köle olmadıklarını ispatlamak için mahkemeye başvurmuşlardır. Şahidi olanlar amaçlarına ulaşabilirken şahidi olmayanlar kölelik yapmaya devam etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Aslı hür olan köleler, hür olduklarını ispat etmek için bu kadar süre bekleyip kölelik yapmak zorunda kalmalarının çeşitli nedenleri olabilir. Bu nedenlerin ne olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, belki de mahkemeye hür asıllı olduklarını kanıtlayabilecekleri şahitleri olmamasından veya mahkemeye başvurmaya fırsat bulamadıklarından kaynaklanmaktadır.

³⁹⁴ Erdem, a.g.e., s. 18-19.

³⁹⁵ Mahkeme kaydında gerçek isminin zimmî ismi olduğu (okunamamıştır) ama Havva ismi verildiği geçmektedir.

³⁹⁶ TŞS, Defter no., 1862, 6/1.

³⁹⁷ TŞS, Defter no., 1848, 18/2.

³⁹⁸ TŞS, Defter no., 1861, 30/5.

³⁹⁹ “Târi” kelimesi sözlükte başına gelmek, aniden olmak, sonradan ortaya çıkan kalıcı ve asli olmayan anlamlarında kullanılmaktadır. Bkz. Şemseddin Sami, a.g.e., s. 860; Erdoğan, a.g.e., s. 546; **Redhouse Sözlüğü, Türkçe/Osmanlıca-İngilizce**, s. 1097.

2.4. “Mülkünden İbak Eyledi”: Kaçak Köleler

Köleler ile efendileri arasında çıkan anlaşmazlıklar, efendinin kölesine kötü muamelede bulunması veya kölenin hür hayatı yaşamak istemesi ya da kölenin esir olarak alındığı memleketine ve ailesine geri dönmek istemesi gibi nedenlerle köleler, sahiplerinin elinden kaçma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Kaçıp istediği hayata kavuşan köleler belki de olmuştur. Ancak kaçsalar bile bir şekilde yakalanınca her devletin kendi kaçak kölesine uyguladığı ve kanun haline getirip, kanun kitaplarında yazdığı farklı uygulamaları vardı. Eski medeniyetlerde, Ortaçağ Avrupa’sında ve Eski Mezopotamya kanunlarında kölenin, efendisi için ekonomik bir işgücü olarak kabul görmesi nedeniyle efendinin zarar görmemesi ve kaçan köleye el konulmaması açısından kaçak kölelere nasıl bir muamele yapılması gerektiğinden ziyade onları bulanların nasıl hareket etmesi gerektiğiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Roma’da da aynı uygulamaya rastlanmakla birlikte, kaçak kölelere yakalandığında bir daha kaçmaması için ne gibi tedbirler alındığını da görmekteyiz. Bunlar; yakalanan kaçak kölenin alınca kaçak diye damga vurulması ya da kaçak kölenin boynuna sahibinin kim olduğunu yazan tasmalar takılması şeklindedir.⁴⁰⁰ 1685 yılında Fransa’da çıkarılan *Karalar Kanunu*’nda (*Le Code Noir*) kaçan zenci kölelere bulunduktan sonra, kulağını kesme, kızdırılmış demirle dağlama, mahmuzla dövme ve en sonda idam edilme gibi cezalar verilmesi öngörülmektedir.⁴⁰¹

Osmanlı öncesi dönemde ve Osmanlı Devleti’nde de köleler efendilerinden kaçmıştır. Fakat ne İslam hukukunda ne de Osmanlı hukukunda kaçak kölelere yakalandığında uygulanacak, yukarıda bahsi geçen cezalarla ilgili herhangi bir hüküm ve kanun yoktur. İslam fikhında ve Osmanlı kanunnamelerinde kaçak kölelere “âbık” denmektedir. Âbık kelimesi Arapça kaçmak anlamında kullanılan “ebk” kökünden türetilmiş olup kaçak köleler için “abd-i âbık”, cariyeler için ise “cariye-i âbık” veya “kenizek” kelimeleri kullanılmaktadır.⁴⁰² Osmanlı kanunnamelerinde efendilerinin evinden firar eden köleler ile ilgili maddelere bakıldığında genellikle kölelerin kaçtığı mesafeye göre kaçak köleleri yakalayanların alacağı muştuluk miktarı belirlenmekte olup, ayrıca kölelerin müddet-i örfiyesi ile ilgili maddeler bulunmaktadır. Kanunnamelerdeki kaçak kölelerle ilgili hükümler hemen hemen hiçbir değişikliğe uğramadan Fatih döneminden I. Ahmet dönemine kadar aynı şekilde devam etmiştir. Buna göre;

Abd-i abık tutulsa, yaveci olan abd-i abıkı tutup abığın mevlası gelicek bir günlük yoldan kaçmış ise 30 akçe, iki günlük yoldan kaçmış ise 60 akçe, üç günlükten dahi ziyadeden kaçmışsa 100 akçe muştuluk verir ve kulun kadı takdir eylediği nafakasını verir. Müddet-i örfiyye kul ve

⁴⁰⁰ M. Salih Erkek, “Eski Yakınoğu’dan Osmanlı’ya Kaçak Köleliğin Tarihyazımı ve Üsküdar’da Kaçak Köleler (1523-1529)”, *Turkish Studies*, (12/19), s. 64-72.

⁴⁰¹ Metin Ceylan, “Er-Rikku Fi’l-İslam Tercümesi” adlı Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, VI, (12), 2013, s. 454.

⁴⁰² Şener, a.g.m., s. 306.

cariyede tamam üç aydır. Tamam olıcak kadı ma'rifeti ile yâveciler tarafından bazara koyub mezâda satub akçesin hıfzedeler.⁴⁰³

Kaçak köleyi yakalayan kimse onu götürüp sahibine teslim etmekte, sahibinin gelip alması için yanında tutmakta veya kadıya teslim etmekte serbesttir. Kadı kendisine getirilen kaçağı şahitler olmadan kabul etmemektedir. Bir şahıs gelip kaçağın kendi kölesi olduğunu iddia ve şahitlerle ispat ederse köle sahibine teslim edilir. Kaçak köleyi yakalayan kimse onu sahibine vermek üzere alıkoyduğuna dair şahit göstererek bulunduğu belde kadısına götürüp tescil ettirdikten sonra onu kadı izniyle altı ay kadar yanında tutabilmekte, bu müddet içinde kölenin sahibi çıkmazsa yine kadı izniyle mezat usulü ile satabilmektedir. Sattıktan sonra kölenin sahibi ortaya çıkarsa kölenin parası sahibine verilir, ancak satış muamelesini feshedilememektedir.⁴⁰⁴ Fakat Ebussuud Efendi'nin fetvasına göre, kaçak olan köle satılsa dahi eski sahibi sipahi ise kölesini satılan kişinin elinden alabilmektedir.⁴⁰⁵ Osmanlı Devleti şeyhülislamlarının verdiği fetvalarda kaçak kölelere yakalandıktan sonra ne gibi bir muamelede bulunacağından ziyade onların satışı, müddet-i örfiyesi, gerçek sahiplerinin satılan kölelerini alabilecekleri durumlar gibi bilgiler yer almaktadır.⁴⁰⁶

Kaçak kölelerle ilgili bilgilere en fazla şer'iyeye sicillerinden ulaşabilmekteyiz. Şer'iyeye sicillerinde, kaçak kölelerin nereden kaçtığı, efendisinin kim olduğu, kim tarafından yakalandığı, kimin himayesinde olduğu, kaçak köleye verilen nafaka miktarı, kölenin kaçarken beraberinde getirdikleri (çeşitli eşyalar, para), sahibin kölesini bulması ve kölenin sahibine teslim edilmesi gibi birçok bilgiler tespit edilebilmektedir. Osmanlı Devleti'nde şer'iyeye sicillerinde kaçan köleler için "abd-i âbık", kaçmak fiili için ise "mülkünden ibâk eyledi" kelimesi geçmektedir. 1650-1700 yıllarını kapsayan ve Trabzon mahkemesine yansıyan 41 adet kaçak köle kaydı bulunmaktadır. Daha çok kaçakların sahiplerinin ortaya çıkıp kölelerin kendilerinin olduğunu ispat etmesi ile sonuçlanan bu davaların konuları farklılık göstermektedir. Bunlar; kaçak kölenin yakalanıp kadı huzuruna çıkarılıp kaçak olduğu anlaşılınca nafaka tahsis edilmesi ve devlet görevlilerine emanet verilmesi, kaçak kölenin eski ve yeni, iki sahibi arasında çıkan anlaşmazlıklar, hür asıllı birine kaçak köle denilmesi şeklinde çeşitlilik göstermektedir. Bir kaçak köle bulunduğu zaman bulan kişi, köleyi mahkemeye götürerek kadıya âbık olduğunu tescil ettirir, nereden kaçtığını, efendisinin kim olduğu ve kaçarken yanında ne getirdiği kaydedilirdi. Aşağıda böyle bir kaydın örneği verilmiştir:

Eyalet-i Trabzon'a vezaretle mutasarrıf olan saadetli ve devletli vezir-i ruşen İbrahim Paşa hazretlerinin mütesellimleri Hasan Ağa mahfil-i kazada mahmiye-i Trabzon'da bi'l-fiil kul çavuşu olan işbu hafizü'l-kitab Mustafa Çavuş muvâcehesinde takrîr-i kelâm idüb tarih-i

⁴⁰³ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 1. Kitap, Fey vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 183. Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, Kanuni Devri Kanunnameleri**, 7. Kitap, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994, s. 304.

⁴⁰⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuki İslamiyye ve Islahatı Fıkhiyye Kamusu**, IV, Bilmen Yayınevi İstanbul, 1969, s. 58

⁴⁰⁵ *Mes'ele*: Zeyd'in ibâk eden kulu Amr'ı, yâve zâbiti tutup, müddet-i 'urfiyesi tamam olduktan sonra Beş're bey' eylese, Zeyd-i mezbûr Beşr'in elinden almağa şer'an kadir olur mu? *Elcevap*: Sipahi ise olur. Düzdağ, a.g.e., s. 164.

⁴⁰⁶ Fetvalarda geçen kaçak köleler ile ilgili bilgiler için bkz. Düzdağ, a.g.e. I, s. 163-164; Demirtaş, a.g.e. I, s. 305-308; Feyzullah Efendi, a.g.e., s. 137, 138.

kitabdan yirmi gün mukaddem uzun boylu çatuk kaşlı sarışın Rus asıllı bir res' şabb-ı emred abd-i abık ahz itdiklerin paşa-yı mumaileyh istima' itmekle ahzu kabzın taleb iderin dedikde Çavuş-ı merkur ahz olunan abd-i abığı meclis-i şer'e götürüb mütesellim müşarünileyh Hasan Ağa'ya paşa için teslim eyedikde abd-i mezbure yine meclis-i şer'den ne diyardan ibak idüb ve ibakında ne nesne götürdün deyu suâl olundukda cevabında abd-i mezbur Diyarbakir'den Solak Mustafa Beşe nâm ricalün mülkünden ibak ittim ism-i mal ıtlak olunur nesnesin götürmedim ancak benim ikibin kadar akçem var idi. Anı yedüm ve içdim dedikden sonra teslim ve mütesellimi tarafından her biri ikrâr ve tasdik itmeğin ma-hüve'l-vâki bi't-taleb ketb olundu. Hurriren fi Evasıt-ı şehr-i Receb li-sene seb'a ve seb'in ve elf. (7-17 Ocak 1667)⁴⁰⁷

Kayda göre, Kul Çavuşu Mustafa Çavuş yirmi gün önce uzun boylu, çatık kaşlı, sarışın, Rus asıllı bir delikanlı köle bulmuş ve kaçak köleyi İbrahim Paşa adına mütesellim Hasan Ağa'ya teslim etmek için mahkemeye getirmiştir. Mahkemede köleye nereden kaçtığı ve yanında ne getirdiği sorulduğunda köle "Diyarbakır'da Solak Mustafa Beşe'nin mülkünden kaçtım, yanımda bir şey getirmedim, sadece benim iki bin akçem vardı, onu harcadım" şeklinde cevap vermiştir.

Şeri'yye sicillerinde tespit edilen kaçak köle davaları içerisinde biri dışında kölelerin neden kaçtığına dair hiçbir somut bilgi yoktur. Genelde bu davaların içerisinde neden kaçtığından ziyade nereden kaçtığı ve sahibinin kim olduğu yazılmaktadır. Ancak Evail-i Rebiülahir 1078/ 20-30 Eylül 1667 tarihli kayıta, cariye Şemsimah, sahibinin kendisine kötü muamelede bulunması sebebiyle kaçmış, Trabzon'da İbrahim Paşa'nın yanına sığınmış ve paşanın cariyeleri arasına katılmıştır. İbrahim Paşa ve cariye Şemsimah mahkemeye başvurarak Şemsimah'ın sahibesi Nasibe Hatun'u mahkemeye gelmesi için çağırılmışlardır. Buna göre; "Nasibe Hatun dava olundukda sahib-i devlet huzuruna varmağa hicab ider deyu eski hıdmetkârı olan Ayşe nam avratı irsal eyedikde mezbure Ayşe gelüb mersume Şemsimah cariye dahi ihzar olundukda gıbbe's-sual Şemsimah cevabında hatunumdan razı ve hoşnud değilim beni döğerler ve söğerler 22 senedir hizmet iderim asla merhamet itmezler yalnız başımda olan çeyizim ile kaçub sahib-i devlet hazretlerinin cariyeleri yanına geldim" diyerek sahibesinden davacı olmuştur. Vekil Ayşe'ye sorulduğunda ise "her ne söylerse iftiradır" şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine mahkeme cariye Şemsimah'ın Ayşe'ye teslim olunmasına karar vermiştir.⁴⁰⁸ Şemsimah, sahibesinin kendisine eziyet ettiğini kanıtlayamadığı için tekrar eski sahibesine verilmiş olması muhtemeldir. Ayşe ise aslında bir bakıma vekil olması dışında Nasibe Hatunun şahidi görevini de görmüştür. Kuran ve hadislerde kölelere kötü muamele yapılmaması, onlara merhamet ve şefkatle muamele edilmesine dair emirler vardır. Bir efendinin kölesine eziyet veyahut işkence etmesi durumunda kölesi ya şer'an azat olmakta ya da başka bir efendiye verilmesi gerekmekte idi.⁴⁰⁹

Kölelerin kaçarken ya cesaret edemediğinden ya da tek başına yakalanma riski kalabalığa göre daha fazla olduğundan toplu firar ettikleri de olmuştur. Bu âbıklar aynı efendiye hizmet eden

⁴⁰⁷ TŞS, Defter no., 1843, 56/5.

⁴⁰⁸ TŞS, Defter no., 1844, 53/1.

⁴⁰⁹ Akgündüz, **Kölelik-Cariyelik Müessesesi**, s. 149-153.

grup⁴¹⁰ ve farklı efendilere hizmet eden grup⁴¹¹ olarak ikiye ayrılmaktadırlar. Bir de biri tarafından ayartılıp kaçırılanlar/kaçanlar vardır. Evahir-i Safer 1076/ 2-10 Eylül 1665 tarihli kayıttta, Cariye Hatice, Yusuf b. Abdullah'ın kendisini ve efendisinden olma kızı Fatma'yı ayartıp kaçırdığını iddia etmiştir. Hatice "Bayburt Kasabasından El-Hac Mahmut'un cariyesi idim. El-Hac Mahmut'un benimle olan ilişkisinden Fatma olunca ümm-i veledi oldum. El-Hac Mahmut sekiz sene önce ticaret için aher diyara gitti. Yusuf beni ayartıp getirdi." şeklinde ifade vermiş, ancak bu durumu ispatlayamamıştır. Bu yüzden kadı, Hatice'nin efendisi hala hayatta olduğu için azat olmadığına (ümmü'l-veled olması hasebiyle) ve âbık olduğuna dair hüküm vermiş ve nafaka takdir etmiştir.⁴¹² Kaçak köle kayıtlarında verilen bilgileri daha iyi görebilmek adına, konunun devamı olarak "kaçan köleleri yakalayanlar, elinde emanet tutanlar ve nafaka miktarları" ve "kölelerin kaçtığı yerler ve efendilerin kaçakların kendi köleleri olduğunu ispat etmesi" şeklinde iki başlık altında aşağıda anlatılmıştır.

2.4.1. Kaçan Köleleri Yakalayanlar, Emanet Tutanlar ve Nafaka Miktarı

Osmanlı kanunnamelerinde de görüldüğü üzere kaçak köleleri veya kayıp eşyaları bulma işini "yâveci" adı verilen görevliler yapmaktadır. Ancak kaçak köleyi yakalama işini sadece yâveciler değil diğer devlet görevlileri veya halktan herhangi bir kimse de yapabiliirdi. Çünkü kaçak kölenin sahibi köleyi yakalayana "cu'l" adı verilen ödül vermekteydi. Burada sorulması gereken soru ise bir insanın köle olduğu daha da önemlisi kaçak köle olduğu nasıl anlaşılıyordu? Kölelerde köle olduğuna dair bir damga mı vardı? Yapılan araştırmalarda böyle bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde kölelere herhangi bir damgalama işlemi yapılmadığı düşünülmektedir. Osmanlı Devleti'nde köle olarak dört yılını geçiren Sanz, hatıralarında verdiği bilgilerde erkek kölelerin tanınabilmesi için sakal tıraşı olduklarını ve damgalama işleminin İslam dinine göre günah sayıldığını belirtmiştir. Soru-cevap şeklinde kaleme alınan eserde bu diyalog şu şekilde geçmektedir;

Mata: ...Esirler sakal bırakamazlar mı?

Pedro: Hayır bırakamazlar. Her şeyden önce temizlik için bu şarttır. On beş günde bir saçlarını ve sakallarını tıraş ettirirler. Ayrıca kaçabileceklerini düşünerek kolay tanınınsınlar diye de böyle yaparlar. Oralarda sakal bırakmak vekarı gösterir. Esirleri buna layık görmezler.

Juan: Bizdeki gibi kızgın demirle alınlarına damga vurmazlar mı?

Pedro: Bu onların dininde çok günahtır...⁴¹³

Mahkeme kayıtlarındaki kölelerin fiziksel özelliklerine bakıldığında herhangi bir damgadan bahsedilmemekle birlikte bazılarını tarif ederken vücudunun bir yerinde (kafasında, omzunda,

⁴¹⁰ Orta boylu, sarı bıyıklı, gök gözlü, Eflak asıllı Şahbaz, Talas oğlu Murteza'nın kölesi ve Leh asıllı Hasan, Kurt Çelebinin kölesi, birlikte kaçmışlardır. TŞS, Defter no., 1844, 69/3; Şahbaz (2), Şahin ve Dilaver, dört köle farklı efendilerin köleleri ve birlikte kaçmışlardır. TŞS, Defter no., 1852, 23/1.

⁴¹¹ Gürcü asıllı Şahin, Rus asıllı İstefan, Totor ve Martin, aynı efendinin köleleri birlikte firar etmişlerdir. TŞS, Defter no., 1852, 19/6; Dilaver ve Şahin, TŞS, Defter no., 1855, 45/3.

⁴¹² TŞS, Defter no., 1842, 57/1.

⁴¹³ Sanz, a.g.e., s. 26.

yüzünde gibi) “esir cerhi olan” şeklinde bilgilere yer verilmekte idi. Burada bahsi geçen esir cerhinin (yara, iz) köle olduğu belli olsun diye kasıtlı olarak yapılan bir iz değil, savaşta meydana gelen bir yaradan kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Kaçak köle avcıları için yol güzergâhlarını iyi bilmek de onlar için avantaj sağlayabilirdi. Yolculukların çok fazla bireysel olarak yapılmadığı bir dönemde, yalnız başına veya küçük gruplar halinde herkesten uzak yolculuk yapan ya da daha çok geceleri yol alan ve yerleşim yerlerinden uzak duran kişiler daha şüpheli görünebilirdi. Bunlar dışında dil bilmeyen veya düzgün konuşamayan, yorgun ve kirli insanları muhtemel kaçak köle olarak yakalayabilmeleri yüksek ihtimaldir.⁴¹⁴ Ayrıca bulunulan bölgede, mevcut insan nüfusunun sayısı, herkesin birbirini tanınmasına müsaade ettiği için o bölgeye giren yabancı biri hemen farkedilip nereden geldiği, kim olduğu sorgulanabilmektedir. Bu gibi nedenlerle yâvecilerin, köle olarak düşündükleri kişilere itknamesini sorup, itknamesini gösteremeyeni kaçak olarak yakalayabildikleri düşünülür.

Sicillerdeki abd-i âbık kayıtlarına bakıldığında kaçak köleleri yakalayan veya elinde tutan belli bir kişi yoktur. Kayıtların hepsinde farklı kişilerden bahsedilmektedir. Trabzon’da kaçak köleleri yakalayanların meslekleri odabaşı, kethüda, kul çavuşu, subaşı, iskele emini, beşlü ağası, mütesellim ve zabıt gibidir. Genellikle abd-i âbığı yakalayan ve emanet olarak verilen kişilerin isimleri kaydın içinde birlikte zikredilmektedir. Öncelikle köleyi yakalayıp mahkemeye getiren kişinin ismi verildikten sonra kölenin bilgileri verilmektedir. Kölenin fiziksel özelliklerinin, milliyetinin ve isminin yazılmasının akabinde köle kendisinin kimin kölesi olduğunu ve kaçak köle olduğunu itiraf etmektedir. Daha sonra kölenin kime emanet edileceği ve nafaka miktarı kayda geçirilmektedir. Mahkemeye yansıyan sadece bir kayıta mesleği yazılmamış kaçak köle yakalayan kişiler vardır. Buna göre, 18 Rebiülevvel 1075/ 9 Ekim 1664 tarihli kayıta, Ömer Beşe ve Osman Beşe, orta boylu, ela gözlü, Gürcü asıllı Yusuf isimli bir köleyi iki gün önce Keşap’ın bir köyünde yakalayıp mahkemeye getirmişlerdir. Yusuf, Mehmet Çelebi isimli birinin kölesi olduğunu ve elinden kaçtığını itiraf etmesi üzerine Trabzon Kalesi Beşlüyan Ağası Mustafa Ağa’ya günlük on akçe nafakayla sahibi ortaya çıkana kadar emanet verilmiştir.⁴¹⁵ Evahir-i Zilhicce 1075/ 5-13 Temmuz 1665 tarihli kayda göre Trabzon’da Odabaşı Mustafa Bey, Dilaver isimli bir köle yakalamış ve kayıt altına aldırarak için mahkemeye getirmiştir. Kölenin kimden ve nereden kaçtığı öğrenildikten sonra Kethüda Abdülkerim Ağa’ya günlük on akçe nafaka ile emaneten verilmiştir.⁴¹⁶

Kaçak köleleri elinde tutan kişiler arasında en fazla Trabzon’da vezirlik makamında olan İbrahim Paşa’nın ismi zikredilmektedir. İbrahim Paşa kaçak köleyi ya kendisi elinde tutmuş ya da mahiyetinde olan diğer devlet görevlilerine paşa adına emanet verilmiştir. Nitekim Evasıt-ı Recep

⁴¹⁴ Erkek, a.g.m., s. 81.

⁴¹⁵ TŞS, Defter no., 1842, 5/6.

⁴¹⁶ TŞS, Defter no., 1842, 48/6.

1077/ 7-16 Ocak 1667 tarihli kayıтта kul çavuşu⁴¹⁷ olan Mustafa Çavuş 20 gün önce uzun boylu, çatık kaşlı, sarışın, Rus asıllı bir köle yakalamış ve köle Trabzon veziri İbrahim Paşanın mütesellimi Hasan Ağa'ya Paşa adına teslim edilmiştir.⁴¹⁸ 5 Rebiülevvel 1078/ 25 Ağustos 1667 tarihli kayıтта, Trabzon'da subaşı olan Mataracı Mehmet Beşe Trabzon yalısında orta boylu, küçük gözlü, sarışın, bıyıkları çıkmış bir köle yakalamış ve İbrahim Paşadan izin alarak köleyi yanında tutmuştur. Köle için nafaka verilmesi talebiyle mahkemeye başvurmuş ve köle için günlük yirmişer akçe nafaka takdir olunmuştur.⁴¹⁹ Bunlar dışında bir de yukarıda bahsi geçen cariyeye Şemsimah, sahibesinin kendisine eziyet ettiğini iddia ederek İbrahim Paşanın yanına sığınmıştır.

Kayıtlarda kaçak köleleri yakalayan kişilerin meslekleri hakkında yukarıda bilgi verilmiştir. Bu kişiler kaçak köleleri kendileri mi, yoksa adamları mı yakalıyorlar? Kendileri sadece köleyi mahkemeye getirip tescil mi ettiriyorlardı? Bir davayla ilgili tutulan dört kayıttan ilk ikisinde verilen bilgiler ile bu soruya bir nebze olsa cevap bulunabilmektedir. Nitekim Selh-i Rebiülahir 1091/ 29 Mayıs 1680 tarihli birinci kayıтта, Mütesellim Mahmut Ağanın vekili Ahmet Ağa mahkemeye başvurarak Mahmut Ağanın elinde olan köleler hakkında bilgi vererek köleler için hem nafaka hem de elinde tutmak için izin istemiştir. Buna göre, Trabzon emini ve beşlü ağası olan Bünyad Ağa yakaladığı kaçak kölelerden Gürcü asıllı Şahin, Rus asıllı İstefan, Totor ve Martin isimli dört köleyi Mahmut Ağaya teslim etmiş ve kölelere karşılık 40 esedi kuruş müjdegane almıştır. Mahkeme kölelerin her biri için 13 akçe nafaka belirlemiş ve mütesellim Mahmut Ağanın elinde kalması için izin vermiştir.⁴²⁰ Bu kayıтта köleleri yakalayan kişinin Bünyad Ağa olduğu anlaşılrsa da aynı tarihli ikinci kayıтта kaçakları yakalayan kişilerin Bünyad Ağanın adamları olduğu bilgisi verilmektedir. Ayrıca genel olarak kaçak kölelerin nerelerde yakalandığı veya hangi güzergâh üzerinde bulunduğu bilgisi pek verilmese de bu kayıтта 4 kaçağın “Sürmene tarafından deryadan firar eden” şeklinde hangi güzergâhta yakalandıkları bilgisi görülmektedir. Kayıтта bundan başka kaçakların yanlarında ne gibi eşyalar ve kaç para getirdikleri soruşturulmuştur.⁴²¹ 11 Cemaziyelevvel 1091/ 9 Haziran 1680 tarihli üçüncü kayıтта kölelerin sahibi İstanbul'da Haydarpaşa Mahallesiinde yaşayan Hacı Mustafa b. Abdullah ortaya çıkmış ve kölelerini geri istemiştir. Bu kayıтта Hacı Mustafa vekil aracılığıyla kölelerin kendisinin olduğunu ve nereden kaçtığını ispat etmiştir.⁴²² Yedi gün sonra kaydedilen dördüncü kayıтта dört kaçak kölenin Hacı Mustafa'nın vekili Yusuf'a teslim edildiği, duruma şahit olanlar ile birlikte kaydedilmiştir.⁴²³

Kölelerin hangi mevkilerde yakalandığı hususunda pek az bilgi bulunmaktadır. Kaçak köle kayıtlarının içerisinde sadece dört kayıтта bu bilgilere rastlanmaktadır. Bunlardan biri, bir üst

⁴¹⁷ Yeniçeriler arasında baş çavuşun mahiyeti olarak en kıdemli yeniçeriler arasından seçilmiş olan emir zabıtlarına kul çavuşu denirdi. Ümit Koç, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çavuşluk Teşkilatı”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XII, (2), s. 410. 395-420

⁴¹⁸ TŞS, Defter no., 1843, 56/5.

⁴¹⁹ TŞS, Defter no., 1844, 50/6.

⁴²⁰ TŞS, Defter no., 1852, 19/6.

⁴²¹ TŞS, Defter no., 1852, 20/1.

⁴²² TŞS, Defter no., 1852, 27/1.

⁴²³ TŞS, Defter no., 1852, 27/2.

paragrafta bahsedilen dört kaçak kölenin Bünyad Ağanın adamları tarafından Sürmene tarafından deryada firar ederken yakalanmasıdır. Diğeri, 18 Ramazan 1103/ 3 Haziran 1692 tarihinde, Gürcü asıllı Yusuf Sürmene kazasında bir kahvehanede âbık olarak bulunmuş ve mütesellim ve zabıt olan El-Hac Mustafa Ağa'ya yevmi 10 akçe ile teslim edilmiştir.⁴²⁴ Bir diğeri 13 Muharrem 1109/ 1 Ağustos 1697 tarihinde orta boylu, kır sakallı, Gürcü asıllı köle Of kazasında kaçak olarak yakalanmış ve mütesellim Yusuf Ağa'ya yevmi ikişer semen ile teslim edilmiştir.⁴²⁵ 5 Şevval 1098/ 14 Ağustos 1687 tarihli kayıta, Dilaver ve Şahin isimli abd-i âbıklar ise Akçaabat nahiyesinde evkaf-ı hatuniyede kaçak olarak yakalanmış ve efendileri zuhur edinceye değin evkaf-ı hatuniye mütesellimi ve zabiti El-Hac Abdullah Ağa'ya her biri için yevmi onar akçe ile teslim edilmiştir.⁴²⁶

Kaçak kölelerin harç ve masrafları için kullanılan nafaka miktarları kadı tarafından belirlenip köleyi emanet olarak alan kişilere verilir. Kölelere tahsis edilen nafaka miktarları değişiklik göstermektedir. Nafaka meblağlarının neye göre değiştiği düşünüldüğünde net bir cevap verilememektedir. Çünkü yıl bazında bakıldığında 1075-1076/ 1664-1665'te nafaka miktarı köleye göre değişmeksizin 10 akçedir. 1077-1079/ 1666-1668'de nafaka miktarları 20-25 akçe arasında değişmektedir. 1091/ 1680 yılında bir köleye 13 akçe nafaka verilmiş, 1098/ 1687 yılında bir köleye 12, birlikte kaçan iki kölenin her birine 15'er akçe, 1099-1103/ 1688-1692 yılları arasında olan 3 kaçak köle kaydında da kölelere 10'ar akçe nafaka miktarı belirlenmiştir. Nafaka verilen kölelerin çoğunun cinsiyeti erkektir. Emanetçilere bakıldığında ise kölelerin verildiği kişilerin elindeki köleye 10 akçe nafaka verilenler de 25 akçe nafaka verilenler de hepsi subaşı, mütesellim, kethüda, zabıt vs. gibi önemli şahıslardır. Kaçak kölelerin gerçek sahipleri ortaya çıktığında köleleri için verilen nafakaları ödemekle sorumlu oldukları daha önce belirtilmişti. 3 Şevval 1098/ 12 Ağustos 1687 tarihli kayıta, Trabzon'da sakin Hacı İslam b. Fazlı, Rus asıllı Şahin isimli kaçak kölenin kendisinin olduğunu ispat ve azat etmediğine dair yemin etmiştir. Hacı İsmail'in köle için ödenen nafakayı köleyi elinde tutan El-Hac Abdullah'a ödedikten sonra köleyi teslim alabileceği mahkeme tarafından belirtilmiştir.⁴²⁷ Burada akla gelen soru kölelere verilen nafaka miktarı kadı tarafından belirleniyordu ama bu parayı kim karşılıyordu? Molla Hüsrev'in Gurer ve Durer isimli eserinde abd-i âbık bölümünde belirttiğine göre, *kadı kaçak köleyi bir daha kaçmaması için ta'zir için habs eder. Kadı kaçak köle için beytü'l-malden nafaka tayin eder. O nafakayı sahibine borç sayar. Sahibi geldiği zaman ondan alır.*⁴²⁸ Buradan anlaşıldığında göre eğer köleyi kadı hapsederse kölenin nafakası beytülmalde verilmektedir. Kayıta Hacı İsmail'in nafaka bedelini emanetçi olan Hacı Abdullah'a ödemesinden anlaşıldığına göre ise kadı köleyi başkasına emanet verirse kölenin nafakası emanetçi tarafından ödenmektedir. Ancak sicillerdeki diğer kaçak kölelerin sahiplerinin ortaya çıktığı ve kölelerini geri aldıkları kayıtların hiçbirinde kölenin sahibine köle teslim edilirken nafaka bedelini ödemesi gerektiğine dair bir bilgi yazılmamıştır.

⁴²⁴ TŞS, Defter no., 1859, 55/2.

⁴²⁵ TŞS, Defter no., 1855, 114/3.

⁴²⁶ TŞS, Defter no., 1855, 45/5.

⁴²⁷ TŞS, Defter no., 1855, 45/3.

⁴²⁸ Molla Hüsrev, **Gurer ve Durer Tercümesi**, (Çev. Arif Erkan), III. İstanbul 1980, s. 160.

Sicillerdeki kayıtlarda görüldüğü üzere abd-i âbıklar fıkıh kitaplarında yazdığı gibi kadı tarafından hapsedilmemiş, sahibi gelinceye kadar yanında emanet olarak tutmak için kadıdan izin isteyen kişilere nafaka miktarı belirlenerek emanet olarak verilmiştir. Bu köleleri emanet olarak elinde tutan kişiler neden onları emanet almak için bu kadar istekliydi? Bu kölelerden herhangi bir gelir ya da fayda sağlayabiliyorlar mıydı? Kaçakları yedirip içirmek için kendi gelirlerinden herhangi bir harcama yapsalar bile bunu sahiplerinden talep edebiliyorlardı ve kaçakların sahipleri ortaya çıkınca kendilerine müjde parası veriyorlardı. Ödül parasının verilmesi gerektiğine dair fıkıh kitaplarında bilgi olsa da sicillerde sadece bir kayıtla bu durum ispat edilebilmektedir. Evahir-i Recep 1061/ 10-19 Temmuz 1651 tarihli kayıta orta boylu, sarışın, kumral saçlı, Gürcü asıllı Siyavuş Abdülbaki Paşa'nın yanında emanet olarak tutulurken sahibi zuhur etmişti. Sahibi Ahmet Beşe, kölesinin de itirafından sonra paşadan kölesini teslim almıştır.⁴²⁹ Anlaşıldığına göre Ahmet Beşe, paşaya kölesi için cu'l denen ödülü vermiştir. Çünkü kayıta *şer' ile lazım gelen müjdesin virüp* şeklinde bir ifade olup bu müjdenin meblağı kaydedilmemiştir. Bunun dışında emanetçiler köleleri hapsedemedikleri için kendi hizmetlerinde de kullanabilirler miydi? Emanetçilerin köleleri kendileri için tasarruf edip etmedikleri bilinmemektedir ancak köleyi kendi işlerinde kullananlar kölenin efendisi ortaya çıktığında köleyi kullanma bedelini sahibine ödemeleri gerekmektedir.⁴³⁰ Emanetçiler bu kölelerin kendi ellerinden de kaçmamasını nasıl sağlamaktaydı? Zira abd-i âbık emanetçinin elinden de kaçarsa emanetçi, kölenin bedelini sahibi ortaya çıkınca vermek zorundaydı. Sadece emanetçi bütün tedbirleri aldığı takdirde yine de köle kendi elinden de kaçarsa bu bedeli vermek zorunda olmazdı.

Mesele: Zeyd'in abd-i âbıkı Amr'ı âhar diyarda zâbit-i evâbık olan Bekir ahzidüb istihdam üzere iken Amr, Bekir yedinden ibak eylese Bekir'e zaman lâzım olur mu?

El-cevab: Olur.

Mesele: Zeyd'in abd-i âbıkı Amr'ı âhar diyarda zâbit-i evâbık olan Bekir ahzidüb hıfz üzere iken Amr, Bekir yedinden ibak eylese Bekir'e zaman lâzım olur mu?

El-cevab: Olmaz.⁴³¹

Fetvalardan da görüleceği üzere, bir kişinin kaçan kölesini yakalayan zabıt onu istihdam ederken köle onun elinden de kaçmış ise zabıt kölenin değerini sahibine ödemekle yükümlüdür. Eğer köleyi emanet alan kişinin köleyi muhafaza etmede bir kusuru yoksa kölenin onun elinden de kaçması halinde bir bedel ödemekle yükümlü olmaz. Nitekim 5 Rebiülevvel 1078/ 25 Ağustos 1667 tarihli kayıta Mataracı Mehmet, İbrahim Paşa izniyle emanet aldığı köleyi kaçma ihtimali olduğu için demirlemiştir. Mahkemeye “benim dahi yanımdan ibak itmek ihtimali olduğu ecilden abd-i mezburu demirledim” şeklinde ifade etmiştir.⁴³² Köleler emanetçilerin de elinden kaçarsa

⁴²⁹ TŞS, Defter no., 1832, 31/5.

⁴³⁰ Firari köleyi efendisine iade ile görevli olan biri onu kendi nefsi için kullandığı takdirde tazminle sorumludur. Yani sahibine çalıştırma bedelini ödemek zorundadır. Bkz, Demirtaş, a.g.e., s. 306.

⁴³¹ Demirtaş, a.g.e., s. 306.

⁴³² TŞS, Defter no., 1844, 50/6.

ellerine geçecek ödülünden olmaları dışında bir de kölenin bedelini öderlerse zarara uğrayacaklarından köleyi demirlemek de dâhil her türlü tedbiri (şiddet hariç) alabilmekteydi.⁴³³

Kaçak köleler yakalandıktan sonra mahkemeye çıkarıldığında kadı, kölelere yanlarında eşya veya para getirip getirmediğini, eğer getirdiyse bu eşya veya paradan kendilerini yakalayan kişilerin alıp almadığını sormaktadır. Çünkü efendisinin yanından kaçarken efendisinin eşyalarından bir şey almışsa efendisi geldiğinde bu eşyayı da ona vermek zorundadır. Bu yüzden kölelerin yanındaki eşyaların listesi de ayrı ayrı kaydedilmiştir. Örneğin, kaçak olarak yakalanan köleler, Şahin, İstefan, Totor ve Martin'e yanlarında bulunan eşyalar ve para sorulduğunda “elimizde 26 Esedi kuruş nakd olup altı aded esedi kuruşunu mahkeme harcına ihraç olunup geriye 20 kuruş ve eşyalarımız vardır bizi yakalayanlar eşyamızdan hiç bir şey almadılar” demişlerdir. Mahkeme bu eşyaları köleleri yakalayan Bünyad Ağa'dan alıp, kölelerin emanet verildiği Mütesellim Mahmut Ağa'nın vekili Ahmet Ağa'ya teslim etmiştir.⁴³⁴ Köleler bu tehlikeli yolculuğa çıkarken yanlarında para dışında korunma ve savunma amaçlı eşyalar da almakta idi. 15 Zilhicce 1091/ 6 Ocak 1681 tarihli kayıta, Gürcü asıllı Ali'nin kaçarken yanında getirdiği eşyaları şöyledir; on dört gurus, bir kara kılıç, bir kara hançer ve bir bıçak.⁴³⁵ Kaçak cariye Şemsimah'a “ıbakında ne nesne götürdün” diye sorulmuş cariye “ism-i mal itlak olunur nesnesin götürmedim” şeklinde cevap vermiştir.⁴³⁶ Kölelerin yanlarında sadece para getirdikleri de olmuştur. 7-17 Ocak 1667 tarihli kayıta Diyarbakır'dan kaçan genç bir Rus kölenin kaçarken yanında 2000 akçe getirdiği ve o parayı harcadığı bilgisi vardır.⁴³⁷

2.4.2. Kölelerin Kaçtığı Yerler ve Sahipliliğin İspatı

Trabzon şer'iyeye sicillerinde karşılaşılan kaçak köleler neden kaçıyorlardı? Neden Trabzon'da yakalanıyorlardı? Köle eğer Trabzon'dan kaçıyorlarsa neden fazla uzağa gidemiyordu? Soruların hepsine abd-i âbıkların milliyetlerine bakarak, kesin olmasa da, cevap bulunabilmektedir. Kaçak kölelerin milliyetleri, Eflak ve Leh asıllı iki köle dışında, Rus ve Gürcü'dür. Kölelerin kaçtığı bölgeler ve milliyetleri göz önüne alındığında Trabzon'da yakalanmalarının nedeni anlaşılmaktadır. Çünkü bu köleler kendi hür oldukları memleketlerine geri dönmek istiyorlardı. Daha önce de bahsedildiği gibi Gürcü asıllı Şahin, Rus asıllı İstefan, Totor ve Martin isimli kaçak köleler İstanbul'da Haydarpaşa Mahallesi'nde sakin Hacı Mustafa'nın köleleriydi. Hacı Mustafa adı geçen dört köleyi Sinopta kalyon hizmeti için göndermiş, köleler de bir fırsatını bulduklarında oradan kaçıp memleketlerine gidecekleri güzergâhta Trabzon'a kadar gelmişlerdir. Sürmene

⁴³³ Yağcı-Ataş, “Osmanlı Devleti'nde Kaçak Köleler: Abd-i Abık”, s. 308; Üsküdar'da kaçak kölelerin kaçmaması için alınan tedbirler için bkz., Yağcı, “Kölelerin Kaçmaya Çalıştıkları Mekan Üsküdar”, s. 272.

⁴³⁴ TŞS, Defter no., 1852, 20/1.

⁴³⁵ TŞS, Defter no., 1852, 49/5.

⁴³⁶ TŞS, Defter no., 1844, 53/1.

⁴³⁷ Kölenin yanında ne getirdiği sorgulandığında kölenin verdiği cevap şu şekildedir: “Diyarbakır'dan Solak Mustafa Beşe nâm racülün mülkünden ibak ittim ism-i mal itlak olunur nesnesin götürmedim ancak benim 2000 kadar akçem var idi. Anı yedüm ve içdim.” TŞS, Defter no., 1843, 56/5.

taraflarında deniz yoluyla memleketlerine gitmeyi düşünürlerken emin ve beşlü ağası olan Bünyad Ağanın adamlarına yakalanmışlardır. Bütün kaçak köle kayıtları içerisinde Trabzon'a mesafe olarak uzak olan ve kölelerin buraya kadar gelmeyi başarabildikleri görülen iki kayıt bulunmaktadır. Biri İstanbul'da kölelik yaparken Sinop'a gelmiş ve oradan firar etmiş olan bu dört köle, diğeri Diyarbakır'dan kaçan uzun boylu, çatık kaşlı, sarışın, Rus asıllı genç bir köledir.⁴³⁸ Sinop ve Diyarbakır dışında Trabzon'da yakalanan kaçak kölelerin çoğu Bayburt'tan olmak üzere Erzincan, Erzurum, Sivas, Rize ve Keşap'ta yaşayan efendilerinin elinden kaçmıştır.

Yukarıda kaçak kölelerin müddet-i örfiyesi tamamlandıktan sonra satıldığını ve satılan kölelerin sahipleri ortaya çıktığı durumda sahibine köle değil kölenin bedelinin verilmesi gerektiği ve bu konu hakkında verilen fetvalara göre ancak sahip sipahi olursa kölesini alabileceği belirtilmiştir. Ancak Trabzon mahkeme kayıtlarında görüldüğüne göre satılan kaçak kölenin üstünden kaç yıl geçtiği fark etmeksizin sahibi ortaya çıktığında ve satılan kişinin yanında kölesini bulduğunda onu geri isteyebiliyordu ve ayrıca şahitlerle kölenin kendisinin olduğunu ispat ederse köle eski efendisine geri veriliyordu. Evahir-i Ramazan 1061/ 7-16 Eylül 1651 tarihli kayıta, Tekfurçayırı Mahallesinde sakin Üstad Ali b. Mehmet, Tirebolu kasabası sakini Ramazan Beşe b. Ebubekir'den davacı olmuştur. Üstad Ali "kısa boylu, sarışın, Gürcü asıllı Yusuf b. Abdullah nam gulam benim abd-i memluküm olub tarih-i kitabdan 12 sene mukaddem mülkümden ibak eylemiş idi. Hala Ramazan Beşe yedinde buldum taleb iderim virmeğe teallül ider" demiştir. Ramazan Beşe'ye sorulduğunda "gulam-ı mezkûru tarih-i kitabdan bir sene mukaddem Arsin kazası sakinlerinden Yusuf Beşe nam kimesneden 60 kuruşa iştira eyledim" diye cevap vermiştir. Üstad Ali'den iddiasını ispat edecek şahitler istenmiş ve dört şahit ile kölenin kendisinin olduğunu doğrulamıştır. Ayrıca Üstad Ali'nin köleyi azat etmediğine dair yemin etmesi ile mahkeme tarafından kölenin Ali'ye verilmesine karar verilmiş ve Ramazan Beşe'nin köleyi kendisine satan kişiden parasını geri alması tembih edilmiştir.⁴³⁹ Bunun dışında 10 Rebiülevvel 1667/ 27 Aralık 1656 tarihli kayıta, Ortahisar sakinlerinden Hasan Ağa'nın sarışın, orta boylu, sağ ayağının başparmağı maktu Abaza asıllı kölesi iki sene önce kaçmış, sahibi Hasan Ağa bulmuş ve geri almıştır.⁴⁴⁰ 13 Rebiülahir 1078/ 2 Ekim 1667 tarihli kayıta, Rize sakinlerinden El-Hac Derviş isimli kişinin sekiz sene önce kölesi kaçmış ve iddiasına göre kölesini zimmî İpekçi Tütos'un elinde bulmuş ancak kölenin kendisine ait olduğunu ispat edememiştir. Trabzon'da olmadığı için

⁴³⁸ TŞS, Defter no., 1843, 56/5.

⁴³⁹ TŞS, Defter no., 1832, 35/2. Bu duruma benzer bir başka davada da Murteza Beşe b. El-Hac Derviş isimli şahsın, kara kaşlı, ela gözlü, orta boylu Gürcü asıllı Nazile isimli cariyesi 6 ay önce firar etmiştir. Murteza Beşe cariyesini Ali Ağanın elinde bulmuş, Ali Ağa'ya sorulduğunda "16 gün önce Rize'de Şahbaz Ağa'dan 90 kuruşa satın aldım, Murteza Beşenin cariyesi olduğundan ve firar ettiğinden haberim yoktur" şeklinde cevap vermiştir. Murteza Beşe şahitler ile cariyenin kendisine ait olduğunu ispat etmiş ve cariyeyi azat etmediğine dair yemin ettikten sonra cariyesi kendisine teslim edilmiştir. Bu durumda Ali Ağa da parasını almak için Şahbaz Ağayı bulmak zorunda kalmıştır. TŞS, Defter no., 1861, 9/5. Yine benzer bir kayıt TŞS, Defter no., 1859, 55/1.

⁴⁴⁰ TŞS, Defter no., 1837, 31/2.

Tütös'un ifadesi alınamamış ve kölenin kaçma ihtimali olduğundan Tütös gelene kadar köle Mehmet Ali Odabaşıya günlük 25 akçe nafaka ile emanet verilmiştir.⁴⁴¹

Kölelerini kaçtıktan çok uzun süre sonra bulup geri alan sahipler olduğu gibi kaçtıktan çok kısa bir süre sonra bulanlar da vardır. Örneğin, 17 Cemaziyelevvel 1091/ 15 Haziran 1680 tarihli kayıta, Akçaabat nahiyesinde sakin Mustafa Beşe b. Süleyman, Mehmet Beşe, diğer Mustafa Beşe b. Ömer ve Osman b. Ahmet isimli kişilerin her birinin köleleri Şahbaz, Şahin, diğer Şahbaz ve Dilaver 12 gün önce birlikte kaçmışlardır. Sahipler kölelerin kendilerine ait olduğunu şahitler ile ispat etmişlerdir.⁴⁴² Bayburt sakinlerinden Kadri Bey "Kenan b. Abdullah abd-i memluküm olub 1091 senesinin mah-ı Şaban-ı Şerifinin on beşinci gününde hızarıcı kârhanemden ibak eyledi Hasan Çelebinin yedinde buldum" demiş ve kölenin kendisine ait olduğunu ispat etmiştir. Kayıt tarihine bakıldığında 1092 senesinin Muharrem ayıdır yani kölenin kaçması ile sahibinin bulması arasında 5 ay vardır.⁴⁴³

Kaçak köle sahipleri ister uzun bir süre sonra ister kısa bir süre sonra ortaya çıksa da kölelerini buldukları zaman köleyi elinde buldukları kişilerle bir anlaşmazlık yaşamışlardır. Bu anlaşmazlıklardan biri de Sivas Eyaleti'nde Canik Sancağı'nda vaki Samsun Kalesi muhafızlarının bölükbaşı olan Memi Bey'in vekilleri Giresun Kazası'nda sakin Es-Seyid Ramazan Çelebi ve Mahmut beşe, Trabzon'da olan Mehmet Paşa divanında Mustafa Efendi'yi dava etmişlerdi. Memi Beyin orta boylu, açık kaşlı, gök gözlü, sağ elinin orta parmağı maktu Rus asıllı Yavan isimli köleyi Mustafa Efendi'nin elinde bulmuşlardır. Mustafa Efendi kölenin kaçak olduğunu kabul ama Memi Beyin kölesi olduğunu inkâr etmiş, şahitler kölenin Memi Beye ait olduğunu ispat etmiştir.⁴⁴⁴ Bu anlaşmazlıklarda genellikle hep kölelerin kendilerine ait olduğunu ispattan aciz olmayan gerçek sahipleri galip gelmiştir.

⁴⁴¹ TŞS, Defter no., 1844, 54/4. Bir sene sonra, Evahir-i Recep 1079/ 15-25 Aralık 1668 tarihli kayıta El-Hac Derviş vefat etmiş ve çocuklarının vasisi köleyi emanetçi Mehmet Ali Odabaşidan talep etmek için mahkemeye başvurmuş ve köle Kenan'ın kendilerinin kölesi olduğunu ve 8 sene önce kaçtığını ispat edince, mahkeme kölenin yetimlere verilmesine dair hüküm vermiştir. TŞS, Defter no. 1845, 42/2.

⁴⁴² TŞS, Defter no., 1852, 23/1.

⁴⁴³ TŞS, Defter no., 1852, 54/3.

⁴⁴⁴ TŞS, Defter no., 1851, 72/8.

ÜÇÜNÇÜ BÖLÜM

3. TRABZON'UN SOSYAL VE EKONOMİK HAYATINDA KÖLELERİN YERİ (1650-1700)

3.1. Kölelerin Aile Hayatı

Bütün toplumlarda var olan ailenin temelleri evlilik ile atılmaktadır. Bir insanın maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılaması için bir aileye ihtiyacı vardır. İslamiyet, eşler arasında bir hayat ortaklığı yaratmakla birlikte soyun sürmesi ve çoğalması için ve ayrıca evlenmedikleri takdirde kötü yola sapmaları mümkün olabileceğinden erkek ve kadın her Müslüman'ın evlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kınalızade, ailenin olabilmesi için bir kimsenin önce evlenmesi gerektiğini, evlenmedeki amacın da o kişinin neslini çoğaltmak, bilhassa Müslümanların ve Muhammed (S.A.V.) ümmetini çoğaltmak ve ayrıca nefsinin günah ve kötülük işlemekten korumuş olmak şeklinde evliliğin gerekliliğini vurgulamıştır. Ayrıca Kınalızade, hür kadınların, soyu belli olduğundan, ırzını ve iffetini koruyabilmek ve çocuklarını terbiye etmek açısından daha iyi olacaklarından dolayı, onlarla evlenmenin, cariyelerle evlenmekten daha faziletli olduğunu ve hür kadınların daha üstün olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁵ Osmanlı Devleti'nde içinde kölelerin de olduğu her statüye uygun bir aile tipi vardır. Kölelerin evlenmeleri ve aile kurmaları da, efendilerinin izni olması şartıyla serbesttir. Kuran-ı Kerim'in efendilerin kölelerini evlendirmeleri ile ilgili teşvik edici ayetlerinden İslamiyet'in bu konuya ne derecede önem verdiği anlaşılmaktadır.

Aramızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi davranışta olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfü ile onları zenginleştirir.⁴⁴⁶ Sizden her kim hür mümin kadınları nikâh edecek bir zenginliğe gücü yetmiyorsa, ona da ellerinizin altındaki mümin cariyelerinizden efendilerinin rızası ile nikâhlamak var. O halde sahiplerinin izni ile ve mehirlerini örfe göre vermek suretiyle cariyelerden iffetli olan, zina etmeyen, dost da edinmeyenlerle evlenin.⁴⁴⁷

Ayrıca İslam hukuku kitaplarında, Osmanlı kanunnamelerinde ve fetvalarda da köle evliliklerinin hukuki boyutu üzerinde durulmuştur. Bunlardan bazıları şöyledir; Köleler evlenirken efendilerinin icazetini almak zorundadır. Ancak efendinin kölesini evlenmeye zorlama hakkının olup olmadığı konusundaki görüşler ihtilaflıdır. İmam Malik ve İmam-ı Azam Ebu Hanefi'ye göre

⁴⁴⁵ Kınalızade'nin aile ve evlilik hakkında verdiği nasihatler için bkz. Kınalızade Ali Çelebi, **Ahlâk-ı Alâi**, (Haz. Mustafa Koç), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014, s. 662-742.

⁴⁴⁶ Kuran-ı Kerim, Nur, 32.

⁴⁴⁷ Kuran-ı Kerim, Nisa, 25.

efendi erkek kölesini evlenmeye zorlayabilir. İmam Şafi ise tam tersi görüşü savunur.⁴⁴⁸ Ebussuud Efendi'nin konuyla ilgili verdiği fetvada da efendi kölesini ve cariyesini zorla evlendirse, evlenen taraflar nikâhı feshedemez. Bu durumda efendi kölesini veya cariyesini evlenmeye zorlayabilmektedir.

Mesele: Zeyd cebr ile, kulu Amr'a cariyesi Hind'i nikah eylese, Amr feshe kadir olur mu?

El-Cevap: Kadir olmaz.⁴⁴⁹

Sahibinin izni olmaksızın bir başkasının cariyesi ile evlenmek, başkasının hakkına tecavüz ve başkasının mülkünde tasarruf sahibi olduğu için sahih değildir. Ayrıca efendinin akrabası, karısı veya herhangi bir varisi, efendisinin izni dışında köleyi evlendirdiği takdirde kölenin nikâhı geçerli olamaz.⁴⁵⁰ Hür bir kadın veya erkeğin kendi köleleri ile evlenmeleri de mümkün değildir. Kendi cariyesi ile evli hür bir kimse sonradan miras yahut hibe yollarından biriyle cariyenin sahibi olduğu takdirde evlilik geçersiz olmaktadır.⁴⁵¹ Aynı durum hür kadının kendi kölesiyle evlenmesi için de geçerli olup, Ebussuud Efendi, hür kadının azatsız kölesiyle nikâhının caiz olmadığını belirtmiştir. Efendi ile köle evliliğine dair fetvalardan bazıları şu şekildedir;

Mesele: Hind'i azatsız kuluna nikâh caiz olur mu?

El-Cevap: olmaz.⁴⁵²

Mesele: Zeyd, ümm-i veledi Hind'i i'tak itmeden şu kadar akçe mehir tesmiyesi ile tezvic eylese akd-i mezbur sahih olur mu?

El-Cevap: Olmaz.

Mesele: Bu sûretde Zeyd, fevt oldukda Hind terekeden mehir ve hisse namına nesne almağa kadir olur mu?

El-Cevap: Olmaz.⁴⁵³

Ümm-i veled cariyeyi azat etmeden belli bir akçe mehir ile onu nikâhlayan efendinin nikâh akdi geçersiz olmaktadır. Çünkü o cariye halen mal hükmünde olduğundan, akit yapabilecek ehliyete sahip değildir. Mülkiyeti efendisine aittir ve en geç efendisi öldüğünde hürriyetine kavuşmuş olacaktır. Nikâh geçerli olmadığına göre cariyenin, efendisinin ölümünde onun terekesinden mehir talebinde bulunmaya da hakkı yoktur. Osmanlı kanunnamelerinde, evlenmeye uygun cariyelerin, talib olan kullara, zorla verilmesi ve evlenmek isteyen kölelere, evli olmadıklarından hür halka yönelik bir zararı dokunmaması ve hizmetlerinde bir kusur olmaması için, kendilerinin durumlarına uygun duldan ve bakireden cariye bulup verilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Ve kullarla cevâri arasında min ba'd cebr-i şer'i câri olub, tezvice kabil olan cariyeler ki, evlenmek mühimmi olan kullara ihtiyaçlarıyla varmaya veya fevt olan erinden baştinasına hizmet eder oğulları kalmaya veya eytâm-ı sığarı olub tavattun etdüğü yurdundan gayrı yere

⁴⁴⁸ Halil Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1988, s. 87.

⁴⁴⁹ Düzdağ, a.g.e., s. 154.

⁴⁵⁰ Demirtaş, a.g.e., s. 52.

⁴⁵¹ Cin, a.g.e., s. 56.

⁴⁵² Düzdağ, a.g.e., s. 154.

⁴⁵³ Demirtaş, a.g.e. I, s. 53-54.

nakletdirilmekle eytama ve kendüye zarar müteveccih olmaya, fi'l-cümle bunların emsali bir özr-i kavi ile ki ma'zur olmaya, cebrle tâlib olan kula verile. Elbette beherhâl evlenmek taleb eden kullara, kendülerinin hallerine münasib duldan ve bakireden cariye bulı-verilüb verile ki, avreti olmamak zaruretinden hurre tezevvücüne irtikâb idüb evladı ahrara mübeddel olmak zararı ve evlü olmamağla hizmetlerinde taksirleri görünmeye.⁴⁵⁴

Kanunnamenin diğer maddelerinde Müslüman kullarla cariyelerin birbirleriyle evlenmeleri için zorlanmamaları şer'an tavsiye edilmektedir. Kölelerin hür kadınlarla evlenmesi durumunda, çocuklarının da hür olması durumu kanunnameye özellikle belirtilmekte ve hatta birçok kölenin bu yolla neslini hür hale getirdiği ifade edilmektedir. Kanunnameye cariyeler için alınan gerdek resminin ne kadar olacağı bilgisi de verilmiştir. Buna göre, hür kadınların bakire olanlar için 60 akçe ve dul olanlar için 30 akçe olmasına rağmen cariyeler için bu meblağ, bakirelere 30 akçe, dul olanlara 15 akçe olarak değişmektedir.⁴⁵⁵

Köle sahibi efendiler de Kuran'daki ayetlerden veya kölelerinin kötü yola sapmasını istemediklerinden ya da kölelerin evlenip çocuk sahibi olunca kendisine tabi olarak daha fazla iş gücü olacağından kölelerinin evlenmelerine izin vermişlerdir. Son madde kendi kölesinin yine kendi cariyesiyle olan evliliği ile mümkün olabilmektedir. Kölelerin de evlendikleri kişi ister köle olsun ister hür, aile kurmaya ihtiyaçları vardır. Efendinin cariyesini bir başkası ile evlendirmesi bir bakıma kendisi için menfaat sağlamaktadır. Nitekim cariyesini evlendirerek cariyenin mehrini almaya hak kazanması⁴⁵⁶ ve cariyenin çocuklarının da anneye tabi olarak köle doğup tasarruf hakkının efendiye ait olması yönünden cariyesini evlendirmek efendinin yararına olmaktadır.

Evlilik gibi evliliğin sona ermesi (boşanma, nikâhın feshi gibi), evlilikte dünyaya gelen çocukların durumları, kölelerin ve eşlerinin günlük hayatta gereksinimlerini karşılayacakları nafakaları da aile hayatına dair durumları ihtiva etmektedir.

3.1.1. Kölelerin Nikâh Akitleri

1650-1700 yılları arasında, Trabzon şer'iyeye sicillerine kaydedilen toplam 9100 nikâh akdi arasında, evlenen tarafların isimleri yanında "el-mutık/mutike" (azatlı) veya "el-memluk/memluke" (köle) ya da "mevlahu" diye belirtilen 85 adet köle ve azatlının nikâh kaydı tespit edilmiştir. Ayrıca köle veya azatlı diye belirtilmeyen ancak köle nikâhı olarak anlaşılan bir başka bilgi, nikâhlarda tarafların ismi verildikten sonra vekillerinin isimlerinin yanında "mevlahu" veya "bi-izni mevlahu" diye yazılmasıdır. "Mevlâ" terimi sözlüklerde *efendi*, *sahip*, *malik*, *azat edilmemiş bir kölenin*

⁴⁵⁴ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, II. Bayezid Devri Kanunnameleri**, 2. Kitap, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 311.

⁴⁵⁵ Akgündüz, **Kölelik-Cariyelik Müessesesi**, s. 168. Kanunname maddeleri için ayrıca bkz., Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri**, II, s. 311-312.

⁴⁵⁶ Cariyeler için verilen mehir konusu "Mehir" başlığı altında ayrıntılı incelenmiştir.

sahibi ve azat olmuş köle anlamlarına gelmektedir.⁴⁵⁷ Sicillerde kölelerin efendileri için “mevlam ve seyyidim” tabirini kullanmasından ve azatlıların isimlerinin yanında mutık/mutıka yazılmasından dolayı nikâh kayıtlarında geçen mevlâ sözcüğünün *azat olmuş köle* değil de *efendi, sahip* anlamında kullanıldığı düşünülmektedir. Bu nedenle aşağıda verilen tabloda, evlenen taraflardan hangisinin vekilinin isminin yanında mevlahu/mevlaha yazıldıysa, o kişi köle olarak belirtilmiştir. Evlenen taraflardan birinde “mevlahu” yazıp diğerinde baba ismi Abdullah olsa dahi yanında köle olduğuna dair bir delil olmadığından bu kişiler hür sınıfına konulmuştur. Örneğin; *Ez-zevc Rıdvan bin Abdullah vekili Mevlahu Mehmed Çelebi ezzevceü’s-seyibe Havva bint Abdullah vekiliha El-Hac Mehmed bin Yusuf*⁴⁵⁸ bu nikâh kaydında Rıdvan b. Abdullah’ın vekili “mevlası” Mehmet Çelebi görünürken, Havva bt. Abdullah isminin yanında köle olduğuna dair herhangi bir bilgi yazmadığı için Havva hür sınıfına konulmuştur.

Toplam 33 defterde 9100 adet nikâh kaydının içinde 85 köle nikâhı oldukça az gözükmektedir. Ancak köle nikâhlarının hepsinde evlenen tarafların köle veya azatlı diye belirtilmediği düşünülmektedir. Çünkü tespit edilen köle kayıtlarındaki kölelerin isimlerine bakıldığında, kölelere genelde ne gibi isimler verildiğini tahmin edebilmekte ve bu isimlere 9100 adet nikâh kaydının içinde sıkça karşılaşılmaktadır.⁴⁵⁹ Ancak bunların hepsini köle sınıfına koymak, bu kişilerin azatlı olabileceği gibi gayrimüslim hür birinin ihtida etmiş olabileceğini de varsayarak, doğru değildir. Bunun dışında nikâh kayıtlarında evlenen taraflardan biri veya ikisinin de köle olduğu halde, köle diye belirtilmediğinin delili 7 Ramazan 1079/ 8 Şubat 1669 tarihinde kaydedilen bir davada tespit edilebilmektedir. Bu davaya göre; Mehmet, kızı Emine’yi on gün önce, Hüseyin Beşe b. Hasan’ın kölesi Ayvaz ile kızının haberi olmadan 1000 akçe mehir ile evlendirmiştir. Emine köleyle evlendirildiğini duyunca nikâha itiraz etmiştir.⁴⁶⁰ Davadaki bahsi geçen nikâh akdi incelendiğinde, Ayvaz b. Abdullah’ın köle olarak belirtilmediği görülmektedir. Ayvaz ve Emine’nin nikâh kaydı şöyledir;

Ez-zevc Ayvaz bin Abdullah vekili Hüseyin bin Hasan Ez-zevceü’l-bikri’l-bâliğa Emine bint Mehmed vekiliha ebuha Mehmed el-mehri’l-müeccel elf dirhem fidda rayicü’l-fi’l-vakt.⁴⁶¹

Evasıt-ı Şaban 1079/ 14-24 Ocak 1669 tarihli nikâh kaydına göre Ayvaz’ın vekili efendisi Hüseyin, Emine’nin vekili ise babası Mehmet’tir. Ayvaz’ın köle olması yukarıdaki nikâha yapılan itiraz davası ile ortaya çıkmıştır. Nikâha yapılan itiraz sonucu Ayvaz ve Emine’nin nikâh akdi köle nikâhları arasında yerini almıştır.

⁴⁵⁷ Şemseddin Sami, **Kamus-i Türki**, s. 1432; Abdullah Yeğin, **Yeni Lûgat**, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 423; Erdoğan, a.g.e., s. 372.

⁴⁵⁸ TŞS, Defter no., 1838, 128/2.

⁴⁵⁹ Örneğin; Dilaver b. Abdullah, Şahbaz b. Abdullah vekâleti ile dul Bereşkuy bt. Yor ile 400 dirhem mehir vererek nikâh kıymıştır. Bkz. TŞS, Defter no., 1831, 5/17. Bu nikâh kaydında isimlerin hepsi kölelere sıkça verilen isimler arasındadır.

⁴⁶⁰ TŞS, Defter no., 1845, 45/3.

⁴⁶¹ TŞS, Defter no., 1845, 57/3.

İslam hukukuna göre hür bir kadının rızası yok iken köleyle evlendirilmesi caiz olmadığı hususuna değinilmiştir. Bu bağlamda 11 Cemaziyevvel 1091/ 9 Haziran 1680 tarihli bir kayıтта hür bir kadının köleyle zorla evlendirildiği tespit edilmiştir. Bu davada kadın köleyle evlendikten sonra bir fırsatını bulup kocasının yanından kaçıp Trabzon'a gelmiştir. Kocasısı olan köle Dilaver'in şikâyeti sonucu Hasan Beşe isimli bir şahıs kadını kaçırma suçundan hapsedilmiştir. Davacı taraf Hasan Beşe b. Osman, "Belkıs nam avretin kocası Mehmet Beşe nam kimesnenin kölesi Dilaver nam gulam 'zevcem Belkıs'ı ayartıp Trabzon'a irsal eyledin' diye bana iftira atıp (gamz) hapsedtirdi" diyerek durumun Belkıs'a sorulmasını talep etmiştir. Belkıs'ın ifadesine göre, Mehmet Beşe kendisini kölesi Dilaver ile rızası yok iken nikâhlanmıştır. Bu durum şeriata aykırı bir durumdur. Çaresiz bir haldeyken bir yolunu bulup kaçarak Trabzon'a gelmeyi başarmıştır. Belkıs kaçışında kimsenin kendisine yardım etmediğini Hasan Beşe'nin bu işle hiçbir alakasının olmadığını özellikle belirtmiştir.⁴⁶² Kayıt bu şekilde sonlandığından Hasan Beşe'ye ne olduğu, Belkıs'ın kocası Dilaver'e dönüp dönmediği almadığı hususunda bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun dışında kayıтта verilen bilgilerde Belkıs'ın baba ismi verilmediğinden, kim olduğu bilinmediğinden ve kölelere ait herhangi bir sıfat kullanılmadığından dolayı Belkıs hür bir kadın olarak değerlendirilmiştir.

Köle, cariye ve azatlıların nikâhlarını daha iyi inceleyebilmek için aşağıda bir tablo verilmiştir. Bu tabloda, kölelerin kimlerle evlendiklerini (hür, azatlı, köle) evlendikleri kişilerin bakire mi dul mu olduklarını ve mehir miktarlarını, belge numaralarıyla birlikte ayrıntılı bir şekilde görebilmekteyiz. Buna göre, erkek kölelerin de azatlıların da, hür ve azatlı ya da azatsız cariyelerle evlendiği gibi, hür erkeklerin de azatlı veya cariyelerle evlendiğini tespit edebilmekteyiz.

⁴⁶² TŞS, Defter no., 1852, 20/3.

Tablo 5: Köle ve Azatlıların Nikâh Akitleri

Belge no.	Erkeğin İsmi ve Sosyal Hayattaki Statüsü		Kadının İsmi ve Sosyal Hayattaki Statüsü		Kadın bakire mi seyyib mi?	Mehir
1833, 65/1	Dilaver b. Abdullah	Köle	Kahraman bt. Abdullah	Cariye	-	300 dirhem
1833, 67/5	Dilaver b. Abdullah	Köle	Nazile bt. Abdullah	Cariye	Bakire	500 dirhem
1835, 11/7	Siyavuş b. Abdullah	Köle	Emine bt. Ramazan	Hür	Bakire	300 dirhem
1835, 11/8	Kenan b. Abdullah	Köle	Sofya bt. Kalamir	Hür	Bakire	500 dirhem
1836, 10/9	Ömer b. Osman	Hür	Şemsimah bt. Abdullah	Azatl	-	300 dirhem
1836, 51/3	Şahbaz b. Abdullah	Köle	Esmâ bt. Abdullah	Cariye	Seyyib	1500 dirhem
1837, 14/5	Mehmed bin Abdullah	Hür	Meryem bt. Abdullah	Cariye	Seyyib	500 dirhem
1837, 27/6	Hasan b. Abdullah	Köle	Şemsimah bt. Abdullah	Cariye	Seyyib	1200 dirhem
1837, 38/9	Siyavuş b. Abdullah	Köle	Belkis bt. Karakaş	Hür	Bakire	500 dirhem
1837, 52/5	Şahbaz b. Abdullah	Köle	Ayşe bt. Abdullah	-	Seyyib	500 dirhem
1837, 61/1	Hasan b. Murat	Hür	Havva bt. Abdullah	Cariye	Bakire	1000 dirhem
1837, 80/6	Dilaver b. Abdullah	Köle	Birişan bt. Abdullah	Cariye	Seyyib	500 dirhem
1837, 96/6	Şahbaz b. Abdullah	Köle	Emine bt. Ömer	Hür	Bakire	600 dirhem
1838, 128/2	Rıdvan b. Abdullah	Köle	Havva bt. Abdullah	-	Seyyib	500 dirhem
1841, 8/6	Siyavuş b. Abdullah	Köle	Desbina bt. Yani	Hür	-	500 dirhem
1841, 18/8	Ahioğlu El-Hac Mustafa	Hür	Kahraman bt. Abdullah	Azatl	-	3000 dirhem
1841, 19/6	Hızır beşe b. Kenan	Hür	Çaker bt. Abdullah	Azatl	Seyyib	3000 dirhem
1841, 20/2	Şahbaz b. Abdullah	Azatl	Birişan bt. Abdullah	Azatl	-	1000 dirhem
1841, 25/9	İbrahim b. Fazlı	Hür	Kahraman bt. Abdullah	Azatl	-	3000 dirhem
1841, 29/8	Ali b. Karagöz	Hür	Bağçenan bt. Abdullah	Azatl	-	1000 dirhem
1841, 31/2	Yusuf	Köle	Kahraman bt. Abdullah	Cariye	-	500 dirhem
1843, 66/16	Dilaver b. Abdullah	Azatl	Emine bt. Abdullah	Azatl	Seyyib	1000 dirhem
1843, 66/20	Şahin b. Abdullah	Azatl	Şemsimah bt. Abdullah	Azatl	Seyyib	1000 dirhem
1843, 81/8	Mehmet b. Mustafa	Hür	Birişan bt. Abdullah	Azatl	Seyyib	3500 dirhem

Tablo 5: Devamı

Belge no.	Erkeğin İsmi ve Sosyal Hayattaki Statüsü		Kadının İsmi ve Sosyal Hayattaki Statüsü		Kadın bakire mi seyyib mi?	Mehir
1843, 84/6	Veli b. Ahmet	Hür	Badısabad bt. Abdullah	Azatlı	Bakire	3000 dirhem
1843, 85/6	Mahmut b. Mehmet	Hür	Rabia bt. Abdullah	Azatlı	Seyyib	1000 dirhem
1843, 86/3	Yusuf b. Abdullah	Azatlı	Nisan bt. Veli	Hür	Bakire	3000 dirhem
1843, 86/4	Ali Beşe b. Derviş	Hür	Saliha bt. Abdullah	Azatlı	Bakire	4000 dirhem
1843, 89/3	Molla Rıdvan	Hür	Emine bt. Abdullah	Azatlı	Seyyib	500 dirhem
1843, 90/2	Veli b. Halil	Hür	Bağçenan bt. Abdullah	Azatlı	-	400 dirhem
1843, 90/4	İbrahim b. Abdullah	Hür	Payidar bt. Abdullah	Cariye	-	1500 dirhem
1843, 90/6	Ahmet Ağa b. Hüsamzade	Hür	Miyase Hatun	Azatlı	-	4000 dirhem
1843, 93/6	Totos veledi Paskal	Hür	Suziri veledi Abdullah	Azatlı	Seyyib	1000 dirhem
1843, 93/9	Yusuf b. Abdullah	Köle	Havva bt. Ali	Hür	Seyyib	600 dirhem
1843, 93/16	Yusuf b. Şeyh	Hür	Belkis bt. Abdullah	Azatlı	-	1000 dirhem
1844, 88/4	Hüseyin b. Arslan	Hür	Nevcihan bt. Abdullah	Azatlı	Seyyib	1500 dirhem
1844, 89/13	Kenan b. Abdullah	Azatlı	Rabia bt. Musa	Hür	Seyyib	1000 dirhem
1844, 89/15	Şahin b. Abdullah	Hür	Esmâ bt. Abdullah	Azatlı	Seyyib	3000 dirhem
1844, 92/3	Abaza Mehmet b. Abdullah	Azatlı	Abaza Belkis bt. Abdullah	Azatlı	-	300 dirhem
1845, 57/3	Ayvaz b. Abdullah	Köle	Emine bt. Mehmet	Hür	Bakire	1000 dirhem
1845, 81/7	Yusuf b. Abdullah	Köle	Bakiye bt. Abdullah	Hür	Bakire	800 dirhem
1845, 82/11	Dilaver b. Abdullah	Köle	Kerime bt. İlyas	Hür	Bakire	500 dirhem
1852, 89/12	Yusuf b. Abdullah	Azatlı	Bakiye bt. Mustafa	Hür	Bakire	1000 dirhem
1854, 77/10	Yusuf b. Abdullah	Köle	Badısaba bt. Abdullah	-	Seyyib	500 dirhem
1854, 79/15	Mustafa Efendi b. Ali	Hür	Havva bt. Abdullah	Azatlı	Seyyib	3000 dirhem
1854, 80/6	Ömer Beşe b. Mustafa	Hür	... bt. Abdullah	Azatlı	Seyyib	3000 dirhem
1854, 82/8	Şahbaz b. Abdullah	Azatlı	Aksatna bt. Efendol	Hür	Bakire	1000 dirhem
1854, 83/13	Yusuf b. Abdullah	Azatlı	Saliha bt. Abdullah	Hür	Seyyib	1000 dirhem

Tablo 5: Devamı

Belge no.	Erkeğin İsmi ve Sosyal Hayattaki Statüsü		Kadının İsmi ve Sosyal Hayattaki Statüsü		Kadın bakire mi seyyib mi?	Mehir
1854, 84/6	El-Hac Kenan b. Abdullah	Hür	Cenane bt. Abdullah	Azatlı	Seyyib	1000 dirhem
1854, 84/8	Şahin b. Abdullah	Azatlı	Saniye bt. Hamza Beşe	Hür	Bakire	500 dirhem
1855, 168/2	Ali b. Abdullah	Azatlı	Piyade bt. Abdullah	Cariye	Seyyib	2 esedi guruş 320 akçe
1855, 169/7	Süleyman b. Abdullah	Köle	Badısaba bt. Abdullah	Cariye	Seyyib	500 dirhem
1855, 170/6	İvaz b. Abdullah	Köle	Havva bt. Hamza	Hür	Seyyib	20 dirhem
1855, 170/11	El-Hac Ali b. Bünyad	Hür	Raziye bt. Abdullah	Azatlı	Seyyib	6000 dirhem
1855, 170/15	Ahmet b. Abdullah	Köle	Emine bt. Abdullah	-	Seyyib	1000 dirhem
1855, 171/5	Hüseyin Beşe b. Hasan	Hür	Bağçenan bt. Abdullah	Azatlı	Bakire	3000 dirhem
1855, 173/7	Mehmet b. Abdullah	Azatlı	Ümmühani bt. Abdullah	Azatlı	Seyyib	1000 dirhem
1855, 175/8	Ahmet b. Abdullah	Hür	Fatma bt. Abdullah	Azatlı	Bakire	6000 dirhem
1855, 175/12	Mehmet b. Hüseyin	Hür	Hatice bt. Abdullah	Azatlı	Seyyib	1000 dirhem
1856, 76/5	İsmail Bey b. Abdullah	Hür	Esmâ bt. Abdullah	Azatlı	Bakire	6000 dirhem
1856, 78/2	Ali b. Abdullah	Hür	Havva bt. Abdullah	Azatlı	Seyyib	1000 dirhem
1856, 78/5	Mehmet b. İbrahim	Hür	Belkıs bt. Abdullah	Azatlı	Seyyib	1500 dirhem
1856, 78/9	Osman b. Abdullah	Azatlı	Gülgüne bt. abdullah	Azatlı	Seyyib	5000 dirhem
1856, 79/8	Yusuf b. Abdullah	Azatlı	Esmâ bt. İbrahim	Hür	Bakire	5000 dirhem
1856, 80/12	Celâsin b. Abdullah	Köle	Birişan bt. Abdullah	Cariye	Seyyib	500 dirhem
1856, 83/15	Şahin b. Abdullah	Köle	Ayşe bt. Şahbaz	-	Bakire	800 dirhem
1856, 85/4	Celâsin b. Abdullah	Azatlı	Kamile bt. Mirza	Hür	Seyyib	500 dirhem
1856, 86/17	Mustafa b. Abdullah	Azatlı	Sava bt. Abdullah	Azatlı	Bakire	2000 dirhem
1856, 88/1	Şahin b. Abdullah	Hür	Demisaz bt. Abdullah	Cariye	Bakire	5000 dirhem
1857, 132/16	Şahin b. Abdullah	Azatlı	Fatma bt. Receb	Hür	Bakire	300 dirhem
1858, 63/8	Siyavuş b. Abdullah	Azatlı	Nasibe bt. Mehmet	Hür	Bakire	3000 dirhem
1860, 62/3	İvaz b. Abdullah	Köle	Selvi b. Sefer	Hür	Bakire	1000 dirhem

Tablo 5: Devamı

Belge no.	Erkeğin İsmi ve Sosyal Hayattaki Statüsü		Kadının İsmi ve Sosyal Hayattaki Statüsü		Kadın bakire mi seyyib mi?	Mehir
1860, 65/18	Ahmet b. Hasan	Hür	Emine bt. Abdullah	Cariye	Seyyib	8000 dirhem
1861, 87/17	Mehmet b. Abdullah	Azatlđ	Fatma bt. Hüseyin	Hür	Bakire	1000 dirhem
1861, 90/14	Kaytaş b. Abdullah	Azatlđ	Nazile bt. Mehmet	Hür	Seyyib	500 dirhem
1861, 92/17	İvaz b. Abdullah	Köle	Sema bt. Ahmet	Hür	Bakire	3000 dirhem
1861, 92/25	Yusuf b. Abdullah	Köle	Gonca bt. Abdullah	Cariye	Seyyib	1000 dirhem
1861, 94/10	Yusuf b. Abdullah	Köle	Katibe bt. Abdullah	Azatlđ	Seyyib	500 dirhem
1862, 78/12	Siyavuş b. Abdullah	Hür	.. bt. Abdullah	Azatlđ	Seyyib	500 dirhem
1862, 86/11	Yusuf b. Abdullah	Azatlđ	Belkis bt. Mehmet	Hür	Seyyib	500 dirhem
1863, 37/4	El-Hac Mehmet b. Musa Beşe	Hür	Saliha bt. Abdullah	Azatlđ	-	50 esedi guruş
1863, 42/9	Dilaver b. Abdullah	Köle	... bt. Abdullah	-	Seyyib	500 dirhem
1863, 47/15	Şaban b. Rıdvan	Hür	Medine bt. Abdullah	Azatlđ	Seyyib	(silinmiş)
1864, 125/2	İvaz Odabaşı b. Fazlullah	Hür	Ayşe bt. Abdullah	Azatlđ	-	20 bin dirhem
1864, 126/3	Hasan Beşe b. Abdullah	Hür	Bağçenan bt. Abdullah	Azatlđ	-	1000 dirhem

3.1.1.1. Erkek Kölelerin Nikâhları

İncelenen kayıtlara göre toplam 28 erkek köle, 15'i hür asıllı, 12'si cariyeye ve sadece 1'i azatlı kadınlarla, evlilik akdi gerçekleştirmişlerdir. Hür asıllı kadınların 4'ü dul, 11'i bakiredir. Yukarıda da bahsedildiği gibi kayıtlarda yanında köle olduğuna dair herhangi bir sıfatı bulunmayan kişiler hür sınıfına konulmuştur. Bu minvalde bakılacak olursa erkek kölelerin en fazla hür asıllı kadınlar ile evlendiği görülmektedir. Hür asıllı bu kadınların köleler ile evlenmesi onların maddi olarak çok düşük durumda olduklarını göstermektedir. Kölelerin hür kadınlara vereceği mehir miktarlarına bakıldığında en fazla hür bir bakireye 3000 dirhem, en az hür bir dula 20 dirhemdir. Azatlı kadının mehir miktarı 500 dirhem olup kölelerin, cariyeler ile yaptığı evliliklerde ise mehir miktarı, hür kadınlar ile karşılaştırıldığında, cariyelerde daha fazla olduğu gözlenmiştir. Örneğin; erkek kölelerin nikâh akitlerinde belirlenen, dul bir cariyeye için en yüksek mehir miktarı 1500 dirhem iken, dul bir hür kadın için en yüksek mehir 1000 dirhemdir. Trabzon şer'iyeye sicillerine kaydedilen erkek kölelere ait nikâh akitlerine dair bazı örnekler;

Ez-zevc Siyavuş b. Abdullah el-memluk Ahmed Beşe b. Ali ez-zevcetü's-seyyibe Emine bt. Ramazan vekilüha ebuha el-mezbur şehadet-i Mustafa b. Abdullah ve Hüseyin Beşe b. Mehmet Beşe el-mihr-i müeccel selase mie dirhem.⁴⁶³

Ez-zevc Siyavuş bin Abdullah el-memluk Mustafa Beşe ez-zevce Desbina bint Yani vekilüha Yunus Beşe bin Rıdvan, ez-zevc vekilehü Mustafa Beşe el mezbur el mihr hamse mia dirhem, be-şehadeti Osman Beşe bin Mahmud ve Mehmed Beşe ibn Yusuf.⁴⁶⁴

Örneği verilen birinci nikâh kaydı Evail-i Zilkade 1065/ 2-12 Eylül 1655 tarihinde, köle Siyavuş ve hür ve dul Emine'nin 300 dirhem mehir ile gerçekleştirdikleri nikâh akdidir. Eğer cariyeler, kölelerle evlenmeyi reddeder ve hür erkeklerle evlenmek isterlerse, köleler de zaruret gereği gayrimüslim hür kadınlar ile evlenebilirlerdi.⁴⁶⁵ Yukarıda örneği verilen ikinci kayıтта Evahir-i Zilhicce 1071/ 17-27 Ağustos 1661 tarihinde Siyavuş ve hür gayrimüslim Desbina 500 dirhem mehir ile evlenmiştir. Bu nikâh akdinde Siyavuş'un vekili aynı zamanda efendisi olan Mustafa Beşe, Desbina'nın vekili ise Yunus Beşe'dir. Bir efendinin kendisine ait köle ve cariyesini evlendirdiği nikâh akitleri de vardır.

Ez-zevc Yusuf el-memluk vekili mevlahu Mehmed Beşe bin Bayram ez-zevceti'l-memluke Kahraman bint Abdullah vekilüha Mustafa Çelebi bin Mehmed bi-izni mevlaha Mehmed Beşe el mezbur el mihr-i müeccel hamsemie dirhem.⁴⁶⁶

Ez-zevc Celasin b. Abdullah vekilehü bi-izni mevlahu Ahmet Çavuş, Eyup Çelebi b. Yakub ez-zevcetü's-seyyibe Birişan bt. Abdullah vekilüha bi-izni mevlaha hüma mezbur Ahmet Çavuş Salih Çelebi b. Ahmet mehir hamsemie dirhem.⁴⁶⁷

⁴⁶³ TŞS, Defter no., 1835, 11/7.

⁴⁶⁴ TŞS, Defter no., 1841, 8/6.

⁴⁶⁵ Akgündüz, **Kölelik-Cariyelik Müessesesi**, s. 168.

⁴⁶⁶ TŞS, Defter no., 1841, 31/2.

⁴⁶⁷ TŞS, Defter no., 1856, 80/12.

Mehmet Beşe, kölesi Yusuf ve cariyesi Kahraman'ı 500 dirhem mehir ile evlendirmiştir. Aynı şekilde Ahmet Çavuş kölesi Celasin'i ve cariyesi dul Birişan'ı 500 dirhem mehir belirleyerek evlendirmiştir. Bu nikâh kaydında diğerlerinden farklı olarak köle ve cariyenin isimlerinin yanında memluk/memluke ibaresi yoktur. Ancak Celasin ve Birişan'ın köle olduğu, isimlerinin de genellikle kölelere verilen isimler olmasının dışında, "bi-izni Mevla", yani "sahibinin izni ile" kelimesinden anlaşılmaktadır.

Trabzon'da köle sahipleri kendi köle ve cariyesinin birbirleriyle evlenmesine müsaade ettiği gibi başkasının köle ve cariyeleri ile evlenmelerine de izin vermektedir. 1068 senesi Cemaziye'l-evvel Evasıtında, Murad Beşe'nin kölesi Şahbaz ve El-Hac Yusuf'un cariyesi Esmâ 1200 dirhem mehir belirlenerek evlendirilmişlerdir. *Ez-zevc Şahbaz b. Abdullah vekilehü Murad Beşe mevlaha ez-zevcetü's-seyyibe Esmâ bt. Abdullah vekilüha El-Hac Yusuf b. Hasan mevlaha be-şehadet Şahbaz Ağa b. Abdullah ve Kamber Beşe b. Mehmet el-mihri müeccel hamsemie ve elf dirhem.*⁴⁶⁸ Belirlenen mehir miktarına bakıldığında, diğer kölelerin cariyeye olan zevceleri için belirlenen miktardan daha yüksektir.

Köleler hür bir kadınla velisinin izniyle evlendiğinde, kadının köleyle evlendiğinden haberi yoksa kadın nikâha itiraz edebilmektedir. Evasıt-ı Şaban 1079/ 14-24 Ocak 1669 tarihinde, Hüseyin Beşe kölesi Ayvaz'ı 1000 dirhem mehir ile Mehmet'in kızı Emine ile nikâhlanmıştır.⁴⁶⁹ Nikâh akdinden 10 gün sonra, 7 Ramazan 1079/ 8 Şubat 1669 tarihinde, Hüseyin Beşe, mahkemeye başvurarak "Emine'yi babası Mehmet ve karındaşı Hasan ile mahkemeye gelip abd-ı memluküm olan Ayvaz b. Abdullah için 1000 akçe mehir ve tarafımdan vekâletim ile hâkim tarafından nikâh akdi yaptıktan sonra Emine hala imtina eder" diyerek şikâyet etmiştir. Emine'ye sorulduğunda "babam Mehmet'i nikâha vekil eyledim zikrolunan Ayvaz için ettiği nikâhı bugün işittim kabul etmem" diyerek cevap vermiştir. Hüseyin Beşe mahkemeye fetva-yı şerife ibraz etmiştir. Bu fetvaya göre; *bikr-i baliğası Zeyd Amrdan şuhud mahzarında tezvic ve nikâh etdikde Hind-i merkume Hin-i sima' nikahda sukut eylese sükûtu nikâha rıza olur mu? El cevab: olur.* Fetvada, zeyd kızını şahitler huzurunda evlendirdiğinde kız nikâhta sessiz kalsa, bu sessizliğiyle nikâha rızası olur denmektedir. Fetva gereğince Hüseyin Beşe'den Emine'nin nikâha sessiz kaldığına dair şahit istendiğinde, şahitler "zikrolunan nikâh olduğu gün Emine babası Mehmet, kardeşi Hasan ve gelinleri olan hatun, şehirden köylerine giderken zikrolunan nikâhı Emine'ye istima ettiğimizde sükût edip geçip yine babası ile köye gitti. Sükûtuna şahidleriz şehadet ederiz" demişlerdir. Şahitlerin beyanı ve konu hakkındaki fetva sonrasında mahkeme Ayvaz ve Emine'nin nikâhının sıhhatine hüküm vermiştir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ TŞS, Defter no., 1836, 51/3.

⁴⁶⁹ Nikah kaydı için bkz., TŞS, Defter no., 1845, 57/3.

⁴⁷⁰ TŞS, Defter no., 1845, 45/3.

3.1.1.2. Azatlı Erkeklerin Nikâhları

Sicillerde azat olmuş erkekler, 13'ü hür, 7'si azatlı kadın, 1'i cariyeye ile olmak üzere toplam 21 nikâh akdi kaydedilmiştir. Azatlılarla evlenen bu kadınların 10'u dul, 9'u bakiredir ve 2'sinin bakire veya dul olduğu belirtilmemiştir. 20 adet nikâh akdindeki en yüksek mehir miktarı 5000 dirhem, en düşük mehir miktarı 300 dirhem olarak belirlenmiştir. Azatlı erkek kölelerin nikâh akitlerinden bazıları şu şekildedir;

Ez-zevcetü'l-mutık Şahbaz b. Abdullah vekilehu Fazlı bin İskender ez-zevcetü'l-mutika Birişan bint Abdullah vekilüha Murtaza bin Kürd Ali be-şehadet Musli el mezbur ve Mehmed bin İbrahim el mihri'i-müeccel elf dirhem.⁴⁷¹

Evasıt-ı Rebiülevvel 1082/ 18-28 Temmuz 1671 tarihli bu nikâh kaydında, azatlı Şahbaz ve yine azat edilmiş Birişan, 1000 dirhem mehir ile evlenmişlerdir. Aynı şekilde Evahir-i Muharrem 1080/ 21-30 Haziran 1669 tarihinde, mutık Abaza Mehmet b. Abdullah ve mutika Abaza Belkıs bt. Abdullah 300 dirhem mehir ile evlenmişlerdir.⁴⁷² 10 Şevval 1096/ 9 Eylül 1685 tarihinde, Odabaşı Mehmet Ali Çelebi'nin azat ettiği kölesi Şahbaz, zimmî hür bir kadınla gerçekleştirdiği nikâh akdinde şahitlerden biri gayrimüslim diğeri Müslüman'dır. Ayrıca Şahbaz'ı azat eden eski sahibinin ismi de nikâh akdinde yer almaktadır.

Ez-zevc Şahbaz b. Abdullah el-mutık ve el-mutık-ı mevlahu Odabaşı Mehmet Ali Çelebi el-vekil-i anhu İbrahim b. İsmail ez-zevcetü'l-bikri'l-baliğa Aksatine bt. Efendol ... be-şehadet ... veledi Vasil ve Mehmet b. Hüseyin el-mihri'l-müeccel elf dirhem.⁴⁷³

Köle evlenip kendisine bir aile kurmayı düşündüğünde fakat önüne köle olduğu için engel çıktığında, kölenin evlenebilmesi için efendisi tarafından azat edildiği olmuştur. Nitekim Maçka Kazası'nda Evail-i Zilkade 1076/ 5-15 Mayıs 1666 tarihinde, Tudori isimli gayrimüslim, azatlı kölesi Yani veledi Abdullah'ı evlendirmek istemiş, kızın annesi ve babası köle diye Yani'ye kızını vermedikleri için Tudori kölesini azat etmiş ve evlendirmiştir. Yani'nin hürriyetini ispat etmek için mahkemeye başvurduğu davada, “ağam Tudori beni evlendürür oldukça kayın anam ve kayın atam kuldur deyu bana kızı virmediler. Ol mahalde malından ve mülkünden beni azat edüp evlendirdi” şeklindeki ifadesinde, nasıl azat olduğunu mahkemeye beyan ederken bu bilgiyi vermiştir.⁴⁷⁴ 7 Muharrem 1096/ 14 Aralık 1684 tarihinde, azatlı köle Şahin'in, bikr-i baliğa Saniye bt. Hamza ile olan nikâhında, Şahin'in vekili, eski sahibi Fazlı Beşe b. Hamza olmuştur.⁴⁷⁵ Şahin'in zevcesi Saniye'nin baba ismi de, kölenin eski sahibi Fazlı Beşe'nin baba ismi de Hamza olduğundan, Saniye'nin Fazlı Beşe'nin kız kardeşi olduğu ve Fazlı Beşe'nin, kölesi Şahin'i azat edip kız kardeşi

⁴⁷¹ TŞS, Defter no., 1841, 20/2.

⁴⁷² TŞS, Defter no., 1844, 92/3.

⁴⁷³ TŞS, Defter no., 1854, 82/8.

⁴⁷⁴ TŞS, Defter no., 1843, 17/8.

⁴⁷⁵ TŞS, Defter no., 1854, 84/8.

ile evlendirdiği düşünülmektedir. Ancak bu kişilerin babalarının isimleri aynı olan farklı kişiler olabilme ihtimali de vardır.

3.1.1.3. Hür Erkeklerin Azatlı ve Azatsız Cariyeler İle Nikâhları

Trabzon mahkemesinde kaydedilen köle ve azatlıların nikâh akitleri içerisinde en fazla nikâh kaydı hür asıllı erkeklerin azatlı ve azatsız olan cariyeler ile yaptıkları evliliklerdir. Toplam 36 nikâh kaydında 31'i azatlı, 5'i cariyeye ile evlenen hür asıllı erkek mevcuttur. Yukarıda da bahsedilen “maddi durumu iyi olmayan erkekleri cariyelerinizle evlendirin” ayetinden yola çıkarak bakılacak olursa, erkeklerin kadınlara vereceği mehir miktarlarının fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu mehir miktarlarının sadece 5'i 1000 dirhem altında olup, en yüksek mehir 20000 dirhem olarak kaydedilmiştir. Hür erkeklerin cariyeler ile olan evliliklerindeki en az mehir miktarı, Mehmet b. Abdullah ve cariyeye Meryem bt. Abdullah'ın nikâh akdinde belirlenen 500 dirhem mehirdir.⁴⁷⁶ Mehmet'in baba adı Abdullah olmasına rağmen daha önce de bahsedildiği gibi köle veya azatlı olarak belirtilmediği için hür sınıfına konulmuştur. Ancak mehir miktarının azlığına bakıldığında köle olduğu belirtilmese bile, Mehmet köle veya azatlı olabilir ya da maddi durumu zayıf olduğu için bir cariyeye ile evlenen hür bir erkek olabilir. Hür bir erkeğin evlendiği cariyeye verdiği en yüksek mehir ise, Ahmet b. Hasan'ın, Emine isimli ümm-i veled için verdiği 8000 dirhemdir. 1104 senesi 17 Zilkade'sindeki bu nikâh akdi şöyledir;

Ez-zevc Ahmet b. Hasan vekilehü İbrahim Beşe b. Abdullatif ez-zevcetü's-seyyibe Emine bt. Abdullah nam ümm-i veled el-akd-i bi nefsiha el-mihri müeccel semaniye elf dirhem.⁴⁷⁷

Ümm-i veled cariyeye, efendisinden çocuk dünyaya getiren cariyedir ve en geç efendisinin ölümü ile azat olmaktadır. Ümm-i veled cariyeye satılamaz, hibe edilemez ve miras konusu olamaz, sadece efendisi ölmeden önce azat edebilir ya da başkasıyla evlenmesine izin verebilirdi. Eğer efendisi ümm-i velediyile nikâh akdi yapmak isterse, onu azat etmek zorundadır. Bu nikâh kaydında Ahmet'in, Emine'nin efendisi olduğuna dair herhangi bir bilgi verilmediği için, efendinin kendi ümm-i veledini bir başkası ile evlendirdiği düşünülmektedir. Diğer bir hür erkek, cariyeye nikâhında Evasıt-ı Zilhicce 1067/ 20-29 Eylül 1657 tarihinde, El-Hac Osman'ın cariyesi Payidar 1500 dirhem mehir ile İbrahim ile evlenmiştir.

Ez-zevc İbrahim b. Abdullah vekilehü Mahmut b. Abdurrahman ez-zevcetü'l-memluketü'l-cariye Payidar bt. Abdullah vekilüha İbrahim Çelebi b. Kaya be-şhadeti mevlaha El-Hac Osman ... ve Yusuf b. Abdullah el-mihri'l-müeccel elf ve hamsemie dirhem.⁴⁷⁸

Hür erkeklerin en fazla azat olmuş cariyeler ile evlendiği görülmektedir. Hür erkekler ile evlenen azatlı ve azatsız cariyelerin 19'u dul, 6'sı bakire ve 11'inin dul ya da bakire olduğu

⁴⁷⁶ TŞS, Defter no., 1837, 14/5.

⁴⁷⁷ TŞS, Defter no., 1860, 65/18.

⁴⁷⁸ TŞS, Defter no., 1843, 90/4.

belirtilmemiştir. 19 dulun içerisinde sadece bir adet azatsız cariye vardır. Dul olan azatlı ve azatsız cariyeler ya daha önce evlenip boşandığı ya da kocası öldüğü için veya diğerlerine göre daha güçlü bir ihtimalle, azat olmadan önce efendisinin istifraş hakkını kullanmasından dolayı seyyibe diye belirtilmiş olmalıdır. Nitekim Evail-i Muharrem 1078/ 23 Haziran-2 Temmuz 1667 tarihli Nevbahar isimli cariyenin azatlığını ispat ettiği kayıta Nevbahar'ın mahkemede vekili kocası Abbas b. Süleyman'dır. Kayıta verilen bilgilere göre azat olmadan önce Nevbahar'ın, efendisi Emine Hatunun oğlu Mehmet Ağa'dan 3 çocuğu olmuştur.⁴⁷⁹ Nevbahar'ın azat olduktan sonra Abbas ile evlendiği nikâh akdi tespit edilmiş ve bu nikâh akdinde Nevbahar'ın seyyibe olduğu belirtilmiştir. Evail-i Zilkaade 1074/ 26 Mayıs-4 Haziran 1664 tarihli nikâh akdi:

Ez-zevc Abbas Çelebi b. Süleyman Çelebi vekilehü mezbur Süleyman Çelebi ez-zevcetü's-seyyibe Nevbahar bt. Abdullah vekilüha Bakkal Mustafa bin Abdullah mehri'l müeccel selase elf dirhem.⁴⁸⁰

3.1.2. Mehir

Kölenin evlendiği kadına vereceği mehirin kim tarafından ödeneceği konusu ihtilafli bir konudur. Mehiri ödeme sorumluluğu evlenen taraf olan köleye mi, kölenin efendisine mi aittir? Halil Cin'in verdiği bilgilere göre, kadına ödenecek mehir ve evlilikten doğacak çocuklar, efendiye aittir, kölenin vereceği mehir nedeniyle ve evliliğin kölenin çalışma gücünü azaltması ihtimalinden dolayı efendi, kölesinin akdettiği evlenmeye icazet vermeyi çoğu zaman istemeyebilir.⁴⁸¹ Burada müellifin mehir konusunda verdiği "kadına ödenecek mehir efendiye aittir" bilgisi Osmanlı şeyhülislamlarının verdiği fetvalar ile çelişmektedir. Ebussuud Efendi'nin verdiği fetvada mehir köleye aittir ve köle ölünce mehir de düşmektedir.⁴⁸²

Mesele: Zeyd'in kulu Amr, Hind'i Zeyd'in izni ile şu kadar akçe mehir tesmiyesi ile tezvic itdikten sonra Amr fevt olsa Hind, Zeyde: "Amr kulun olmağla mehrini malından bana eda eyle!" dimeğe kadire olur mu?

El-Cevap: Olmaz.⁴⁸³

Çatalcalı Ali Efendi'in yukarıda verilen fetvasına göre; köle efendisinin izniyle özgür bir kadınla evlenmiş, fakat mehrini ödeyemediği ölmüştür. Dul kalan kadın, ölen kölenin efendisinden kocasının ödeyemediği mehrini isteyemez, çünkü mehir ve nafaka köleye aittir. Hatta köle ile evlenen kadın, ölen köle kocasının malından mehrini veya hissesini de alamaz. Çünkü köle azat olmadan ölmüştür ve mülkiyeti efendisine aittir, bu yüzden bir malı miras bırakması da söz konusu değildir.⁴⁸⁴ Trabzon'da azat olmamış bir köle ile evlenen hür bir kadın, kocasının muhalefatının

⁴⁷⁹ TSS, Defter no., 1844, 38/2.

⁴⁸⁰ TSS, Defter no., 1840, 16/6.

⁴⁸¹ Cin, a.g.e., s. 87.

⁴⁸² Kullar mehri rakabesine müteallik olur, fevt olmak ile sakit olur. Düздаğ, a.g.e., s., 154.

⁴⁸³ Demirtaş, a.g.e. I, s. 53.

⁴⁸⁴ Demirtaş, a.g.e. I, s. 53. İzzet Sak, doktora çalışmasında kölelerin hür kadınlarla evlilikleri esnasında kadına verilecek mehirin sahipleri tarafından ödendiği bilgisini vermektedir. Bu iddiasını Konya şer'iyeye sicillerinde kaydedilen bir

intikal ettiği efendisinden, mehrini ve köle kocasının terekesinden kendisine düşen hissesini almak istemiştir. Buna göre; Evahir-i Zilhicce 1075/ 4-13 Temmuz 1665 tarihinde, Şana'da yaşayan Ayşe Hatun ölen kocası köle Kenan'ın efendisi Mustafa Çelebi'den, Kenan'ın kendisine vermediği 2000 akçe mehrini ve Kenan'ın muhallefatından kendisine düşen hissesini ve hakkını talep etmek için davacı olmuştur. Müslüman kişilerin araya girmesiyle Ayşe Hatun, Kenan'ın efendisi Mustafa Çelebi'den 8 guruş ve 2 guruş değerinde olan eşyalar olarak davasından vazgeçmiştir.⁴⁸⁵ Eğer Ayşe'nin kocası Kenan ölmeden önce azat olmuş olsaydı, Ayşe'nin Kenan'ın muhallefatından hem mehrini hem de Kenan'ın malvarlığının yarısını almaya hakkı olduğu gibi böyle bir durumda mahkemeye başvurduğunda mahkeme kararı ile hakkı olanı alabilirdi. Ancak Kenan azat olmadan öldüğü için ve miras bırakma hakkı olmadığından bütün malvarlığı efendisi Mustafa Çelebi'ye intikal etmiştir. Ayrıca yukarıda bahsi geçen fetvalarda köle öldükten sonra mehrin düşmesinden dolayı da Ayşe'nin mehrini istemeye hakkı yoktur. Ancak kocasının efendisi bunlara rağmen Ayşe'nin davasından vazgeçmesi için Ayşe'ye bir miktar para vermiştir. Trabzon mahkemesinde hür kadınların da bazı durumlarda mehrini ve mirastan hissesini alamadığı ve davanın sulh yolu ile çözüme kavuşturulduğu durumlar sıkça görülmektedir.⁴⁸⁶ Bir başka davada da 7 Şevval 1080/ 28 Şubat 1670 tarihinde, azatlı cariye Kahraman vefat eden kocası Dilaver'in muhallefatından 7000 akçe mehrini ve hissesini aldığı kaydetmiştir.⁴⁸⁷

Molla Hüsrev'in verdiği bilgilere göre de mehri kölenin vermesi gerekmektedir. Eğer köle mehrini ödemediği takdirde miras bırakma hakkı olmadığı için mehir düşmektedir. Efendisinin izni ile evlenen köleden karısı mehrini isterse, köle bir kere satılır ve mehir kölenin kıymetinden verilir. Köle karısına mehrini azat olduktan sonra da ödeyebilmektedir. Mehir mal mülk sahibi olan hür insanlara vâcibtir. Köle ise herhangi bir mala sahip olmadığı için ona mehir vâcib olmamaktadır. Ancak kölenin nikâhının meşruluğunun bozulmaması için mehir şarttır ve bu nedenle mehir vâcib olmakta, sonrasında ise düşmektedir. Mükateb ve müdebber köleler ise satılamayacakları için

davaya dayandırmaktadır. Buna göre, Topraklık Mahallesinden Saliha bt. Kemal isimli kadın, kölesi İvaz'ı Fatma bt. Ali isimli hür kadını nikâhlanmış ve Fatma'ya 1 sim kuşak, 1 beledi döşek, 1 beledi yastık, 1 hamam gömleği vermiştir. Fakat daha sonra anlaşmazlık çıkmış, Fatma bunların mehir olarak verildiğini, Saliha ise bu eşyaları Fatma'nın kullanması için verdiğini söylemiştir. Bkz. Sak, **Şer'iyeye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler**, s. 34-35.

⁴⁸⁵ Mahruse-i Trabzon nevahtisinden Şana nam karye sakinlerinden Ayşe bint Mustafa nam Hatun tarafından sulh-ü ati'ül-beyana ikrara vekil olub Kara Veli ve Berber Mahmud şehadetleri ile şer'an vekâleti sabit olan fahrü'l-eşbah ...zade El-Hac Hasan Ağa mahfil-i kazada müvekkile-i mezburenin zevci olub bundan akdem fevt olan Kenan bin Abdullah nam abd-i ...nin mevlası ve maliki olduğuna cem'i terekesine vaz'ü'l-yed olan işbu rafi'ül-kitab Mustafa çelebi ibni Mehmed nam kimesne mahzarında bi'l-vekalie ikrar ve takrir-i kelam edüb müvekkilem mezbur Ayşe Hatun zevci müteveffa-yı mezbur Kenan zimmetinde mütekarir olan iki bin akçe mihr-i müeccelini ve muhallefatından hisse-i şer'iyesini ve müteveffayı mezbur zimmetinde olan malumu'l-mikdar hakkını mezbur Mustafa Çelebi'den dava itmek sudurunda iken ... muslihun tevassut idüb zikr olunan mihr-i müeccel ve hisse ve hukuk-u davasına müteallik cem-i davadan fâriğ olmak üzere sekiz guruş ile iki guruş kıymetli bir kara ... üzerine akd-i sulh eylediklerinde müvekkilem mezbure Ayşe Hatun dahi sulh-ü mezburun kabul ve bedel-i sulh-ü mezbur Mustafa Çelebi yedinden badel ahz zikr olunan mehir ve hisse ve hukuk-u davasına müteallik cem'i dava ve mutalebattan mezbur Mustafa Çelebi'nin zimmetini ibra-i amm kat' iltizam ile ibra ve iskat eyledikde gibbe't-tesadikü's-şer'i ma hüve'l-vaki bi't-taleb ketb olundu. Hurriren fi Evahir Zilhicce-i Şerife sene hamsin ve seb'in ve elf. TŞS, Defter no., 1842, 49/4.

⁴⁸⁶ Bu kayıtlara örnek olması için bkz. TŞS, Defter no, 1836, 17/12, 46/6; 1837, 13/5, 65/6.

⁴⁸⁷ TŞS, Defter no., 1846, 15/2.

mehri çalışıp kazanma imkânları olduğu için ödemek durumundadırlar.⁴⁸⁸ Efendisinin izni ile evlenen cariye'nin nikâh aktinde belirlenen ve cimadan sonra alacağı mehir cariye'nin efendisine verilmektedir.⁴⁸⁹

Fıkıh kitaplarında ve fetvalarda kölelere mehir vacip olmadığı ve kölenin mehrini ödeme sorumluluğu olmadığı bilgileri yer almasına rağmen gerektiği zamanlarda kölelerin mehir ödeme sorumluluğundan kaçmadığını ve mehrlerini ödeyebildiğini, Trabzon mahkemesine yansıyan bir kölenin boşanma kaydında görülmektedir.⁴⁹⁰ Bahsi geçen bu kayıta köle boşandığı karısına mehrini vermeyi kabul etmiştir. Ancak yukarıda verilen bilgiler bağlamında köle müdebber veya mükateb ise mehir vacib olduğunu bildiğimizden bu kölenin de mükateb veya müdebber köle olabileceği ihtimali vardır.

Çalışmada tespit edilen köle ve azatlıların nikâh akitlerine bakıldığında mehrirler en fazla dirhem cinsinden olup iki adet kuruş cinsinden mehir miktarı belirlenmiştir. Para birimi olarak dirhem adında sikke darp etmeyen Osmanlı Devleti, gerektiğinde ve özellikle şer'i hüccetlerde ve bunların Arapça yazılması halinde gümüş ve altın para anlamında dirhem kullanmışlardır.⁴⁹¹ Şer'iyye sicillerinde çoğunlukla nikâh akitlerinde mehir miktarları belirlenirken dirhem kullanılmıştır. Nikâh kayıtlarında mehir miktarı olarak kullanılan dirhem akçe cinsinden değerinin ne kadar olduğunu bir nikâh feshi talebi davasındaki verilen bilgilerden ve bahsi geçen bu nikâh akdinden anlaşılabilir. Buna göre köle Ayvaz ile efendisinin kızı Emine'nin nikâhında mehir miktarı 1000 dirhem olarak belirtilmiştir.⁴⁹² Ancak bu nikâhın feshinin istendiği kayıta mehir miktarının 1000 akçe olduğu bilgisi yer almaktadır.⁴⁹³ Bu kayıtlar ile nikâh akitlerinde belirtilen dirhem aslında akçe anlamında olduğu ve nikâh akitlerinin Arapça olmasından dolayı mehrin dirhem şeklinde kaydedilmiş olması muhtemeldir. Köle ve azatlıların nikâhlarındaki mehir miktarları dirhem cinsinden en az 20 dirhem en fazla 20000 dirhem olup 2 esedi guruş 320 akçe ve 50 esedi kuruş olarak iki adet de kuruş cinsinden mehir bulunmaktadır. Erkek kölelerin nikâhlarında eşleri hür de olsa köle de olsa mehir miktarları genellikle düşük meblağda tutulmuştur. Erkek köle nikâhlarında belirlenen en yüksek mehir miktarı hür bir bakire için 3000 dirhemdir. Azatlıların ödeyeceği mehrirler ise kölelere oranla daha fazladır. Cariyelerle veya azat olmuş cariyelerle evlenen hür erkeklerin vereceği mehir miktarı ise diğerlerine göre çok daha fazladır. Zira cariyeler için ödenecek mehrirlerin efendilerine ait olduğu bilindiğinden mehir miktarlarının yüksek olması normal görünmektedir.

⁴⁸⁸ Molla Hüsrev, a.g.e. II, s. 145-146.

⁴⁸⁹ Molla Hüsrev, a.g.e. II, s. 149.

⁴⁹⁰ TŞS, Defter no., 1833, 15/6. Kayıt "Kölelerin Boşanmaları" başlığı altında ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

⁴⁹¹ Halil Sahillioğlu, "Dirhem", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 371.

⁴⁹² TŞS, Defter no., 1845, 57/3.

⁴⁹³ TŞS, Defter no., 1845, 45/3.

3.1.3. Nafaka

Hür veya köle olsun her insanın günlük ihtiyaçlarını karşılaması ve geçinebilmesi için paraya ihtiyacı vardır. Osmanlı mahkemelerinde bu durum için “nafaka” terimi kullanılmaktadır. Sözlükte nafaka kelimesi, azık, ihtiyaçların karşılanması amacıyla ve hayatın devamlılığı için yapılması zorunlu olan harcamalar ve maddi değerler anlamına gelmektedir. Bir kişinin başka varlıkları görüp gözetme yükümlülüğü belirli yakınlarıyla sınırlı olmayıp köle, hayvan ve cansızlara karşı da bu kapsamda sorumlulukları bulunmaktadır. Bu bağlamda kölelerin günlük ihtiyaçlarını yani nafakasını karşılamak efendisinin sorumluluğunda olup kölenin nafakası onun iâşe, giyim, mesken, sağlık ve her türlü temizlik masraflarını kapsamaktadır. Köleye tahsis edilen nafaka miktarı belirlenirken çevrenin sosyal durumu ve örfü dikkate alınmaktadır. Kölenin sahibi, çalışıp kazanma imkânına sahip olan kölesinin nafakasını reddettiğinde köle çalışıp kazanarak kendi nafakasını karşılayabilmektedir. Efendi buna izin vermez ve kendisi de kölesinin nafakasını karşılamaz ise mahkeme tarafından uyarılır, buna da uymazsa mahkeme kararıyla sahibinin malından kölenin nafakası karşılanırdı.⁴⁹⁴ Bir efendi nafaka vermektan imtina eder veya aciz kalırsa, kölenin satılmaya uygun olup olmadığına bakılır, eğer satılmaya uygunsa başkasına satılır, satışa uygun değilse (ümm-i veled gibi) ya evlendirilir ya da azat edilirdi. Müdebber ise çalışarak kendi nafakasını karşılayabilirdi. Fakat müdebber köle çalışamayacak durumda ise azat edilmeliydi.⁴⁹⁵

Kölenin nafakasını karşılamak efendisinin sorumluluğunda olmasına rağmen mahkeme kayıtlarından anlaşıldığına göre efendi kadın olursa nafaka sorumluluğu kadının kocasına ait olmaktadır. Nitekim kocası sefere veya başka bir yere gitmiş olan bir kadın mahkemeye başvurarak kendisi ve kölesi için nafaka talebinde bulunabilmektedir. Evasıt-ı Rebiülahir 1060/ 13-22 Nisan 1650 tarihinde Havva Hatun kocası Yeniçeri çavuşu Mehmet Çavuş’un kendisini ve Bağçenan ve Hoşin isimindeki iki cariyesini nafakasız bırakıp gittiğini ve muhtaç olduklarını belirterek nafaka talebinde bulunmuş, mahkeme de günlük 3’er akçe nafaka tayin olunmuştur.⁴⁹⁶ Aynı şekilde Cemaziyelahir 1063/ Nisan-Mayıs 1653 tarihinde El-Hac Kasım Mahallesinde yaşayan Melike “zevcem gaib olan Ali Beşe beni ve cariyeim Yasemin’i bilâ-nafaka bırakıp gitti nafaka ve kisveye ihtiyacım vardır” diyerek mahkemeden nafaka talebinde bulunmuş ve her birine 4’er akçe nafaka tayin olunmuştur.⁴⁹⁷ Kaçak kölelerin nafakalarını ise köleyi emanet olarak alan kişiler karşılamakta ve kölenin sahibi ortaya çıkınca köle için harcadıkları parayı sahibinden almaktaydılar.⁴⁹⁸

Kölenin nafakasının efendisinin karşılamak zorunda olduğu bilindiğine göre, köle evlendiğinde zevcesinin nafakası kölenin mi, efendinin mi sorumluluğunda olmaktadır? Efendinin

⁴⁹⁴ Bkz. Celal Erbay, “Nafaka”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 282-285.

⁴⁹⁵ Bilmen, a.g.e. II, s. 509.

⁴⁹⁶ TŞS, Defter no., 1831, 51/16.

⁴⁹⁷ TŞS, Defter no., 1833, 40/5. Bir diğer nafaka talebi TŞS, Defter no., 1845, 49/2.

⁴⁹⁸ Kaçak köleler ve nafakaları ile ilgili ayrıntılı inceleme yapılmıştır. Bilgi için bkz, İkinci Bölüm s. 103-114.

izni ile evlenmiş olan kölenin zevcesine ait nafakanın sorumluluğu, köle efendisinin kızıyla evlenmiş olsa dahi, köleye aittir. Kölenin zevcesi için hâkim tarafından belirlenen nafaka, kölenin zimmetinde borç olmaktadır. Eğer bunu efendisi ödemezse, köle nafakanın verilebilmesi için hâkim tarafından satılabilir ve nafaka yenilendikçe köle de tekrar satılabilir. Bir müdebberin zevcesine ait nafakayı, müdebber köle satılmadığı için, mükateb köle gibi kendisi çalışıp kazanıp zevcesinin nafakasını karşılayabilmektedir.⁴⁹⁹

Cariye evlendiğinde cariyenin nafakası cariyenin kocasının mı, efendisinin mi sorumluluğundadır? Evlenen cariyenin nafakası ise, eğer cariye kocasının evinde kalıyorsa nafaka kocasına, efendisinin evinde kalıyorsa efendisine aittir. Bir cariye gündüzleri efendisinin, geceleri kocasının hizmetinde meşgul olursa gündüz nafakası efendisinin, gece nafakası kocasının üzerine lazım gelmektedir. Eğer efendi cariyesini kendi kölesi ile evlendirse nafakası efendisinin sorumluluğundadır. Bu duruma bağlı olarak, iki farklı efendiye ait köle ve cariyenin evliliğinde cariye kime hizmet ediyordu? Veya kocası hür olan bir cariye efendisine mi kocasına mı hizmet ediyordu? Sorularına cevap bulmak gerekmektedir. Cariyesi başkası ile evli ve nikâhlı olan efendinin cariye üzerindeki istihdam hakkı ortadan kalkmamaktadır. Böyle bir cariyenin kocasına karşı sorumlulukları olduğu kadar, efendisi ile de bir iş münasebeti vardır. Hür veya köle olan kocanın, cariye olan karısını kendi evinde ve kendisiyle birlikte oturtma hakkı yoktur. Bu durum fıkıh kitaplarında “tebvi’e” tabiri ile ifade edilmektedir. Cariye “kocamla beraberim” diyerek efendisinin hizmetini ihmal etme hakkı yoktur. Bu durumdaki bir cariyenin efendisi ile olan münasebeti sadece ev hizmetleriyle sınırlıdır. Başkasıyla evli olan bir cariyede efendisinin istifraş (cinsel münasebet) hakkı yoktur. Cariye efendisine, yemesinde, içmesinde, temizliğinde veya başka işlerinde hizmet edebilir. Bir nevi hizmetçi statüsündedir. Cariye kocası ile tebvi’e hakkını elde etmiş ise nafakası kocasına aittir. Tebvi’e hakkı olmayan ve asıl itibariyle efendisinin hizmetleri ile meşgul olan cariyenin nafakası ise efendisine lazım gelmektedir.⁵⁰⁰

Bir başka husus da köle ve cariyelerin evliliğinden doğan çocukların nafakalarının kimin sorumluluğunda olduğu meselesidir. Bir kölenin eşi hür veya mükatebe ise çocuğunun nafakası, eşine aittir. Kölenin eşi bir başkasının cariyesi ise çocuklarının nafakası da cariyenin efendisinin üzerine lazım gelmektedir. Çünkü çocuk hür ve köle itibariyle annesine tabi olduğundan ve cariyeden doğan çocuk da köle olarak doğacağından cariyenin efendisine ait olmaktadır.⁵⁰¹

3.1.4. Kölelerin Boşanmaları ve Nikâhlarının Feshi

İslam hukuku, kölelerin istedikleri köle veya hür kadınlarla evlenebilmesini efendilerinin iznine bağlamıştır. Evlendikten sonra ise karı kocayı ayırma hakkını efendilere değil, eşlere

⁴⁹⁹ Bilmen, a.g.e. II, s. 509.

⁵⁰⁰ Akgündüz, **Kölelik-Cariyelik Müessesesi**, s. 163.

⁵⁰¹ Bilmen, a.g.e. II, s. 508-511.

vermiştir. Bu durumda köle statüsünde bulunan bir koca efendisinin izni olmaksızın karısını boşayabilmektedir. Köleler hürlerden farklı olarak karısını iki talakla boşayabilir, üçüncü bir talak hakkı yoktur. Yani iki talakla köle ile karısı arasında tam ayrılık meydana gelmektedir. Hür kimseler gibi köleler de boşandıktan sonra belirli şartlar gerçekleşmeden tekrar evlenememektedir. Kocaları ölen veya kocaları tarafından boşanan köle kadınların beklemeleri gerekli olan iddet müddeti hür kadınların bekledikleri müddetin yarısı kadardır.⁵⁰² Dolaylı olarak efendinin etkisi nedeniyle boşanma durumları da vardır. Örneğin köleler efendilerinden izinsiz evlenirlerse, nikâh fasid (bozulmuş) veya geçersiz olmaktadır. Efendi kölesini azat etmeden kızı ile evlendirirse efendi öldükten sonra kölenin bir kısmı mirasçısı olarak efendinin kızına yani kölenin eşine kalacağından kız boşanmış kabul edilmektedir.

Mesele: Zeyd, kızı Hind'i abd-i memluküne nikâhlandırması şer'an caiz olur mu?

El-Cevap: Kul Zeyd'in olucak olur, amma Zeyd fevt olduğu gibi bir mikdarı Hind'e intikal etmekle Hind boş olur.⁵⁰³

Trabzon Şer'iyeye sicillerinde konu ile ilgili olarak tespit edilen iki adet boşanma kaydı bir adet de nikâh feshi kaydı bulunmaktadır. Boşanma nedenlerinden biri geçimsizlikten, diğeri ise kölenin evliliğine efendisinin izin vermemesinden dolayıdır. Tarafların iyi geçinememesinden kaynaklanan boşanmada hür olan kadın, köle olan kocasından hul' ile boşanmıştır. Nitekim 10 Recep 1096/ 12 Haziran 1685 tarihli kayıta, Yeniçeri Murat Beşe'nin kölesi Kenan ile evlenen Hasan kızı Rukiye, Kenan ile iyi geçinemediklerini (hüsn-ü muamele ve zindeganemiz olmadığı için) söyleyerek 1000 akçe mehrinden ve iddet nafakasından vazgeçerek hul' yoluyla boşanmıştır.⁵⁰⁴ Evail-i Şevval 1062/ 5-14 Eylül 1652 tarihli diğeri boşanma kaydında ise Mehmet Ali Bey'in kölesi Ferhad, efendisinin izni olmadan Nasara isimli kadın ile evlenmiş ve sonra "Nasara'yı mevlam müşari'l-ileyhin izni yoğiken tezevvüç eyledim idi hala talak-ı bain ile tatlik eyledim" diyerek ve 300 akçe mehirini ödemeyi de kabul ederek, karısını boşamıştır.⁵⁰⁵

Babası tarafından evlendirilmiş olsa bile, zorla kabul ettirilmiş evlenme, kız için uygun değilse, onun rızası olmaksızın muteber bir evlilik değildir. Kocanın köle olması, bulaşıcı hastalıklara müptela olması vb. gibi haller, veli tarafından akdedilen bir nikâhın geçerliliğini kızın rızası şartına bağlamaktadır.⁵⁰⁶ Kölenin azat olduğu zannedilerek yapılan nikâh akdinde kölenin azat olmadığı anlaşılınca, köle ile evlenen kadın veya vekili nikâhın feshedilmesini istediği zaman nikâh akdi geçersiz olmaktadır. Nitekim Evasıt Cemaziye'l-ahir 1070/ 23 Şubat-2 Mart 1660 tarihinde, İmaret Mahallesinde Havva isimli bakirenin amcası Osman Dede mahkemeye başvurup Havva'nın Şahbaz isimli köle ile olan nikâhının feshini talep etmiştir. Osman "bundan yedi gün

⁵⁰² Aydın-Hamidullah, a.g.m., s. 240.

⁵⁰³ Düzdağ, a.g.e., s. 154.

⁵⁰⁴ TŞS, Defter no, 1854, 26/1.

⁵⁰⁵ TŞS, Defter no., 1833, 15/6.

⁵⁰⁶ Cin, a.g.e., s. 81. Ancak kız zorla yapıldığını iddia ettiği nikâhtan sonra sessiz kalırsa evlilik geçerli olmaktadır. Bkz. TŞS, Defter no., 1845, 45/3.

önce İsmail Beşe Şahbaz benim abd-ı mutakımdır, Şahbaz'ı oğul yerine koydum ve mülk ve emlak verdim dedi. Havva, Şahbaz ile evlenmek için benden izin istedi, ben de azat olup mülk ve emlağı var düşüncesi ile Şahbaz ve Havva'nın evlenmesine izin verdim ve nikâh ettirdim. Şahbaz'ın hala köle olduğunu azat olmadığını işittim. Şahbaz köle olduğu için elimde olan fetva-yı şerif üzere nikâhın feshedilmesini talep ederim” sözleriyle durumu mahkemeye beyan etmiştir. Şahbaz'ın efendisi İsmail Beşe'ye sorulduğunda “Şahbaz benim satın aldığım kölemdir ve azat etmemiştim şimdi yine azat etmem” diyerek Şahbaz'ın köleliğinin devam ettiğini mahkemede ikrar etmiştir. Havva ve Osman, Şahbaz'ın köle olduğunu bilmediklerine dair yemin etmişler ve kadı nikâhın feshedilmesine karar vermiştir.⁵⁰⁷ Eğer birinci kayıтта köle efendisinden izinsiz evlendikten sonra efendisi evliliğe izin verse köle boşanmak zorunda kalmayacaktır. İkincisinde ise kölenin evlendiği kişi kendisini azatlı zannettiği için evlenmişti azatlı olmadığını öğrenince boşanmak istedi. Eğer efendisi köleyi azat etseydi karısı da nikâhın feshini istemeyecekti.

3.1.5. Köle Çocuklarının Nesepleri ve Akıbetleri

Köle ve cariyelerin evlenmelerinden doğan çocukların nesepleri eşlerin durumlarına göre değişiklik göstermektedir. Buna göre, eşlerin her ikisinin de köle olmaları durumunda, doğacak çocukları da köle olarak doğmaktadır. Erkeğin köle, kadının hür olması durumunda, doğacak çocuk hür olan anneye tabi olarak hür kabul edilmekte, hür bir erkek ile cariyenin beraberliklerinden doğan çocukların nesebi ise ikiye ayrılmaktadır. Birincisi, cariyenin başka hür biriyle evlenmesinden doğan çocuklar anneye tabi olarak köle kabul edilmektedir. İkinci durumda ise, cariyenin efendisi ile olan beraberliğinden doğan çocuklar efendi tarafından meşrulaştırıldıktan sonra babalarına tabi olup hür olarak dünyaya gelirler.⁵⁰⁸ Çocuğun köle olup olmamasını annesi belirlemektedir. Anne cariyeye ise baba köle de olsa hür de olsa (cariyenin efendi olması dışında) çocuk da anneye tabi olarak köle olmaktadır.

Cariyeden doğan çocuğun nesebi konusu fetvalarda ayrıntılı bir şekilde yer bulmuştur. Bu fetvalar incelendiğinde, doğan çocuğun hangi durumlarda efendinin nesebinden olduğunun ve efendiye varis olabileceğinin cevabı bulunabilmektedir. Buna göre; bir cariyeye çocuk doğurduğunda efendisi “bu çocuk bendendir” diyerek o çocuğun nesebini ikrar ve itiraf etmiş ise efendi sonradan ölse bile o çocuğun nesebi efendiden sabit olup çocuk efendinin varisleri arasına girmektedir. Cariyeye hamile olduktan sonra efendi çocuğun kendisinden olduğunu söylemeden vefat etmişse, cariyeye çocuğun efendisinden olduğunu söylese de çocuğun nesebi efendiden kabul edilmemektedir. Cariyeye efendisi ile olan ilişkisinden hamile kalsa ve çocuk doğursa efendi çocuğun kendisinin olduğunu itiraf ettikten sonra ölse, cariyeye çocuğun efendiden değil de oğlundan olduğunu itiraf etse

⁵⁰⁷ TŞŞ, Defter no., 1838, 144/2. Aynı defterde bulunan bu nikah akdinin, nikah feshedildiği için üzeri çizilmiştir. Ez-zeve Şahbaz b. Abdullah vekili İsmail Beşe b. Mustafa ez-zevcetü'l-bikri'l-baliğa Havva bt. Ömer vekilha Hüseyin Çelebi b. Osman be-şhadeti Osman Dede ve Kenan b. Abdullah el-mihr-i müccel elf dirhem. TŞŞ, Defter no., 1838, 140/2.

⁵⁰⁸ Akkündüz, **Kölelik ve Cariyelik Müessesesi**, s. 158.

dahi çocuk efendinin nesebinden olmakta ve efendinin mirasçısı olarak terekeden hissesini almakta, ayrıca cariye de ümm-i veled olarak azat olmaktadır. Cariye çocuk doğurduktan sonra efendisi önce bu çocuğun kendisinden değil de kölesinden olduğunu söyledikten sonra bu beyanından geri dönse ve çocuğun kendisinden olduğunu itiraf etse çocuğun nesebi efendiden kabul edilmemektedir. Fakat çocuk cariyesinin efendisinin bu açıklaması üzerine azat edilmiş olmaktadır.⁵⁰⁹ Bu fetvalardan anlaşılacağı üzere, çocuğun nesebini bir bakıma efendinin beyanı belirlemektedir. Bir kadın kocasına kendi cariyesini hibe ettikten sonra kocanın cariyeden çocuğu olsa kadın yaptığı hibeyi inkâr edip şahidi de olmasa, çocuğun nesebi kocadan kabul edilmemektedir. Bu durumda çocuğun nesebinin kocadan olması için, kadının cariyeyi kocaya hibe ettiğinin şahitlerle ispatlanması gerekmektedir.⁵¹⁰

Mesele: Zeyd, cariyesin Amr'a nikâhlandırca, cariyesinin Amr'dan veledi olsa Zeyd'in olur mu?

El-Cevap: Olur.⁵¹¹

Mesele: Zeyd, Amr'ın azadsız ümm-i veledi olan Hind'i nikâhla alıp, Zeyd'in Hind'den veledi olsa, zikr olan veled hür olur mu?

El-Cevap: Anası gibi olur, Amr fevt oldukça azad olur.⁵¹²

Bu fetvalara göre, köle sahibi cariyesini başka biriyle evlendirse ve cariyesinin de bu kişiden çocuğu olsa, doğacak çocuk köle olarak doğacağından efendiye ait olmaktadır. Başka birinin azatsız ümm-i veled cariyesi ile nikâh akdi yaparak evlenen hür birinin ümmü-veled cariyeden doğacak çocuğu da köle olur. Ancak annesi ümm-i veled olduğu ve en geç efendisinin ölümü ile azat olacağı için çocuk da annesi ile birlikte efendinin ölümüyle azat olmaktadır. Birinci fetvada çocuk köle olarak doğduğu ve annesinin efendisine ait olduğundan efendisi vefat etse de azat olamaz ve çocuğun tasarruf hakkı efendinin mirasçılarına intikal olur. İkinci fetvada ise çocuğun annesi ümm-i veled olduğu için yani daha önce efendisinden bir çocuk dünyaya getirdiği için annesine tabi olarak azat olur. Aynı durum tedbir-i mutlak ile yani efendi tarafından “ben öldüğümde sen hürsün” şeklinde müdebber olan cariyesinin çocuğu için de geçerlidir. Cariye tedbir-i mutlak ile müdebber olduktan sonra hamile olmuşsa, çocuk da annesi gibi tedbire dâhil olmaktadır ve efendinin vefatından sonra azat olur.⁵¹³

Yukarıda kölenin hür bir kadından dünyaya gelen çocuğunun, annesi gibi hür olacağı belirtilmişti. Çocuk köle olmadığı için çocuğun babasının efendisinin bu çocuk üzerinde maddi bir hakkı bulunmamaktadır. Buna rağmen Trabzon'da efendilerin kölenin çocuğu üzerinde hak iddia etmesi halinde mahkemenin durumu soruşturup hukuk çerçevesinde adil kararlar verdiği görülmektedir. Nitekim Evasıt-ı Cemaziye'l-ahir 1066/ 6-16 Nisan 1656 tarihinde kaydedilen bir

⁵⁰⁹ Demirtaş, a.g.e. I, s. 170-175.

⁵¹⁰ Ebussuud Efendi'nin bu durumla ilgili verdiği fetva şöyledir; “Mes’ele: Hind zevci Zeyd’e bir cariye hibe edip, Zeyd’in cariyeden veledi olduktan sonra Hind hibeyi inkâr edip, beyyineden âciz olsa evladının Zeyd’den nesebleri sâbit olurmu? El-cevap: Hibeyi ispatsız olmaz. Düzdağ, a.g.e., s. 152.

⁵¹¹ Düzdağ, a.g.e., s. 154-155.

⁵¹² Düzdağ, a.g.e., s. 155.

⁵¹³ Bir müdeberrenin mevlasından olmayarak doğuracağı çocuklar hakkında da tedbir geçerli olur. Ancak mukayyed tedbirde bu durum söz konusu değildir. Bilmen, a.g.e. IV, s. 41-42.

dava bu duruma örnek teşkil etmektedir. Maçka Kazası'nda yaşayan köle Dilaver vefat ettikten sonra, Dilaver'in oğlu Hüseyin'in dört senedir Ali b. Hamza'nın yanında yaşadığı anlaşılmıştır. Dilaver'in efendisi Veli Beşe Hüseyin'i, "Hüseyin nâm sagîr dört senedir ki mezbûr Ali'nin terbiyesinde lâkin kölem oğlu olmakla kendü terbiyemde olmak matlubumdur" diyerek Ali'den talep etmiştir. Ali ise "Hüseyin dört senedir benim terbiyemde lakin Hüseyin'in validesi hür asıllı olduğu için Veli Beşe'nin de izin ve rızasıyla Hüseyin'i dört senedir yanımda nafaka verip geçindirdim" şeklinde cevap vermesi üzerine durum yeniden Veli Beşe'ye sorulmuştur. Veli Beşe sonunda Hüseyin'in annesinin hür olduğunu itiraf etmek durumunda kalmıştır. Bunun üzerine mahkeme, Hüseyin'in Ali'nin terbiyesinde kalmaya devam etmesine karar vermiştir.⁵¹⁴ 10 Şevval 1084/ 18 Ocak 1674 tarihli bir dava kaydında yine babası köle annesi hür olan bir kız, babasının efendisinin gelininin kendisini tasarruf etmek istemesi üzerine hakkını aramak için mahkemeye başvurmuştur. Kölenin kızı Belkıs bt. Kenan babasının efendisinin oğlunun karısından davacı olduğu bu davada "Bundan akdem fevt olan babam Kenan Meydan Mahallesi sakini iken müteveffa olan Kasap Ali Beşe'nin satın aldığı kölesi idi. Validem hür asıllı Rabia bt Mustafa nam Hatun ile evlenmişti. Kasap Ali Beşe'nin oğlu Hasan Beşe'nin zevcesi Neslihan sen benim zevcemin babasının kölesinin kızıysın diyerek eziyet, cefa ve taciz üzere istihdam eder" diye ifade ederek Neslihan'dan şikâyetçi olmuştur. Dava soruşturulduğunda şahitler ile Belkıs'ın annesi Rabia'nın hür olduğu ve bundan dolayı Belkıs'ın da hür olduğu ispatlanmış ve ayrıca Belkıs'ın mahkemeye durumla ilgili fetva sunması ile de Belkıs'ın hür olduğuna ve Neslihan'ın davasından men edilmesine karar verilmiştir.⁵¹⁵

Efendinin cariyesinden olma çocuğu diğer hür asıllı karısından doğan çocukları gibi kendisine varis olup terekesinden hakkını alabilmektedir. Eğer çocuk küçükse kendisine bir vasi tayin edilerek hakkı korunmaktadır. 17 Zilhicce 1075/ 1 Temmuz 1665 tarihinde kaydedilen bir vasi tayini davasında Hasan Beşe b. Abdullah'ın cariyesinden Mehmet isimli bir oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Mehmet'in ve babası Hasan Beşe'den kendisine intikal eden malların korunması için Mehmet Beşe b. İbrahim isimli şahıs vasi olarak tayin edilmiştir.⁵¹⁶ Bir kişinin hür asıllı karısından olan çocuklarının babalarının ümm-i veled cariyesinden olma çocuklarını tanımadığı ve babaları öldükten sonra çocuklar ve cariye üzerinde hak iddia ettikleri durumlar da olmuştur. 17 Rebiü'l-ahir 1091/ 17 Mayıs 1680 tarihli hürriyeti ispat kaydında, cariye Rahime efendisi Osman Ağa'nın ümm-i veledi olduğunu, efendisinden bir oğlan ve bir kız çocuk dünyaya getirdiğini ancak efendisinin İshak ve Mustafa adında oğullarının bu durumu inkâr edip azatlığına mani olduklarını mahkemeye bildirmiştir. Rahime'nin, şahitlerin "Osman Ağa bizim huzurumuzda Rahime isimli cariyemden bir kız ve bir oğlan evladım vardır dedi" şeklindeki ifadeleriyle, Osman Ağa'nın ümm-i veledi olduğu anlaşılmış ve azat olmuştur.⁵¹⁷ İshak ve Mustafa'nın, babalarının, cariyeden olan

⁵¹⁴ TŞS, Defter no., 1835, 38/8.

⁵¹⁵ TŞS, Defter no., 1847, 47/4.

⁵¹⁶ TŞS, Defter no., 1842, 55/3.

⁵¹⁷ TŞS, Defter no., 1852, 15/3.

çocuklarını reddetmelerinin nedeni cariyenin azat olmasını istemedikleri gibi iki tane de çocuğuyla daha fazla iş gücü olacağından ileri geliyor olabilir. Ayrıca Rahime'yi ümm-i veled olarak kabul etmek, iki çocuğu da kardeş olarak kabul etmek anlamına gelmekteydi ki bu durumda mirasçı sayısı artacak ve terekeye iki ortak daha çıkacaktı. Bundan dolayı da cariyenin ümm-i veled olmadığını ve çocukların da kardeşleri olmadığını iddia edebilirlerdi.

3.2. Kölelerin Dâhil Olduğu Olaylar

Çalışmamızın bu konu başlığı altında kölelerin konu olduğu ahlâk olayları ve ölüm, darp, yaralama, hırsızlık gibi asayiş olayları incelenecektir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde, İslam hukukuyla ve Osmanlı şeyhülislamlarının verdiği fetvalarla bağlantılı olarak, özgür veya köle diye ayırmaksızın, işlenen suçlarda hangi cezaların uygulandığı ile ilgili kısa bir bilgi verilecektir. Bir başka ifadeyle Osmanlı ceza hukukuna kısa bir giriş yapılacaktır. Bu bağlamda konularına göre ayrılan alt başlıklarda tafsilatlı incelenecek olan davalarda görüleceği üzere işlenen suçlarda hangi cezanın uygun görüldüğü daha iyi anlaşılacaktır.

Törelere ve ahlak kurallarına aykırı davranış, haksız fiil ya da bir toplumda yazılı, yazısız kurallarla yasaklanan ve bir yaptırıma bağlanan eylemlere “suç”, “cürm” ve “cerime” tabirleri kullanılmaktadır.⁵¹⁸ Bir toplumda, suç işlemeyi önlemek ve düzeni sağlamak adına toplumun hukuk organı tarafından uygulamaya geçirilen “ceza” caydırıcı bir güç olmuştur. Bu nedenle bütün ayrıntılara dikkat edilerek hazırlanan ceza hukuku bölümü, İslam hukukunun önemli bölümlerinden birini oluşturmaktadır. İslam hukukunda cezai yaptırımlar çeşitli açılardan ayırımlara tabi tutulmaktadır. Bunlardan en yerleşmiş olanları, cezaların had, kısas ve ta'zir gerektiren suçlar şeklinde üçe ayrılarak ele alınmasıdır. Had cezasını gerektiren suçlar, zina, iffete iftira, içki içmek, hırsızlık, yol kesme, dinden dönme ve devlete isyandır.⁵¹⁹ Adam öldürme ve yaralama gibi şahsa karşı işlenen suçlarda kısas veya diyet cezası uygulanmaktadır. Şahsa yönelik işlenen suçlarda mağdur taraf diyet ile sulh yapmak isterse kısas düşmekte ve buna karşılık suçludan mali bir değer alınmaktadır. Had veya kısas cezası belirli şartlar altında ta'zir cezasına çevrilebilmektedir. Bunun dışında ta'zir cezaları, İslam hukuku tarafından kesin olarak yasak kabul edilen fiilleri kapsamaktadır. Yasak yiyecek ve içeceklerin tüketilmesi, ölçü ve tartıda hile yapılması, yalancı şahitlik, faiz yeme, hakaret, rüşvet gibi fiiller bu gruba girmektedir. Aslında yasak olmadığı halde kamu yararını ve düzenini tehdit eden fiiller de ta'zir cezalarının konusu olmaktadır. Ta'zir cezaları, işlenen suçlara göre, idam cezası, sopa, hapis cezası, sürgün, para cezası, kürek cezası ve kınama şeklinde sıralanmaktadır. Verilen cezalara bakıldığında had ve ta'zir gerektiren suçlara verilen cezalar benzerlik göstermektedir. Ta'zir cezalarındaki idam, sopa, kırbaçlama, para cezası, hapis, sürgün gibi cezalar had cezalarının içinde de vardır. Bazı durumlarda suçluya ceza

⁵¹⁸ Mehmet Boynukalın, “Suç”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 453-457.

⁵¹⁹ Ali Bardakoğlu, “Had”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 547.

uygulanmamakta ve ceza düşürülmektedir. Suçlunun ölümü, kısas edilecek uzvun yokluğu, suçlunun tövbesi, sulh, af, kısas uygulanacak kişiye mirasçı olmak ve zamanaşımı cezayı düşüren sebeplerdendir. Suçlunun tövbe etmesi durumu sadece eşkıyalık ve soygunculuk suçunun cezasını düşürmektedir. Sulh sadece kısas ve diyet cezalarını düşürebilir. Suçlunun kisasını talep eden kişi, suçluya mirasçı olmuşsa kısas uygulanmamaktadır. Af şeklinde cezanın düşmesi durumu ayrılmaktadır. Had suçlarında af mümkün değildir. Kısas ve diyet cezalarını sadece mağdurun kendisi ve velileri affedebilmektedir. Ta'zir cezalarında ise hem mağdur hem de devlet geniş af yetkisine sahiptir.⁵²⁰

Haddi gerektiren suçlarda ve cezası yarıya indirilmesi mümkün olan suçlarda, köleye hür kimseye verilmesi gereken cezanın yarısı verilmektedir. Örneğin zina ve iffete iftira suçlarında köleye hürlerle verilecek olan cezanın yarısı uygulanmakta ve zina eden köleye recm (taşlanma) cezası uygulanmamaktadır. Hırsızlık ve irtidat (dinden dönme) suçlarında ise cezanın yarıya indirilmeden, hürlerle verilen ceza, aynı şekilde kölelere de uygulanmaktadır. Adam öldürme ve yaralama gibi kişinin vücut bütünlüğüne zarar verecek fiiller bakımından köleler, kısasla değil, diyet ve ta'zir ile cezalandırılmaktadırlar. Diyetin gerekli olduğu durumlarda kölenin sahibi, isterse diyeti öder, isterse köleyi diyeti almaya hak kazanan kişiye vermekte, buna karşılık kölenin öldürülmesi veya yaralanması durumunda bir diyet ödenmesi gerekiyorsa bu kölenin sahibine ödenmektedir.⁵²¹

3.2.1. Kölelerin Konu Olduğu Ahlâk ve Namus Olayları

Mağdur veya suçlu olarak kölelerin karıştığı ahlâk olaylarının konu olduğu davalar Trabzon mahkemesinde kaydedilmiştir. Toplam 6 adet olan bu davaların konuları zina, hakaret, kaçırma ve ırza geçme şeklindedir. Davaların sadece ikisinde kadın köleler mağdur olup, diğerlerinde ise köleler suçlu durumundadır.

3.2.1.1. Zina “Fuhşu Fesad”

Zina suçunun sopa, hapis ve sürgün, taşıyarak öldürme (recm) gibi cezaları vardır. Zina suçu üç şekilde sabit olmaktadır. Birincisi tam ehliyetli, Müslüman, erkek ve dürüst dört şahidin bizzat gördüklerini beyan etmeleriyle, ikincisi zina edenin itiraf etmesiyle, üçüncüsü ise evli olmayan bir kadının gebe kalması ile zina suçu sabit olmaktadır. Zina suçu haddi gerektirmektedir ancak zor şartlarda ispat edilebilen ve en küçük bir şüphe ile bertaraf edilebildiğinden had cezasının uygulaması da çok az olmuştur. Suçun teşekkülü ve ispatı için aranan şartlardan biri olmayınca

⁵²⁰ Ceza hukuku hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Akgündüz-Cin, a.g.e., s. 289-321; Mehmet Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Yayınları, İstanbul, 2015, s. 153-198; Adil Bebek, “Ceza”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 7, 1993, s. 469-470; Tuncay Başoğlu, “Ta'zir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 198-202.

⁵²¹ Aydın- Hamidullah, a.g.m., s. 240.

ta'zir cezaları gündeme gelmiş ve şüpheye mahal bırakmadan karar verebilmek için çoğunlukla para cezası uygulanması öngörülmüştür.⁵²² Kanunnamelerde zina eden kişiye nasıl ve ne kadar ceza verilmesi gerektiğine dair bilgiler yer almaktadır.

Eğer zina eden kişi ergen ve gani olsa, yüz akçe cürm alına; eğer vasatü'l-hal olsa elli akçe ve fakir'ül-hal olsa, ana göre kıyas oluna. Eğer zinayı avret etse, cürmin eri vere. Eğer kul ve cariyeye zina etse, hür ve hürre cürmünün nısfı alına.⁵²³

Hanefi hukuku zinayı, mülkiyet ya da mülkiyet şüphesi söz konusu olmaksızın akıllı yetişkinler arasında meydana gelen cinsel münasebet olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda kölelik bağı veya evlilik dışındaki münasebetler hukuka aykırı olduğu anlamına gelmektedir. Bir köle almak mülkiyet kazandırmakta ve bu yolla efendi-köle arasındaki münasebet hukuka uygun olmaktadır. Ancak hür bir kadının kendi erkek kölesiyle arasındaki cinsel münasebet yasaklanmıştır.⁵²⁴ Hür bir erkeğin kendi satın aldığı cariyesi dışında başkasının cariyesi ile olan bu tarz bir ilişki zina suçuna girmekte ve had cezasını gerektirmektedir.

Mesele: Muhsan olmayan Zeyd, kız karındaşı kız Zeyneb'in cariyesine zinâ eylese Zeyd'e hadd-i zina lazım olur mu?

El-Cevap: Olur.⁵²⁵

Fetvada da belirtildiği gibi evli olmayan bir erkek kız kardeşinin kızının cariyesi ile zina ettiğinde hakkında hadd-i zina uygulanır. Bir kişi karısının, anasının veya babasının cariyesi ile zina ederse o kişiye had değil ta'zir cezası uygulanır. Bu durum Yavuz Sultan Selim Kanunnamesinde cezasının ne olacağı ile birlikte verilmiştir. *Eğer bir kişi avretinin cariyesine veyahut anasının veyahut atasının cariyesine vat' eylese, kadi ta'zir idüb her ağacına iki akçe cürm alına.*⁵²⁶

8 Rebiülahir 1075/ 29 Ekim 1665 tarihinde, Faroz Mahallesi ahalileri Mustafa Beşe b. Hüseyin, Derviş b. Ömer ve sair mahalleli yeniçeri zabiti Mustafa Çavuş'un odabaşısı Osman Beşe huzurunda Mehmet b. Ömer hakkında şikâyetle bulunmuşlardır. Mahalle halkının iddiasına göre Mehmet kendisine namahrem olan Mukime Hatun'un evine girip Mukime Hatun'un cariyesi Yasemin ile *fuhşu fesad üzere* uygunsuz zaman geçirmiştir. Yasemin bu uygunsuz görüşmelerde Mehmet'ten hamile kalmıştır. Mehmet, "Mukime Hatun'un evine giderdim, Yasemin'in kendime namahrem olmadığını düşündüğümünden muamele ve muaşeret ederdim" şeklinde ifade vermiştir. Yasemin ise ifadesinde "Mehmet fuhş ve muaşeret etmekle hamile oldum" diyerek Mehmet ile

⁵²² Cin-Akgündüz, a.g.e., s. 303,304; Aydın, a.g.e., s. 184-186.

⁵²³ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri**, 3. Kitap, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 89.

⁵²⁴ Colin Imber, "Osmanlı Hukukunda Zina", (Çev: Muharrem Midilli), **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, (29), 2017, s. 506. (505-538).

⁵²⁵ Demirtaş, a.g.e. I, s. 239.

⁵²⁶ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri**, s. 297.

olan ilişkisini açıkça beyan etmiştir. Mahalle sakinlerinin şikâyeti ve Yasemin'in itirafı neticesinde mahkeme Mehmet ve Yasemin'in suçlu olduklarına ve Mehmet'in te'dib (terbiye) edilmesi için yeniçeri zabiti Mustafa Çavuş'a tembih olunmasına karar vermiştir.⁵²⁷ Yasemin'in efendisi Mukime Hatun'un bu uygunsuz vaziyete müsaade edip etmediği, eğer müsaade ettiyse herhangi bir uyarı veya ceza alıp almadığı bilinmemektedir.

Evasıt-1 Zilkade 1065/ 12-21 Eylül 1655 tarihli kayıta, Kindinar Mahallesi imamı Hasan Çelebi ve cemaatten ileri gelenler Mahmut Ağa b. Ali Çavuş'un kölesi Şahbaz'ı, zina ettiği gerekçesiyle mahkemeye şikâyet etmişlerdir. Mahalle cemaati Şahbaz ve Raziye isimli acuzeyi (yaşı geçmiş kadın) Zilka'denin on sekizinci gecesini Raziye'nin evinde halvet iken bastıklarını belirtmişlerdir. Şahbaz'a sorulduğunda "Raziye beni evine davet etti ben dahi gittim" diye itiraf etmiştir. Mahkeme "abdin cenabeti şer'an mevlasına lazım gelmekte" diyerek Şahbaz'ın te'dib⁵²⁸ edilmesi için efendisi Mahmud Ağa'ya tembih olunmasına karar vermiştir.⁵²⁹ Kayıta Raziye ile ilgili herhangi bir hüküm verilmediği görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde mahalle halkının birbirleriyle hukuki bir bağı vardır ve mahallenin asayişinin sağlanmasını da yine mahalle halkı üstlenmektedir.⁵³⁰ Bu nedenle zina suçunun ifşa edilmesinde en büyük rolü mahalle halkı oynamaktadır. Osmanlı Devleti fuhuş durumunun tespitini ve ihbar edilmesi görevini başta mahalle imamı ve müezzini olmak üzere mahalle halkına vermiştir. Eğer fuhuş yapanlar himaye edilip ele verilmezse, sonradan ortaya çıktığında fuhuş yapanlara olacak hakaret mahalle imamı, müezzini ve halkının üzerine de olmaktadır.⁵³¹ Yukarıda incelenen iki zina suçu da mahalle halkının şikâyetleri veya zina yapan kişileri evde basmaları ile ortaya çıkmıştır.

Evasıt-1 Muharrem 1077/ 14-24 Temmuz 1666 tarihli davada ise köle Dilaver, efendisini karısı ile zina yaparken gördüğünü iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Dilaver "Ağam Murteza Beşe'yi 20 gün önce zevcem ile zina ederken üzerinde gördüm" şeklinde ifade etmiştir. Durum Murteza Beşe'ye sorulduğunda kölesi Dilaver'in iddiasını inkâr etmiştir. Dilaver'in iddialarına yönelik şahit istendiğinde "şahidim yoktur gece ile olmuştur" şeklinde cevap vermiştir.

⁵²⁷ TŞS, Defter no., 1842, 3/2.

⁵²⁸ Te'dib kelimesi sözlükte, terbiye etmek, şer'an gereken tekdir ve hafif ceza anlamına gelmektedir. Bkz. Şemseddin Sami, a.g.e., s. 371.

⁵²⁹ TŞS, Defter no., 1835, 12/6.

⁵³⁰ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 3. Osmanlı toplumunda mahallenin işlevleri için bkz. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları**, IV, 1984, s. 69-78.

⁵³¹ Fuhuş yapanların mahalleden çıkarılmasına dair gönderilen bir fermanla mahalle halkının sorumlulukları şu şekilde belirtilmiştir; her mahallenin imamı, müezzini ve mahallesinin halkı cem'edip kemal-i dikkat ve ihtimam ile mahallelerinde eğer fahişeden ve eğer sair ehl-i fesad ve fasakadan her kim var ise sorup zuhura getirip fahişeleri hapsedip, min-ba'd imamlara ve müezzinlere ve sairilere bir vech ile tembih ve te'kid eylesin ki, asla mahallelerinde onun gibi fahişe avret oldukça gelip haber edip ele vereler. Himayet edip ele vermeyeler, sonradan ele gele, imam ve müezzinler ve sair mahalle halkıdır bir ferdin özü makbul olmayıp her kimin mahallesinde bulunursa onlara olacak hakaret ve siyaset evvelen imam ve müezzin ve saniyen mahalle halkına olmak mukarrer bilip... Altınay, **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**, s. 58-59.

Murteza Beşe Dilaver'in zevcesi İnsafe ile zina eylemediğine dair yemin edince Murteza Beşe'nin zinadan beratına karar verilmiştir.⁵³² Zina suçunun doğruluğunun ispatlanmasında şahitler çok önemlidir. Daha önce de bahsedildiği gibi Müslüman, erkek ve dürüst dört şahidin bizzat gördüklerini beyan etmeleriyle ve bu kişilerin tam ehliyetli olmasıyla zina suçunun doğruluğu ispatlanmaktadır. Dilaver'in efendisi ile karısının zina ettiğine dair şahidi olmadığından suçun doğruluğu kanıtlanamamaktır. Bu nedenle, Murteza Beşe'nin de durumu inkâr etmesiyle dava düşmüştür.

Yukarıda zina suçunun hangi şartlarda sabit olduğunu, had cezasını gerektirdiğini ancak suçun ispatı için aranan şartlardan biri olmayınca ta'zir cezalarının gündeme geldiğini belirtmiştik. Bu bağlamda bahsi geçen ilk iki davada da kişilerin zina suçu, mahalle halkının tanıklığı ve suçluların itirafları ile sabit olmuştur. Had gerektiren zina suçunun cezaları göz önüne alındığında ki bunlar sopa, sürgün, hapis, taşıyarak öldürmedir, bu kişilere böyle cezaların uygulanması gerektiği kayıtlarda belirtilmemiştir. İki davada da zina yapanlardan tek taraflı olarak sadece erkekler için te'dib edilmesi kararı verilmiştir.

3.2.1.2. Kaçırma ve Tecavüz: Fiil-i Şen'i

Cinsel şiddetin bir türü olan tecavüz kavramı, hukukta ırza geçme olarak da yer almaktadır. İrza geçme suçu İslam hukukunda ayrı bir suç olarak işlenmemiş ve zina suçunun içinde değerlendirilerek haddi gerektiren suçlar arasında yer almıştır. Bu bağlamda tecavüz suçu işleyene de zina suçuna verilen cezalar uygun görülmüş ve bekâr olan suçluya sopa ve sürgün uygulanırken, evli olan suçluya recm yani ölene kadar taşlama cezası verilmiştir.⁵³³ Ebussuud Efendi ise evli olan kişinin tecavüz suçu işlediği takdirde katledilmesine yönelik bir fetva vermiştir.

Mesele: Zeyd Hind'i nikâh olunmadan cibr ile tasarruf eylese şer'an Zeyd'e ne lazım olur?

El-Cevap: Muhsane ise katl olunur.⁵³⁴

Yavuz Sultan Selim Kanunnamesinde ırza geçme ile ilgili yer alan hükümlerde, kadının veya kızın zorla ırzına geçen erkeğin tenasül uzvunun kesilmesi öngörülmüştür.⁵³⁵ Ancak kanunnamelerde ırza geçme suçu işleyene böyle bir cezanın uygun görülmesine rağmen uygulamada suçlunun uzvunun kesilmesi ile ilgili bir örneğe rastlanılmamıştır.⁵³⁶ Bunun aksine

⁵³² TŞS, Defter no., 1843, 29/4.

⁵³³ Belkıs Konan, "Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu", *OTAM*, 29, (29), Ankara, 2011, s. 152-155.

⁵³⁴ Düzdağ, a.g.e., s. 201. Çatalcalı Ali Efendi fetvasında ise bakire bir kıza tecavüz eden evli bir erkeğin recmedilmesi gerektiği bilgisi vardır. *Zeyd-i muhsan Hind-i bikre cebren zina idüb bekâretini izâle eylese Zeyd-e ne lazım olur? El-cevap: Recm*. Demirtaş, a.g.e. I, s. 239.

⁵³⁵ *Ve eğer bir kişi avret veya kız kapsa, avretin ve kızın rızası olmasa, erin zekerin keseler*. Akgündüz, **Yavuz Sultan Selim**, s. 297.

⁵³⁶ Tecavüz konusu ile ilgili araştırma yapan araştırmacılar, Nurcan Abacı'nın "Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması" isimli eserini kaynak göstererek ve çeşitli mahkeme kayıtlarından da tecavüz suçu işleyenlerin nasıl cezalar aldıklarına dair örnekler vererek böyle bir uygulamaya rastlamadıklarını öne sürmüşlerdir. Bkz., Zübeyde Güneş Yağcı, "Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği", **Kadın**

tecavüz, zina gibi suçlarda para cezası yanında sürgün, hapis ve kürek cezaları verildiği görülmektedir.⁵³⁷ Tecavüz gibi suçlar kolay ispatlanabilir suçlar arasında değildir. Bu nedenle kadın kendisine karşı işlenen bu suçu ispatlayamadığı zaman kadına, iffete iftira suçundan sopa, hapis veya sürgün cezası verilmesine karar verildiği durumlar olmuştur.⁵³⁸

Tecavüz ispatlanabilmesi zor bir suç olduğundan davalı olan taraf yani tecavüz suçunu işleyen taraf suçunu inkâr ettiğinde ve davacı da kendisine yapılan bu suçu ispatlayacak şahitler bulamadığında suçlu diye iddia edilen kişi etraftan nasıl biri olduğuna dair araştırılmaktadır. Bu bağlamda daha önce de bahsedildiği gibi mahalle ileri gelenleri bu rolü üstlenmekte olup böylece suç işleyen kişiler hakkında yapılan herhangi bir soruşturmada mahalle ileri gelenleri başvuru ilki merci olmakta ve suçun ispatı veya suçtan aklanma şahitlerin olmadığı durumlarda tamamen bu kişilerin beyanına bağlı olmaktadır.⁵³⁹ Mahkeme tarafından yapılan soruşturmaya göre eğer kişi bu suçu işlemeye eğilimi olan biri ise ceza almakta⁵⁴⁰, eğer suç işlemeye uygun biri değilse ve hakkında güzel şeyler beyan edilirse dava düşmekte ve davacı davasından men edilmektedir.⁵⁴¹

Bir cariye tecavüze maruz kaldığında, tecavüz eden kişiye yüz sopa vurulmakta, eğer köle bakire ise eylemi yapan kişiye hem yüz sopa vurulup hem de cariyenin bozulan bekâreti için tazminat alınmaktadır.⁵⁴² Trabzon mahkeme kayıtları incelendiğinde, cariyelerin tecavüzüne yönelik şikâyet ile ilgili bir kayda rastlanmamıştır.

Tecavüz suçunun da zina suçları arasında yer aldığı ve aynı cezaların verildiği düşünüldüğünde, tecavüz suçu işleyen bir köleye, hürlere verilen cezanın yarısı verilmektedir. Trabzon mahkeme kayıtlarında bir kölenin hür asıllı bir kızı zorla kaçırıp ırzına geçtiği ve köleye

Araştırmaları Dergisi, VI, (2), 2005, s. 55; Konan, a.g.m., s. 159; Nurcan Abacı, **Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması 17. Yüzyıl**, Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 2001.

⁵³⁷ Mehmet İpşirli'nin XVI. yüzyıla ait arşiv belgelerinden çıkardığı bilgilere göre, hırsızlık, kumarbazlık, zina, fuhuş gibi suçların yanında ırza tecavüz suçu için de kürek cezası verilmiştir. Bkz. İpşirli, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler", s. 203-248. Ayrıca Neşe Erim, XVIII. yüzyıla ait Divan-ı Hümayun tarafından verilen hapis ve sürgün cezalarını içeren defter üzerine yaptığı incelemede, tecavüz suçundan ceza alanların hapis ve sürgün cezası aldığını tespit etmiştir. Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, IV, s. 78-88.

⁵³⁸ Yağcı, Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet, s. 58-59.

⁵³⁹ Fikret Yılmaz, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair", **Toplum ve Bilim Dergisi**, 2000, 83, s. 92-109. Yağcı, a.g.m., s. 57-58.

⁵⁴⁰ H. 5 Şevval 1108/M. 27 Nisan 1697 senesinde Akçaabat nahiyesinin Kisarna isimli köyünde sakin Yor v. Vasil, Tekfûrçayı Mahallesinden İbrahim ve İsmail isimli kişileri, evini basıp annesi Sarefte'yi zina kastı ile zorla yakalayıp ahır kapısına kadar çekerek götürdüklerini ve evden eşya çaldıklarını, şarap istediklerini iddia ederek şikâyetçi olmuştur. İbrahim ve İsmail çaldıkları eşyaları kabul etmiş diğer tüm suçlamaları inkâr etmişlerdir. Kendilerinden şikâyetçi olan birçok kişi de İbrahim ve İsmail'in daima şarap içtiklerini, nice kişilerin ırzına geçtiklerini, yol kestiklerini, daima eşkıyalık yaptıklarını söylemişlerdir. İbrahim ve İsmail kendi mahalleleri olan Tekfûrçayı Mahallesinden de soruşturulmuş, mahallenin imamı, cemaati, ayan ve eşrafı da şikâyetçiler ile aynı ifadeleri kullanmaları üzerine İbrahim ve İsmail'in Çavuş Abdi Ağa'ya teslim edilmesi kararı verilmiştir. TŞS, Defter no., 1862, 59/1.

⁵⁴¹ Trabzon'da H. 13 Recep 1104/M. 20 Mart 1693 senesinde Görele'de misafir olan Mehmet Bey, yine Görele'de yaşayan diğer Mehmet isimli şahsı hizmetlisi Asiye isimli bıkır-i balığaya tecavüz ettiğini iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Suç isnadında bulunulan Mehmet suçu inkâr etmiştir. Mehmet Beyin de iddiasını ispatlayacak şahitleri olmadığı için, diğer Mehmet etraftan soruşturulmuştur. Soruşturma sonunda Mehmet'in iftiraya uğradığı anlaşılmış ve davacı olan Mehmet Bey davasından men edilmiştir. TŞS, Defter no., 1860, 29/4.

⁵⁴² Konan, a.g.m., s. 155-156.

nasıl bir ceza verildiğini gösteren bir kayıt tespit edilmiştir. Nitekim 3 Recep 1088/ 1 Eylül 1667 tarihinde, Şermurad isimli köle, Ümmügülsüm bt. Mahmut isimli hatunu zorla bağlayıp yaylaya götürdüğünü ve ona tasarruf ettiğini itiraf etmesi üzerine, hapis ve falaka cezası almıştır. Kölenin cezası ile ilgilenen Mütesellim Osman ağa, Şermurad'ı hapisten alıp dizdar Ali Ağa'ya falakaya gönderilmesi için teslim etmiştir. Kölenin efendisi emekli yeniçeri çorbacısı Hasan Ağa'nın habercilerinden Süleyman, Şermurad'ı falakaya götüren dizdarın yolunu kesip köleyi kaçırmıştır. Süleyman yakalanıp mahkemeye çıkarıldığında ve köleyi kaçırma nedeni sorulduğunda "Şermurad'ı dizdarın elinden almıştım sonra geri getirdim" şeklinde ifade vermiştir.⁵⁴³ Süleyman köleyi neden kaçırdığı ve sonra neden geri getirdiğine dair bir bilgi vermemiştir. Bu kayıt davanın ilk kayıdır ve verilen bilgiler sadece bu kadardır. Daha sonra Ümmügülsüm'ün köle Şermurad'dan davacı olduğu bir başka kayıta, nasıl kaçırıldığı ve tasarruf edildiği ile ilgili bilgiler mevcuttur. Nitekim aynı ayın 10. gününde Yomra Nahiyesi'nden Ümmügülsüm'ün mahkemede verdiği ifadeye göre, Ümmügülsüm 15 gün önce akşam vakti velinimetini Ali Ağa'nın evinin bahçesinde otururken Çorbacı Hasan Ağa'nın kölesi Şermurad, Malkoç, cariyesi Bağçenan ve Kerakos isimli Ermeni zorla evi basıp Ümmügülsüm'ü bağlayıp yaylaya götürmüştür. Kaçıran kişiler Ümmügülsüm'ü beş altı gün sakladıktan sonra Hasan Ağa "kızı bozsunlar" diye haber göndermiştir. Bunun üzerine haber getiren adam Ümmügülsüm'ü bağlamış Şermurad ise tasarruf eylemiştir. Şermurad zikrolunan kişilerle Ümmügülsüm'ü zorla kaçırdığını söyledikten sonra "Şeytana uyup tasarruf eyledim" diyerek suçunu itiraf etmiştir.⁵⁴⁴ Ümmügülsüm'ün verdiği ifadeye göre köleyi suça azmettiren kişi sahibi Hasan Ağa'dır. Ancak ne Hasan Ağa'ya ne de beraber kaçırdığı kişilere bir yaptırım uygulandığına dair bilgi yoktur. Şermurad'ın cezasının verildiği kayıt dava edildiği kayıttan önce yazılmıştır. Birinci kayıta Mütesellim Osman Ağa'nın Şermurad'ı hapisten kaçırın Süleyman hakkında davacı olmasıyla, Şermurad'a işlediği suçtan dolayı nasıl bir ceza verildiğini bilmekteyiz. Eğer Şermurad kaçırılmasaydı ve kaçırın kişiden davacı olunmasaydı muhtemelen kölenin işlediği bu suça nasıl bir ceza uygulandığına dair bilgi sahibi olunamayacaktı.

13 Şevval 1087/ 19 Aralık 1676 tarihinde kaydedilen davada Ortahisar Mahallesiinde yaşayan El-Hac Hasan Ağa b. El-Hac Mehmet, Maçka Kazasında yaşayan Lefter isimli zimmîden sürekli cariyesini kaçırdığı için davacı olmuştur. El-Hac Hasan "zimmî dokuz ay mukaddem bir cariyemi sirka eyledikte birkaç günden sonra adamlarım bulup getirdiler. Tekrar sirka eyledi yine bulup getirdiler ve bir defa daha yaylada sirka eyledi yine bulup getirdiler" diyerek Lefter'den şikâyetçi olmuştur. Fakat Lefter suçu inkâr etmiştir. Bunun üzerine mahkeme El-Hac Hasan'dan iddiasını ispatlaması için şahitler istemiş, Mehmet Beşe, Osman, Ali Çelebi ve El-Hac Siyavuş isimli kişilerin şahitlik etmesiyle El-Hac Hasan iddiasını ispat etmiştir.⁵⁴⁵ Davanın sonunda Lefter'e herhangi bir yaptırım uygulanıp uygulanmadığıyla ilgili bir bilgi verilmemiştir. Ancak fetvalardan

⁵⁴³ TŞS, Defter no., 1849, 71/6.

⁵⁴⁴ TŞS, Defter no., 1849, 72/4.

⁵⁴⁵ TŞS, Defter no., 1849, 7/4. Davada da görüldüğü üzere "sirkat" yani çalma kelimesi sıkça geçmektedir. Bu nedenle dava "Hırsızlık" başlığı altında tekrar incelenecektir.

anlaşıldığına göre, fiil-i şen‘i yani tecavüz kastı ile bir kadını kaçırp amacına ulaşmadan yakalanan bir erkeğe ta‘zir cezası ve tövbe edinceye kadar hapis cezası verilmektedir.⁵⁴⁶ Bir kişinin cariyesini gasb edip zorla evine götürüp bir sene alıkoyduktan sonra teslim etmek zorunda kalan kişiye ta‘zir cezası verilmektedir.

Mesele: Zeyd, Amr‘ın cariyesi Hind‘i ğasben ahz ve menziline götürüb bir sene alıkoyduktan sonra Amr Hind‘i alsa Zeyd‘e ne lazım gelir?

El-Cevap: Ta‘zir.⁵⁴⁷

3.2.1.3. İftira ve Hakaret: “Cima Lafzıyla Şetm”

Bir kişiye hakaret veya küfür etmek ta‘zir gerektiren bir suçtur. Osmanlı fetvalarında küfür ve hakaretin her çeşidi tek tek açıklanarak bunu yapan kişiye ta‘zir uygulanması gerektiği ayrıntılı şekilde verilmiştir.⁵⁴⁸ Bir de had cezası gerektiren iffete iftira veya küfür vardır ve buna “kazf” ismi verilmektedir. Kazf suçu namuslu bir kadına zina iftirasında bulunma veya nesebin inkâr edilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Kazf suçunda suçluyu dava etme hakkı sadece mağdura ve mağdur ölü ise çocuklarına aittir. Kazf suçunun haddi gerektiren cezası (hadd-i kazf) 80 kırbaçtır.⁵⁴⁹ Kazf suçuna kadılar tarafından zaman zaman ta‘zir cezaları verilmektedir. Bunun nedeni davacıya doğrudan gerçek anlamda zina iftirası değil de bu anlamı içeren sözcüklerle hakaret olarak değerlendirdikleri ve hakaret fiiline uygun ta‘zir cezası verdikleri düşünülebilir.⁵⁵⁰ Trabzon toplum hayatında küfür ve hakaretin ne kadar yaygın olarak kullanıldığı hakkında tespit yapmak çok zor gözükmemektedir. Zira meselenin yargıya taşınmasının zorluğunun yanı sıra, suçun ispatlanması gerekliliği, küfür ve hakarete uğrayan şahısların meseleyi büyütmemekten çekinmeleri vb. gibi nedenlerle mahkemeye taşınmayan vakaların olması da mümkündür.⁵⁵¹

Trabzon‘da 10 Şevval 1061/ 26 Eylül 1651 tarihinde Orta Hisar Mahallesi‘nde sakin Kenan isimli köle, efendisi Lutfullah Çelebi‘den davacı olmuştur. İddiasına göre Lutfullah Çelebi Kenan‘ı darp etmiş ve zevcesi Timur Hatun‘a “kahbedir ve ru-yi siyahtır” diye *cima lafzıyla şetm* yani küfretmiş ve zevcesine iftira atarak töhmet altında bırakmıştır. Lutfullah Çelebi Kenan‘ı darp ettiğini ve zevcesine küfredip iftira ettiğini itiraf etmiştir. Mahkeme neden böyle dediğini sorduğunda, Lutfullah Çelebi, “Kenan abd-ı memlukümdür ve zevcesi cariyeye-i memlukem idi. Validemden iki bilezik verip almış idim. Ben ona kahbe ve rusbu deyü şetm ve kazf eyledim” demiştir.⁵⁵² Mahkemenin, kölenin efendisi Lutfullah Çelebi‘ye kazf suçunu itiraf ettiği halde herhangi bir ceza verip vermediği hususunda bir bilgi yoktur. Lutfullah Çelebi‘nin küfür ve iftira

⁵⁴⁶ Birkaç kimesne Hind-i cebren menziline çıkarub fiil-i şeni‘ kasdı ile bir mahalle götürüb Hind ellerinden bir tarik ile halas olsa mezburlara ne lazım olur? El-cevap: Ta‘zir-i şedid ve salahları zâhir olunca habsolunur. Demirtaş, a.g.e., s. 256.

⁵⁴⁷ Demirtaş, a.g.e. I, s. 257.

⁵⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Demirtaş, a.g.e. I, s. 245-251.

⁵⁴⁹ Akgündüz, Cın, a.g.e., s. 304-305.

⁵⁵⁰ Aydın, a.g.e., s. 201.

⁵⁵¹ Sebahittin Usta, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon‘da Küfür, s. 127.

⁵⁵² TŞS, Defter no., 1832, 36/5.

ettiği kişi köle olduğundan tam ehliyetli değildir ve bu nedenle Lutfullah Çelebi ceza almamış olabilir. Zira İslam hukukuna göre, kazf suçunun oluşması için, namusuna iftira edilen kişinin tam ehliyetli olması şartı aranmaktadır.⁵⁵³

Kölenin özgür halka küfretmesi halinde ise, küfüre maruz kalan kişi veya kişiler kölenin efendisinden davacı olmaktadır. Nitekim Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1063/ 8-18 Nisan 1653 tarihinde Sürmene Kazası'nın köy sakinleri İbrahim Beşe, Mustafa Beşe, Muslu Beşe ve diğerleri mahkemeye başvurup Bostan Çelebi'nin kölesi Siyavuş'un kendilerine küfrettiğini söyleyerek Bostan Çelebi'den davacı olmuşlardı. Bunun üzerine Bostan Çelebi kölesi veya hanesinden herhangi birinden köy ahalilerine küfür veya zarar isabet etmesi halinde kendisinin kefil olacağını söylemesi üzerine, köy halkı davasından vazgeçmiştir.⁵⁵⁴

3.2.2. Kölelerin Karıştığı Asayiş Olayları

Trabzon mahkeme kayıtlarında kölelerin dâhil olduğu veya bir şekilde davada adı geçtiği asayiş olaylarına rastlamaktayız. Bu davalar ölüm, darp ve yaralama, hırsızlık olarak üçe ayrılıp incelenecektir. Bu davalarda köleler kurban olduğu gibi bir suçlu olarak da karşımıza çıkmaktadır.

3.2.2.1. Ölüm

Trabzon'da araştırılan 33 adet şer'iyeye sicil defterinde maktul veya fail olarak azatlı ve azatsız kölelerin isminin geçtiği 22 ölüm kaydı bulunmaktadır. Ağaçtan düşerek ve boğularak bir kaza sonucu ölen köleler olduğu gibi intihar ederek kendi canına kıyan köleler de vardır. Ölüm vakalarında ölümün sebebini kaza, intihar veya hastalıktan olduğu sonucu mahkeme tarafından görevlendirilen şahıslar tarafından olayın keşfi sonucu ortaya çıkarılmakta ve kesinleştirilmektedir. Yapılan keşiflerde ölen kişinin ne şekilde öldüğü, ölüm yarasının nerede olduğu tüm ayrıntılarıyla mahkemeye rapor edilmektedir. Örneğin Evahir-i Safer 1060/ 13- 23 Şubat 1650 tarihli dava kayd bütün bu unsurları içermektedir. El-Hac Boşnak'ın kölesinin oğlu Mehmet isimli genç kendi isteğiyle bahçe duvarını tamir etmek için taş çıkarırken kayanın altında kalarak kaza sonucu ölmüştür. Olay yerini keşif yapanlar maktulü anlatırken "Mehmet'in baş ve tüm azası kırılmış şekilde bulunup, başı ezilip beyni çıkmış" ifadelerini kullanmışlardır.⁵⁵⁵

İslam ve Osmanlı ceza hukukuna göre, bir mahallede, köyde veya bir şahsın mülkünde ya da insanların gelip geçtiği ama herhangi birine yakın olmayan bir alanda, faili meçhul olarak bir ölü bulunduğunda, maktulün nasıl öldüğü ve kimin öldürmüş olabileceği o çevre halkından soruşturulmaktadır. Soruşturma sonucunda ölümün nasıl gerçekleştiğine dair cevap

⁵⁵³ Akgündüz-Cin, a.g.e., s. 304.

⁵⁵⁴ TŞS, Defter no., 1833, 41/1.

⁵⁵⁵ TŞS, Defter no., 1831, 43/10.

bulunmadığında diyet sorumluluğunu belirlemek için kasâmeye başvurulmaktadır. Kasâmenin amacı, bir bölgede bir kimse öldürülmüş olarak bulunduğunda bölge halkından elli erkeğin o kimseyi öldürmediğine ve öldüreni bilmediğine dair yemin etmesidir.⁵⁵⁶ Yapılan soruşturma sonucunda eğer maktul, bir kişi tarafından öldürülmüşse ve faili bulunamamışsa diyet borcu tüm mahalle halkına ait olmaktadır.⁵⁵⁷ Eğer ölen kişinin üzerinde öldürüldüğüne dair herhangi bir iz veya belirti bulunmayıp, kişinin kaza sonucu, intihar veya eceliyle öldüğü tespit edilirse kimseye kasâme veya diyet lazım gelmemektedir.⁵⁵⁸ Evail-i Rebiülevvel 1059/ 15-25 Mart 1649 tarihli kayıta Zağnos Köprüsü altında ölü bulunan kadının nasıl öldüğü hakkında soruşturma yapıldığında Hasan Bey isimli şahsın annesinin cariyesi Urlu Fatma olduğu anlaşılmıştır. Sonra mahkeme cariyesinin nasıl öldüğünün ortaya çıkarılması amacıyla keşif yapılmasını sağlamıştır. Hasan Bey'in annesinin mahkemede vekili olan Ahmet Çelebi'nin beyanına göre Fatma mecnune (deli) olmuş ve kendini köprüden atarak intihar etmiştir. Cariye intihar ederek kendi canına kıydığı ve mahallenin ehil kişileri tarafından cariyesinin deli olduğu ispatlandığı için kimseden diyet talep edilmemiştir.⁵⁵⁹ Bir önceki kayıta henüz ölü bulunan cariyesinin kimliği belirlenmemişken, Trabzon Valisi Mustafa Paşa tarafından görevlendirilen Ahmet Ağa, Aşağı Hisar mahallesinin imamlarından İshak Efendi, Rıza, Veli, İsmail ve Süleyman huzurunda Zağnos Köprüsü altında dere kenarında ölü bulunan kadın için mahalle ahalisinden diyet talep etmiştir. İmamlara sorulduğunda “merkume avrat mecnune olub cünunu galebe etmekle kendiyü köprüden ilka eyledi helak oldu, asla mahalleden öşr-i diyet lazım gelmezken yedimizde fetva-yı şerife vardır” şeklindeki ifadeleri ve ellerindeki fetva gereğince, Ahmet Ağa'nın diyet talebi kabul olmamıştır.⁵⁶⁰ Ahmet Ağa'nın intihar eden kadınla hiçbir ilişkisi yok iken mahalle halkından diyet talep etmesinden, kimsesiz ve fail-i meçhul olarak ölen kişiler için devlet görevlilerinin beytül-mâl adına diyet aldığı sonucu çıkarılmaktadır.

Mesele: Bir karye ahalisinden Zeyd, ya ağaçtan düşüb, ya suda boğulub, ya ateşte yanub helâk oldukda ehl-i örf taifesi sâir ahâlıden öşr-i diyet nâmına nesne almağa kâdir olurlar mı?

El-Cevap: Olmazlar.⁵⁶¹

Fetvaya göre, ağaçtan düşerek, suda boğularak veya ateşte yanarak ölen birisi için ehl-i örf taifesi denen devlet memurları olayın vuku bulduğu köy halkından “öşr-i diyet” adı altında hiçbir şey alamazlar. Trabzon mahkemesine yansıyan ölüm kayıtlarında, üç köle ağaçtan düşerek, iki köle de suda boğularak ölmüştür. Bu ölüm vakalarının hepsi soruşturulmuş ve sadece birinde devlet

⁵⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Bardakoğlu, “Kasâme”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, 528-530.

⁵⁵⁷ Zeyd bir mahalle içinde, herkesin gelip geçtiği umumi bir yol üzerinde ve başka bir şahsın kuyusunun karşısında yaralanarak öldürülmüş olsa ve katili bulunmasa kasâme ve diyet tüm mahalle halkının sorumluluğunda olur. Demirtaş, a.g.e. II, s. 486.

⁵⁵⁸ Zeyd bir köy yakınında, kimsenin mülkü olmayan bir yerde ölü bulunduğunda, yapılan keşif sonucunda ceset üzerinde başkası tarafından öldürüldüğünü gösteren bir iz bulunmazsa (darb, kesme, boğma gibi), o kişi eceliyle ölmüştür ve bu durumda ölünün bulunduğu yere en yakın köy halkı için ne kasâme ne de diyet gerekir. *Zeyd bir karye kurbünde kimesnenin mülkü olmayan mevzi'de meyyit bulunub lâkin bedeninde asla eser-i katl ve hank ve darb olmasa karye-i mezbur ahalisinden kasâme ve diyet lâzım olur mu? El-cevap: Olmaz.* Demirtaş, a.g.e. II, s. 480.

⁵⁵⁹ TŞS, Defter no., 1831, 16/8.

⁵⁶⁰ TŞS, Defter no., 1831, 16/7.

⁵⁶¹ Demirtaş, a.g.e. II, s. 489.

görevlileri ölen kölenin sahibinden diyet talep etmiştir. Davanın sonunda diyet talep eden devlet görevlisi davasından men edilmiştir. Nitekim Evail-i Cemaziyelahir 1077/ 29 Kasım-8 Aralık 1666 tarihinde, Trabzon'da 12 gün önce Argeliye isimli köyde Mehmet Çelebi'nin cariyesi ağaçtan düşüp vefat etmiştir. Mütesellim Hasan Ağa tarafından görevlendirilen Mübaşir Mehmet Ağa, cariyenin sahibinden öşr-i diyet talep etmiştir. Mehmet Çelebiye sorulduğunda cariyesinin yaşlı olduğunu ve eceliyle öldüğünü, ağaçtan düşmediğini ifade etmiştir. Köy ahalisine sorulduğunda, onlar da Mehmet Çelebi gibi, cariyenin eceliyle öldüğünü, ağaçtan düştüğünü görmediklerini belirtmişlerdir. Mübaşir Mehmet Ağa, Mehmet Çelebi'den cariyesinin ağaçtan düşmediğine dair yemin etmesini istemiştir. Mehmet Çelebi yemin etmemiş ve mahkemeye fetva ibraz etmiştir. Birinin cariyesi ölse ehl-i örf taifesi o kişiye cariyenin ağaçtan düşmediğine yemin verdirmeye kadir olmaz, kasâme ve diyet gerekmez⁵⁶² şeklinde olan fetva mucebince Mübaşir Mehmet Ağa davasından men edilmiştir.⁵⁶³ Başka bir kayıta yine devlet görevlilerinden Ahmet Efendi azatlı bir kölenin ölümünü araştırmış ve kölenin ağaçtan düşerek öldüğünü iddia etmiştir. Ancak bir önceki kayıttaki gibi davada öşr-i diyet lafzı geçmemiştir. Evail-i Recep 1077/ 28 Aralık 1666-6 Ocak 1667 tarihinde kaydedilen bu davaya göre, Ahmet Efendi çavuş aracılığıyla, ölen azatlı kölenin eski sahibi Ali Beşe'yi mahkemeye getirtmiş ve Trabzon'da Bolatna isimli köyde Ali Beşe'nin azatlı kulu Şahin'in ağaçtan düşüp yaralanarak öldüğünü iddia etmiştir. Ali Beşe kölenin ağaçtan düşerek öldüğünü inkâr edince mahkeme Ahmet Efendi'den şahit istemiştir. Ahmet Efendi iddiasını ispat edecek şahit gösteremezken, Ali Beşe azatlı kölesinin ölüsünü yıkarken kendisine yardım eden Molla Ali ve İshak isimli kişileri şahit olarak mahkemeye getirmiştir. Ali Beşe'nin şahitleri ölüyü yıkarken vücudunda herhangi bir yara görmediklerini ve Şahin'in hastalıktan öldüğünü ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Ahmet Efendi müdahalesinden men edilmiştir.⁵⁶⁴ Yukarıdaki iki davada da maktullerin ağaçtan düşerek öldüğü iddia edilmiş ancak yapılan araştırma sonucu ikisinin de doğal sebeplerden öldüğü ortaya çıkmıştır. Farklı bir sebepten değil de gerçekten ağaçtan düşerek vefat eden Rus asıllı İvaz üzüm toplarken ağaçtan düşmüş ve ölmüştür. 17 Rebiü'l-ahir 1110/ 23 Ekim 1698 tarihli kayıta ölen kölenin efendisi olan Trabzon âyanlarından Hüseyin Ağa'nın ifadesi ve mahkeme tarafından görevlendirilen keşif ekibinin tutanağına göre, köle İvaz bir gün önce efendisinin Akçaabat'ta bahçesinin içindeki üzüm ağacına kendi rızasıyla çıkıp üzüm toplarken alnının üzerine düşüp, alnı iki yerden yarılarak ölmüştür.⁵⁶⁵

Trabzon'da boğularak ölen sadece iki köle vakası kayıtlara geçmiştir. İki boğulma olayında da maktullerin herhangi bir uzvunda yara olup olmadığı, başka bir ifadeyle olayların kaza ya da intihar mı yoksa cinayet mi olduğu araştırılmıştır. 2 Cemaziye'l-evvel 1072/ 24 Aralık 1661 tarihinde Faroz Mahallesinde Derviş Beşe'nin Megril asıllı Badısaba isimli cariyesi derya

⁵⁶² Bkz. Kaydın içinde mahkemeye ibraz edilen fetva; Zeyd'in memluke-i cariyesi fevt oldukça ehl-i örf taifesi Zeyd'e ol cariyesi kendi başına ağaçtan sakıt olmaduğuna yemin virdirmeğe kadir olur mu? El-cevab: olmaz ağacdan düşdümü ki takirce kasâme ve diyet lazım gelmez sahibi katil ise yine lazım gelmez yemin dava-yı sahiheden lazım olur.

⁵⁶³ TŞS, Defter no., 1843, 51/3.

⁵⁶⁴ TŞS, Defter no., 1844, 12/4.

⁵⁶⁵ TŞS, Defter no., 1863, 17/6.

kenarında ölü bulunmuştur. Mevlana Şeyh Mehmet Efendi olayın keşfi ve maktul cariyenin muayenesi için olay yerine intikal etmiştir. Cariyenin üzerinde yara olup olmadığı kontrol edilmiş, herhangi bir yara olmadığı ve cariyenin kendisini suya bırakarak öldüğü anlaşılmıştır.⁵⁶⁶ Evahir-i Safer 1078/ 12-22 Ağustos 1667 tarihinde, Ali Paşa'nın kölesi dilsiz Kazak Değirmendere'de denize girmiş boğularak ölmüştür. Keşif için Seyyid Mehmet Efendi görevlendirilmiştir. Yapılan keşif sonucu kölenin üzerinde yara bulunmadığı, ağzından ve burnundan köpüklü sular aktığı gözlenmiş ve kaydedilmiştir.⁵⁶⁷

Kölelerin maktul olduğu cinayet davalarının ikisinde kölenin kim tarafından öldürüldüğü bilinmemektedir. Faili meçhul vakaların bulunduğu bu davalarda genellikle olay yerinin incelenmesi, maktulün muayene ve müşahedesine ait bilgiler yer almaktadır. 11 Zilhicce 1086/ 26 Şubat 1676 tarihli kayıta Mehmet Beşe'nin azatlı kölesi Ahmet, Zağnos Kapısı Mahallesi maktul bulunmuştur. Keşif olunması için görevliler olay yerine gitmiş ve maktul Ahmet'in durumunu "sağ kulağı kesilmiş ve sol kolunda hançer yarası, koltuk altlarında ip ile taş bağlı halde bulunmuş" şeklinde kaydetmişlerdir.⁵⁶⁸ 8 Zilhicce 1104/ 10 Ağustos 1693 tarihli kayıta Orta Hisar Mahallesinden Süleyman Ağa'nın azatlı kölesi Osman Trabzon dışında bir mevkide kilise yakınında ve herkesin geçtiği yol üzerinde katledilmiştir. Olay yeri incelemesinde, Osman'ın sağ tarafında şah damarı üzerinde hançer yarası olduğu ve bundan dolayı maktul olduğu keşif yapan görevliler tarafından belirtilmiştir.⁵⁶⁹ Faili meçhul cinayetlerde, suçlu bulunamadığı zaman maktulün bulunduğu alana en yakın olan mahalle veya köy halkına diyet sorumluluğunu üstlenilmesi için kasâme uygulandığı daha önce belirtilmişti. Yukarıda bahsi geçen faili meçhul olduğu düşünülen iki cinayet vakasının bulunduğu kayıta da köleyi öldüren şahıslar bilinmediği halde diyet ve kasâme talebiyle ilgili bir istekte bulunulmamıştır. İki kayıt da ölen kişilerin sadece nasıl öldürüldüklerine dair bilgi toplamak ve kaydetmek amacıyla yapılan keşif sonucunu kapsamaktadır. Bu nedenle bu kayıtlarda cinayeti işleyebilecek kişiler hakkında herhangi bir soruşturma yapılmamış veya bahsi geçmemiş olabilir.

Köle sahibi, ölen kölesi için mahalle halkından diyet talep etmediği zaman da bu durumu mahkemeye kaydettirmiştir. Nitekim Evahir-i Cemaziyelahir 1062/ 11-21 Haziran 1651 tarihli kayıta Ahmet Çelebi mahkemeye başvurarak kölesi Siyavuş'un çayırda öldüğünü belirtmiştir. Ahmet Çelebi, Tekfurçayırı Mahallesi imamı ve cemaatinin huzurunda kölenin diyeti için mahalle ahalisinden davacı olmadığını söyleyerek, kendisinden sonra veresesinden kimsenin de davacı olmaması için beyanını mahkemeye kaydettirmiştir.⁵⁷⁰ Köle sahibi mahalle ahalisinden diyet talebinde bulunmasa bile mahalleli ileriki zamanlarda ortaya çıkabilecek böyle bir talep halinde ellerinde resmi bir belge olması açısından olsa gerek durumu mahkemeye onaylatma ihtiyacı

⁵⁶⁶ TŞS, Defter no., 1838, 42/2.

⁵⁶⁷ TŞS, Defter no., 1844, 47/4.

⁵⁶⁸ TŞS, Defter no., 1847, 9/5.

⁵⁶⁹ TŞS, Defter no., 1860, 48/1.

⁵⁷⁰ TŞS, Defter no., 1833, 8/4.

duymuşlardır. 11 Rebiülevvel 1091/ 11 Nisan 1680 tarihinde Akçaabat köy sakinleri mahkemeye gelerek Bektaş Beşe'nin kölesi Dilaver'i katleden kişilerin suçunu itiraf ettiğini ve kölenin veresininin köy ahalisinden diyet talep etme hakkı olmadığını ellerindeki fetva ile birlikte onaylatmışlardır.⁵⁷¹

Kölelerin sahip oldukları mali değeri, efendileri, köle satın alarak yaptıkları yatırımdan zarar etmemeleri fikrine itmiş olabilir. Zira kölelerin maktul olduğu cinayet davalarında para karşılığı sulh olarak, efendinin davasından vazgeçmesi sık görünen bir olaydır. Nitekim köle Yusuf'un katli davasını içeren ve kronolojik olarak karışık tutulan üç ayrı kayıta, dava sulh ile sonuçlanmıştır. İlk kayıt Evasıt-ı Şevval 1067/ 23 Temmuz-1 Ağustos 1657 tarihli olup Yusuf'un efendisi Halil Beşe'nin ehl-i sufiden diyet ve kasâme talep ettiği dava olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak aynı kayıta Halil Beşe'nin daha önceden kölesini öldüren kişiyi belirlediği ve failin babası Selim'den de diyet talep ettiği anlaşılmıştır.⁵⁷² Daha sonra Evahir-i Şevval 1067/ 2-12 Ağustos 1657 tarihli kayıta Halil Beşe'nin kölesi Yusuf'u Maçkalı Selim isimli şahsın oğlunun hançer ile öldürdüğü anlaşılmış ve Selim ile 125 riyali kuruşa sulh yapmışlardır. Kayıta Halil Beşe Selim ve kölesini öldürdükten sonra kaçıp kayıplara karışan Selim'in oğlu için 125 riyali kuruş aldığını ve davasından vazgeçtiğini belirtmiştir.⁵⁷³ Beş ay sonra Evasıt-ı Rebiülevvel 1068/ 17-26 Aralık 1657 tarihinde kaydedilen davada ise Halil Beşe'nin kölesi Yusuf'un nerde, nasıl ve kim tarafından öldürüldüğü şahitleri ile birlikte kayıtlara geçmiştir. Buna göre, Selim'in oğlu Ahmet köle Yusuf'u Halil Beşe'nin dükkânında siyah kabzalı bir hançer ile iki yerinden yaralamak suretiyle katletmiştir.⁵⁷⁴ Sonuç olarak Halil Beşe kölesini öldüren kişilerden kölesinin kıymeti karşılığında⁵⁷⁵ 125 riyali kuruşa sulh olarak davasından vazgeçmiştir. Başka bir sulh kaydına, Evasıt-ı Şevval 1078/ 25 Mart-3 Nisan 1668 tarihinde Mehmet Beşe'nin Gürcü asıllı kölesi Yusuf, Osman isimli şahsın kayığında ölmüştür. Mehmet Beşe kölesi için 20 kuruşa sulh olarak davasından vazgeçmiştir.⁵⁷⁶

Bir kimseyi bilerek ve isteyerek kesici bir aletle öldürmek kasten adam öldürme grubuna girmektedir. Kasten adam öldürme suçu sabit olursa verilecek cezaların başında kısas yani suçlunun öldürülmesi gelmektedir. Ancak maktulün yakınları veya sadece bunlardan birisi diyete razı olup kısıstan vazgeçerse ve diyet konusunda anlaşmışlardır takdirde kısas cezası düşmekte ve diyeti bizzat katil ödemektedir. Bu durumda katile devletin ölüm cezası olmayan uygun bir ta'zir cezası verme hakkı vardır. Hanefilere göre kısas uygulamasında fail ile maktul arasındaki din, cins, hürriyet farkı bir engel oluşturmamaktadır. Bir diğer ifadeyle kasten adam öldürme suçunda bir

⁵⁷¹ TŞS, Defter no., 1852, 4/1.

⁵⁷² TŞS, Defter no., 1836, 28/4.

⁵⁷³ TŞS, Defter no., 1836, 28/9.

⁵⁷⁴ TŞS, Defter no., 1836, 37/13.

⁵⁷⁵ Kölenin diyeti kıymeti kadardır. Fakat kölenin kıymeti hür bir kimsenin diyeti miktarı kadar olursa veya daha çok olursa o diyetten on dirhem eksiltilir. Örneğin hür birinin diyeti de kölenin kıymeti de 100 kuruşa, kölenin diyeti bu miktardan 10 dirhem daha az olur. İbrahim Halebi, **Mevkufat Mülteka Tercümesi**, Ahmet Davudoğlu (Sad.), 4, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 331.

⁵⁷⁶ TŞS, Defter no., 1845, 4/6.

kadın karşılığında erkeğin, bir gayrimüslim karşılığında Müslüman'ın, bir köle karşılığında hür bir kimsenin kısas edilmesi mümkündür.⁵⁷⁷ Trabzon'da kölelerin içinde bulunduğu asayiş olaylarında kısas cezasının sadece bir tane ve ailesini katleden bir köleye verildiğini görmekteyiz. Nitekim 1078 senesi Zilkade ayının son gününde/ 16 Mayıs 1668 tarihinde, mahkeme görevlileri bir cinayet vakasını keşfetmek için Ali Çelebi'nin evinin bahçesine gitmişlerdir. Bahçede Ali'nin Gülistan isimli cariyesinin başının iki yerden yarıldığını, İvaz isimli küçük çocuğun sol tarafından çenesine kadar yarıldığı ve beyninin dışarı çıktığı, Belkis isimli küçük kız çocuğunun alını delinip, burnundan kan gelip öldüğü rapor edilmiştir.⁵⁷⁸ Davanın devamında Evail-i Zilhicce 1078/ 13-23 Mayıs 1668 tarihinde, Şahbaz isimli köle mahkemeye gelerek efendisi Ali Çelebi karşısında cinayetleri kendinin işlediğini itiraf etmiştir. Şahbaz işlediği cinayeti şu şekilde anlatmıştır; “Ali Çelebi'nin cariyesi ve benim zevcem olan Gülistan'ın başını balta ile yarararak ben katlettim. Ondan sonra oğlum İvaz'ı balta ile vurup başını yarararak ben katlettim. Daha sonra kızım Belkis'ı vurup ben katlettim.” Şahbaz'ın bu itirafından sonra, efendisi Ali Çelebi ceza olarak Şahbaz'ın kısasını talep etmiştir. Kısas cezasını sadece maktulün yakınları, mirasçıları ve velisi isteyebilmektedir. Ali Çelebi maktul olan üç kişinin efendisi ve aynı zamanda mirasçısı konumunda olduğu için kısas cezası talep etme hakkı bulunmaktadır. Ali Çelebi'nin kısası talep etmesi üzerine mahkeme tarafından Şahbaz'ın kısasına hüküm verilmiştir.⁵⁷⁹ Kayıta sadece cezanın ne olduğunu görebilmekle birlikte bu cezanın uygulanıp uygulanmadığı hakkında bir bilgimiz bulunmamaktadır.

Kısas cezaları genelde diyete dönüştürülüp ölümün karşılığında para olarak sulh yoluna gidildiğini daha önce belirtmiştik. Yukarıdaki davada Ali Çelebi'nin kısas istemesinin nedeni cinayeti işleyen kişinin kendi kölesi olması ve diyet verecek parası olmadığı için olabilir. Çünkü cinayeti işleyen kişi başka birinin kölesi olsa mağdurlar kölenin sahibinden diyet talep edebilmektedir.⁵⁸⁰ Evasıt-ı Zilhicce 1088/ 4-14 Şubat 1678 tarihinde kaydedilen bir davada Akile Hatun, Akile Hatun'un cariyeleleri Birişan ve Zirişan, Kara Ayşe ve Nasranî taifesinden Hani isimli kadınlar birlikte, Dellal Fatma isimli kadını katletmişlerdir. Fatma'nın zevcesi ve kardeşleri “bundan altı ay önce kardeşimiz Fatma'yı katlettikten sonra beş altı gün bir kese içinde saklayıp, daha sonra çıkarıp Ayamarine Mahallesinde bulunan bir yere bırakmışlardır” şeklindeki ifadeleriyle, adı geçen kişilerden şikâyetçi olmuş ve diyet talep etmişlerdir. Bu kişilere Fatma'yı nasıl öldürdükleri sorulduğunda hepsi de suça nasıl ortaklık ettiklerini anlatmışlardır. Önce Fatma'yı yere yıkmışlar ve göğsünün üzerine oturmuşlardır. Daha sonra zanlılardan Birişan kendi ipiyle boğmuştur. Zanlılar Fatma'yı katlederken Ayşe'de kapıda gözcülük yapmıştır. Kadınlar, Fatma'yı öldürdükten sonra üzerindeki altınları, altın saç bağını giysilerini, değerli bütün eşyalarını

⁵⁷⁷ Aydın, a.g.e., s. 193.

⁵⁷⁸ TŞS, Defter no., 1845, 17/6.

⁵⁷⁹ TŞS, Defter no., 1845, 18/1.

⁵⁸⁰ Trabzon'da 1041 Cemaziye'l-evvel Evailinde Ömer Bey'in odasında Hacı isimli şahıs ölü bulunmuştur. Olay soruşturulduğunda, Hacı'yı Ömer Bey'in hizmetinde bulunan İkbâl'in hançer ile öldürdüğü ve kaçtığı ortaya çıkmıştır. Hacı'nın annesi Nesimi Hatun İkbâl'in efendisi Ömer Bey'den 200 riyali kuruş olarak davasından vazgeçmiş ve sulh olmuştur. TŞS, Defter no., 1827, 76/5.

çalmışlardır.⁵⁸¹ Bir sonraki kayıttta Fatma'nın varisleri, kardeşlerini öldüren Zirişan, Birişan, Kara Ayşe ve Hani'den 300 kuruş diyet, 100 kuruş da çaldıkları eşyalar için olmak üzere toplam 400 kuruş karşılığında sulh olmayı kabul etmişlerdir.⁵⁸²

Bir önceki davada da görüldüğü üzere genelde köleler cinayet suçunu işlerken tek başlarına değillerdir. Kendisi gibi köle veya hür suç ortakları olduğu gibi bazen de kendi efendileri kölelerini suça azmettirmiş veya efendi ve köle birlikte suç işlemişlerdir. Trabzon'da Şevval 1086/ Aralık 1675-1676 tarihinde kaydedilen davada Ermeni taifesinden zimmiler, oğullarını öldürdükleri gerekçesiyle altı Müslüman'dan şikâyetçi olmuşlardır. İfadelerine göre, oğulları İstefan ve Yankuvas Mehmet Beşe'nin yaptığı mahzene Trabzon'da satmak için mal getirdiklerinde, Görele'den Ali Beşe, Mehmet ve kölesi Şaban, Ali Çelebi ve kölesi Yusuf ve Süleyman isimli altı kişi mahzen içinde oğullarını katletmişlerdir. Bu kayıttta şikâyetçiler mahkemeye köy sakinlerinden, Mehmet Beşe'den ve oğullarından diyet ve kisası gerektiren bir davalarının olmadığını, katillerin Ali Beşe, Süleyman, Mehmet ve kölesi Şaban, Ali Çelebi ve kölesi Yusuf olduğunu ve davalarının da bu şahıslara yönelik olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁸³

Asayiş olaylarında görülen ölüm ve cinayet kayıtları dışında bir de ölüp ölmediği belli olmayan kayıp bir şahsın akrabalarının, bu kişiyi son görenlerden “zayı etmişler” şeklinde şikâyetçi oldukları bir kayıt vardır. Nitekim Evail-i Rebiülevvel 1064/ 20-29 Ocak 1664 tarihli bu kayıttta Çerçi taifesinden Ermeniler akrabaları Sarı Yakob'un en son Sürmene'den Yunus Çelebi'nin kölesi Şahbaz ve Mahmut Çelebinin kölesi Dilaver ile Bayburt'a giderken kölelerin Yakob'u zayı ettiklerini ve Yakob'un hayatta olup olmadığını bilmediklerini belirterek kölelerin efendileri Yunus ve Mahmut Çelebi'den şikâyetçi olmuşlardır. Bu durumun incelenmesi için kölelerin efendilerini ve köleleri mahkemeye getirtmişlerdir. Durumun sorgusu yapıldığında Şahbaz ve Dilaver Yakob'u zayı ettiklerini inkâr etmişler, çerçilerin yoldaşı Yakob'un Bayburt yoluna gittiğini ondan haberleri olmadıklarını ifade etmişlerdir. Şikâyetçi olan Ermenilerin iddialarını ispatlayacak şahitleri olmaması üzerine, Şahbaz ve Dilaver Yakob'u telef etmediklerine ve ondan haberleri olmadığına dair yemin etmişler, mahkeme de Ermeni çerçileri davalarından men etmiştir.⁵⁸⁴

Trabzon'da kölelerin fail olduğu veya maktul olduğu cinayet davalarında, davalıyla davacı genellikle para karşılığı sulh olurken sadece bir kisas cezası verildiği tespit edilmiştir. Cinayet davalarında görüldüğü üzere, suçun kime karşı nerede ve nasıl işlendiği bilinmektedir. Ancak bu cinayetlerin sebebinin ne olduğu sorulduğunda bir cevap bulunamamaktadır.

⁵⁸¹ TŞS, Defter no., 1850, 10/4. Kaydın bazı kısımları bozuk olduğu için okunamadığından Fatma'nın nasıl öldürüldüğünün ve çalınan eşyaların neler olduğunun sadece bir kısmı hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

⁵⁸² TŞS, Defter no., 1850, 14/2.

⁵⁸³ TŞS, Defter no., 1848, 17/6.

⁵⁸⁴ TŞS, Defter no., 1834, 9/6.

3.2.2.2. Darp ve Yaralama

Trabzon'da darp hadiselerinde genellikle köleler mağdur taraf olmuşlardır. Kölelerin efendileri tarafından darp edildiği gibi başka biri tarafından da darp edildiği olmuştur. Yaralanmalarda ise kazayla yaralanmalar daha fazladır. Yaralanma olaylarında yaralı olan kişi mahkemeye gelerek kim tarafından yaralandığını ölürse o kişinin suçlu olduğunu kaydettirmiştir. 2 Recep 1060/ 1 Temmuz 1657 tarihinde Ortahisar Mahallesinde Mehmet Ağa'nın kölesi mahkemeye gelip Aşağı Hisar sakinlerinden Abdülbaki isimli şahsın kendisini arkasından hançer ile yaraladığını ve bu nedenle ölürse suçlunun Abdülbaki olduğunu bildirmiş ve yaralarına bakılmasını istemiştir. Kölenin arkasına bakıldığında üç yerinde altı yarası olduğu tespit edilerek sicile kaydedilmiştir.⁵⁸⁵

Evail-i Muharrem 1063/ 2-12 Aralık 1652 tarihinde Ortahisar sakinlerinden Mirza Bey, kayını Mehmet Ağa'nın kölesi, cariyesi ve validesinin, kendisini avlusunun içine girip darp ettiklerini söylemiştir. Mehmet Ağa'ya sorulduğunda bu olaya şahit olmadığını ve bilmediğini ifade etmiştir. Mirza Bey'in şahitleri Mehmet Ağa'nın kölesi, cariyesi ve validesinin ellerinde tuğla ile Mirza Bey'i kovarak kapıdan dışarı çıkardıklarını gördüklerini söylemişlerdir.⁵⁸⁶

Evail-i Cemaziyelahir 1064/ 19-29 Nisan 1654 tarihinde Yomra Nahiyesinin Şana Köyü'nde Ali Beşe'nin odalığı Gülistan isimli cariyeye kendisini darp edildiğini başının sol tarafının yarıldığını bildirmek için mahkemeye başvurmuştur.⁵⁸⁷ Bu kayıta cariyeyi kimin, nerede darp ettiği hususunda bilgi yoktur, ancak daha sonra bu hadiseyle ilgili davanın devam ettiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Ali Beşe'nin ifadesine göre Hamza Bey'in adamları Malkoç, Çakmak ve Malkoç'un kardeşi Mehmet, Şana'daki evini basıp anbarın kilidini kırıp kendisini, oğlunu ve cariyesini darp etmişlerdir.⁵⁸⁸ Davaların üçünde de sadece mağdurlar mahkemede şikâyetlerini dile getirmiş ve bahsettikleri darp nedeniyle oluşan yaraları muayene edilmiştir. Suçlu tarafın bir beyanına veya ne gibi bir ceza alacaklarını içeren başka bir kayıt veya bilgi yoktur.

Efendi ve kölelerin karıştığı ve suçlu olarak görüldüğü bir darp hadisesinde kölelere değil, kölelerin efendisine ta'zir cezası verilmiştir. Evahir-i Cemaziyelahir 1079/ 26 Kasım-5 Aralık 1668 tarihinde, efendi Mahmut, hizmetkârı Sinan ve köleleri Hasan ve Şahin bir darp olayında davalı olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Mağdur ve davacı taraf olan Hasan Ağa bu şahısların, koyunları yayladan gelip kışlaya giderken yol üzerinde çobanlarını darp ve bir kaç koyununu da helak ettiklerini iddia etmiştir. Olay araştırıldığında Hasan Ağa'nın iddiasının doğru olduğu tespit edilmiştir. Ancak Mahmut, Sinan, Hasan ve Şahin çobanların kendilerine küfür ettiğini ve

⁵⁸⁵ TŞS, Defter no., 1831, 57/2.

⁵⁸⁶ TŞS, Defter no., 1833, 21/3.

⁵⁸⁷ TŞS, Defter no., 1833, 91/7.

⁵⁸⁸ TŞS, Defter no., 1833, 91/12, 92/1.

kendilerinin de koyunları dağıttığını söyleyerek durumu inkâr etmişlerdir. Şahitlere sorulduğunda ise çobanlar ve koyunları Sinan'ın kazık ile darp ettiğine şahit olduklarını söyleyince mahkeme Sinan'ın ta'zir edilmesine karar vermiştir.⁵⁸⁹

Asayiş olaylarında aradan zaman geçmiş olsa da devlet görevlilerinin olayı soruşturup mahkemeye taşıdıkları durumlar olmuştur. 13 Recep 1092/ 29 Temmuz 1681 tarihinde Trabzon Valisi Ahmet Paşa'nın mütesellimi Hasan Ağa tarafından tayin olunan Halil Ağa mahkemede Hamza Beşe isimli şahsın bir sene önce Belkıs isminde cariyesine darp edip bu darp nedeniyle cariyenin öldüğünü söylemiştir. Hamza Beşe Rus asıllı Belkıs isminde bir cariyesinin olduğunu ama bir sene önce firar ettiğini, darp edildiğinden ve öldüğünden haberi olmadığını belirtmiştir. Halil Ağa'nın iddiasını doğrulayacak şahitleri olmadığı için Hamza Beşe'ye cariyesini darp etmediğine, başka birine darp ettirmediğine ve öldüğünden haberi olmadığına dair yemin ettirilmesi üzerine Halil Ağa Hamza Beşe üzerine olan davasından men edilmiştir.⁵⁹⁰

Köleler kaza sonucu yaralanmış olsa dahi bu durum mahkeme görevlileri tarafından soruşturulmakta ve kayıtlara geçirilmekte idi. Nitekim Muharrem 1061/ Ocak 1651 tarihinde Frenk Hisarı Mahallesinden Kasapzade Mehmet Beşe mahkemede Lefter isimli zimmînin Katerine ismindeki cariyesinin gece karanlıkta suya giderken evin kapısının önünde düşüp sol ayağının kırıldığını, kolunun ve azalarının üzerinde morluklar ve yaralar olduğunu, keşif ve müşahede olunmasını söylemiştir. Keşif olunduğunda cariyenin anlatıldığı gibi kırıkları ve yaraları tespit edilmiştir. Cariye bu yaralardan ve kırıktan kimsenin sorumlu olmadığını ve kendisinin düştüğünü, kimseyle davası olmadığını ifade etmiştir.⁵⁹¹ 11 Şaban 1088/ 9 Ekim 1667 tarihinde El-Hac Kurt Ağa mahkemeye gelip kendi üzüm bağında kendi kölesi Kenan'ın üzüm toplarken düştüğünü söyleyip durumun keşfedilmesini istemiştir. Yapılan keşif ve soruşturma sonucunda Kenan'ın kendi kendine düştüğü ve bu düşme sebebiyle oluşan yaraları tespit edilmiştir.⁵⁹²

Zilkade 1084/ Şubat 1674 tarihinde Ortahisar Mahallesi'nde Bekçi zabiti olan El-Hac Hasan Ağa Meydan Mahallesi'nde yaşayan Abacı Halil Beşe'den kölelerini yaraladığı için şikâyetçi olmuştur. El-Hac Hasan Ağa, Halil Beşe'nin şarap içip sarhoş olduğunu, kılıç çekip kölelerinden Sefer'in sol elinin üstünü, Malkoç'un sağ kolunu ve sol küreğinin başını yaraladığını ve kölelerinin iş göremez hale geldiklerini söyleyerek şahitleriyle birlikte durumu ispat etmiştir. Mahkemeye sunulan fetvaya bakıldığında hür asıl olan bir kişi başka birinin kölesini kılıç ile yaralasa ve köle iş göremez hale gelse yaralayan kişi kölenin sahibine, o kölenin kıymetinin yarısını ödemekle sorumlu olmaktadır. Bundan dolayı Halil Beşe yaraladığı kölelerin efendisi El-Hac Hasan Ağa'ya

⁵⁸⁹ TŞS, Defter no., 1845, 38/4.

⁵⁹⁰ TŞS, Defter no., 1852, 74/6.

⁵⁹¹ TŞS, Defter no., 1832, 3/8.

⁵⁹² TŞS, Defter no., 1849, 76/5.

150 esedi kuruş ödeyerek sulh olmuştur.⁵⁹³ Ödenen bu diyet miktarından, kölelerin her birinin gerçek kıymetinin 150 esedi kuruş olduğu anlamı çıkarılmaktadır.

Kölelerin suçlu olduğu yaralama hadiselerinde, kölenin diyet ödemesi gerekli görülürse, kölenin efendisi ya diyeti bizzat ödemekte veya diyetin ödenebilmesi için kölesinin satılmasına razı olmaktadır⁵⁹⁴ ya da Trabzon'da Ali Bey gibi kölesinin yaralama suçuna karşılık yaralanan kişiye diyet olarak kölesini vermektedir. 24 Zilhicce 1097/ 11 Kasım 1686 tarihli bu kayıтта Ali Bey'in kölesi Dilaver altı gün önce Boztepe Mahallesi'nde yaşayan İbrahim Beşe'nin sol elinin başparmağı ve serçe parmağını bıçak ile kesip yaralamıştır. Bunun üzerine İbrahim Beşe mahkemede Dilaver'in efendisi Ali Bey'den diyet talep etmiştir. Ali Bey on üç buçuk kuruş kıymete denk olarak köle Dilaver'i diyet karşılığında İbrahim Beşe'ye vermiştir ve sulh olmuşlardır.⁵⁹⁵ Köle Dilaver bundan sonra yaraladığı İbrahim Beşe'nin kölesi olmuştur. İbrahim Beşe'nin kendisine darp eden ve yaralayan köleyi satmak için kabul ettiği, aksi halde kendisinin parmaklarını kesen suçlu bir köleyi yanında tutup çalıştırması, hem kendisi açısından hem de köle açısından bakıldığında, pek de uygun olmadığı düşünülmektedir. Ancak 5 sene sonra görülen bir davada Ali Beşe'nin kölesi Dilaver'i İbrahim Çelebi'ye geçici olarak verdiği anlaşılmaktadır. 3 Şevval 1102/ 30 Haziran 1691 tarihinde Ali Bey yine mahkemeye başvurarak "kölem Dilaver bundan akdem İbrahim Çelebi'nin baş barmağını bıçak ile darb ve mecruh etmekle İbrahim Çelebi zikr olunan Dilaveri benden ahz edip zaptında iken fevt olmuştur" diyerek İbrahim Çelebi'den kölesi için diyet talep etmiştir. Bunun üzerine aralarına arabulucuların girmesi ile 18 esedi kuruşa sulh olmuşlardır.⁵⁹⁶ Kayıтта köle Dilaver'in neden ve nasıl öldüğüne dair herhangi bir bilgi yoktur. Ancak Ali Bey'in de diyet talebinden ve öncesindeki olaylar nedeniyle Dilaver'in ölmesinin arkasında İbrahim Çelebi'nin olduğu tahmin edilmektedir.

Kölenin işlediği bir yaralama suçu için, efendisinden diyet talep edildiği bir başka davada ise kölenin suçu ispatlanamadığı için dava düşmüştür. Buna göre, 27 Zilkade 1091/ 18 Ocak 1681 tarihli kayıтта Yomra'da yaşayan Mehmet isimli mühtedi, Hasan Ağa'nın kölesi İvaz'dan şikâyetçi olmuştur. İddiasına göre, köle İvaz, beş gün önce Mehmet'in zevcesi Dergule'yi üzüm ağacına çıkarıp üzüm toplatırken İvaz, Dergule'nin çıktığı ağacın yanındaki kuru ağacı kesmiş, kuru ağaç kadının üzerine devrilince kadın yere düşmüş, sol kolu ve sağ ayağı kırılmıştır. Mehmet'in durumu ispatlayacak şahitleri olmadığı için davasından men edilmiştir.⁵⁹⁷

Bazı kölelerin efendisinin suç ortağı olarak asayiş olaylarında adı geçmiştir. Kölenin efendisiyle birlikte karıştığı bir asayiş olayında bir kişi ölmüş bir kişi de yaralanmıştır. Nitekim 7 Muharrem 1106/ 28 Ağustos 1694 tarihinde Yomra Nahiyesi'nin Arsenler Köyü sakinlerinden Ahmet b.

⁵⁹³ TŞS, Defter no., 1847, 56/2.

⁵⁹⁴ Aydın, a.g.e., s. 234.

⁵⁹⁵ TŞS, Defter no., 1856, 46/4.

⁵⁹⁶ TŞS, Defter no., 1858, 15/2.

⁵⁹⁷ TŞS, Defter no., 1852, 47/2.

Mehmet evlerini basarak kendisine darp eden, babasını darp edip öldüren ve annesini yaralayan Ahmet b. Rüstem ve onun kölesi İvaz hakkında şikâyetle bulunmuştur. Olayın keşfi yapıp soruşturulduğunda Ahmet b. Rüstem ve kölesi İvaz'ın akşam vakti evlerini bastıkları, Ahmet b. Rüstem'in, bıçak ile Mehmet'in gırtlığının üç yerinden ve boğazının sağ tarafında şah damarı üzerinden yaralayarak öldürdüğünü, bıçak ile annesi Kerime Hatun'un sol kolu üzerine ve arkasında birkaç yerine darp ettiği, Köle İvaz'ın ise davacı olan Ahmet'e saldırdığı, bıçak ile göğsünü, sağ omuzunu ve sol kolunu darp ettiği ortaya çıkmıştır.⁵⁹⁸ Olay yerinin incelenmesi ve keşif amaçlı olan bu kayıta fail olan Ahmet ve İvaz'ın suçu sabit olup kaydedilmiştir. Bundan sonraki bir başka kayıta ise Kerime Hatun köy ahalisi karşısında Ahmet b. Rüstem'in kocası Mehmet'i katlettiğini, kendisini darp ettiğini ve kölesi İvaz'ın oğlu Ahmet'i yaraladığını anlatmıştır. Daha sonra köy ahalisiyle hiçbir davasının olmadığını kendisinin davasının Ahmet b. Rüstem ve kölesi İvaz ile olduğunu mahkeme ve köy ahalisi huzurunda belirtmiştir.⁵⁹⁹ Hadiseyle ilgili iki kayıt olmasına rağmen Ahmet'e ve kölesi İvaz'a ne gibi bir ceza uygulandığı ve bu kişilerin neden bir kişiyi öldürüp iki kişiyi yaraladıkları gibi bilgiler hakkında fikir sahibi olamamaktayız.

3.2.2.3. Hırsızlık

Başkasına ait koruma altındaki belli değerinde bir malı mülk edinme amacıyla gizlice almaya hırsızlık denir. Hırsızlık suçunun, malın gizli olarak alınması, malın belirli bir değerinde olması, başkasına ait olması, koruma altında iken alınmış olması gibi dört unsuru vardır. Had cezasını gerektiren hırsızlık suçu, iki şahidin şahadeti ve suçlunun itirafı ile sabit olup bu yolla ispat edilemeyen veya unsurlardan birisi eksik olan hırsızlık suçları ta'zir cezası ile cezalandırılmaktadır. Bütün unsurları ihtiva eden ve ispat edilebilen hırsızlık suçunun, çalınan malın tazmini ve el kesme şeklinde iki cezası vardır. Hırsızın ilk suçunda sağ eli bilekten kesilir, ikincide sol ayağı topuktan kesilir, üçüncüde ise tövbe edinceye kadar hapsedilir. Çalınan mal olduğu gibi duruyorsa malın sahibine iade edilmesi gerekmektedir. Ancak mal harcanmış veya zayi olmuşsa ve hırsızlık için öngörülen had cezası uygulanmamışsa, hırsızın mağdura çaldığı malı tazmin borcu olmaktadır.⁶⁰⁰ Kanunnamelerde ise hırsızlık suçunda uygulanması gereken cezalar çalınan malın değerine ve büyüklüğüne göre değişiklik göstermiştir. Kaz, ördek, koyun, kovan gibi küçük çaptaki hırsızlıkta para ve ta'zir cezası verilmektedir. Çalınan malın büyüklüğüyle verilen cezalar da artmıştır. Bu hırsızlıklarda elin kesilmesi uygun görülmeyle birlikte elin kesilmemesi durumunda zenginden yüz akçe, orta halliden elli akçe, fakirden de kırk ya da otuz akçe alınması belirlenmiştir.⁶⁰¹

Kölelere diğer cezalarda hürlere verilen cezaların yarısı uygulanmasına rağmen, hırsızlık suçunda cezanın yarıya inmediğini ve kölelere de hürlere verilen cezanın tamamının uygulandığını

⁵⁹⁸ TŞS, Defter no., 1861, 28/7.

⁵⁹⁹ TŞS, Defter no., 1861, 28/8.

⁶⁰⁰ Cin-Akgündüz, a.g.e., s. 306-307; Aydın, a.g.e., s. 181-182.

⁶⁰¹ Akgündüz, **Kanunname 1**, s. 349; Akgündüz, **Kanunname 2**, s. 42; Akgündüz, **Kanunname 3**, s. 91-92; Akgündüz, **Kanunname 4**, s. 368.

yukarıda belirtmiştik. Çalışılan dönem kapsamında Trabzon'da kölelerin konu olduğu 4 hırsızlık hadisesi mevcuttur. Bunların ikisinde hırsızlık suçunu köle işlemiştir. Buna göre, Evail-i Zilkade 1065/ 2-12 Eylül 1655 tarihli kayıta, Trabzon'da Suka isimli köyde yaşayan Süleyman Beşe, Yusuf Çavuş'un kölesi Dilaver'in iki ay önce Ramazan ayının 19. gecesi evine girip esvabını çaldığını ve kaçarken elinden çaldığı esvabı aldığını ifade etmiştir. Şahitler olaya "Süleyman Beşe feryad eyledikte esvabı Dilaver'in elinden aldığını gördük" şeklinde şahitlik etmişlerdir. Dava bu şekilde kaydedilmiştir. Muhtemelen çalınan malı geri aldığı için Dilaver hakkında cezai bir uygulama olmamakla birlikte, dava Dilaver'in bir hırsız olduğunu ifşa etme amaçlı da olabilir. Çalınan mal harcanmamışsa veya zayı olmamışsa hırsız çaldığı malları sahibine vermek zorundadır ve eğer malın bir kısmı sağlam duruyorsa kalanı için hırsız ya ceza alır veya kalanı için sahibine malın değerini tazmin etmekle yükümlüdür. Bu durumda suçlu köle ise tazmin olunacak meblağ kölenin efendisinden alınmaktadır. Nitekim 17 Zilhicce 1069/ 5 Eylül 1659 tarihli kayıta Yenicuma Mahallesi sakinlerinden Alime Hatun Mehmet Beşe'nin kölesi Yusuf'un kendisinin 200 kuruşluk eşyasını çaldığını, bu eşyayı Yusuf'tan talep ve dava ettiğini belirtmiştir. Arabulucular vasıtasıyla köle Yusuf, eşyaların bir kısmını (gümüş ve altına müteaalik eşyayı) verip kalanı için 50 riyalı kuruş üzerine sulh olmuşlardır. Yusuf'un efendisi Mehmet Beşe, Alime hatuna 50 riyalı kuruşu ödeyince Alime Hatun davasından vazgeçmiştir.⁶⁰²

Toplam 4 adet olan hırsızlık hadisesindeki iki kayıta suçlu taraf kölelerdi. Diğer iki kayıta ise köleler çalınan malın konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim 13 Şevval 1087/ 19 Aralık 1676 tarihinde mahkemede kaydedilen davada, Ortahisar Mahallesinde yaşayan El-Hac Hasan Ağa b. El-Hac Mehmet, Maçka Kazası'nda sakin olan Lefter isimli zimmîden sürekli cariyesini sirka ettiği (çaldığı) için davacı olmuştur. El-Hac Hasan "zimmî dokuz ay mukaddem bir cariyemi sirka eyledikte birkaç günden sonra adamlarım bulup getirdiler. Tekrar sirka eyledi yine bulup getirdiler ve bir defa daha yaylada sirka eyledi yine bulup getirdiler" diyerek Lefter'den şikâyetçi olmuştur ancak Lefter suçu inkâr etmiştir. Bunun üzerine mahkeme El-Hac Hasan'dan iddiasını ispatlaması için şahitler istemiş, Mehmet Beşe, Osman, Ali Çelebi ve El-Hac Siyavuş isimli kişilerin şahitlik etmesiyle El-Hac Hasan iddiasını ispat etmiştir.⁶⁰³ Hırsızlık suçunun sabit olması için iki şahit ve suçlunun itirafı şartı aranmaktadır. Bu davada iki şahit bulunmaktadır ancak Lefter suçunu inkâr ettiği için suçun sabit olmasını gerektiren diğer şart sağlanamamaktadır. Lefter'e cezai bir uygulamada bulunulduğuna dair bilgi yoktur. Eğer Lefter'e ceza verilseydi iki farklı suçtan ceza alabilirdi. Birincisi, cariyeye malın konusunu oluşturduğu için hırsızlık suçundan, ikincisi ise, aynı zamanda cariyeye bir insan olduğu için kaçırma suçundan yargılanabilirdi.

Yol kesip gasp etme suçuna ağır cezalar verilmektedir. Hukukçulara göre cezalar suçun ağırlığına göre şekillenmektedir. Bu suçun işlenmesi esnasında bir kimse öldürülürse cezası ölüm, hem öldürülüp hem de malları gasp edilirse cezası asılma olmaktadır. Sadece gasp olup ölüm

⁶⁰² TŞS, Defter no, 1838, 9/3.

⁶⁰³ TŞS, Defter no. 1849, 7/4.

olmazsa, cezası sağ el ve sol ayağı bilekten çaprazlama olarak kesilmedir.⁶⁰⁴ Suç zaman aşımına uğradığında yolda gasp edilip malı çalınan mağdur taraf, suçludan veya suçlunun yakınlarından bir şey talep edememektedir. Nitekim 13 Rebiyülevvel 1069/ 9 Aralık 1658 tarihinde, Hopa Köyü'nde yaşayan Mehmet Beşe, Eyüp ve Osman'ın ölen babalarının 25 sene önce işlediği gasp suçundan dolayı oğullarından davacı olmuştur. Mehmet Beşe'nin ifadesine göre, Gürcistan'dan satın aldığı bir köleyi kayığa koyup Trabzon'a getirirken Eyüp ve Osman'ın babası Ahmet kayığı basıp köleyi gasp etmiştir. Eyüp ve Osman "olay 25 sene önce olduğu için bizim malumumuz değildir" diye cevap vermişlerdir. Mahkeme "25 sene süren bu davanın dinlenmesi caiz değildir" diyerek davalı Mehmet Beşe'yi davasından men etmiştir.⁶⁰⁵

3.3. Mal-ı Natık: Kölelerin Ekonomik Bağlamda Değerlendirilmesi

Köleler, insanlık tarihinin her döneminde, mal olarak alınıp satılmıştır. İslam Devletlerinde köle için *mal-ı natık (konuşan mal)* tabiri kullanılmaktadır. Köleler insan olarak bazı hukuki haklara sahip olsa da pazarlarda diğer eşyalar gibi alınıp satılmakta, kiralanmakta ve kişi para borcu yerine borçlu olduğu kişiye kölesini verebilmekte idi.⁶⁰⁶ Çalışmamızın ana kaynağı olan şer'iyeye sicillerinde kölelerin ekonomik değerlerini satış kayıtlarında, tereke kayıtlarında, çeşitli köle ihtilafları olan davalarda tespit edebilmekteyiz. Köleler miras olarak varislere intikal ettiği gibi efendi, kölesini başka bir kişiye hibe edebilmektedir. Ancak hibe kayıtları değerlendirildiğinde kölelerin ekonomik değerlerinden ziyade eşya olarak bir kişiden başka bir kişiye bedelsiz bağışlanması üzerinde durulacaktır. Çalışmamızın bu başlığı altında köleler bir *meta* olarak değerlendirilerek bu minvalde konu oldukları davalar (miras, satış, satış ihtilafları, hibe) incelenecek ve ekonomik değerleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Kölelerin fiyatları hakkında bilgi vermeden önce Osmanlı Devleti'nde kullanılan yabancı paralar ve bu paraların piyasaya nasıl girdiği hususunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. 1586-1690 yılları arası Osmanlı para sisteminin dağılma dönemi olarak adlandırılmaktadır. Akçenin gümüş oranı sık ve keskin bir şekilde düşme gösterirken devletin akçe basmada ve akçenin resmi değerini tayin etmede yetersiz kalmasından dolayı piyasaya kırkık akçeler çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti akçenin yeni birimini belirlemek için sikke tashihi yapmak zorunda kalmış ve bu uygulama sonucu akçe oldukça küçük bir para haline gelmiştir. XVII. yüzyılın başlarında akçeye karşı ortaya çıkan güvensizlik devletin birçok yerinde akçenin tedavülden kalkmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ekonominin ihtiyacı olan parayı karşılayamaması üzerine piyasanın para ihtiyacı yabancı paralarla karşılanmaya başlanmıştır. Resmi belgelerde para ile ilgili muameleler akçe üzerinden yapılmakla birlikte akçe piyasada bulunan paraların ölçü

⁶⁰⁴ Aydın, a.g.e., s. 183.

⁶⁰⁵ TŞS, Defter no., 1837, 31/9.

⁶⁰⁶ Tahiroğlu, a.g.m., s. 664-665.

birimi haline gelmiştir.⁶⁰⁷ XVII. yüzyılda şer‘iyye sicillerinden de görüldüğü üzere satışlarda büyük ölçüde, İspanyol parası olan *riyali kuruş* ve Hollanda’nın *esedi kuruşu* kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda, yabancı paraların akçe olarak karşılıklarını vererek, köle fiyatlarının akçe cinsinden karşılıklarını tespit edebilme imkânı sağlanmak istenmiştir.

Tablo 6: Çeşitli Avrupa Paralarının Akçe Cinsinden Kur Değerleri, 1600-1698⁶⁰⁸

Yıllar	Venedik Düka (Altın)	İspanya 8-Real (Riyal Gurus) (Gümüş)	Hollanda Taler (Esedi/Aslanlı Gurus) (Gümüş)	Polonya Zolota (Gümüş)
1600	125	78	68	48
1618	150	100	-	-
1624	310	240	-	-
1625	120	80	70	50
1632	220	110	100	70
1641	168	80	70	-
1650	175	90	80	-
1659	190	88	78	48
1668	250	110	100	66
1683	300	130	120	-
1691	300-400	-	120-160	88-107
1698	300-400	120-160	-	88

Aşağıda hazırlanan tablolarda, 1640 tarihli narh defterine göre hazırlanmış fiyatlar, çeşitli yıllarda Trabzon şer‘iyye sicillerine kaydedilen narh fiyatları ve mülk satışlarından örnekler verilerek, köle fiyatlarının daha iyi anlaşılabilmesi, satılan başka ürünlerle mukayese edilebilmesi ve yıldan yıla değişen emtia fiyatlarının görülebilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Tablo 7: 1640 Tarihli Narh Defterine Göre Hazırlanmış Fiyatlar⁶⁰⁹

Mahın Cinsi	Birimi	Akçe Cinsinden Değeri
Ekmek	150 dirhem ⁶¹⁰	1
Yağlı Çörek	80 dirhem	1
Tavuk	1 adet	14
Koyun Yahnisi	Vakiyye ⁶¹¹	18
Koyun Kebabı	23 dirhem	1
Siyah Üzüm	Vakiyye	4
Saman	Kantar ⁶¹²	35
Şeker	Vakiyye	60
Biber	Vakiyye	180
Kimyon	Vakiyye	12
Kadife Kumaş	Zira ⁶¹³	600
Altın ve gümüş tellerle süslemeler dokunmuş kumaş	935 dirhem	8900

⁶⁰⁷ İnan, a.g.e., s. 161-162. Halil Sahillioğlu, “XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul’da Tedavüldeki Sikkelerin Raici”, I, (1-2), **Belgeler**, TTK, 1964, s. 227-233.

⁶⁰⁸ Şevket Pamuk, “Money in the Ottoman”, **An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914**, (Ed. H. İnalcık-D. Quataert), Cambridge University Press, 1994, s.964.

⁶⁰⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, Enderun Yayınları, İstanbul, 1983.

⁶¹⁰ Bir Osmanlı ağırlık ölçüsü dirhem’in ağırlığı 3,086 gramdır. Walther Hinz, **İslam’da Ölçü Sistemleri**, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 6.

⁶¹¹ Her biri 3,207 gramlık 400 dirheme eşit olan, 1,2828 kilogramlık bir Osmanlı ağırlık birimidir. Hinz, a.g.e., s. 30.

⁶¹² Anadolu Selçuklu Devleti’nden itibaren günümüze kadar kantarın ağırlığı, 56,443 kilodur. Hinz, a.g.e., s. 33.

⁶¹³ Ortalama 54,04 cm olan uzunluk ölçüsü birimidir. Hinz, a.g.e., s. 67.

Tablo 8: Trabzon Şer‘iyye Sicillerinden Tespit Edilen Bazı Narh Fiyatları

1854 Numaralı Şer‘iyye Sicilindeki 12 Cemaziyelahir 1094/ 8 Nisan 1683 Tarihli Narh⁶¹⁴		
Mahın Cinsi	Birimi	Akçe Cinsinden Değeri
Ekmek	35 dirhem	1
Koyun eti	1 vukiyye	10
Sığır eti	1 vukiyye	7
Tuz	1 batman	5
Soğan	1 vukiyye	2
Peynir	1 vukiyye	12
Nohut	1 vukiyye	6
Kızıl üzüm	1 vukiyye	16
Nişasta	1 vukiyye	30
Çıra yağı	1 vukiyye	26
Pekmez	1 vukiyye	5
Halep sabunu	1 vukiyye	38
İzmir sabunu	1 vukiyye	26
Mum	1 vukiyye	30
1855 Numaralı Şer‘iyye Sicilindeki 1098-1099/ 1687-1688 Tarihli Narh⁶¹⁵		
Mahın Cinsi	Birimi	Akçe Cinsinden Değeri
Ekmek	50 dirhem	1
Koyun eti	1 vukiyye	10
Sığır eti	1 vukiyye	8
Peynir	1 vukiyye	10
Revganı sade (sade yağı)	1 vukiyye	36
Halep sabunu	1 vukiyye	46
İzmir sabunu	1 vukiyye	30
Revgan-ı zeyd (zeytin yağı)	1 vukiyye	40
Yağlı börek	20,5 dirhem	1
Yağlı çörek	20 dirhem	1
Koyun pastırması	1 vukiyye	16

⁶¹⁴ TŞS, Defter no, 1854, 120/10.

⁶¹⁵ TŞS, Defter no, 1855, 179/1.

Tablo 9: Trabzon’da yapılan Mülk Satışlarından Bazı Örnekler

Belge no	Kimler arasında	Mahalle-köy	Satılan Mülk	Fiyat	Tarih
1831, 33/1	Müslüman kadından erkeğe	Tekfurçayırı	Mülk, bahçe ve içindeki meyveli meyvesiz ağaçlar	20 Riyali kuruş	Evail-i Zilhicce 1059
1831, 34/7	Müslümandan zimmiye	Urgancı	Mülk, çardak, ahır, fırın, bahçe ve içindeki meyveli meyvesiz ağaçlar	100 Riyali kuruş	Evail-i Muharrem 1060
1832, 4/2	Müslümanlar arasında	Eksotha	Tahtani mülk, fırın, su kuyusu, bahçe ve içindeki meyveli meyvesiz ağaçlar	143 Riyali kuruş	Evail-i Safer 1061
1832, 12/6	Zimmiler arasında	Çölmekçi	Mülk, anbar, fırın, bahçe ve 4 dip zeytin ağacı	120 Riyali kuruş	Evasıt-ı Rebiü'l-evvel 1061
1832, 29/5	Müslümanlar arasında	Şana	Anbar, küpler, fındıklık, asmalı mülk ve bahçe	35 Riyali kuruş	Evasıt-ı Cemaziye'l-ahir 1061
1832, 88/3	Müslümanlar arasında	El-Hac Kasım	Anbar, fırın, bir çift öküz, Yoncalık ve meyveli meyvesiz ağaçlar	100 Riyali kuruş	Evahir-i Safer 1062
1834, 8/5	Zimmiden Müslümana	Hoşoğlan	Fevkani ve tahtani bir ev, fırın, anbar, 5 adet küp, şirehane, asmalı mülk ağaçları, meyveli, meyvesiz ağaçlar ve ziraata uygun boz topraklar	60 Riyali kuruş	Evail-i Rebiü'l-evvel 1064
1834, 17/8	Müslümanlar arasında	Hacı Kasım	Bir ev	30 Riyali kuruş	Evahir-i Cemaziye'l-ahir 1064
1840, 6/1	Müslümanlar arasında	Ortahisar	60 dip zeytin ağacı, 7 dip servi ağacı, taş duvarları ile meyveli, meyvesiz ağaçlar	140 Riyali kuruş	Ramazan 1074
1840, 13/2	Müslümanlar arasında	Yoros Nahiyesi	Mülk, anbar, mahzen, ziraate uygun boz topraklar	35 Riyali kuruş	Evasıt-ı Muharrem 1075
1844, 41/3	Müslümanlar arasında	Hacı Kasım	Bir miktar içinde zeytin ağacı olan arsa	18.000 akçe	Evasıt-ı Muharrem 1078
1847, 19/1	Müslümanlar arasında	Galimona	İki ev, bir fırın, meyveli ve meyvesiz ağaçları ile bahçe	112 Esedi kuruş	Evahir-i Cemaziye'l-evvel 1084

3.3.1. Tereke Kayıtlarında Köleler

Kölelerin ekonomik değerlerinin belirtildiği önemli kayıtlardan biri, ölen kişilerin malvarlığının listelendiği terekelerdir. Sözlükte, “tereke” kelimesi ölen kişinin bıraktığı eşyalar anlamına gelmekte olup⁶¹⁶ aynı anlamda muhallefat kelimesi de kullanılmaktadır. Osmanlı hukuk sistemine göre, ölen kişilerin geride bıraktığı eşya ve malların tespit ve taksimi kadıların görevleri arasında yer almaktadır. Kadı, mirasçılarının veya alacaklılarının talebi durumunda yahut mirasçılar arasında küçük çocuklar varsa miras taksimine müdahale edebilmektedir.⁶¹⁷

⁶¹⁶ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 399.

⁶¹⁷ Tahsin Özcan, “Muhallefat”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 406-407.

Vefat eden bir kişinin mal varlığının listelendiği tereke kayıtlarında ölen kişinin eski bir minderinden, değerli mülklerine kadar bütün mal varlığı tek tek fiyatlarıyla birlikte şer'iyye sicillerine kaydedilmektedir. Kaydedilen bu eşyaların içerisinde köleler de yer almakta ve kölelere de değerlerine göre fiyat biçilmektedir. Çalışmanın ana kaynağını oluşturan 33 adet şer'iyye sicil defterindeki 142 adet tereke kaydı içerisinde 16 kişinin terekesinde toplam 55 köleye rastlanmıştır. Tereke kayıtlarında listelenen mal varlığı ölen kişinin sosyal statüsünü, maddi durumunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda bahsi geçen 16 tereke kaydı içerisinde, bir kayıtta sadece bir tane köleye rastlanıldığı gibi bir kişinin 9 kölesinin olduğu kayıtlar da görebilmekteyiz. Bunun dışında dikkat çeken nokta ise kölelerin bulunduğu terekelerin hepsinin erkeklere ait olmasıdır. Aşağıda, Trabzon'da kölesi olan merhum efendileri, kölelerini ve bu kölelere verilen kıymetleri gösteren bir tablo hazırlanmıştır.

Tablo 10: Tereke Kayıtlarında Kölelerin Kıymetleri

Belge No	Tereke Sahibi	Kölenin cinsiyeti	Kölenin ismi	Milliyeti	Kölenin Kıymeti
1838, 126/1	Mevlana Mustafa Efendi	Kadın	-	Gürcü	60 kuruş
		Erkek	-	Gürcü	85 kuruş
1840, 14/7	Mustafa Beşe	2 Erkek	-	Gürcü	13 bin akçe
1840, 14/7	Mustafa Beşe	Erkek ve karısı	Celasun	Gürcü	13 bin akçe
1842, 86/5	El-Hac Seydi Çelebi	Erkek	İvaz	-	80 kuruş
1842, 86/5	El-Hac Seydi Çelebi	Erkek	Şahin	-	70 kuruş
1842, 86/5	El-Hac Seydi Çelebi	Erkek	Zülfikar	-	30 kuruş
1842, 86/5	El-Hac Seydi Çelebi	Erkek ve karısı	İslam, Bedirman	-	120 kuruş
1842, 86/5	El-Hac Seydi Çelebi	Erkek ve karısı	Hasan, Gülistan	-	120 kuruş
1842, 86/5	El-Hac Seydi Çelebi	Erkek	Mehmet	-	100 kuruş
1842, 86/5	El-Hac Seydi Çelebi	Erkek	Osman	-	100 kuruş
1842, 86/5	El-Hac Seydi Çelebi	Kadın	Mahmus	-	100 kuruş
1842, 86/5	El-Hac Seydi Çelebi	Kadın	Cenane	-	60 kuruş
1843, 61/2	Ali Reis	Kadın	-	Rus	8 bin akçe
1844, 73/1	Mustafa Çavuş	Kadın	Revane	-	50 esedi kuruş
1844, 73/1	Mustafa Çavuş	Erkek	-	-	50 esedi kuruş
1846, 79/6	Mehmet Ağa	Erkek	-	Macar	42 kuruş
1851, 73/1	Hüsamzade Mehmet Ağa	Erkek	Şahbaz	-	4 esedi kuruş
		Kadın	-	-	90 esedi kuruş
1852, 13/2	Mustafa Odabaşı b. Ali ve zevcesi Fatma bt. El-Hac Osman	Kadın	-	-	35 kuruş
1854, 47/1	Mahmut Ağa	Erkek	Zülfikar	-	40 kuruş
1854, 47/1	Mahmut Ağa	Kadın	Anvar	-	40 kuruş
1854, 47/1	Mahmut Ağa	Cariye Anvar'dan olma 3 cariye	-	-	100 kuruş
1854, 47/1	Mahmut Ağa	Kadın	Hürmüz	-	50 kuruş
1854, 47/1	Mahmut Ağa	Kadın	-	-	50 kuruş
1856, 124/1	Süleyman	Erkek	İvaz	-	50 kuruş
1861, 11/2	El-Hac Osman Ağa	Erkek	İvaz	Gürcü	60 kuruş
1861, 11/2	El-Hac Osman Ağa	Erkek	Ali	Gürcü	100 kuruş
1861, 11/2	El-Hac Osman Ağa	Erkek	Kenan	Gürcü	31 kuruş
1861, 11/2	El-Hac Osman Ağa	Erkek	Siyavuş	Gürcü	40 kuruş
1861, 11/2	El-Hac Osman Ağa	Kadın	Gonca	Gürcü	50 kuruş
1861, 11/2	El-Hac Osman Ağa	Erkek	İvaz	Gürcü	40 kuruş
1861, 11/2	El-Hac Osman Ağa	Erkek	Dilaver	Gürcü	30 kuruş
1861, 11/2	El-Hac Osman Ağa	Kadın	-	Gürcü	30 kuruş
1861, 25/2	El-Hac Mahmut Beşe	Erkek	Süleyman	Rus	100 kuruş
1861, 58/5	El-Hac Mehmet	Erkek	Yusuf	-	25 kuruş
1861, 58/5	El-Hac Mehmet	Kadın ve kızı	Belkıs ve kızı Gonca	-	50 kuruş
1861, 82/2	Hasan	Kadın	Gülistan	Gürcü	12 kuruş
1862, 16/1	Mustafa Ağa	Erkek	İsmail	-	50 kuruş
1862, 16/1	Mustafa Ağa	Erkek	-	-	50 kuruş
1862, 16/1	Mustafa Ağa	Kadın	Hatice	-	50 kuruş
1862, 16/1	Mustafa Ağa	Kadın	Ümmihani	-	50 kuruş
1862, 16/1	Mustafa Ağa	Kadın	-	-	50 kuruş
1862, 16/1	Mustafa Ağa	Erkek, karısı ve kızı	Siyavuş, Gülistan, Zeynep	-	72 kuruş
1863, 18/4	Osman Ağa	Kadın	-	-	35 kuruş
1863, 18/4	Osman Ağa	Erkek	-	-	60 kuruş

Kölelerin olduğu tereke kayıtlarında erkek köleler için *köle* ve çoğunlukla *gulam*, kadın köleler için ise *cariye* tabiri kullanılmakta olup bazı kayıtlarda isimleri ve milliyetleri bir arada verilirken bazılarında sadece ismi ya da sadece milliyeti verilmiş, bazılarında ise ismi de milliyeti de verilmemiştir. Örneğin sadece “bir re’s köle/gulam” veya “bir re’s cariyeye” şeklinde belirtilmiştir. Bazı kayıtlarda isimleri, milliyetleri dışında farklı bilgiler verildiği de görülmüştür. Evail-i Cemaziyülevvel 1070/ 14-24 Ocak 1660 tarihli kayıta Trabzon Kadısı Mevlana Mustafa Efendi’nin Gürcü asıllı bir cariyesinin kıymeti 60 kuruş, Gürcü asıllı bir kölesinin kıymeti 85 kuruş olarak terekesinde yer almıştır. Merhum Mustafa Efendi’nin cariyesinin bakire olduğu bilgisi verilmiş ve yanına “hatunu için almıştır” şeklinde not düşülmüştür.⁶¹⁸ Bir başka tereke kaydında cariyenin yaşlı biri olduğu belirtilmiştir. 20 Şaban 1106/ 5 Nisan 1695 tarihinde Yenicuma Mahallesi’nden vefat eden Hasan b. İbrahim’in terekesinde bulunan 12 kuruş değerinde Gürcü asıllı Gülistan isimli cariyenin yaşlı olduğunu belirtmek amacıyla acuze (kocakarı) tabiri kullanılmıştır.⁶¹⁹

Birden çok kölenin bulunduğu bazı tereke kayıtlarında aileleri olan köleler, ayrı ayrı değil, karı, koca ve çocuklarıyla birlikte toplam “şu kadar re’s” şeklinde kaydedilmiştir. 17 Cemaziyelahir 1107/ 23 Ocak 1696 tarihinde Molla Siyah Mahallesi’nden vefat eden Mustafa Ağa’nın terekesinde 8 kölesinin içinde bir köle ailesiyle birlikte yazılmış ve ailenin toplam fiyatı verilmiştir. Siyavuş, zevcesi Gülistan ve küçük kızı Zeynep olmak üzere toplam 3 re’s köleye 72 kuruş fiyat biçilmiştir. Üç kişiden oluşan bir ailenin değeri 72 kuruşken terekede bulunan diğer kölelerin değerlerinin her biri 50 kuruştur.⁶²⁰

Tereke kayıtlarında bulunan kölelerin fiyatları, aynı terekedeki diğer eşyaların fiyatlarıyla karşılaştırıldığında kölelerin oldukça değerli olduğu anlaşılmaktadır. Terekelerdeki dükkân, mülk, arazi, bahçe vs. mallar için belirlenen fiyatların ise köle fiyatlarından az olduğu gibi yüksek fiyatlı olanlarda vardır. Örneğin, Evahir, Şevval, 1080/ 14-24 Mart 1670 tarihli Mehmet Ağa’nın terekesinde, Eksotha Mahallesi’nde bulunan bir fırın 50 kuruş, Meydan Mahallesi’nde bulunan bahçe ve çayırılık 100 kuruş, Macar asıllı bir köle 42 kuruştur.⁶²¹ Mustafa Çavuş’un terekesinde tuz mahzeni 10 kuruş, Çölmekçi Mahallesi’nde 20 dip zeytin ağacı 10 kuruş, 15 akçeye kiraya verilen bir dükkân 20 kuruş, Revane isimli cariyeye 50 kuruştur.⁶²² 1106/ 1695 tarihinde, Yeni Cuma Mahallesi’nde merhum El-Hac Mehmet’in terekesine bakıldığında, kılıç 1 kuruş, tüfek 5 kuruş, beygir 6 kuruş, Yeni Cuma Mahallesi’nde bulunan bir mülk 100 kuruş, Şana’da bulunan bir bahçe 20 kuruş, Yusuf isimli bir köle 25 kuruş, Belkis isimli cariyeye ve kızı Gonca 50 kuruştur.⁶²³ El-Hac Seydi Çelebi’nin terekesinde bir köleyle bir tüfek aynı fiyattır. Cevherdar tüfeği 30 kuruş, Zülfikar

⁶¹⁸ TŞS, Defter no. 1838, 126/1.

⁶¹⁹ TŞS, Defter no. 1861, 82/2.

⁶²⁰ TŞS, Defter no. 1862, 16/1.

⁶²¹ TŞS, Defter no. 1846, 79/6.

⁶²² TŞS, Defter no. 1844, 73/1.

⁶²³ TŞS, Defter no. 1861, 58/5.

isimli köle 30 kuruş, İvaz isimli köle 80 kuruş, Şahin isimli köle 70 kuruştur.⁶²⁴ 14 Zilkade 1100/ 30 Ağustos 1689 tarihinde Akçaabat Nahiyesi'nden merhum Süleyman'ın terekesinde İvaz isimli kölenin değeri 50 kuruşken kara öküz 2 kuruş, kara inek 2 kuruş, buzağı 2 kuruş, beygir 18 kuruş, bahçe 50 kuruştur.⁶²⁵

13 Şaban 1105/ 9 Nisan 1694 tarihli kayıta Manastır Mahallesi'nden, vefat eden El-Hac Osman Ağa'nın içinde 8 tane Gürcü asıllı kölenin bulunduğu uzun bir terekesi vardır. El-Hac Osman Ağa'nın kaydedilen mal varlığının toplam değeri 13962 kuruştur. Terekede bulunan İvaz isimli köle 60 kuruş, köle Ali 100 kuruş, köle Kenan 31 kuruş, köle Siyavuş 40 kuruş, cariyeye Gonca 50 kuruş, diğer bir köle İvaz 40 kuruş, köle Dilaver 30 kuruş, cariyeye 30 kuruştur. Diğer mallar ise, 20 baş koyun 10 kuruş, 10 baş öküz 50 kuruş, 8 baş inek 16 kuruş, İskender Paşa Mahallesi'nde zeytin bahçesi 90 kuruş, Yomra'da bahçe 200 kuruş, Akçaabat'ta bahçe 120 kuruştur. Terekenin son bölümünde harcırah kısmında yapılan harcamalara bakıldığında El-Hac Osman Ağa'nın vasiyeti gereğince ümm-i veled cariyeleri Badısaba ve İkbale'ye 50'şer kuruş verilmiştir.⁶²⁶ Ümm-i veled cariyenin efendiden çocuğu olan cariyeye dendiğini ve bu cariyenin en geç efendisi öldükten sonra azat olduğunu daha önceki bölümlerde belirtmiştik. Bundan dolayı bu cariyelere terekedeki diğer köleler gibi fiyat verilip isimleri yazılmamıştır. Efendileri El-Hac Osman Ağa ümm-i veled cariyelerine 50'şer kuruş verilmesini vasiyet etmeseydi Badısaba ve İkbale azat oldukları için isimleri terekede zikredilmeyecekti.

Trabzon şer'iyye sicillerine kaydedilen terekeler çoğunlukla Trabzon ahalisinden ölen bir kimsenin mal varlığı ve bu mal varlığının intikal edeceği kişiler olmakla birlikte, başka bir yerden gelip Trabzon'da misafir olarak kalırken vefat eden bir kişinin yanında olan eşyalar da kadı tarafından kaydedilmektedir. Kişiler uzun yolculukları sırasında yanlarında yüklü eşyalarla birlikte kendilerine yardımcı olmak maksadıyla kölelerini de almışlardır. Böylece efendi ölünce köle de efendinin eşyaları arasında listelenmiştir. Nitekim 14 Cemaziyülevvel 1110/ 18 Kasım 1698 tarihinde sürsat malının bedelini almak için memur olan Osman Ağa Trabzon'da El-Hac Kasım Mahallesi'nde bulunan Taşhane adıyla anılan hanın odasında misafir olarak kalırken vefat etmiştir. Osman Ağa'nın yanında bulunan eşyalarını Trabzon kaymakamı Mehmet Ağa almış ve bu eşyalar deftere kaydedilmiştir. Eşyaların içinde kılıç, güğüm, tas, sahan, pabuç, bohça, yağmurluk, kitap, çadır bezi, kilim, yorgan, sarık, zıbın vs. birçok eşyasıyla birlikte "bir re's cariyeye" ve "bir re's gulam" da bulunmaktadır. Osman Ağa'nın yanında bulunan eşyaları ve nakit parası toplam 1124 kuruş 34 akçe olarak tespit edilmiştir. Kölelerin fiyatları, cariyeye 35 kuruş, gulam 60 kuruş olarak belirlenmiştir.⁶²⁷ 17 Zilkade 1105/ 10 Temmuz 1694 tarihli kayıta Musul şehrinin Saray Mahallesi'nde yaşayan, İstanbul'dan Laz Mehmet'in gemisiyle Trabzon'a gelip misafir olan El-Hac Mahmut Beşe

⁶²⁴ TŞS, Defter no. 1842, 86/5.

⁶²⁵ TŞS, Defter no. 1856, 124/1.

⁶²⁶ TŞS, Defter no. 1861, 11/2.

⁶²⁷ TŞS, Defter no. 1863, 18/4.

Trabzon'da vefat etmiştir. Mahmut Beşe'nin yanında olan eşyaları listelenip Trabzon Emimi Ahmet Çavuş tarafından Rumeli'nde Filibe'de 52 cemaatinin çorbacısı Süleyman Ağa'ya teslim edilmiştir. Toplam 593 kuruşluk eşya içerisinde 100 kuruş kıymetinde Rus asıllı bir köle de mevcuttur.⁶²⁸

Tespit edilen tereke kayıtlarındaki kölelerin kıymetleri çoğunlukla kuruş cinsinden yazılmış olup sadece 2 tane kayıta köle kıymetleri akçe cinsinden verilmiştir. Gurre Safer 1075/ 24 Ağustos 1664 senesinde Mustafa Beşe'nin toplam 396.810 akçe değerindeki terekesinde Gürcü asıllı iki köle 13 bin akçe ve Celasun isimli köle ve karısı 13 bin akçedir. Terekede 1000 akçe ve 3000 akçe değerlerinde sim kılıçlar, 2000 akçe ve 4000 akçe değerlerinde de dükkânlar mevcuttur.⁶²⁹ Evasıt-ı Zilhicce 1077/ 4-14 Haziran 1667 tarihli merhum Ali Reis'in terekesinde Rus asıllı bir cariye'nin kıymeti 8000 akçedir. Ali Reis'in bir bahçesi de cariyesiyle aynı değerdedir.⁶³⁰

3.3.2. Köle Ticareti, Köle Satışı

Osmanlı Devleti'nde köle alışverişi genellikle kölelerin alınıp satılması için kurulan esir pazarlarında yapılmakta idi.⁶³¹ Ancak Trabzon'da, İstanbul'daki veya Bursa'daki köle pazarları gibi, köle alışverişinin yapılması için kurulan belirli bir köle pazarı olup olmadığı hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Karadenizde köle ticaretinin yapıldığı büyük köle pazarları, Kefe, İstanbul, Ereğli gibi Karadeniz'in önemli liman kentlerinde bulunmaktadır. Kırım Karadeniz köle ticaretinin en önemli merkezi konumunda olmuştur. En eski çağlardan beri bölgede köle ticareti yapıldığı bilinmekle birlikte, hanlık kurulmadan önce de Grek, Ermeni, Yahudi, İtalyan tüccarlar, köle tedarik etmek için sık sık burada faaliyet göstermişlerdir.⁶³² Karadeniz köle ticaretinde Trabzon'un rolü ise sadece kuzeyden gemilerle gelen kölelerin İstanbul'a sevkini sağlayan bir liman olmasıdır.⁶³³

Trabzon'da köle ticaretinin yapıldığı bilinen belli bir köle pazarı olmamasına rağmen aktif bir köle ticareti vardır. Trabzon'da köle ticaretinin en fazla insanların kendi aralarında kölelerini birbirlerine satma yoluyla yapıldığı gibi Gürcistan'a giden tüccarlar vasıtasıyla sipariş usulü ile de köle ticareti yapılmakta idi. Aynı zamanda Trabzon'da köle ticaretini sağlayan "esirciyan taifesi" ismi verilen bir zümre ve delaller mevcuttur. Şer'iyeye sicillerinde görülen köle satışına dair kayıtlar doğrudan köle alışverişi, alışverişte yaşanan ihtilaflar, borç-alacak ve miras paylaşımı sırasında yapılan köle satışları kayıtlarında görülmektedir.

⁶²⁸ TŞS, Defter no.1861, 25/2.

⁶²⁹ TŞS, Defter no.1840, 14/7.

⁶³⁰ TŞS, Defter no.1843, 61/2.

⁶³¹ Tezin I. Bölümünde Osmanlı Devleti'nde köle pazarları hakkında bilgi verilmiştir.

⁶³² Alan Fisher, **Kırım Tatarları**, (Çev. E. Bengi Özbilen), Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 46; Fisher, "Muscovy and Black Sea Slave Trade", s. 35.

⁶³³ Yağcı, "16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti", s. 27-28; Alan Fisher, "Muscovy and the Black Sea Slave Trade", s. 27-46. Toledano'nun Osmanlı köle ticareti hakkında verdiği bilgilerde Trabzon'un, köle ticaretinin yasaklandığı yıllarda, Çerkez ve Rus kölelerin İstanbul'a taşınması sırasında büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır. Toledano, **Osmanlı Köle Ticareti**, s. 40.

Tablo 11: Satılan Kölelerin Fiyatları ve Dava Konuları

Belge No	Satışın yapıldığı Kişiler	Kölenin Cinsiyeti	Kölenin Milliyeti	Fiyatı	Konu Olduğu Dava
1831, 11/8	Zimmiler arasında	Erkek	-	115 kuruş	Satıştan kaynaklanan ihtilaf
1831, 34/1	Müslümanlar arasında	Kadın	Gürcü	95 Kuruş	Miras
1831, 38/7	Müslümanlar arasında	Kadın (10 yaşında)	Rus	52 kuruş	Alışverişte ihtilaf
1832, 89/3	Müslümanlar arasında	Erkek	Gürcü	300 altın	Alacak
1833, 18/2	Müslümandan zimmî bir kadına	Kadın	-	Başka mülklerle birlikte 150 Riyali Kuruş	Mülk ve cariye satışı
1834, 42/13	Müslümanlar arasında	Kadın	-	120 kuruş	Satış ihtilafı
1835, 51/11	Müslümanlar arasında	Erkek	Gürcü	50 kuruş	Alışveriş
1836, 38/1	Müslümanlar arasında	Kadın	-	80 Kuruş	Mehir
1842, 57/3	Müslümanlar arasında	Erkek (2 adet)	Gürcü	2 sim, 2 çuka ve 282 Esemi kuruş	Borç-alacak
1843, 5/4	Müslümanlar arasında	Kadın (2 adet)	Gürcü	250 kuruş	Alışveriş
1843, 19/4	Müslüman	Erkek	-	35 kuruş	Alışverişte ihtilaf
1843, 38/6	Müslümanlar arasında	Kadın (7 yaşında)	Gürcü	Tüfek, kumaş ve 2 kuruş karşılığında	Alışverişte ihtilaf
1843, 39/4	Müslümanlar arasında	Erkek (2 adet)	Gürcü	250 kuruş	Alacak
1843, 46/1	Müslüman erkek karısına	Kadın	-	50 kuruş	Satışın ispatı
1844, 5/3	Müslümanlar arasında	Kadın	-	97 kuruş	Alışverişte ihtilaf
1844, 29/8	Müslümanlar arasında	Kadın (bakire)	Gürcü	110 Esemi kuruş	Borç-alacak
1844, 29/8	Müslümanlar arasında	Erkek	Gürcü	50 Esemi kuruş	Borç-alacak
1844, 49/4	Müslümanlar arasında	Kadın	-	77 kuruş	Köle İhtilafı
1844, 55/4	Müslümanlar arasında	Erkek	Rus	80 Riyali kuruş	Borç-alacak
1844, 60/2	Müslümanlar arasında	Kadın	-	Fiyat belirtilmemiş	Satışın reddinin talebi
1845, 7/5	Müslümanlar arasında	Erkek	Gürcü	95 Riyali kuruş	Alışveriş
1847, 61/5	Müslümanlar arasında	Erkek	-	60 kuruş	İhtilaf
1848, 18/2	Müslümanlar arasında	Erkek	-	70 kuruş	Hür olduğu ispat
1850, 39/5	Müslüman kardeşler arasında	Kadın	Megri	40 Esemi kuruş	Miras, Azat
1851, 115/2	Müslümanlar arasında	Kadın	Gürcü	100 Esemi kuruş	Alışveriş
1851, 117/1	Müslümanlar arasında	Kadın	Gürcü	150 Esemi kuruş	Alışveriş
1852, 61/3	Müslümanlar arasında	Erkek	-	35 kuruş	Alışverişte ihtilaf
1853, 66/3	Müslümanlar arasında	Erkek ve kadın	Gürcü ve Rus	-	Alışveriş
1855, 43/2	Zimmiden Müslüman'a	Erkek	-	40 kuruş	Alışveriş
1856, 46/1	Müslümanlar arasında	Kadın	Gürcü	120,5 Esemi kuruş	Alışverişte ihtilaf
1856, 49/5	Müslümanlar Arasında	Kadın	Rus	35 Esemi kuruş	Alışveriş
1856, 110/2-111/1	Müslümanlar arasında	Kadın	-	125 kuruş	Satışta ihtilaf
1857, 16/1	Müslümanlar arasında	Erkek	-	25-35 kuruş	İhtilaf
1858, 10/4	Müslümanlar arasında	Erkek	Rus	60 Esemi kuruş	Alışveriş
1858, 19/3	Müslümanlar arasında	Kadın (2 tane)	Gürcü	100-80 Esemi kuruş	İhtilaf
1858, 30/4	Müslümanlar arasında	Erkek	Gürcü	12 kuruş ve bir tüfek karşılığında	İhtilaf
1860, 25/2	Müslüman kadından kocasına	Kadın	-	95 Esemi kuruş	Alışveriş
1861, 46/4	Müslümanlar arasında		Gürcü	90 kuruş	Ayıplı köle
1863, 24/3	Müslümanlar Arasında	İki erkek ve bir kadın	Rus ve Çerkes	650 kuruş	Alacak ihtilafı

Trabzon halkının esirci taifesinden herhangi bir aracı olmadan kendi arasında gerçekleştirdiği doğrudan köle alışverişi kayıtları şu şekildedir; 7 zilkade 1090/ 10 Aralık 1679 tarihinde fahrü'l-âyan Nasuh Ağa, fahrü'l-âyan Bünyad Ağa'ya orta boylu, açık kaşlı siyah gözlü Müstakim isimli cariyesini 100 esedi kuruşa satmıştır.⁶³⁴ Farklı bir kayıтта Bünyad Ağa aynı cariyeyi, satın aldığı gün El-Hac Mehmet Bey'e 150 Esedi kuruşa satmış⁶³⁵ ve yaptığı bu alışverişten 50 esedi kuruş kâr elde etmiştir. Evasıt-ı Şaban 1076/ 16-26 Şubat 1666 tarihli kayıтта Gönve Kazası'nda yaşayan Ahmet b. Süleyman, İbrahim Çelebi'den, 120 gün sonra vermek üzere, 250 kuruşa iki adet Gürcü asıllı, bıkır (bakire) cariyeye satın almıştır.⁶³⁶ Diğer bir doğrudan köle alışveriş kaydında alım-satım işlemi zimmî ve Müslüman arasında yapılmıştır. Sicillerden anlaşıldığına göre Trabzon'da zimmîlerin sahip olduğu kölelerin isimlerine bakıldığında hepsi gayrimüslim idi. Zimmîlerin kullandıkları bu köleler Müslüman olunca, efendilerinin onları azat etmesi⁶³⁷ veya Müslüman bir kişiye satması gerekmekte idi. Trabzon mahkeme kayıtlarında kölenin Müslüman olması gerekçesiyle satıldığı bir kayıt mevcuttur. Buna göre 15 Şaban 1098/ 26 Haziran 1687 tarihinde Konstantin orta boylu, açık kara kaşlı, ela gözlü Yani isimli kölesi Müslüman olmuş (şeref-i İslam ile müşerref olduğu için) ve Mehmet ismini almıştır. Bundan dolayı Konstantin "mezbur Mehmet'in bir Müslime bey'i lazımdır" diyerek köleyi fahrü'l-akran Abdurrahman Ağa'ya 40 esedi kuruşa satmıştır.⁶³⁸ Kölelerin fiyatlarının belirtildiği kayıtların içinde toplam 10 adet doğrudan köle alışverişi kaydı tespit edilmiştir. 6 Şevval 1102/ 3 Temmuz 1691 tarihinde, Akçaabat Nahiyesinde Metinkâniye Köyü'nden Bostan Beşe'nin kumral açık kaşlı, ela gözlü, sarışın, orta boylu Rus asıllı Yusuf isimli kölesini Mutasarıf Ahmet Paşa'ya 60 esedi kuruşa sattığı kaydın tam metni, köle alışverişi kaydına örnek olması açısından aşağıda verilmiştir.

Medîne-i Trabzon muzâfâtından Akçaabad nâhiyesine tâbi' Metinkaniye nâm karye sâkinlerinden Bostan Beşe bin Mehmed nâm kimesne meclis-i şer'-i kavîm-i lâzımü't-kerimde bi'l-fi'îl eyâleti Trabzon'a mutasarıf olan vezir-i rûşen-i zâmir sa'âdetli ve devletli sahibü'l-hâze'l kitâb Ahmed Paşa tarafından tasdik-i ati'z-zikre vekîl olub vekâleti sâbite olan Mataracı başlıları olan Salih Ağa bin İbrahim nâm kimesne mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb akd-i âti sudûruna değin silk-i mülk-i sahihinde münselik olub abd-i memlûkum olan kumral açık kaşlı ve ela gözlü sarışın orta boylu Rusü'l-asl Yusuf bin Abdullah nâm emredi tarafeynden icâb ve kabûli hâvî bey'-i bât-ı sahih-i şer' ile altmış esedî guruşa müvekkile-i müşârûn-ileyhe bey' ve teslim ve temlik ol dâhi iştirâ ve kabûl eyledikden sonra semeni olan meblağ-ı merkûm altmış esedî guruş bi't-tamâm ve'l-kemâl müvekkile-i müşârûn-ileyh yedinden ahz ve kabz eyledim ba'de'l-yevm mevsûf mezkûr Yusuf müvekkile-i müşârûn-ileyhin mülk-i müşterâsıdır didikde gibbe't-tasdikü's-şer'i mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu, hurrire fi'l-yevmü's-sâdis min Şevvali'l-Mükerrem li-sene isnâ ve mi'e ve elf (3 Temmuz 1691).⁶³⁹

İnsanların kendi aralarında yaptıkları köle alışverişleri karı ve koca arasında dahi yapıp mahkemeye kaydettirilmektedir. 13 Cemaziyelahir 1104/ 19 Şubat 1693 tarihli bir alışveriş

⁶³⁴ TŞS, Teftir no, 1851, 115/2.

⁶³⁵ TŞS, Teftir no, 1851, 117/1.

⁶³⁶ TŞS, Teftir no, 1843, 5/4.

⁶³⁷ Tezin II. Bölümünde "Gayrimüslim Efendilerin Köle Azadı" başlığı altında konu incelenmiştir. Ayrıca bkz. Tablo 2'de gayrimüslim efendiler ve kölelerinin isimleri verilmiştir.

⁶³⁸ TŞS, Teftir no, 1855, 43/2.

⁶³⁹ TŞS, Defter no, 1858, 10/4.

kaydında Bab-ı Bazar Mahallesinde yaşayan Fatma hatun kocası Abdulgani Bey'e, kumral, ela gözlü, orta boylu, Gürcü asıllı Belkıs isimli cariyesini 95 esedi kuruşa satmıştır.⁶⁴⁰

Miras davalarında ölen kişinin muhalefatında bulunan bir köle birden fazla varise miras olarak kalmışsa, köleyi paylaşmakta sorun yaşamamaları için köleyi ya varislerden biri satın almış ya da başka birine satmış ve köleden elde ettikleri parayı mirasçılar kendi aralarında paylaşmışlardır. Evahir-i Muharrem 1086/ 17-27 Nisan 1675 tarihinde Eksotha Mahallesi'nden, vefat eden Adile Hatun'un mirasçıları kocası Mehmet Beşe, oğulları Bayram Beşe, Ali Beşe ve Ebubekir Beşe'dir. Ayşe Hatunun terekesinde bulunan orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, Megril asıllı Çaker isimli cariyeye adı geçen şahıslara intikal etmiştir. Cariyeye 40 esedi kuruş kıymet biçilmiştir. Mehmet Beşe ve Bayram Beşe kendi hisselerini 10'ar esedi kuruşa Ali Beşe ve Ebubekir Beşe'ye satmışlardır. Ali Beşe ve Ebubekir Beşe ise cariyeye Çaker'i Allah rızası için azat etmişlerdir.⁶⁴¹ Evail-i Muharrem 1060/ 4-14 Ocak 1650 tarihli kayıta Mapavri Kazası'ndan, vefat eden Mehmet Beşe'nin çocukları ve kardeşi Ahmet Çavuş arasındaki miras konulu kayıta bir cariyeye satışı gerçekleşmiştir. Buna göre Ahmet Çavuş, merhum Mehmet Beşe'nin Gürcü asıllı bir cariyesini, dergâh-ı âli yeniçerileri çavuşlarından olan ve Trabzon muhafazasında bulunan Mehmet Çavuş'a 95 riyalı kuruşa satmıştır. Cariyenin kıymeti olan bu 95 kuruşu, birkaç elbise ve 10 kuruş nakdi alan Ahmet Çavuş, "karındaşım Mehmet Beşe'nin muhalefatından ve cariyesi hususundan alakam kalmadı" diyerek bu durumu mahkeme huzurunda kaydettirmiştir.⁶⁴² Evail-i Şevval 1066/ 23 Temmuz-1 Ağustos 1656 tarihinde merhum Mehmet Beşe'nin yetim kalan çocukları Recep ve Ramazan'ın vasisi ve annesi olan Firdevs hatunun mahkemede vekili Bali Beşedir. Bali Beşe çocuklara faydalı olması için Mehmet Beşe'den çocuklarına miras kalan Gürcü asıllı Rıdvan isimli bir köleyi ve bir öküzü Nasuh Çavuş'a 58 kuruşa satmıştır. Kölenin kıymeti 50 kuruş, öküzün kıymeti 8 kuruş olarak belirlenmiştir.⁶⁴³

Köle alışverişinin bir yolu da Gürcistan'a giden tüccarlara köle siparişi vererek yapılmakta idi. Köle siparişi veren kişi istediği kölenin cinsiyetini, yaşını veya özelliklerini belirterek veyahut "bana şu kadar kuruşluk/akçelik bir esir al" diyerek siparişini vermekte idi. Bu tür alışverişlerin varlığı taraflar arasında herhangi bir anlaşmazlık çıktığında çözmek için mahkemeye başvurmalarıyla anlaşılabilir. Nitekim Evail-i Zilkaade 1076/ 5-14 Mayıs 1666 tarihinde El-Hac Mehmet ile Mehmet Beşe arasında anlaşmazlık çıkmıştır. El-Hac Mehmet, Gürcistan'a giden Mehmet Beşe'ye oraya ticaret için giden El-Hac Ahmet'e vermesi için bir tüfek ve bir altın emanet etmiş ayrıca orta yaşlı bir esir alması için de kendisine 35 kuruş ve bir altın vermiştir. Mehmet Beşe Gürcistan'a gittiğinde Hacı Ahmet'i bulamamış, kendisine emanet edilen altınları kendi masrafları için harcamış ve elinde kalan tüfek ve 35 kuruşu vererek bir esir almıştır. Mehmet Beşe bu durumu

⁶⁴⁰ TŞS, Teftir no, 1860, 25/2.

⁶⁴¹ TŞS, Teftir no, 1850, 39/5.

⁶⁴² TŞS, Teftir no., 1831, 34/1.

⁶⁴³ TŞS, Teftir no., 1833, 51/11.

mahkemede itiraf edince, Mehmet Beşe'nin köleyi satmasına ve harcadığı altınların kıymetlerini El-Hac Mehmet'e vermesine karar verilmiştir.⁶⁴⁴

Köle alışverişlerinden kaynaklanan borç-alacak davalarında alıcı köleyi almış ancak satıcıya parasını sonra vermek üzere anlaşmış, alıcı parasını vermeyince satıcı alacağını almak için konuyu mahkemeye taşımıştır. İnsanların kendi aralarında yaptıkları köle alışverişleri ve köle fiyatları bu şekilde de tespit edebilmektedir. Evail-i Rebiülevvel 1062/ 11-22 Şubat 1652 tarihinde Adile Hatun kardeşi Hamza Beşe'ye Gürcü asıllı bir erkek kölesini 300 altına sattığını, Hamza Beşe hayatta iken kölenin 300 altınlık kıymetinin bir kısmı için bazı kıymetli eşyalar aldığını kalanını vermediğini, Hamza Beşe vefat ettiği için kalan alacağını Hamza Beşe'nin muhallelfatından talep ettiğini belirtmişti. Adile Hatun mahkeme huzurunda alacağının bir kısmını almadığına yemin edince, mahkeme "köle kıymetinden baki kalan meblağı müteveffa-yı mezbur Hamza Beşe'nin muhallelfatından edaya" hüküm vermiştir.⁶⁴⁵ Aynı şekilde Evahir-i Rebiülevvel 1077/ 21-30 Eylül 1666 tarihli kayıta, Meşinzade Mehmet Çelebi, vefat eden Mehmet Ağa'nın yetimlerinin vasisi olan Hacı Mehmet Efendi karşısında, Mehmet Ağa'ya hayattayken Gürcü asıllı iki köleyi 250 esedi kuruşa sattığını zamanla 181 kuruşunu aldığını geriye kalan 69 kuruşu almadığını iddia edip 69 kuruşu Mehmet Ağa'nın muhallelfatından talep etmiştir. Mahkemede bulunan şahitler sadece Mehmet Çelebi'nin Mehmet Ağa'ya 250 kuruşa iki köle sattığına şahit olduklarını belirtmesi üzerine Mehmet Çelebi 250 kuruşun tamamını almadığına dair mahkemede yemin etmiştir.⁶⁴⁶ Borç alacak konulu davalarda borcun köle satışında kölenin kıymetinin verilmemesi üzerine olduğu gibi, kişinin borcu yerine kölesini verdiğini veyahut kölesini satın borcunu ödediği de görülmektedir. Evasıt-ı Zilkade 1079/ 2-12 Nisan 1669 tarihli kayıta, Erzurumlu Osman Beşe, Merhum Hersaklam Mehmet Ağa'nın zimmetinde 300 esedi kuruşu olduğunu mahkemede ispat etmiştir. Bunun üzerine Mehmet Ağa'nın küçük oğlunun vasisi Debbağhane Camisi'nin imamı Hüseyin Efendi 110 kuruş değerinde Gürcü asıllı bir bakire cariye ve 50 esedi kuruş değerinde Gürcü asıllı bir köleyi Osman Beşe'ye vererek anlaşmışlardır.⁶⁴⁷ Bu davanın kaydedildiği tarihten 3 sene önce de Hersaklam Mehmet Çelebi'nin zevcesi Ümmühan mahkemeye başvurmuştur. Nitekim Evail-i Cemaziyelevvel 1077/ 30 Ekim-9 Kasım 1666 tarihli kayıta ticaret için Gürcistan'a giden ve orada vefat eden Hersaklam Mehmet Çelebi'nin zevcesi Ümmühan kocası ölmeden önce bazı eşyalarını satarak kocasının Kahraman isimli cariyesini satın almıştı. Hersaklam Mehmet Çelebi öldükten sonra küçük oğlu Mustafa'nın vasisi Kenan, Mehmet Çelebi'nin borcu karşılığında adı geçen cariyeği vermek istemiştir. Bunun üzerine mahkemeye başvuran Ümmühan cariyeği 50 kuruşa kocasından satın aldığını şahitler ile ispat etmiştir. Mahkeme cariyenin Ümmühan'ın mülkü

⁶⁴⁴ TŞS, Teftir no., 1843, 19/4.

⁶⁴⁵ TŞS, Teftir no., 1832, 89/3.

⁶⁴⁶ TŞS, Teftir no., 1843, 39/4. Köle parasının bir kısmının satıcıya verilmediği ve satıcının köleyi alan kişiyi mahkemeye dava ettiği bir başka kayıt TŞS, Defter no., 1847, 61/5.

⁶⁴⁷ TŞS, Defter no., 1844, 29/8.

olduğuna dair hüküm vermiştir.⁶⁴⁸ 3 sene aralıkla kaydedilen davaların ilkinde 1666 senesindeki kayıtta Mehmet elebi'nin oğlu Mustafa'nın vasisi Kenan, 1669 senesindeki kayıtta ise Debbağhane Camisi'nin imamı Hüseyin Efendi olmuştur.⁶⁴⁹ Ayrıca farklı tarihlerde kaydedilen bu kayıtlarda Hersaklam Mehmet'in unvanı da değişmiş olup, ilk kayıtta "Çelebi" olan unvan ikinci kayıtta "Ağa" olmuştur.

Tespit edilen köle satışı kayıtlarının bazılarında köleler hakkında küçük bilgiler de verilmiştir. Bunlar kölenin yaşı, kadın kölenin bakireliği veya ayıplı kölelerin ayıbı olan bölgesi ile ilgilidir. Bazı kayıtlarda kölelerin milliyetlerine yer verilirken bazılarında "bir re's köle/gulam" veya "bir re's cariye" şeklinde belirtilmekle yetinilmiştir. Kölelerin kıymetlerine bakıldığında en fazla fiyat 300 altın ile bir erkek köle için verilmiş olup diğer en yüksek kıymet iki erkek bir kadın olmak üzere 3 kölenin 650 kuruşa satıldığı bir borç alacak davasında verilmiştir. Bu kölelerin eşit fiyata satılmış olabileceği düşünüldüğünde bile her biri yaklaşık 216 kuruşa denk gelmektedir. Kölenin satıldığı en düşük fiyat ise 35 kuruştur. Köle alışverişlerinde kölelerin kuruş cinsinden paralar ile alınıp satıldığı ve bazende kuruşun yanında değerli çeşitli eşyalar verildiği görülmektedir. Kölelerin fiyatlarının milliyetine, cinsiyetine, yaşına, bekretine, güzelliğine veya işe yararlılığına göre değiştiği düşünülmektedir.

Osmanlı Devleti taşrası Trabzon ile başkent İstanbul'da satılan köle fiyatları arasındaki benzerlik veyahut farkları görmek açısından aşağıda verilen tabloda İstanbul kadı mahkemesine kaydedilen köle satışı kayıtlarından kölelerin fiyatları tespit edilmiş ve birkaç satış kaydı örnek olarak gösterilmiştir. Buna göre Trabzon ve İstanbul'daki köle fiyatları arasında pek bir fark görülmemiştir.

⁶⁴⁸ TşS, Teftir no., 1843, 46/1. Hersaklam Mehmet elebi'nin vefatından sonra kayıtlarda adının geçtiği davalar için bkz. K. İnan, "şeriye Sicillerine Göre 17. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon ve Karadeniz Köle Ticareti (1649-1671)", **I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu**, Bildiriler Kitabı içinde, K. İnan-D. olak (Ed.), Trabzon 2020, s. 203-206.

⁶⁴⁹ Evasıt-ı Zilkade 1077/ 15-24 Mayıs 1667 tarihli bir başka kayıtta Hüseyin Efendi, Mustafa'ya vasi tayin edilmiştir. Bkz. TşS, Defter no., 1844, 29/6.

Tablo 12: İstanbul Mahkemelerine Kaydedilen Köle Satış Fiyatları⁶⁵⁰

Sicil ve Yılı	Kimler arasında	Kölenin cinsiyeti	Milliyeti	Fiziksel özellikleri	Fiyatı
İstanbul Mahkemesi 1027/ 1618	Müslümanlar arasında	Erkek	Rus	Gök gözlü, çatık kaşlı, sarışın, uzun boylu	5.400 akçe
İstanbul Mahkemesi 1027/ 1618	Müslüman'dan zimmîye	Erkek (gayrimüslim)	Rus	Orta boylu, açık kaşlı, ela gözlü	50.000 akçe
İstanbul Mahkemesi 1027/1618	Müslümanlar arasında	Kadın	Eflak	Açık kaşlı, ela gözlü, ak benizli	46.100 akçe
Rumeli Sadâreti mahkemesi 1059/1648	Müslümanlar arasında	Kadın	Rus	Açık kaşlı, ela gözlü, orta boylu	12.800 akçe
Rumeli Sadâreti mahkemesi 1059/1648	Müslümanlar arasında	Kadın	Gürcü	Açık kaşlı, kara gözlü, esmer	7.200 akçe
Rumeli Sadâreti mahkemesi 1059/1648	Müslümanlar arasında	Kadın	Gürcü	Çatık kaşlı, kara gözlü, esmer, orta boylu	300 Riyali kuruş
İstanbul Mahkemesi 1073/1663	Müslümanlar arasında	Kadın	Rus	-	170 Esedi kuruş
İstanbul Mahkemesi 1073/1663	Müslüman'dan zimmîye	Erkek	Macar	Orta boylu, açık kaşlı, ela gözlü	5.000 akçe
İstanbul Mahkemesi 1073/1663	Müslümanlar arasında	Kadın	-	-	120 Esedi kuruş
İstanbul Mahkemesi 1084/1673	Müslümanlar arasında	Kadın	Rus	Orta boylu, açık kaşlı, sarı, ela gözlü	115 kuruş
Bâb Mahkemesi 1096/1685	Müslümanlar arasında	Kadın	Rus	Orta boylu, açık kaşlı, sarı, ela gözlü	125 kuruş
Bâb Mahkemesi 1097/1686	Müslümanlar arasında	Erkek	Rus	Orta boylu, ela gözlü	100 Esedi kuruş

Trabzon şer'iyeye sicillerinden sayıları tespit edilen toplam 878 erkek ve kadın köle olmasına rağmen, sicillerde köle satışı kayıtları oldukça az görülmüştür. Bunun nedeni köle alışverişinin kaydettirilmesi zorunlu bir uygulama olmadığı ve kayda geçirenlerin de ileri de satış hakkında çıkabilecek, satıcının kölenin parasını almadığını iddia etmesi veya alıcının kölede bir sorun olduğunu söylemesi gibi, herhangi bir olumsuzluktan dolayı alışverişlerini kaydettirdikleri düşünülebilmektedir.

3.3.2.1. Köle Tüccarları: Esirciyan

Osmanlı Devleti'nde zengin halkın köle temin edebilmesinde bu işi meslek haline getirmiş olan "esirciler" rol oynamaktaydı. Köle ticareti hem esir tüccarlarına hem de devlete büyük gelirler sağlamıştır. Nitekim İslamiyetin köle ticaretine hoşgörü ile bakması ve köle başına esircilerden

⁶⁵⁰ Tabloda verilen köle satışı kayıtları sıralı şekilde verilmiştir. İstanbul Kadı Sicilleri, **İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027-1618)**, s. 229-230-344-92-93; İstanbul Kadı Sicilleri, **Rumeli Sadâret Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059/M. 1647-1649)**, Coşkun Yılmaz (Ed.), İSAM Yayınları, İstanbul, 2011, s. 88-176-199-200; İstanbul Kadı Sicilleri, **İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664)**, Coşkun Yılmaz (Ed.), İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s. 125-309-615; İstanbul Kadı Sicilleri, **İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676)**, (Haz. Salih Kahrıman ve diğerleri), İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s. 310-311; İstanbul Kadı Sicilleri, **Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097/M. 1685-1686)**, (Haz. Sabri Atay ve diğerleri), İSAM Yayınları, İstanbul, 2011, s. 109-617.

alınan vergiler sayesinde devlete kazandırdığı gelirler, köle ticaretinin devlet tarafından destek görmesini sağlamış ve ayrıca zengin halkın köle talepleri sayesinde esircilik mesleği ile uğraşan kişiler sayılı zenginler arasında yerini almıştır.⁶⁵¹ Köle ticaretinin satış konusu insanlar olduğundan esircilerin hareketleri devlet tarafından görevlendirilen kontrol mekanizmaları sayesinde daha sıkı denetlenmiştir. Köle tüccarlarının kölelerin fiyatlarını ve nafakalarını kendi istekleri doğrultusunda yükseltmemelerini ve kölelere kötü muamelede bulunulmamasını sağlamak “muhtesip” veya “ihtisap ağası” adı verilen bu memurların görevleri arasında yer almaktadır.⁶⁵²

Her ne kadar esircilerin hareketleri denetlenmeye çalışılsa da arada suistimallerin yaşandığı durumlar olmuştur. Bunların başında ise esircilerin, sattıkları cariyeleri para karşılığında fuhuş için kullandırması gelmektedir. Cariyelere zina yaptıran esircilerin ta’zir cezasıyla cezalandırılması gerektiğine dair verilen fetva⁶⁵³ dışında bu suçun önüne geçebilmek için suçu işleyenlerin meslekten men edilmesi gerektiğine dair fermanlar da vardır. Bu minvalde İstanbul’da köle pazarında bazı kadın esircilerin cariye ve genç kölelerini satmak isteyenleri belirleyip, bunları satmak için pazara getirdikleri ve bir bedel karşılığında zina yaptırdığını, bazı esir dellallerinin de karılarını müşteri kılığında pazara getirdiklerini ve cariyeyi satın almış gibi yaparak bazı leventlere devretip fuhuş yaptırdıklarını, bunların bulunup esircilikten men edilmesini emreden, Şaban 991/ Temmuz 1583 tarihli İstanbul kadısına hitaben çıkarılan ferman şu şekildedir;

... ba’zı muselmanların ve hatunların cariyelerini bey’ ediverelim deyu pazara goturup müşteri namına ba’zı levendat ile zahir bey’ ve şira’ eyleyip bir kaç akça bey’lerin alıp görmek için odasına alıp gidip bir nice gün kendülerin ve cariyelerin tasarruf edip gerü sahiblerine reddeylemek ve cariyelerine muhalif-adet edinip ve ba’zı dellallar dahi vardır ki, müşteri namına kendü avretin pazara getirip ba’zı muselmanların cariyelerin mezar ederken bir bahane ile ayağa urup haricden gelen hatun talibedir deyu değer bahasından aşağı akça ile kendi avretine aliverip, kefilsiz ba’zı dellallar dahi vardır ki, esirci avretlerden ba’zı cariyeleri bile eskisi namına levend odalarına alıp gidip nice mefsedete ba’is olup bu makule kabahat ve şena’ate sebep ve bâdi esirci namına cevab alıp satan fevahiş ile kefilsiz dellallardır ve min-ba’d avretler esircilikten men’ olunup ve ehl-i ırz olmayıp kefilsiz dellallar dahi ref’ oluna amme-i alemin zararı ref’ olduğundan gayri esirci taifesinin dahi ahvallerin muntazam olur. Bu makule mefsede def’a ahvalimizi arz eyleriz dediklerin arz eylemişsin. Buyurdum ki, vardıkda bu babda gereği gibi mukayyed olup, min-ba’d o makule avretlere esircilik etdirmeyip men’ edip ve kefilsiz olan dellallar dahi ref’ etdirip bir vech ile tenbih ve tedarik eyleyesin ki vech-i meşruh uzere fesad ve şenaat olmak ihtimali olmaya. Ba’de’t-tenbih eslemeyip ol vechile muamele ve fesad üzere olanların mukteza-yı şer’-i kavim uzere haklarından gelesin ve ne vechile tedarik eylediğin yazıp bildiresin.⁶⁵⁴

Mesleğini kötüye kullanan esircilere, ticaretten men edilmesi dışında sürgün edilme cezası da verilmiştir.⁶⁵⁵ Gayrimüslimlere Müslüman köle satışı yapan esircilerin de mesleğinden men edildiği

⁶⁵¹ Engin, a.g.e., s. 113.

⁶⁵² Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat**, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul, 1987, s. 120-123.

⁶⁵³ Ahmet İnandır, **İbn-i Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlı’da İslam Hukuku**, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015, s. 343.

⁶⁵⁴ Ahmet Refik Altınay, **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**, (Haz: Abdullah Uysal), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 63-64.

⁶⁵⁵ 29 Cemaziyelahir 1109/ 12 Ocak 1698 tarihinde İstanbul kaymakamına gönderilen fermanla İstanbul’da esirci taifesinden olan Esirci Mehmet cariye satmak bahanesi ile uygunsuz işler yaptığı için Rodos’a sürgün edilmiştir.⁶⁵⁵

görülmektedir.⁶⁵⁶ İstanbul köle pazarında sık yaşanan suiistimallerin önüne geçebilmek için erkek ve kadın esircilerin isimleri ve adresleri tek tek kaydedilerek onlara satış yetkisi verilmiş ve elinde izin beratı olmayan tüccarların köle ticareti yapması engellenmeye çalışılmıştır. 1640 tarihli narh defterinde esirci taifesinin erkek ve kadın 100 kişiden fazla olduğu, bunların içinde hilekâr ve uygunsuz işlerde bulunanlar olduğunu özellikle kadın esircilerin Müslüman cariyeyi sahibinden yüksek fiyata alıcısı vardır diyerek alıp Leh ve Boğdan elçilerine veya zengin gayrimüslimlere cariyeyi götürüp tasarruf ettirip daha sonra beğenmediler diye iade ettikleri ve buna benzer uygunsuz işlerle uğraşanların esircilikten men edildiği belirtilmiştir. Daha sonra namuslu, dindar ve kendine yetecek kadar serveti olan esircilerin 33 erkek, 8 kadın ve 19 dellal ismi kaydedilip bunlar birbirlerine bağlanmış ve içlerinden birinin uygunsuz bir iş yapması durumunda hepsinin bu suçtan sorumlu tutulacağı ve ayrıca esircilerin esirleri alım bedelinin onda bir kâr ile satması gerektiği belirtilmiştir.⁶⁵⁷

Trabzon'da şer'iyye sicillerinde köle tüccarları tarafından yapılan satışlara çok sık rastlanmamakla birlikte Trabzon'daki bu tüccarların varlığı satıştan sonra alıcı ve satıcı arasında çıkan herhangi bir anlaşmazlıktan sonra mahkemeye yansması veya esircilerin sadece köle satışı ile ilgili değil başka bir davada da adının geçmesi ile tespit edilebilmektedir. Trabzon mahkeme kayıtlarında "esirciyan", "esirci", "esirci taifesi" ve "esir dellali" tabirlerine rastlanmaktadır.

Esirciyan Bektaş Beşe⁶⁵⁸ ve Esirciyan İslam b. Mustafa⁶⁵⁹ satıştan sonra alıcı ile aralarında anlaşmazlık çıkması nedeniyle kayıtlarda adı geçen köle tüccarlarıdır.⁶⁶⁰ Bunun dışında şuhudü'l-hâl'de bulunan kişiler içerisinde de esircilere rastlanılmıştır. Gayrimüslimler arasında yaşanan köle ihtilafı kaydında şahitler arasında Dellal Köse İbrahim⁶⁶¹ ve bir mülk satışı kaydında şahitler arasında Esir Dellali Hüseyin Beşe⁶⁶² isimli şahıslar vardır. Bir cariyenin hürriyetini ispat kaydında cariyeyi satın alan kişi olarak Esirci El-Hac İbrahim'in adı geçmiştir. 16 Cemaziyelahir 1098/ 29 Nisan 1687 tarihli bu kayıtta Orta Hisar'da Kıssahan Mahallesi'nde yaşayan orta boylu, sarışın, açık kaşlı, ela gözlü Bektaşi isimli cariyeye Esirci El-Hac İbrahim'i, kendisini köle olarak kullanmak istemesi nedeniyle, dava etmiştir. Bektaşi'nin ifadesine göre "bundan önce Mustafa Ağa'nın cariyesi idim altı ay önce beni azat etti ve İstanbul'da 500 akçe mehir ile beni nefsi için tezevvüç etmişken Mustafa Ağa'nın zevcesi Emine fuzulen beni Esirci El-Hac İbrahim'e 150 esedi kuruşa bey' etti oldahi istirkak (köle almak) etmek ister." El-Hac İbrahim cariyeyi satın aldığını fakat Mustafa Ağa'nın cariyesi olduğunu bilmediğini ifade etmiştir. Cariye Bektaşi'den Mustafa Ağa'nın

19 Cemaziyelahir 1186/ 17 Eylül 1772 tarihinde gönderilen fermanla Mehmet adında hür bir çocuğu esir diyerek Esirci Bekir'e satan Ayşe Hatun Bursa'ya sürgün edilmiştir. BOA, C. ZB., 5/239, (19 C 1189).

⁶⁵⁶ İstanbul Mahmut Paşa Mahkemesi'nde gayrimüslimlere Müslüman cariyeye ve köle satışı yaptığı tespit edilen Esirci İvaz esir ticareti yapmaktan men edilmiştir. BOA, C. BLD. 127/6350. H. 29. 10. 1137.

⁶⁵⁷ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 255-258.

⁶⁵⁸ TŞS, Defter no., 1843, 38/6.

⁶⁵⁹ TŞS, Defter no., 1844, 5/3.

⁶⁶⁰ Bu anlaşmazlıkların ayrıntılı bilgisi ihtilafı köle satışları başlığı altında verilmiştir.

⁶⁶¹ TŞS, Defter no., 1831, 11/8.

⁶⁶² TŞS, Defter no., 1845, 39/4. Esir dellali tabirinin geçtiği bir diğer kayıt TŞS, Defter no, 1864, 89/4.

kendisini azat ettiğini doğrulayacak şahitler istendiğinde, Kabak Meydanı Mahallesi'nden Ali, Şirin Hatun Mahallesi'nden Hasan, Aşağı Hisar'da Hoca Halil Mahallesi'nden Yakub, Bektaşî'ye şahitlik yapmışlardır. Bunun üzerine mahkeme Bektaşî'nin azatlığına hüküm vermiştir.⁶⁶³

3.3.2.2. Aracılar: Dellallar

Esir tüccarları kendi adına köle alıp satarken dellaller alıcı ile satıcı arasında aracılık yapmakla görevli kişilerdi. Dellallar yaptıkları satış karşılığında dellaliye adıyla bir ücret almaktaydılar. Dellalların alım satımdan aldıkları ücret malın cinsine ve bölgelere göre değişiklik göstermekte idi. Örneğin Fatih Sultan Mehmet dönemine ait kanunnameye satılan ürünlerden %1 oranında dellaliye alınması hükmü bulunmaktadır.⁶⁶⁴ Trabzon'da esirciler dışında, esirci dellalları da vardır. Yukarıda bahsi geçen Eşkiya Ali ve Hasan'ın kölelerine devlet el koyunca devlet adına kölelerin satılması için dellal devlet ve alıcı arasında aracılık yapmış ve köleleri satmıştır. Bu kayıtlarda dellalların isimleri verilmemiş sadece “dellal yed'i ile” şeklinde belirtilmiştir.⁶⁶⁵

Dellalar köleyi satacakları alanda ellerinden tutup fiyatını da bağırarak açık artırma yolu ile de satış yapmaktaydılar. Onlar köleyi ne kadar yüksek fiyata satarlarsa o kadar çok komisyon alacakları için olsa gerek açık artırma yolu ile en yüksek teklifi yapan kişiye köleyi satarlardı. 16 Zilkade 1091/ 8 Aralık 1680 tarihinde hür asıllı olduğunu ispat etmek için mahkemeye başvuran İvaz, iki buçuk sene önce dellal aracılığı ile açık artırma yoluyla Tokat çarşısında 55 esedi kuruşa El-Hac Abdülbaki'ye satıldığını belirtmiştir.⁶⁶⁶ Trabzon şeri'yye sicillerinden esircilerin ve esir dellallarının hepsinin erkek olduğu tespit edilmiştir. Bazı davalarda şahitlik yapan esir dellalleri dışında, köle satışını sağlayan dellallerin, isimleri veya cinsiyetleri hakkında bilgi verilmemiştir. Ancak erkekler için “dellal” kadınlar için ise “dellale”⁶⁶⁷ tabiri kullanıldığı için konu hakkında fikir sahibi olunabilmektedir.

3.3.2.3. Sahipsiz Köleler

Çalışmada tespit edilen sahipsiz köleler, arkasında mirasçı bırakmadan ölen bir kimsenin köleleri ve eşkiyalıktan yakalanan suçluların mal varlığının içindeki köleler şeklinde

⁶⁶³ TŞS, Defter no., 1855, 39/5.

⁶⁶⁴ Yusuf Halaçoğlu, “Dellal”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 145-146.

⁶⁶⁵ TŞS, Defter no., 1851, 18/1, 18/3, 55/2, 58/4, 60/1, 61/4.

⁶⁶⁶ İvaz'ın iddiasına göre kendisi hür asıllı küçük bir çocukken Murteza Beşe kendisini ayartıp Tokat'a getirmiş ve köle olarak satması için dellala vermiş, dellal müzayede ile kendisini El-Hac Abdülbaki'ye satmış, El-Hac Abdülbaki kendisini iki buçuk sene köle olarak istihdam etmiştir. Ancak İvaz'ın iddiasını ispat edeceği şahitleri olmadığı için davasından men edilmiş ve köle olarak kalmaya devam etmiştir. TŞS, Defter no., 1852, 46/7.

⁶⁶⁷ Evasıt-ı Zilhicce 1088/ 3-13 Şubat 1678 tarihli cinayet davasında Dellale Fatma ismi geçmektedir. Kayda göre Akile Hatun ve cariyeleri Birişan ve Zirişan, Kara Ayşe ve Nasranî taifesinden Hani isimli kadınlar birlikte, Dellale Fatma isimli kadını katletmişlerdir. TŞS, Defter no, 1850, 10/4, 14/2. Dellale Fatma için esir dellali diye belirtilmediğinden Trabzon'daki esir dellallerinin hepsinin erkek olduğu çıkarımı yapılmıştır. Dava cinayet başlığı altında ayrıntılı incelenmiştir. Bkz. s. 151-152.

gruplandırılmaktadır. Bu köleler sahipsiz kaldığı için şahısların diğer tüm mallarıyla birlikte beytümâl intikal etmiştir. Kelime anlamı “mal evi” olan beytümâl bir terim olarak devlete ait malların muhafaza edildiği fiziki mekânı ifade etmektedir. Beytümâlin belli başlı gelirleri zekât, haraç, cizye, öşür, devlet arazilerinden elde edilen gelirler, olağan üstü durumlarda Müslümanlardan istenen bağışlar ve muhtelif vergilerdir. Gelirlerden biri de mirasçı bırakmadan ölenler ve irtidad edenlerin malları, ayrıca buluntular ve sahipsiz mallardır. Osmanlılar’da beytümâl “devlet hazinesi” anlamında kullanılmışsa da bu tabir daha sonra yerini hazine veya hazine-i âmire terimlerine bırakmıştır. Sonraları bu terim daha dar bir anlam kazanarak beytümâl gelirlerinden sadece varisi hazır bulunmayan veya bilinmeyen ölünün terekesine ve bunların muhafazasıyla görevli kuruluşa beytümâl denilmiştir.⁶⁶⁸

Beytümale intikal eden köleler devlet tarafından istihdam edildiği gibi kölelerin yine devlet adına satışı da yapılmakta idi. Devlete ait köleler “miriye ait köleler” veya “miri köleler” şeklinde kayıtlarda yer almakta ve bu köleler ihtiyaç duyulduğunda devletin çeşitli bölgelerinde çalıştırılmak üzere görevlendirilmekteydi. Nitekim İbnülemin Maliye kaydından tespit edilen bir belgede 18 Şevval 1089/ 3 Aralık 1678 tarihinde Trabzon’dan Edirne bahçelerinde çalıştırmak üzere miriye ait 5 adet Gürcü asıllı köle gönderilmiştir.⁶⁶⁹

Beytümale aktarılan mallar müzayede yoluyla da satışa çıkarılmaktaydı. 15 zilhicce 1097/ 2 Kasım 1686 tarihinde Trabzon’da beytümâl emini El-Hac Halil Ağa, daha önce Trabzon mütesellimi olan Anadolu’da Merzifon Kasabası’nda vefat eden Hasan Ağa’nın açık kaşlı, ela gözlü, Rus asıllı Belkıs isimli cariyesinin Kabasakalzade Hasan Ağa’nın elinde olduğunu ancak cariyenin beytümâlâle ait olduğunu söyleyerek Kabasakalzade’den cariyeyi talep etmiştir. Kabasakalzade’ye sorulduğunda cariyenin Hasan Ağa’nın olduğunu, Hasan Ağa ölünce cariyeyi koruması altına aldığı ve Hasan Ağa’nın varisi olmadığı için cariyenin beytümâlâle intikal ettiğini itiraf etmiştir. Cariyenin beytümâl emini El-Hac Halil Ağa’ya teslim edilmesine karar verilmiştir.⁶⁷⁰ 3 yıl sonra 17 Rebiülevvel 1100/ 9 Ocak 1689 tarihinde El-Hac Halil Ağa müzayede yoluyla cariyeye Belkıs’ı 35 esedi kuruşa Ali Beşe’ye satmıştır.⁶⁷¹ Evail-i Zilhicce 1062/ 3-12 Kasım 1652 tarihli kayıta, Nasrani Manol v. Yanol vârisiz (bilâ vâris) ölünce muhallelfatı beytümâlâle intikal etmiştir. Trabzon Valisi Osman Paşa, Manol’un muhallelfatından evleri, dükkân, anbar ve

⁶⁶⁸ Mehmet Erkal, “Beytümâl”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 92-93.

⁶⁶⁹ Bu belgede kölelere lazım olacak eşyaların adet ve fiyatlarıyla birlikte listesi verilmiştir. Listede don-gömlek, aba dolama, siyah şalvar, kalpak, pabuç, kuşak, siyah kumaş, kebe, entari gibi eşyalar toplam 8. 550 akçe olmak üzere yer almıştır. Liste verildikten sonra toplam miktarın miri tarafından karşılanması için defterdara yazılan arz şu şekildedir; Saadetlü merhametlü sultanım hazretleri sağolsun haliya mahruse-i Edirne bağçesinde hidmet için virilen yalnız beş nefer miri Gürcü kölelerine lazım gelen esbabları defter mucibince miriden ihsan buyurulması babında izzetlü defterdar efendim hazretlerine hitaben ferman-ı şerif rica olunur. Baki emr-i ferman sultanım hazretlerindedir. BOA. İE. ML. 21/1955.

⁶⁷⁰ TŞS, Defter no., 1856, 49/5.

⁶⁷¹ TŞS, Defter no., 1856, 51/6.

ağaçlar ile birlikte bir de cariyeyi toplam 150 riyali kuruşa Manol'un zevcesi Hursane'ye satmıştır.⁶⁷²

Trabzon'da varisi bulunmayan vefat eden kişilerin yanı sıra yakalanan eşkıyaların da mal varlığı tespit edilip beytül mâle yani miriye aktarılmakta idi. Nitekim 1089-1090 tarihlerini kapsayan 1851 numaralı defterde, Trabzon'da eşkıyalık yapan Hasan, Rize'de eşkıyalık yapan Ali ve oğullarının eşyalarının taksim edilmesi ve miriye aktarılmasını içeren birçok kayıt tespit edilmiştir. Kayıtlara bakıldığında eşkıyaların mal varlığının çok fazla olduğu ve kölelerin de ciddi anlamda yer kapladığı görülmektedir. Eşkıyaların mallarının taksimini yapmak için görevlendirilen devlet memurları diğer eşyalarla birlikte köleleri de ayrı ayrı listelemişlerdir. Bu kölelerden bazıları derral aracılığıyla satılmış olup elde edilen gelirler miriye aktarılmıştır. Bu minvalde satış işlemlerinde, eşkıyaların kölelerinin sayılarını, isimlerini ve kimlere ne kadara satıldığını gösteren bir tablo hazırlanmıştır.

Tablo 13: Eşkıya Hasan ve Rizeli Ali'nin Derral Aracılığı ile Satılan Köleleri ve Fiyatları

Belge no	Eşkıya	Satın alan kişi	Kölenin ismi	Fiyat
1851, 18/1	Eşkıya Ali'nin oğulları Abdi ve Ömer'in köleleri ve eşkıya Ali'nin tevabiinden Muhziroğlu Mehmet'in cariyesi	Musli Ağa	İvaz, Yusuf, Gülistan	210 kuruş
1851, 18/3	Eşkıya Ali'nin köleleri ve cariyesi	Ahmet Ağa	Yusuf, Abdullah, Mirza, Rüstem, Mustafa ve Zirinişan	366 Esedi kuruş
1851, 55/2	Eşkıya Hasan'ın köleleri	Ahmet Çavuş	Handan, Bayram, Bayram'ın zevcesi ve oğulları Şaban ve Rızvan, kızları Saliha, Belkis ve İsmihan	177 kuruş
1851, 58/5	Eşkıya Hasan'ın köleleri	Mustafa Çavuş Ağa	Nasuh, Malkoç, Malkoç'un zevcesi Bağçenan, oğulları Süleyman ve Ali, kızı	234 Esedi kuruş
1851, 60/1	Eşkıya Hasanın kölesi ve cariyesi	Bünyad Ağa	İvaz ve Havva	100 Esedi kuruş
1851, 61/4	Eşkıya Hasan'ın köleleri	El-Hac Osman Ağa	Şahbaz, Rızvan, Murat, Murat'ın zevcesi, kızları Esmâ ve Saliha	216,5 kuruş
1851, 102/4	Eşkıya Ali'nin Köleleri	Mustafa Çavuş	Şahin (70 kuruş), Kamil (50 kuruş), diğer Şahin (40 kuruş), Dilaver (40 kuruş)	200 Esedi kuruş

Tablodan da görüleceği üzere en düşük fiyata, 177 kuruşa Eşkıya Hasan'ın köleleri Handan, Bayram, Bayram'ın zevcesi ve 5 çocuğu Ahmet Çavuş'a satılmıştır. İçlerinde çocuklu aile olan köle gruplarının daha düşük tutarlara satıldığı görülmektedir. Küçük yaşta olan çocukların bedellerinin düşük olabileceği düşünülebilir ancak 10 yaşında ayıplı bir kölenin 52 kuruşa satıldığı⁶⁷³ göz önüne alınınca, çocukların ailelerinden ayrılmamaları için çok düşük bir bedelle veya bedelsiz satılmış olabileceği daha yüksek ihtimaldir. En yüksek fiyata ise Eşkıya Ali'nin

⁶⁷² TŞS, Teftir no., 1833, 18/2.

⁶⁷³ TŞS Defter no., 1831, 38/7.

oğulları Abdi'nin İvaz isimli kölesi, Ömer'in Yusuf isimli kölesi ve tevabiinden Muhzıroğlu Mehmet'in Gülistan isimli cariyesi olmak üzere toplam 3 köle 210 kuruşa Musli Ağa'ya satılmıştır. Eşkîya Ali'nin kölelerinin satıldığı bir kayıta ise hangi kölenin ne kadara satıldığı ayrı ayrı belirtilmiştir. Şahin 70 esedi kuruşa, Kamil 50 esedi kuruşa, diğer Şahin 40 esedi kuruşa, Dilaver 40 esedi kuruşa toplam 200 esedi kuruşa Trabzon'da Yeniçeri zabiti olan Mustafa Çavuş'a satılmıştır.⁶⁷⁴

Trabzon'da eşkıyalık yapan Eşkîya Hasan'ın mallarının taksimi ve beytü'l-mala aktarılması için devlet görevlileri memur edilmiştir. Hasan'ın eşyalarının içinde hatırı sayılır miktarda köle mevcuttur. Bu kölelerin bir kısmı yukarıda da belirtildiği gibi dellal aracılığı ile devlet adına satılırken, aşağıda tabloda listesi verilen bir kısmı ise farklı kişilere bu kölelerin sorumluluklarını alması için dağıtılmıştır. Evahir-i Rebiülevvel 1090/ 1-10 Mayıs 1679 tarihli kayıta Eşkîya Hasan'ın miri için zabt edilen ev eşyaları, hayvanları, evleri, dükkânları, alacakları, köleleri olmak üzere bütün malvarlığının listesi ayrı ayrı fiyatlarıyla birlikte yazılmıştır. Kölelerinin bulunduğu listenin başında "Eşkîya Hasan'ın miri için kabz ve fûruht olan üserası beyan olunur" şeklinde belirtilmiştir.⁶⁷⁵

⁶⁷⁴ TŞS Defter no., 1851, 102/4.

⁶⁷⁵ TŞS, Defter no., 1851, 93/1.

Tablo 14: Eşkiya Hasan'ın Esir Listesi

Kölelerin İsimleri	Fiyatları	Sorumluluğunu Alan Kişi
Rızvan	31 kuruş	El-Hac Osman
Ali (Gürcü)	110 kuruş	...
Şahin	56 kuruş	...
Etmekçi Macar asıllı köle	60 kuruş	Ali Efendi
Seydi	53 kuruş	Ömer Ağa
Murteza	50 kuruş	Ahmet Ağa
Ömer	90 kuruş	Mahmut Ağa
Dilaver 8 çocuğu ile	310 kuruş	Hasan Ağa
İvaz	40 kuruş	Emin
Çocuğu ile köle	71 kuruş	Halil Ağa
Kahraman	61 kuruş	Mustafa Ağa
Mirza 2 çocuğu ile	151 kuruş	...
Rızvan, annesi ve üç kardeşi	177 kuruş	Ali Efendi
Şahbaz	55,5 kuruş	-
Havva	60 kuruş	Emin
Zülfikar (Gürcü)	150 kuruş	Mustafa Ağa
Malkoç ve dört çocuğu	234 kuruş	Çavuş Ağa
Behram ve 3 çocuğu	142 kuruş	-
Hüseyin	80 kuruş	Hüseyin Ağa
Kasım üç çocuğu ile	100 kuruş	Ahmet Ağa
Belkis	155 kuruş	Davud Bey
Murat ve iki oğlu	130 kuruş	El-Hac Osman
Şahbaz iki çocuğu ile	130 kuruş	Hüseyin Ağa
Şahbaz	61 kuruş	Mustafa Ağa
Feridun kızı ile	126 kuruş	Ali Efendi
Kaytas (çolak)	30 kuruş	Mustafa Ağa
İslam üç çocuğu ile	135 kuruş	-
Handan	39 kuruş	Ahmet Ağa
Rüstem	92 kuruş	Hüseyin Çavuş
Demirhan cariye	80 kuruş	El-Hac Süleyman
Zülfikar çocuğu ile	115 kuruş	-
Ebubekir	60 kuruş	Mustafa Ağa
Musli	60 kuruş	Havas Ağa
Aşçı köle	105 kuruş	-
Kenan	-	Beşir Ağa

3.3.2.4. Ayıplı Köleler

Satışa çıkarılan kölenin kadim bir hastalığının olması, bir uzvunun eksik olması, vücudunun herhangi bir yerinde yara izi olması veya çalışma gücünü etkileyecek bir engelinin olması vs. gibi durumlar halinde köle “ayıplı” adı altında satılmaktaydı. Eğer satıcı sattığı kölenin bu tür ayıplarını belirtmeden bir kişiye satarsa ve satın alan kişi bu durumun farkında olursa köleyi satıcıya iade

edip parasını alabilmekte idi. Fakat satın alan kişinin ayıplı köleyi iade edemeyeceği engeller de vardı. Ayıp sebebi ile satılan malın iadesini engelleyen ve engellemeyen durumlar, Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında belirtilmiştir. Durum hakkında verilebilecek fetva örnekleri şu şekildedir;

Mesele: Zeyd, Amr'ın câriyesini cemi' uyûbu ile Amr'dan iştirâ ve kabz idüb Bekir'e bey' ve teslim itdikten sonra cariye-i mezburenin ayb-i kadimi olduğu sabit olsa Bekir cariyeyi Zeyd'e bey' idüb hâlen Zeyd de câriyeyi Amr'a redde kâdir olur mu?

El-Cevab: Olmaz.⁶⁷⁶

Mesele: Zeyd'in Amr'dan iştirâ ve kabz ve def'-i semen itdigi kulun istiska marazına mübtela olduğu zâhir olub amr, red sadedinde iken kul Zeyd'in yedinde fevt olsa ol kulun Amr yedinde iken ol maraza mübtela olduğu vech-i şer'i üzere sabit olucak Zeyd, Amr'a noksan-ı semen ile müracaata kadir olur mu?

El-Cevab: Olur.⁶⁷⁷

Birinci fetvaya göre Zeyd Amr'ın cariyesini bütün ayıpları ile satın alıp, daha sonra onu Bekir'e sattıktan sonra kadim ayıplarının ortaya çıkması nedeniyle Bekir cariyeyi Zeyd'e iade edebilir ancak Zeyd onu Amr'a geri veremez. Çünkü Zeyd cariyenin ayıplarını kabul ederek Amr'dan satın almıştır. İkinci fetvada, Amr'dan satın aldığı kölenin bedeninin bir uzvunda su toplanması hastalığı olduğunu öğrenen Zeyd, köleyi hemen satıcıya iade etmeyi düşünmüştür. Zeyd kölesinin bu hastalıktan ölmesi üzerine satın aldığı fiyatta indirim yapılmasını talep edebilir.

Mesele: Zeyd, cariyesi Hind'i Amr'a semen-i ma'lume bey' ve teslim ve kabz-ı semen idüb amr dahi câriyeyi vat' itdikten sonra Amr cariyenin ayb-ı kadimine muttali' olsa Amr, noksan-ı semen ile rücu itmeyüb Zeyd'in rızasız Hind'i Zeyd'e redde kadir olur mu?

El-Cevab: Olmaz.⁶⁷⁸

Satın aldığı cariye ile cinsel ilişki kurduktan sonra onun kadim bir ayıbı olduğunu öğrenen müşteri, fiyatta indirim olmasını talep edebilir ancak satıcının rızası olmadan cariyeyi satıcıya iade edemez. Cariye üzerinde istifraş hakkını kullanmak için satın alan ve bununla ilgili bir ayıbının olduğunu öğrenen alıcı, parasını satıcıdan alabilmektedir. Nitekim 1106/ 1694-1695 senesinde Mahmut Efendi, Mehmet Beşe'den kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu, Gürcü asıllı Gonca isimli bir cariyeyi 90 esedi kuruşa satın almıştı. Cariyenin ayıbı olduğu için paranın iade edildiği kayıttaki mahkeme kararı şu şekildedir; "cariye bir buçuk seneden beridir hayz görmeyip, baliğ olup, hayz görür mukavelesinde iken hayz görmediği raz (sır) alametidir. Cariyenin ayıplanmış olduğuna mütalaa olunur. Mehmet Beşe cariyeyi revv-i semiz (besili eş) diye aldığı doksan esedi kuruşun Mahmut Efendi'ye verilmesi için Mehmet'e tenbih olunmuştur." Mehmet cariyenin kusurunu bilmediğine yemin etmiş ama yine de 90 esedi kuruşu Mahmut Efendi'ye vermiştir.⁶⁷⁹

Mesele: Zeyd câriyesi Hind'i, Amr'a bey' ve teslim Amr dahi kabzidüb ba'dehu Amr cariyenin reddini icâb ider ayb-ı kadimine muttali' olduktan sonra Amr Hind'i birkaç def'a istihdam eylese hâlen Amr Hind'i hıyar-ı a'yb ile Zeyd'e redde kâdir olur mu?

⁶⁷⁶ Demirtaş, a.g.e. I, s. 490.

⁶⁷⁷ Demirtaş, a.g.e. I, s. 492.

⁶⁷⁸ Demirtaş, a.g.e. I, s. 492.

⁶⁷⁹ TŞS, Defter no. 1861, 46/4.

El-Cevab: Olmaz.⁶⁸⁰

Mesele: Zeyd, Amr'dan iştirâ ve kabz ettiği cariye'nin tuzlu balğamı olduğuna muttali' olduktan sonra câriyeyi bey'e arâzidüb lâkin bey' eyleyemese hâlen Zeyd cariyeyi hıyar-ı a'yb ile Amr'a redde kâdir olur mu?

El-Cevab: Olmaz.⁶⁸¹

İlk fetvada, Amr Zeyd'den bir cariye aldıktan sonra cariye'nin iadesini gerektiren kadim ayıplarının bulunduğunu tesbit etmesine rağmen onu yine de kendi işlerinde çalıştırmaya devam etmesi halinde cariyeyi iade edemez. İkinci fetvada, Zeyd Amr'dan satın aldığı cariye'nin bir nevi hastalığı olduğunu tesbit ettikten sonra cariyeyi satmak istemiş ama satamamıştır. Bu durumda cariyeyi ayıbı sebebiyle Amr'a geri vermesi mümkün değildir. Müşterilerin kölenin ayıbının farkında olduktan sonra köleyi hemen iade etmek yerine birkaç kez kullanmaları kölenin iadesini engellemektedir. Aynı durum hayvanlarda veya diğer metallerde de geçerli olmaktadır. Nitekim müşteri satın aldığı atın bir ayıbını farkettikten sonra birkaç gün müddetle onu kendi işlerinde kullanması halinde o atı ayıp sebebiyle satıcıya iade edememektedir.⁶⁸²

İncelenen dönemde Trabzon'da yapılan köle alışverişlerinde de köle satın alan kişilerin kölede tesbit ettikleri hastalıklar nedeniyle kölenin iadesini talep etmek amacıyla mahkemeye başvurdukları görülmektedir. Yukarıda bahsi geçen fetvalardan anlaşılacağı üzere eğer köleyi satın alan kişiler kölenin ayıbından haberdar olarak satın almışlarsa bu kişilerin daha sonra satışı iptal veya köleyi satıcıya iade etmeleri söz konusu olmamaktadır. Bu bağlamda Trabzon şer'iyeye sicillerinde tesbit edilen iki adet kayıta, davacılar (müşteriler), kölelerindeki kadim ayıplarının köleyi satın aldıktan sonra farkında olduklarını iddia ederek mahkemeye başvurmuş ve kölenin iadesini talep etmişlerdir. Ancak satıcılar bu iddiayı şahitler ile çürütünce mahkeme davacıların davasından men edilmesine hüküm vermiştir. Kayıtların birinde on yaşında cariye'nin ayıbı, nefes darlığının olması ve döşegine idrar yapması, diğerinde ise kölenin ayıbı kör ve eksik akıl olması olarak geçmektedir. Şer'iyeye sicillerinde kaydedilen bu kayıtlardan biri aşağıda örnek olarak verilmiştir.

Mahmiye-i Trabzon sükkanından Mehmet Çelebi İbn Ömer nam kimesne meclis-i şer-i hâtır-ı lazımu't-tevkirde işbu rafi'ül'-kitâb Ahi oğlu El-Hac Mustafa nam kimesne muvacehesinde dava idüp tarih-i kitabdan bir ay mukaddem mezbur El-Hac Mustafa'dan tahminen on yaşında bir Rus cariyesini 52 guruşa iştirâ ve kabz idüp hala ayıbına muttali oldum zik nefesi ve firaşına bevl ider ayıbı kadimdir redd olmasın talep iderin didikte gibbe's-sual merkum El-Hac Mustafa cevabında cariye-i mursumeyi mukaddema 57 guruşa müsaveme idüp ba'dehu ayıbı vardır deyü red murad ittikte tekrar cem'i ayıbı ile 52 guruşa kabul idüp 5 guruş noksana alup kabz eyledi deyü takrir-i meşruhuna mutabık Musa beşe İbn Hamza ve Sefer beşe nam kimesneler vech-i meşruh üzere merkum Mehmed Çelebi ...Saniyede cemi' ayubu ile evvelki bazarından 5 guruş noksan ile 52 guruşa iştirâ ve kabul ve kabz eyledi deyü eda-yı şehadet-i şer'iyeye ettiklerinde şahidan-ı mezburanın ba'de riayet-i şerait-i kabul şehadetleri makbule olduktan sonra mezbur Mehmet Çelebi muarızadan men-i birle olunup mavakı gibbe't-taleb ketb olundu tahriren fi evahir-i muharremü'l-haram lisene sittin ve elf.⁶⁸³

⁶⁸⁰ Demirtaş, a.g.e. I, s. 491.

⁶⁸¹ Demirtaş, a.g.e. I, s. 491.

⁶⁸² Demirtaş, a.g.e. I, s. 491.

⁶⁸³ TŞS, Defter no., 1831, 38/7.

Kayda göre Evahir-i Muharrem 1060/ 13-23 Ocak 1650 tarihinde Mehmet Çelebi Ahioğlu El-Hac Mustafa'dan davacı olmuştur. Mehmet Çelebi kayıt tarihinden bir ay önce El-Hac Mustafa'dan tahminen 10 yaşında Rus asıllı bir cariye için 52 kuruşa satın aldıktan sonra cariyenin nefes darlığı olduğunu (zik nefes) ve döşegine idrarını yaptığını (fıraşına bevl ider) tesbit etmiştir. Cariyenin ayıbının kadim olduğu gerekçesiyle El-Hac Mustafa'ya iade edilmesini talep etmiştir. El-Hac Mustafa'ya sorulduğunda "cariyeyi 57 kuruşa pazarlık ettikten sonra ayıbı vardır diye tüm ayıbı ile 5 kuruş eksik fiyatla 52 kuruşa kabul edip aldı" şeklinde cevap vermiştir. Şahitler Musa Beşe ve Sefer Beşe'ye sorulduğunda ise Mehmet Çelebi'nin cariye için tüm ayıbı ile evvelki pazarından 5 kuruş noksan ile 52 kuruşa satın aldığına ve kabul ettiğine şahitlik etmişlerdir.

6 Rebiülevvel 1091/ 6 Nisan 1680 tarihinde Trabzon'da Kıssahan Mahallesi'nde yaşayan Ahmet Ağa kayıt tarihinden 25 gün önce Mustafa Ağa'nın kendisine 38 kuruşa bir köle sattığını, kölenin kör ve aklının eksik olduğunu iddia ederek kölenin Mustafa Ağa'ya iadesini talep etmiştir. Mustafa Ağa "köleyi Ahmet Ağa'ya tüm ayıpları ile 38 kuruşa sattım" demiş, Ahmet Ağa ise kölenin ayıplarını bilmediğini söylemiştir. Mustafa Ağa'nın şahitleri "Ahmet Ağa bize köleyi bütün ayıpları ile kabul ettiğini ve 38 kuruşa satın aldığını söyledi" şeklinde şahitlik etmeleri üzerine mahkeme Ahmet Ağa'yı davasından men etmiştir.⁶⁸⁴ Bir diğer satışın reddinin talep edildiği kayıta da Mahmut, Süleyman'dan aldığı cariyenin cüzzamlı olduğunu ileri sürerek mahkemeye başvurmuştur. Süleyman'ın cariyenin cüzzamlı olmadığına yemin etmesi üzerine, Mahmut davasından men edilmiştir.⁶⁸⁵

3.3.2.5. İhtilafli Köle Satışları

İncelenen dönemde Trabzon'da köle alışverişinde veya sonrasında yaşanan ihtilaflar genellikle köleyi satan ve satın alan kişiler arasında olmuştur. Bir anlaşmazlık da köleyi ortak satın alan iki kişi arasında meydana gelmiştir. Buna göre Evail-i Rebiülevvel 1078/21-29 Ağustos 1667 tarihli kayıta Mehmet Çelebi, Şahin b. Abdullah'dan davacı olmuştur. Mehmet Çelebi ve Şahin Diyarbakir'de misafir iken ortak olarak 77 kuruşa bir cariye satın almışlar ve 34,5 kuruşunu Şahin, 42,5 kuruşunu Mehmet Çelebi vermiştir. Mehmet Çelebi Şahin'den önce Trabzon'a gelmiş, Şahin Diyarbakir'de kalmıştır. Şahin burada cariye için Mehmet Çelebi'nin izni olmadan kıymetinden 27 kuruş noksan ile 50 kuruşa satmıştır. Şahin'e sorulduğunda Mehmet Çelebi'nin giderken kendisine müşterek oldukları cariye için ne kadar kıymet ederse satmasına izin verdiğini, kendisinin de 50 kuruşa sattığını söylemiştir. Şahin'in iddiasını ispat edecek şahitleri olmadığı için Mehmet Çelebi mahkeme huzurunda, ortak oldukları cariyenin ne kadar kıymet ederse etsin satılmasına izin vermediğine dair yemin etmiştir.⁶⁸⁶ Dava sonucunun ne olduğu kaydedilmemiş olsa da bunun gibi şahitlerin olmadığı ve davacının iddiası üzerine yemin ettiği davalarda sonucun davacının lehine

⁶⁸⁴ TŞS, Defter no., 1852, 61/3.

⁶⁸⁵ TŞS, Defter no., 1844, 60/2.

⁶⁸⁶ TŞS, Defter no., 1844, 49/4.

olduğu görülmektedir.⁶⁸⁷ Muhtemelen Mehmet Çelebi'nin davasında haklı görülmesi üzerine Şahin'in Mehmet Çelebi'ye cariye için ödediği 42,5 kuruşu ödemesi gerekmektedir.

Bir kişinin satın aldığı köleyi başka birisinin tasarruf etmesi ile ortaya çıkan ihtilaflarda gayrimüslim Karaoğlan isimli kişi mağdur olarak farklı tarihlerde iki kere mahkemeye başvurmuştur. 3 Muharrem 1057/ 8 Şubat 1647 tarihinde Nasranî taifesinden Karaoğlan isimli zimmî Yani'den 115 kuruşa Beruşke ve babasını satın almıştır ancak Vasilik isimli zimmî kadın, Beruşke'yi tasarruf etmiştir. Karaoğlan Vasilik'ten kölesini talep etmek için davacı olmuştur. Vasilik, Karaoğlan'ın Beruşke'nin babasını satın aldığını bildiğini, Beruşkeyi satın aldığını bilmediğini söyleyerek iddiayı inkâr etmiştir. Karaoğlan şahitleri Nasranî taifesiden Gorgor ve Tomlahşo ile iddiasını doğrulamıştır.⁶⁸⁸ Karaoğlan'ın bu köleleri aldıktan sonra karşılaşacağı ilk ihtilaf değildi. 8 sene sonra köleleri satın aldığı Yani ile de arasında bir ihtilaf çıkmış ve sorun mahkemede çözülmüştür. Evasıt-ı Rebiülahir 1065/ 18-27 Şubat 1655 tarihinde Karaoğlan “bundan 15 sene önce Yani Gürcü asıllı Beruşke ve babasını 115 kuruşa bana satmıştı, parayı alıp Beruşke'yi tasarruf etti” şeklindeki iddiasını Yani “Beruşke'yi satmadım” şeklindeki ifadesi ile inkâr etmiştir. Karaoğlan yine Nasranî şahitleri Anton ve Tomlahşo ile iddiasını doğrulamıştır.⁶⁸⁹ İki davada şahitlerin biri aynı kişidir diğeri farklı iki kişidir.

15 Muharrem 1100/ 9 Kasım 1688 tarihinde Yeni Cuma Mahallesi'nde yaşayan Mehmet Çavuş 120,5 esedi kuruşa satın aldığı cariyesini Ali Reis'in kızı Neslihan hatunun elinden alması gerekçesiyle davacı olmuştur. Mehmet Çavuş'un iddiası ve mahkeme kararı şu şekildedir; Neslihan, Ümmühan isimli Gürcü asıllı cariyesini satması için Murteza isimli şahsı vekil ederek teslim etmiş ve İstanbul'a göndermiştir. Murteza İstanbul'da Tahta Hanı isimli handa misafir olarak kalırken han üzerine yıkılmış ve Murteza cariyeyi satmadan vefat etmiştir. Cariye beytü'l-male intikal edince cariye bir yolla Mustafa Beşe almış ve satışa çıkarmıştır. Cariye Mehmet Çavuş 120,5 esedi kuruşa satın almıştır. Daha sonra Trabzon'a döndüklerinde Neslihan Mustafa Beşe'nin satışını engelleyip Mustafa Beşe'den cariyenin kıymetini talep ettiği dava esnasında Mehmet Çavuş'un elinden cariye almıştır. Mehmet Çavuş satışın şer'e uygun olduğunu ve cariyenin Neslihan'ın elinden alınıp kendisine geri verilmesini talep etmek üzere mahkemeye başvurmuştur. Neslihan ise cariye Mehmet Çavuş'un elinden aldığını itiraf etmiş ancak satışı engelleyip kıymetini Mustafa Beşe'den talep ve dava ettiğini inkâr etmiştir. Mehmet Beşe'den iddiasını doğrulayacak şahitler istendiğinde şahitleri olmadığı anlaşılınca Neslihan Hatun Mustafa Beşenin satışını engellemeyip cariyenin kıymetini talep ve dava etmediğine dair yemin etmiştir. Bunun üzerine Mehmet Çavuş davasından men edilmiştir.⁶⁹⁰ Böylece cariye Neslihan'ın elinde kalmıştır. Mehmet Çavuş'un cariye için ödediği 120,5 esedi kuruşu Mustafa Beşe'den geri alıp

⁶⁸⁷ Bu tarz kayıtlara örnek için bkz. TŞS, Defter no., 1833, 17/5, 35/3; 1842, 51/7, 52/4.

⁶⁸⁸ TŞS, Defter no., 1831, 11/8.

⁶⁸⁹ TŞS, Defter no., 1834, 44/1.

⁶⁹⁰ TŞS, Defter no., 1856, 46/1.

alamadığı hususunda bilgi bulunmamaktadır. 14 Safer 1103/ 6 Kasım 1691 tarihinde Esseyid Süleyman kayıt tarihinden 6 ay önce Esseyid Ahmet'in 80 kuruş değerindeki kölesini haksız yere almış ve diyar-ı aherde 12 kuruş ve bir tüfeğe satmıştır. Hadise mahkemeye yansımış ve Esseyid Ahmet'in şahitleri de dinlenince Esseyid Süleyman'ın kölenin değeri olan 80 kuruşu sahibi Esseyid Ahmet'e vermesine karar verilmiştir.⁶⁹¹

Bir köle ihtilafı da karı-koca arasında yaşanmıştır. El-Hac Mustafa Çavuş zevcesi Sabire'nin babası Mustafa Çelebi'ye Gülistan isimli cariyesini İstanbul'da satması için vermişti. Ancak Mustafa Çelebi cariyeyi kızı Sabire'ye vermiş ve Sabire cariyeyi kendi yanında tasarruf ettiği için El-Hac Mustafa Çavuş karısını dava etmiştir. Sabire'nin vekili ve kardeşi Ömer Çelebi durumu "El-Hac Mustafa karındaşım Sabire'yi bizden murad eyledikte 120 kuruş mehir tayin edip, 120 kuruşun 40 kuruşunu nakd olarak verip kalan 80 kuruş mukabelesinde cariyeye Gülistan'ı teslim etmişti. Cariye Gülistan Sabire'nin mülküdür" şeklinde açıklamıştır. El-Hac Mustafa'nın cariyeyi önce mehir mukabelesinde verdiğine ve sonra geri aldığına dair şahit istenmiş ve şahitler de durumu onaylayınca cariyeye Sabire'de kalmıştır.⁶⁹²

Evasıt-ı Ramazan 1077/ 6-15 Mart 1667 tarihinde Trabzon'da El-Hac Mustafa esirci İslam'dan 95 kuruşa satın aldığı cariyenin kendisi ile yapılan alışverişi bozmadan Mahmut Beşe isimli kişiye 97 kuruşa sattığı gerekçesiyle mahkemeye başvurmuştur. İslam, cariyeyi 94 kuruşa Hasan Beşe'nin, 95 kuruşa El-Hac Mahmut'un ve 97 kuruşa Mahmut Beşe'nin istemesi üzerine cariyeyi Mahmut Beşe'ye sattığını, El-Hac Mahmut'un buçuk kuruş daha verdiğini, ama kendisinin sözünden dönmeyerek cariyeyi Mahmut Beşe'ye sattığını başka kimseye satmadığını söylemiştir. El-Hac Mahmut'un iddiasını doğrulayacağı şahitleri olmadığı için davasından men edilmiştir. Kaydın aslı aşağıda verilmiştir.

Erbab-ı tüccardan El-Hac Mahmud bin Hasan mahfil-i kazada esirciyandan İslam bin Mustafa İbrahim nam kimesne mahzarında takrir-i dava idüb İslam doksan beş guruşa bir cariyesini icab ve kabulü havi bey-i bat ile bana bey' itdikden sonra doksan yedi guruşa Mahmud Beşe ibni Osman nam kimesneye dahi bila ikale bey' eylemiştir sual olunub mucib-i şer' icra olunması matlubumdur dedikde gıbbe's-sual mezkûr İslam cevabında münaza'a fiha olan cariyemi doksan dört guruş mukaddem Hasan Beşe nam kimesne isteyub anın üzerine doksan beş guruşa mersum El-Hac Mahmud isteyub anın üzerine doksan yedi guruşa Mahmud Beşe ibni Osman istedikde icab ve kabulü havi bey-i bat ile mezkûr Mahmud Beşe'ye bey' eyledükden sonra Hacı Mahmud buçuk guruş dahi vireyin bana virdiğinde sözümünden dönmeyib Mahmud Beşe'ye bey' eyledim gayrıya bey' eylemedim diyecek müdde-i mezbur Hacı Mahmud'dan mukaddem kendüye icab ve kabule havi bey' ile satduğuna beyyine talep olundukda takririne muvafık ve mutabık beyyineden aciz olub istimlak itmeğin İslam yemin virildi yemin billahü'l-a'zim itdikden sonra Hacı Mahmud'u muarrızadan men' ve zikr olunan cariyeye Mahmud Beşe ibni Osman nam kimesnenin mülkü olduğuna hüküm birle mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu. Hurrire fi Evasıt-ı şehri Ramazânü'l-Mübarek sene seb'a ve seb'in ve elf (6-15 Mart 1667).⁶⁹³

⁶⁹¹ TŞS, Defter no., 1858, 30/4.

⁶⁹² TŞS, Teftir no., 1836, 38/1.

⁶⁹³ TŞS, Defter no., 1844, 5/3.

Takas usulü ile de köle alışverişleri yapılmaktadır. Esirci Bektaş Beşe ile İvaz arasında bu usulle yapılan bir alışverişte aralarında anlaşmazlık çıkmış ve Bektaş Beşe cariyesini geri almak için mahkemeye başvurmuştur. 17 Rebiülevvel 1077/ 17 Eylül 1666 tarihli bu kayıta Bektaş Beşe yedi yaşındaki cariyesini tüfek, kumaş ve 2 kuruş ile yedi yaşında cariyeyi İvaz'la değiş tokuş yapmışlardı. Bektaş Beşe, İvaz'ın cariyeye karşılığında verdiği eşyalara çok fazla fiyat vererek alışverişte hile yaptığını söylemiş ve bunun için cariyeyi geri istediğini belirtmiştir. İvaz Bektaş Beşe'nin iddiasını inkâr edince cariyeye ve karşılığında verilen eşyalar mahkemeye getirilmiş ve işinin ehli kişiler tarafından incelenip fiyatlarının fahiş olmadığına karar verilmiştir. Bunun üzerine Bektaş Beşe davasından men edilmiştir.⁶⁹⁴

Ümm-i veled cariyeler en geç efendisinin ölümü ile azat olacakları için onların satılması uygun değildir. Böyle bir durumla karşılaşan mahkeme ümm-i veled cariyenin satışının iptaline ve cariyenin hürriyetine hüküm vermiştir. Evahir-i Rebiülevvel 1065/ 29 Ocak-7Şubat 1655 tarihinde, Gönnye sakinlerinden ümm-i veled Ayşe mahkemeye başvurarak kendisinin Maksut Çelebi'nin cariyesi olduğunu ve Maksut Çelebi'den 8 yaşında Mustafa namında bir oğlu olduğunu ama Gürcü Ali'nin kendisini köle olmak üzere tasarruf ettiğini söylemişti. Gürcü Ali ise cariyeyi efendisi Maksut Çelebi'den satın aldığını ümm-i veled olmadığını bildirmiştir. Şahitler de cariyenin ümm-i veled olduğunu söyleyince Ayşe'nin azat olmasına hüküm verildi.⁶⁹⁵ Alışveriş ihtilaflarında genellikle alıcı ve satıcı sorgulanırdı fakat bu kayıta Maksut Çelebi'nin bir ifadesi yoktur. Anlaşıldığına göre Maksut Çelebi mahkemede de değildi. Ayşe'nin hürriyetine kavuşmasının nedeni usulsüz satıldığından düşünülmesinden mi yoksa Maksut Çelebi vefat ettiği için mi olduğu bilgisine ulaşamamaktayız. Maksut Çelebi için ölmüş olduğuna dair herhangi bir sıfat belirtilmediğinden ümm-i veled cariyenin satışının uygunsuz olduğu ve bu şekilde bir satışın mahkeme tarafından iptal ve cariyenin de azat edildiği yorumu yapılmaktadır. Yine bir ümm-i veled cariyeye satışı kaydında ihtilaf yaşanmıştır. İki farklı kayıta aynı cariyeye üzerine ihtilaf yaşayan ümm-i veled cariyenin sahibi Süleyman Beşe idi. Bu iki kayıt incelendiğinde bir önceki kayıt ile farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Buna göre ilk kayıta 3 Recep 1100/ 23 Nisan 1689 tarihinde Mustafa Ağa ve Mehmet Ağa vefat eden babaları Hüseyin Ağa'dan kendilerine kalan cariyeye Gülistan'ı sefere gidip döndüklerinde Süleyman Beşe yanında bulmuşlar ve davacı olmuşlardır. Süleyman Beşe'ye sorulduğunda "Gülistan benim ümm-i veledim olur. Ben esir iken cariyemi kardeşim benim emrim ile Mustafa Ağa ve Mehmet Ağa'nın babası Hüseyin Ağa'ya 75 kuruşa satın parasını bana gönderdi, ben esirlikten kurtulup döndüğümde cariyemi Kara Hasan'dan 75 kuruşa tekrar satın aldım" şeklinde cevap vermişti. Süleyman Beşe'nin cariyeyi tekrar satın aldığına dair bir şahidi olmadığından, Mustafa Ağa ve Mehmet Ağa'nın cariyenin satışı için izin veyahut birini vekil etmediklerine dair yemin etmeleri istenmiştir. Ağalar durumu bilmediklerine dair yemin ettikten sonra mahkeme Süleyman Beşe'nin cariyenin kıymeti olan 75 kuruşu Mustafa

⁶⁹⁴ TŞS Defter no., 1843, 38/6.

⁶⁹⁵ TŞS Defter no., 1834, 42/13.

ve Mehmet Ağa'ya vermesine hüküm vermiştir.⁶⁹⁶ İkinci kayıta ise iki gün sonra da Süleyman Beşe mahkemenin kararı üzerine Mustafa Ağa ve Mehmet Ağa'ya vermesi gereken 75 kuruşu verdiğini ama cariyeyi satın aldığı Kara Hasan'ın 75 kuruşu kendisine vermemesi üzerine Kara Hasan'dan davacı olmuştur. Kara Hasan, Süleyman Beşe'nin cariyenin kıymeti olan 75 kuruşun tamamını vermediğini iddia etmiştir. Ancak Süleyman Beşe şahitleri ile iddiasını ispat ettikten sonra mahkeme 75 kuruşun Süleyman Beşe'ye verilmesi için Kara Hasan'a tenbih edilmesine hüküm vermiştir.⁶⁹⁷ Anlaşıldığına göre ümmüveled cariyelerin satılması, tıpkı tedbir-i mutlak şeklinde azat edilen köle gibi, yasak olsa da sahibin paraya muhtaç olması halinde satışı gerçekleşebilmiştir. Sadece bir tane örneği görülen bu satışta da ümmüveled cariyenin sahibi, cariyeyi tekrar satın alıp kendi mülkiyetine geçirmiştir.

3.3.3. Kölelerin Hibe Edilmesi

Sözlükte “karşılıksız vermek, bağışlamak” anlamına gelen hibe İslam hukukunda “bir malı karşılıksız olarak, kişi hayatta iken başka birinin mülkiyetine geçirmesini” ifade etmektedir.⁶⁹⁸ Hibenin tarafları genellikle yakın akrabalar olmakta⁶⁹⁹ ve hibe konusu, taşınır taşınmaz herhangi bir eşya/eşyalar olabilmektedir. Bu bağlamda köleleri de hibe edilen eşyalar arasında görebilmekteyiz. Evasıt-ı Şaban 1065/ 16-26 Haziran 1655 tarihli miras kaydında Trabzon Müftüsü merhum Hüseyin Efendi'nin ölmeden önce kızına sınırları belli mülk, çeşitli eşyalar, 500 riyali kuruş, Abdullah ve Yusuf adında iki kölesini, zevcesine ise Cemile isminde cariyesini hibe ettiği bilgisi verilmiştir.⁷⁰⁰ Evasıt-ı Safer 1079/ 21-30 Temmuz 1668 tarihli kayıta Molla Siyah Mahallesi'nde yaşayan Ali Beşe kızı Fatma'ya sınırları belirtilmiş bir bahçe hibe etmişti. Ancak daha sonra bu bahçeyi satmak istediği için bahçe karşılığında Gürcü asıllı Cafer isimli kölesini hibe edip bahçeyi geri almıştır.⁷⁰¹ Evahir-i Receb 1067 tarihli kayıta zimmî erkek ve kadın evlendiği gün, koca karısına bir köle hibe etmiştir. Kadın ve erkeğin varisleri arasında çıkan anlaşmazlık sonucu dava mahkemeye yansımıştır. Buna göre zimmî kadın Sarafile ve kocası Serabu ölünce Sarafile'nin annesi ve Serabu'nun kardeşi kölede hak iddia etmişti. Ancak Serafile'nin annesi şahitler ile kızı ile damadının evlendikleri gün Rus asıllı 6-7 yaşlarında köleyi damadının kızına hibe ettiğini ispatlamıştır.⁷⁰²

Bir malın hibe yoluyla karşılıksız olarak bir başkasına verilmesi, yardım amacıyla iyi niyetli yapıldığı gibi varislerin aleyhine onlara zarar verme yani mal kaçırma amacıyla da yapılabilmekte

⁶⁹⁶ TŞS, Defter no., 1856, 110/2.

⁶⁹⁷ TŞS, Defter no., 1856, 111/1.

⁶⁹⁸ Ali Bardakoğlu, “Hibe”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 421.

⁶⁹⁹ Köleler başka birine hibe edilebildiği gibi, azat olmuş kölelere sahipleri tarafından çeşitli mal-mülk hibesi de yapıldığı görülmüştür. Konu ikinci bölümde ayrıntılı incelenmiştir.

⁷⁰⁰ TŞS, Defter no., 1835, 6/8.

⁷⁰¹ TŞS, Defter no., 1845, 26/5.

⁷⁰² TŞS, Defter no., 1836, 19/6.

idi.⁷⁰³ Bu nedenle olsa gerek toplam 8 adet köle hibesi kaydının 5'i varisler arasında ortaya çıkan anlaşmazlık sonucu mahkemeye yansımıştır. Nitekim Evasıt-ı Şevval 1058/ 29 Ekim-7 Kasım 1648 tarihli kayıta daha önce vefat etmiş olan Odabaşı Mustafa Beşe hala hayattayken Gürcü asıllı Fersa isimli cariyesini zevcesi Ayşe'ye hibe etmişti. Mustafa Beşe vefat ettikten sonra kardeşleri Ferhad Beşe, Miyase ve Rukiye hibeyi tanımamışlardı. Bunun üzerine Ayşe şahitleri defter kethudası Abdülbaki Bey ve Nasuh Çelebi'nin şahitlik yapması ile hibenin yapıldığını ispat etmiştir.⁷⁰⁴ Evail-i Muharrem 1067/ 20-30 Ekim 1656 tarihli kayıta merhum El-Hac Yusuf'un vefat eden oğlu Ali'nin varisi Kamil Beşe, El-Hac Yusuf'un kızı Emine'den Yusuf'un muhalefatından olan Lalezar isimli cariyeye el koyduğu gerekçesiyle davacı olmuştur. Emine'ye sorulduğunda "ben küçükken babam El-Hac Yusuf hala hayatta iken Lalezar'ı bana hibe etti ben de kabul ettim" şeklinde cevap vermiş ve şahitleri Berberzade Mustafa Çavuş ve İshak Beşe ile iddiasını ispat etmiş, mahkeme de Kamil Beşe'yi davasından men etmiştir.⁷⁰⁵ Bu tür miras anlaşmazlıklarında anne ve kızı arasında dahi ihtilaf yaşandığı olmuştur. Merhum Ali Beşe hala hayatta iken Rus asıllı Kahraman isimli cariyesini zevcesi Fatma'ya hibe etmişti. Ali Beşe'nin kızı Cemile hibeyi tanımamış ve cariye üzerinde hak iddia etmiş, Fatma ise şahitleri ile hibeyi ispatlamıştır.⁷⁰⁶

Hibenin genel itibarıyla karşılıksız (bilâ ivaz) ve şartsız olduğu düşünülse de ivazlı hibeler de söz konusu olmaktadır. Nitekim Ortahisar Mahallesinden Saime, kocası Ahmet Beşe'ye mülk hibe etmiş, Ahmet Beşe ise karşılığında kendisine Rus asıllı cariyesini vermiştir.⁷⁰⁷ Şafi mezhebine göre ivaz şartı hibenin yapısına aykırı olduğundan caiz değildir. Hanefilerin çoğunluğuna göre ivaz şartlı yapılan hibeler başlangıçta hibe, sonuç itibarıyla ise satım sayılmaktadır. Mecelle'de ise "ivaz şartı olan hibe sahih ve şart muteberdir" hükmü yer almakla birlikte başlangıçta şart koşulursa işlemin hibe olmaktan çıkıp, satım hükmü olacağını belirtmektedir. Ancak yine de akdin hibe mi satım mı olduğunu belirleyen ölçüt, hibede herhangi bir karşılığın bulunması değil hibe edilen malın değeriyle karşılığında alınan mal arasında bir dengenin bulunup bulunmadığıdır. Böyle bir denge bulunmayıp ivaz sembolik kaldığında işlem yine hibe vasfını korumuş olmaktadır.⁷⁰⁸

3.4. Trabzon'da Tespit Edilen Köleler ve Köle Sahipleri

XVII. yüzyılda Trabzon'daki köle sayısı hakkında kesin bir rakam vermek oldukça güçtür. Şer'iyye sicil defterlerinden 50 yıllık bir dönemde tespit edilen 677 köle kaydı içerisinde, azatlı ve azatsız olmak üzere toplam 878 farklı erkek ve kadın köle vardır. Trabzon'da satılan kölelerin büyük bir bölümünün sahipleri tarafından ikinci, üçüncü elden yapılan satışlar olduğu belirtilmişti. Trabzon şer'iyye sicillerinden çıkarılan kayıtlardan faydalanarak hazırlanan tabloda kölelerin

⁷⁰³ İbrahim Yılmaz, "İslam Hukukunda Hibe Yoluyla Varisleri Mirastan Mahrum Etmeye Yönelik Tasarrufların Sınırlandırılması", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII, (18), 2017, s. 213

⁷⁰⁴ TŞS, Defter no., 1831, 7/2.

⁷⁰⁵ TŞS, Defter no., 1842, 52/1.

⁷⁰⁶ TŞS, Defter no., 1832, 49/3.

⁷⁰⁷ TŞS, Defter no., 1833, 8/3.

⁷⁰⁸ Bardakoğlu, Hibe, s. 422-424.

cinsiyetlerine göre hangi millete mensup oldukları gösterilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere milliyeti belli olmayan köleler büyük çoğunluğu teşkil etmektedir. 878 kölenin 494'ü yani %56, 26'sının milliyeti belli değildir. Milliyetleri belli olan kölelerin %26'sını Gürcü asıllılar, %10, 8'ini Rus asıllılar ve %1, 36'sını Megril asıllılar oluşturmaktadır. Gürcistan'dan gelen köle sayısı 235, Rusya'dan gelen köle sayısı 95, Megril kölelerin sayısı ise 12'dir. Bunların dışında Trabzon'da 6 Leh, 11 Çerkez, 5 Macar, 3 Abaza, 2 Moskova, 2 Arap, 2 Boğdan, 2 Eflak, 2 İbiza, 3 Efrenc, 1 Kalmuk, 1 Luri asıllı köleler bulunmaktadır.

Tablo 15: Kölelerin Cinsiyetleri ve Milliyetleri

Milliyetleri	Erkek	Kadın	Toplam
Gürcü	161	74	235
Rus	60	35	95
Megril	10	2	12
Leh	6	-	6
Çerkez	9	2	11
Macar	3	2	5
Abaza	2	1	3
Boğdan	3	-	3
Eflak	1	1	2
Arap	2	-	2
Habeş	1	-	1
İbiza	2	-	2
Moskov	2	-	2
Efrenc	3	-	3
Kalmuk	1	-	1
Luri	-	1	1
Toplam	266	118	384
Milliyeti belli olmayan	320	174	494

Görüldüğü üzere Trabzon'da milliyeti saptanabilmiş olan kölelerin %95'i Karadeniz'in kuzeyinden, doğusundan ve Kafkaslar'dan temin edilmiştir. Osmanlı devleti'nde köle tüccarları aracılığıyla getirilen köleler çoğunlukla Karadeniz'in kuzeyinden ve doğusundan, Balkanlardan ve Kafkas bölgesinden sağlanmakta idi. Bu bölgeler Osmanlılardan önce de Anadolu'ya köle ihraç eden bölgelerdi.⁷⁰⁹ Trabzon'daki kölelerin çoğunun Gürcü, Rus ve Kafkas milletlerinden olmasının en önemli nedeni, Trabzon'un adı geçen bölgelere yakınlığı ve Trabzon'un, Karadeniz'in kuzeyinden ve Kafkaslar'dan yapılan köle ticaretinin dağıtım noktası olmasından kaynaklı olabilir. Batı ve Güney'den elde edilen kölelerin sayısı oldukça azdır. Bu kölelerin de elden ele satılarak Trabzon'a kadar geldiği düşünülmektedir.

⁷⁰⁹ Sahillioğlu, Bursa'da Dokumacı Köleler, s. 218.

Trabzon'da tespit edilen kölelere cinsiyet bağlamında bakıldığında erkek köle sayısı 586, kadın köle sayısı ise 292 olarak tespit edilmiştir. Bazı kayıtlarda kölelerin cinsiyetleri de belirtilmemiş olup sadece “A kişinin şu kadar esiri” şeklinde belirtilmiştir. Örneğin, mal varlığına devlet tarafından el konulan Rizeli Eşkîya Ali ve oğullarının cinsiyetleri belirtilmeksizin 41 adet esirinden söz edilmektedir. Buna göre kayıta “Rizeli Ali'nin kendi malından olmak üzere ahz olunan 22 re's esirleri, oğlu Ömer'in 12 re's esirleri, Hüseyin nam oğlunun 2 re's esirleri ve Osman nam oğlunun 5 re's esirleri cem'an 41 re's esirleri irsal olunur” şeklinde bilgi yer almaktadır.⁷¹⁰

Yapılan araştırma sonucu 878 kölenin 747'sinin ismine yer verilmiş olup, 131 kölenin isminin kayıtlarda verilmediği görülmüştür. Kayıtlarda ismi verilmeyen köleler genellikle “şu kadar re's köle”, “şu kadar re's abd-i memluk”, “şu kadar re's cariyeye-i memluka” veya “şu kadar re's esir” şeklinde yer almıştır. İsimleri belirtilmiş olan 747 erkek ve kadın kölelerin isimlerine bakarak Müslüman olup olmadığı anlaşılabilir. Bu bağlamda Müslüman köle sahiplerinin kullandıkları kölelerin hepsinin Müslüman olduğu, zimmî köle sahiplerinin kullandıkları kölelerin ise zimmî olduğu tespit edilmiştir.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde başka bir dine mensup bir kimseyi Müslüman olmaya zorlamak gibi bir durum yoktu. Çünkü inanma sadece serbest irade gerektirmekte ve kişi sadece “inandım” dese bile bunun içindeki durumun gerçek yansıması olup olmadığı insanlar tarafından bilinmediğinden zorlama söz konusu olmamakta idi.⁷¹¹ Bu minvalde Müslüman halkın, sahip oldukları gayrimüslim köleler üzerinde de böyle bir zorlama yapmadığı bilinmektedir. Böyle bir zorlamaya maruz kalmamalarına rağmen Trabzon'da sahibi Müslüman olan kölelerin de İslam dinini tercih ederek Müslüman olduğu kölelere verilen isimlerden tespit edilmiştir. Nitekim gerek içinde yaşamak zorunda kaldıkları topluma ayak uydurmak için gerekse Müslüman olarak azat olmalarını kolaylaştırabilmek için ihtida eden kölelere bir Müslüman ismi veya hatırlanması daha kolay olan İslam toplumunda yaygın bilinen bir isim verilmekte idi. İhtida eden kişinin ismi belirlendikten sonra Müslüman olan bu kişilerin ayrı dinden bir babanın ismiyle anılmaması için ve baba da herkes gibi bir “Allah kulu” olduğundan baba adı yerine Allah'ın kulu anlamına gelen *Abdullah* ismi kullanılırdı.

Mahkeme kayıtlarında görülen baba ismi *Abdullah* olan kişilerin hepsi ihtida etmiş kişilerden mi oluşuyordu ve bu kişiler köle sınıfına koyulabilir mi? Bostan ve Lowry'nin 1486-1583 yılları tahrir defterlerinden yaptıkları çalışmalarda verdikleri bilgilerden, XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyıllar arasında Trabzon şehri yeni Müslümanlaşan bir toplum görüntüsü verdiğinden, bu yüzyıllarda Abdullah oğullarının çoğunun ihtida etmiş kişiler olma ihtimalinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹² Açık'ın ifadelerine göre, baba adı Abdullah olan bütün kişiler mühtedi

⁷¹⁰ TŞS Defter no., 1851, 86/2.

⁷¹¹ Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 256. Ayet.

⁷¹² Bostan, **Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, s. 319-336; Lowry, a.g.e., s. 155-167.

kategorisine sokulmasa da bazılarının ailesine ait verilen bilgilerden zimmî kökenli mühtedi olduğu anlaşılmakta idi. Ayrıca Hz Peygamber tarafından çocuklara Abdullah isminin verilmesi tavsiye edilmiş olmasına rağmen Trabzon'da Abdullah isminin çok yaygın kullanılan bir isim olmadığı görülmekte idi. Açık, Trabzon'da bilinçli bir şekilde Abdullah isminden kaçınıldığını ve bu kaçınma durumunu kişilerin kendilerini mühtedi sanılmasını engellemek için olabileceği şeklinde değerlendirmiştir. Nitekim Abdullah isimli bir kişinin çocuğunun mühtedi zannedilmesi, ihtimal dâhilindeydi.⁷¹³ Köle sınıfında olma durumu ise şöyle açıklanabilir; Siciller de hemen bütün kayıtlarda ibn veya binte Abdullah'ların köle olup olmadıkları bir bakıma anlaşılabilir. Zira kölelerin adının geçtiği kayıtlarda kişinin, *abd-ı memluk* veya *cariye-i memluke* ya da buna benzer köle olduğunu belirtecek benzer terimlerle, köle olduğu açıklanmakta idi. Azat olmuş eski köleler için de şu kişinin *abd-ı mutaki* veya *azatlısı* şeklindeki tabirlerle aynı durum söz konusu olmaktadır. Zira kölenin azat olmasının üzerinden uzun yıllar geçmiş olsa dahi azatlı kölenin eski sahibinin adıyla anılmış olduğu görülmektedir.⁷¹⁴ Ancak nikâh akitlerine bakıldığında bazı kölelerin nikâhlarında köle diye belirtilmediği görülmüştü ve bunların köle olduğu boşanma veya nikâh feshi kayıtlarından anlaşılmıştı, bu gibi nedenlerle eğer sicillerdeki kayıtlarda, her Abdullah oğlunun ihtida ettiğine veya köle olduğuna dair bir ibare yoksa, bu konu hakkında kesin bir çıkarımda bulunmak doğru değildir.

Kölelerin baba adının Abdullah olması bizlere kölenin doğuştan mı yoksa sonradan mı köle olduğu hakkında bilgi vermesi bakımından da oldukça önemlidir. Çünkü onlar köle olmadan önce gayrimüslimdi ve köle olduğu zaman Müslüman olana kadar özgür iken kullandıkları isimleri kullanıyorlardı. Ancak ihtida edince isimleri değişip baba adları Abdullah oluyordu. Abdullah isminin de sık verilen bir isim olmadığı düşünülürse, Trabzon mahkeme kayıtlarında adı geçen kölelerin hemen hepsinin baba adının Abdullah olmasından dolayı bu kölelerin doğuştan değil sonradan köle olduğu ihtimali çok fazladır. Köle çocukları ise kendi babalarının ismini alarak efendilerine hizmet etmeye devam ediyorlardı. Örneğin, Piyale kızı Esmâ⁷¹⁵, Perviz kızı Rabia⁷¹⁶, Dilaver kızı Birişan⁷¹⁷ sahipleri tarafından azat edilmişler, Yusuf oğlu Osman azatlığını ispat etmiş⁷¹⁸, Dilaver oğlu Süleyman'a sahibi hibe yapmıştı⁷¹⁹.

⁷¹³ Turan Açık, "17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Mühtedi Yeniçeriler", **CIEPO-22 Sempozyum**, 4-8 Ekim 2016, Trabzon, 2017, s. 183.

⁷¹⁴ Bu durum hakkında ayrıntılı bilgi ve örnekler ikinci bölümde Azatlı köleler başlığı altında verilmiştir.

⁷¹⁵ TŞS, Defter no., 1831, 21/3.

⁷¹⁶ TŞS, Defter no., 1836, 40/5.

⁷¹⁷ TŞS, Defter no., 1838, 44/1.

⁷¹⁸ TŞS, Defter no., 1852, 49/3.

⁷¹⁹ TŞS, Defter no., 1840, 11/2.

3.4.1. Kadın Köleler: Cariye-i Memluke

Trabzon mahkeme kayıtlarında kadın köleler için “cariye” ve “cariye-i memluke” tabirleri, azat olmuş kadın köleler için ise “cariye-i mutika” tabiri kullanılmıştır. Sicil defterlerinde tespiti yapılan 677 köle kaydı içerisinde toplam 292 cariye vardır.

3.4.1.1. Fiziksel Özellikleri, Milliyetleri ve İsimleri

Trabzon'daki 292 cariyenin 118'inin milliyeti belirtilmiş olup bunların da 74'ünü Gürcüler 35'ini ise Ruslar oluşturmaktadır. 2'si Macaristan ve 1'i Eflak olmak üzere sadece 3'ü batıdan gelmiştir. Milliyeti belirtilen cariyelerin hemen hepsinin fiziksel özellikleri de belirtilmiştir. Gürcü asıllı cariyeler “orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, beyaz benizli” veya “uzun boylu, buğday benizli”, Rus asıllı cariyeler “açık kaşlı, ela gözlü, sarışın” şeklinde tasvir edilmiştir. Fiziksel özellikler dışında cariyenin bir yerinde yara, leke gibi izler, vücudunda bir noksanlık varsa veya herhangi bir ayıbı varsa bunlar hakkında ya da cariyenin yaşı hakkında bilgilere de bazı kayıtlarda yer verilmiştir. Örneğin iki cariyenin “acuze” yani yaşı geçmiş olduğu, birinin 10 yaşında, birinin 14 yaşında ve birinin 7 yaşında⁷²⁰ olduğu belirtilmiştir. Belirli bir iz ya da hastalığında ise “yanağında esir cerhi olan”, “zayıf nefesli”, “ayağı aksak”⁷²¹, “memesinin birinde yara izi olan”⁷²² vs. gibi ayırt edici bilgiler de verilmiştir.

Faroqhi XV. yüzyıl Bursa'da kadın kölelerin isimlerinin özgür doğan Müslüman kadınların isimlerinden farklı olduğunu ve İslami, Ayşe, Fatma, Rukiye ya da Türk kökenli Hatunbegi, Şahpaşa gibi isimlerin muhtemelen belli bir soyluluk çağrışımı yaptıklarından kadın kölelere pek verilmediğini belirtmiştir. Faroqhi, köle isimleri arasında çiçek isimlerinden türetilmiş özellikle de “gül” kelimesinden türetilmiş çeşitli isimlerin olduğuna dair bilgiler vermiştir.⁷²³ XVII. yüzyıl Trabzon'daki kadın köle isimleri incelendiğinde ise kadın kölelere isim verilirken herhangi bir kısıtlama yapmadıkları görülmekte ve çok sık olmasa da Fatma, Rukiye, Ayşe, Turhan, Neslihan gibi isimlere rastlanılmaktadır. Aşağıda cariyelere verilen isimlerin listesinin bulunduğu tabloda görüleceği üzere Trabzon'da cariyelere en fazla sırasıyla Kahraman, Belkis, Beğçenan, Havva, Saliha, Birişan, Gülistan, Şemsimah, Ayşe ve Gonca isimleri verilmiştir. Katerina, Mariye, Alene, Anvar, Dimeze, Sava ve 2 tane de Suzire isimli olmak üzere 8 tane zimmî cariye vardır.

⁷²⁰ TŞS, Defter no., 1831, 38/7; 1835, 41/13; 1843, 38/6.

⁷²¹ TŞS, Defter no., 1831, 38/7, 42/2, 75/8.

⁷²² TŞS, Defter no., 1828, 64/1, 65/4.

⁷²³ SuraiyaFaroqhi, **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 223-228.

Tablo 16: Trabzon’da Cariye İsimleri

İsim	Kaç Kişi	İsim	Kaç Kişi	İsim	Kaç kişi
Çeşmisiyah	1	Katerina	1	Alene	1
Fersa	2	Mariye	1	Gonca	7
Firuze	1	Ayşe	7	Nevcihan	1
Fatma	3	Cemile	1	Letafet	1
Esmâ	6	Endam	1	Zirişan	2
Şakire	1	Müstakim	1	Mihrimah	1
Kahraman	15	Lalezar	2	Gamzegar	1
Neslihan	1	Nevbahar	2	Derin	1
Bağçenan	11	Gülsade	1	İsmihan	1
Hoşin	1	Mülayim	2	Şekernaz	1
Sabire	2	Cenane	3	Demisaz	2
Revane	3	Ceyhun	1	Rahime	1
Rabia	5	Ferevan	1	Gülsüm	1
Canfeda	2	Belkıs	13	Mahveş	1
Çerkes	3	Meryem	1	Anvar	1
Gülistan	8	Barigah	1	Bektaşî	1
Şemiscan	1	Çaker	2	Piyale	1
Efrasiye	1	Yasemin	1	Raziye	1
Temur	1	Badısaba	2	Ümmühan	2
Havva	10	Rukiye	1	Gülgine	1
Anber	1	Lalezar	2	Sava	1
Benefşe	1	Nuhvan	1	Gülizar	1
Şemsimah	8	Hatice	2	Nazili	1
Gülahmer	1	Fermane	1	Turhan	1
Payidar	2	Melisa	1	Katibe	1
İnsafe	2	Dimeze	1	Medine	1
Birişan	8	Ferahnaz	1	Nazenin	3
Saliha	10	Gevhernaz	1	Miyase	1
Mercan	2	Suzire	2	Emine	4

3.4.1.2. Kadın Köleler Üzerinde Sahiplerinin İstifraş Hakkı

Sözlük anlamı bir “cariyeyi yatağına alma, odalık alma” anlamına gelen istifraş, İslam hukukuna göre efendisinin cariyesi üzerindeki tasarruf hakkı olarak görülmüştür. Şer’i hükümlere göre bir erkeğin bir kadınla cinsel muamelesinin helalliği yalnız nikâh ile değil, istifraş ile de olmaktadır. Bir cariyeyi satın almakta verilen para cariyeyi satın alan kişiye temlik eder ve bu temlikten doğan hak ile cariye efendisine helal kılınmış olmaktadır.⁷²⁴ Şeriyeye sicillerinden tespit edilen ümmü’l-veledlerin varlığından cariyelerin bu şekilde kullanım hakkının sadece Osmanlı

⁷²⁴ Pakalın, a.g.e. II, s. 97.

sarayına has değil kendine cariye satın alabilen normal Osmanlı erkeğinin de sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İslamiyet erkeklerin zinaya yönelmemesi için bir tedbir olarak gördüğü istifaş hakkında, cariyelerin erkekler tarafından cinsel olarak kullanılmasına bir yasak getirmemişti. İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren nikâhlı eşi/eşleri ile yetinmeyen erkeklerin sadece bu durumları sebebiyle cariye sahibi olduklarına dair rivayetler bulunmaktadır. Örneğin bir kadın Resulullah'a gelerek eşinin kendisi ile çok fazla birlikte olmasını şikâyet etmesi üzerine Resulullah kadının kocasını çağırıp durumu sorduğunda adam "zina mı edeyim?" demiş, Resulullah'ta öyleyse esirler geldiğinde bana gel ve bir cariye iste şeklinde cevap vermişti. Savaştan sonra Medine'ye esirler getirildiğinde adam Resulullah'a gelerek, Ya Resulullah! Bana bir cariye sözü vermiştin diyerek talepte bulunmuş, Resulullah da kadın esirler içerisinde birini kendisine cariye seçmesini söylemişti.⁷²⁵

...Hoşunuza giden kadınlardan birden fazla nikâhlayabilirsiniz şayet bunlar arasında adaleti sağlayamayacağınızdan endişe ederseniz o zaman sadece bir kadınla evlenin veya sahip olduğunuz cariyeler ile yetinin.⁷²⁶

Ayette bahsi geçen "adalet sağlamak" cümlesinde kastedilen durum, birden fazla kadınla evlenen bir erkeğin bu kadınlara karşı yeme, içme, barınma, giyinme ve onlara sırayla gün ayırma işlemlerini kadınlara haksızlık yapmadan uygulayabilmesidir. Kur'an ayetinde de bir erkeğin birden fazla kadınla evlendiği takdirde bu konularda zevcelerine haksızlık yapmaktan korkarsa cariyelere başvurması tavsiye edilmektedir. Bir başka ifadeyle, Kur'an haksızlık yapmaktan korkan bir erkeğe iki çözüm yolu göstermiştir. Birincisi bu kişinin bir kadınla evlenip onunla yetinmesidir ki başka hanımları olmadığı için biri karşısında diğerini tercih gibi bir durum söz konusu olmayıp, nafaka konusunda da zorluk çekmeyeceği için fakirliğe düşme ihtimali de daha az olur. Böylece erkek, bakmakla yükümlü olduğu kadınların ihtiyaçlarını karşılayamaması halinde onlara zulüm ve işkence sayılacak durumlardan kendini korumaktadır. İkincisi ise haksızlık yapmaktan korkan kişi hanıma olan ihtiyacını bir tek kadın ve cariyelerden veyahut nikâhlı hür hanımı olmaksızın sadece cariyelerden karşılayabilmektedir. Çünkü İslam'a göre cariyeler nikâha gerek görülmeden erkek sahipleri ile cinsel bağlamda ilişki yaşayabilmektedirler. Efendi cariyesi üzerinde mülkiyet hakkına sahip olduğundan onu istifaş edebilmektedir. Köle sahipleri kölelerinin nafakalarından sorumlu olsalar da efendisi ilişki kurduğu birden fazla cariyesi arasında gün ayırmada, eşitliğe uyma mecburiyetinde olmadığından herhangi bir adaletsizlik de söz konusu olmamaktadır.⁷²⁷ Bütün bu açıklamalara ek olarak, "mülkiyetinizde bulunan cariyeler ile yetinin" tavsiyesinde cariyelerin de menfaati bulunmaktadır. Zira cariyenin, efendisi ile olan bu ilişkisinden çocuk doğurması halinde,

⁷²⁵ Feyza Betül Köse, **Cariye**, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2018, s. 121. Çalışmasının ana kaynağını Kur'an ve hadisler oluşturan Köse, eserinde Hz. Peygamber döneminde cariyeleri müstakil bir başlık altında incelemiştir.

⁷²⁶ Kuran-ı Kerim, Nisa, 4/3.

⁷²⁷ Sarıcık, a.g.e., s. 211-212.

artık evden ve elden çıkarılması câiz olmamakta, efendisi ölünce de tamamen hürriyete kavuşmaktadır.⁷²⁸

Efendinin cariyesi ile cinsel birliktelik yaşayabilmesi için belirli şartlar olması gerekmektedir. Birincisi, efendi cariyesini azat edip onunla evlenirse bu hakka sahip olur ki İslam hukukuna göre efendinin cariyesini azat etmeden onunla nikâh akti yapması söz konusu değildir. Trabzon'da tespit edilen bir kayıтта efendinin cariyesini azat ederek onunla nikâh akdi yaptığı bilgisi yer almaktadır. Nitekim 16 Cemaziyelahir 1098/ 29 Nisan 1687 tarihli azatlığı ispat kaydında verilen bilgilerde Mustafa Ağa isimli efendinin, cariyesi Bektaşî'yi azat edip 500 akçe mehir ile onunla nikâh akdi yaptığı görülmektedir.⁷²⁹ İkincisi, islam hukukuna göre cariye sahibi erkek, köle veya hür bir başka erkek ile evli olmayan cariyesi ile cinsi münasebet yaşayabilmektedir. Yalnızca cariyenin mülkiyeti kendinde olan erkeklere bu hak tanınmıştır. Aksi halde cariyenin efendisi dışında, efendinin ailesinin içinden olsa dahi, bir başka erkek ile birlikte olması durumu zina suçuna girmektedir.⁷³⁰ Durum hakkında Ebussuud Efendi'nin verdiği fetvalar şu şekildedir; bir erkek kendi mülkünde olan cariyesini karısına hibe ettikten sonra, erkeğin o cariye üzerindeki istifraş hakkı kalkmış olur. Buna rağmen cariye tasarruf ederse erkeğe recm lazım olur. Ayrıca cariye sahibi olan kadının cariyesini, kocası, karısının izni olmadan cariyesini tasarruf edemez. Kadın, cariyesi ile kocasının birlikte olmasına izin verince koca, kadının cariyesini tasarruf edebilir. Erkek sahip cariyesini kendi oğluna hibe edip, ancak daha cariye oğluna teslim etmeden oğul cariye tasarruf ederse zina etmiş sayılmaktadır.⁷³¹

Trabzon'da mahkeme kayıtlarındaki ümm-i veledlerin varlığından cariyesi olan erkeklerin cinsi münasebet açısından cariyelerini tasarruf ettikleri anlaşılmaktadır.⁷³² Örneğin, Evahir-i Safer 1076/ 2-12 Eylül 1665 tarihli bir kaçak köle kaydında, kaçak olan, orta boylu, kara gözlü, kara kaşlı Hatice isimli cariye kendisi hakkında bilgi verirken, Bayburt'ta El-Hac Mahmut isimli şahsın cariyesi olduğunu, El-Hac Mahmut'un kendisi ile mücame'at (meşru ilişki) eylediğini ve El-Hac Mahmut'tan Fatma isminde bir evladı olduğunu belirtmiştir.⁷³³

Bir başkasının mülkiyetinde olan bir cariye ile cinsi münasebet kurmanın zina kabul edildiğinden söz edilmişti. Nitekim 8 Rebiülahir 1075/ 29 Ekim 1665 tarihli kayıтта Mehmet isimli şahıs kendisine namahrem olan Mukime hatunun cariyesi Yasemin ile *fuhşu fesad üzere* uygunsuz

⁷²⁸ Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıncı vd., **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020, s. 15-17.

⁷²⁹ TŞS, Defter no, 1855, 39/5.

⁷³⁰ Akgündüz, **Kölelik ve Cariyelik Müessesesi**, s. 170-171.

⁷³¹ Düzdağ, a.g.e., s. 151-153.

⁷³² Ümm-i veledlerin olduğu kayıtlar; TŞS, Defter no., 1834, 42/13; 1842, 57/1; 1852, 15/3; 1856, 110/2; 1860, 50/1; 1861, 11/2.

⁷³³ TŞS, Defter no., 1842, 57/1.

zaman geçirmiş ve Yasemin bu uygunsuz görüşmelerde Mehmet'ten hamile kalmıştı. Mahkeme kararınca Mehmet'in zina suçu sabit görülmüş ve Mehmet'in terbiye edilmesine karar verilmişti.⁷³⁴

Cariye, efendisinin ailesinden başka bir erkek ile cinsi münasebet kurduktan sonra, cariye o kişiden çocuğu olursa, cariye ümm-i lveled olur mu ve buna bağlı olarak çocuk hür mü köle mi olur? Konu hakkında verilen fetvalara bakıldığında sadece efendiden izinsiz yapılan cinsel ilişkiler üzerine dünyaya gelen çocukların neseblerinin durumundan ve onların köle olup olmayacaklarından bahsedilmiştir. Buna göre eğer bir erkek, kardeşinin cariyesiyle, kardeşinden izinsiz birlikte olursa ve bu birliktelikten çocuk dünyaya gelirse cariye'nin sahibi, kendi kardeşinden olan o çocuğu satabilmektedir.⁷³⁵ Ancak aynı durum anne-oğul arasında yaşanır, yani bir erkek annesinden izinsiz, annesinin cariyesiyle birlikte olursa ve bu birliktelikten çocuk doğarsa, cariye'nin sahibi olan anne çocuğu köle olarak kullanamaz veya satamaz.⁷³⁶ Cariyelerin ümmü'l-veled olup olmayacağı sorusuna ise Trabzon'da Evail-i Zilkaade 1074/ 26 Mayıs-4 Haziran 1664 tarihli azatlığı ispat kaydında verilen bilgilerle cevap verilebilir. Buna göre, Emine Hatun oğlu merhum Mehmet Ağa'dan hala hayatta iken, Nevbahar isminde bir cariye satın almış ve oğlunun Nevbahar'ı cinsel açıdan tasarruf etmesine izin vermiştir. Bu birliktelikte Nevbahar'ın Mehmet Ağa'dan 3 tane evladı olmuştur. Mehmet Ağa ma'tun (vebaya yakalanmış) olup yatarken Emine Hatun oğlunun başını çevirip "Nevbahar'ı malımdan azat, mülkümden ihraç ettim" demiştir.⁷³⁷ Eğer Nevbahar ümm-i veled olsa idi Emine Hatun'un azat ettim demesine gerek kalmazdı ve Nevbahar, Mehmet Ağa öldükten sonra azat olurdu ve ayrıca kayıta Nevbahar için ümm-i veled tabiri kullanılırdı. Kayıta cariyeden olma 3 çocuğun nesebinin Mehmet Ağa'dan olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda, konu hakkında verilen fetva gereğince de, Mehmet Ağa'nın annesi Emine Hatunun torunlarını köle olarak kullanması ya da satması câiz olmadığından çocukların doğrudan hür sınıfına girdiği düşünülmektedir.

İslamiyet cariyelerin cinsel açıdan kullanılmasına bir yasak koyabilir miydi? Aydın ve Hamidullah'ın belirttiğine göre, efendinin cariyesini istifraş etmesi, onun hakkı ve kölenin vazifesi olarak kabul edilmiştir. Bunu yasaklayan bir anlayışın köleliğin kabul edilip uygulandığı bir sistemde çözüm üretmediği ve fiilen geçerliliğe sahip olmadığı dikkate alınmalıdır. Evli veya özellikle bekâr bir kimse tarafından satın alınan ve onunla aynı evde yaşamasına izin verilen cariye'nin, efendisinin cinsi isteklerine karşı direnebileceği ve bu hususta konulacak hukuki bir yasağın hukuk sistemi tarafından etkili bir tarzda kontrol edilebileceğini düşünmek fazla gerçekçi değildir.⁷³⁸

⁷³⁴ TSS, Defter no., 1842, 3/2. Bu kayıt Zina Suçu başlığı altında ayrıntılı incelenmiştir.

⁷³⁵ Feyzullah Efendi, a.g.e., s. 105.

⁷³⁶ Demirtaş, a.g.e. I, s. 218-219.

⁷³⁷ TSS, Defter no., 1844, 38/2.

⁷³⁸ Aydın-Hamidullah, a.g.m., s. 241.

3.4.2. Erkek Köleler: Abd-i Memluk

Mahkeme kayıtlarında erkek köleler için “köle”, “abd”, “abd-i memluk” ve “gulam” tabirleri, azat olmuş erkek köleler için ise “abd-i mutık” tabiri geçmektedir. 677 köle kaydı içerisinde toplam 857 kölenin 586’sının cinsiyeti erkektir.

3.4.2.1. Fiziksel Özellikleri, Milliyetleri ve İsimleri

Trabzon’da bulunan 586 erkek kölenin 266’sının milliyeti belirtilmiş olup diğer 320’sinin milliyeti hakkında bilgi verilmemiştir. Milliyeti belirtilen 266 kölenin 161’ini Gürcüler, 60’ını Ruslar oluşturmaktadır. 10 Megril asıllı, 9 Çerkez asıllı ve 2 Abaza asıllı köleler Kafkaslardan Trabzon’a gelmiştir. Bunlar dışında batıdan gelen 3 Boğdan, 6 Leh, 2 İbiza, 3 Macar ve 3 Efrenc asıllı köle bulunmaktadır.

Milliyeti belirtilen kölelerin hemen hepsinin fiziksel özellikleri de belirtilmiştir. Gürcü asıllı köleler “orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, beyaz benizli” veya “uzun boylu, buğday benizli”, Rus asıllı köleler “açık kaşlı, ela gözlü, sarı sakallı, sarışın” şeklinde tasvir edilmiştir. Kafkaslardan gelen köleler ile Gürcü kölelerin fiziksel özellikleri benzerlik göstermektedir. Leh asıllı bir kölenin fiziksel özellikleri belirtilirken “açık kaşlı, sol kaşının üzerinde ben uru olan, köse kumral sakallı, orta boylu, ela gözlü”⁷³⁹ şeklinde ayrıntılı bilgi verilmiştir. Fiziksel özellikler dışında kölenin bir yerinde yara, leke gibi izler, vücudunda bir noksanlık varsa bunlara da değinilmiştir. Örneğin, “başının sol tarafında ve dudağında esir cerhi olan”, “ başında kılıç yarası olan”, sol kaşının üzerinde esir cerhi olan”, “sağ ayağının başparmağı maktu”, “sol elinin orta parmağı mecruh”⁷⁴⁰ şeklindedir. Bu bilgiler dışında kölenin herhangi bir ayıbı varsa bunlar hakkında ya da kölenin yaşı hakkında bilgilere de bazı kayıtlarda rastlanmaktadır. Erkek kölelerin yaşları incelendiğinde en küçük erkek köle (ailesi ile birlikte zikredilen köle çocukları dışında) 2 yaşında olmak üzere 15 yaşına kadar köleler vardır. Bunlar dışında yaşı belirtilmemiş ancak buluş çağında veya bıyıkları yeni çıkmış olduğu anlaşılacak şekilde “şabb-ı emred” ve “şabb-ı baliğ” tabirleri vardır.

Aşağıda kölelere verilen isimlerin listesinin bulunduğu tabloda görüleceği üzere Trabzon’da erkek kölelere en fazla sırasıyla Yusuf, Dilaver, Şahin, Şahbaz, İvaz, Kenan, Siyavuş, Hasan, Mehmet, Zülfikar ve Ali isimleri verilmiştir. 32 tane zimmî erkek köle vardır.

⁷³⁹ TSS, Defter no., 1859, 59/2.

⁷⁴⁰ TSS, Defter no., 1827, 68/1.

Tablo 17: Erkek Köle İsimleri

İsim	Kaç Kişi	İsim	Kaç Kişi	İsim	Kaç kişi
Dilaver	40	İvaz	27	Hüseyin	5
Kenan	24	Osman	9	Piyale	1
Yusuf	56	Hüsrev	1	Mirza	2
Yuri	3	Ahmet	9	Behram	2
Siyavuş	19	İstefan	2	İleya	1
Çabek	1	Celasun	4	Şehabettin	1
Rıdvan	12	Süleyman	8	Marko	1
Cafer	5	Abdulkaki	1	İsteban	1
Mehmet	11	İshak	1	Kinyas	1
Kahraman	1	Vasil	5	Ayvaz	1
Zehrab	1	Murat	3	Malkoç	4
Çerkes	3	Zülfikar	9	Şermurat	1
Şahbaz	29	Musli	5	Teke	1
Çakmak	1	Abdullah	5	Nasuh	2
Yor	1	Kaytas	1	Bektaş	2
Beşir	1	Sava	2	Rüstem	4
Ali	9	Mustafa	5	Handan	2
Şahin	31	İbrahim	2	Bayram	1
Perviz	1	Arslan	6	Şaban	1
Ferhad	1	Berunde	1	Yavan	1
Anber	1	Brişkov	1	Seydi	1
Yordan	1	Halil	5	Kasım	1
Yani	4	Sefer	4	İslam	1
Hasan	11	Muşmul	1	Ebubekir	1
Totor	1	Martin	1	Cemşit	1
Nikola	1	Resul	1	Ömer	1
Kaytaz	1	Murteza	1	Beruşke	1

Milliyetleri belli olmayan 494 erkek ve kadın kölenin çoğunluğunun yine Gürcü asıllı olduğu tahmin edilmektedir. Gürcü kölelerin Rus kölelere göre daha fazla olma sebebinin daha önce de bahsedildiği gibi coğrafi yakınlığa bağlamak mümkündür. Çünkü Gürcistan'a ticaret için giden biri kolaylıkla bir köle satın alabilirdi ve buna bağlı olarak Trabzon'da parası olan bir kişi Gürcistan'a giden bir kişiden istediği özelliklerde bir köle satın almasını isteyebilirdi. Bu minvalde Gürcistan'dan köle temin etmek Rusya'ya göre daha kolay olduğu düşünülmektedir. Milliyetlere bakıldığında Trabzon'da batıdan veya güneyden köle alımı olmamıştır. Muhtemelen Gürcistan ve Rusya'dan temin edilen köleler Trabzon'daki zengin halkın köle ihtiyacını sağlayabildiği için diğer bölgelerden köle temin edilmeye ihtiyaç duyulmamıştır. Kölelerin fiziksel özellikleri azat kayıtlarında ve kaçak köle kayıtlarında genellikle tamamen her ayrıntıya değinerek yer verilmiştir. Bunun nedeni daha sonra azatlığıyla ilgili bir problem çıkması hususunda aynı köle olduğu anlaşılması için yapıldığı düşünülmektedir.

3.4.3. Trabzon'da Köle Sahipleri

Şer'iyeye sicillerinden de tespit edildiği üzere Osmanlı Devleti'nde köle satın alabilecek parası olan herkes köle sahibi olabiliyordu. Köleler ucuz olmadığı için bir bakıma zengin ailelerin konaklarında kölelerin olması onların statü göstergesi olarak kabul edilmişti. Halkın köle kullanabilmesi, kölelerin fiyat artışı veya düşüşüne göre değişiklik göstermektedir. Ancak köle fiyatı ne kadar ucuz olursa olsun halkın köle aldıktan sonra sahip olduğu kölenin günlük nafakasını karşılayabilmesi gerektiğinden bir köleye sahip olmak orta halli bir kişi için oldukça masraflı olabilmektedir. Bu nedenle köle sahibi olan Trabzon halkının profiline bakıldığında statüsü yüksek kişilerden oluştuğu gözlenmiştir. Aşağıda Trabzon'daki köle sahiplerinin erkek, kadın ve zimmî sahipler olmak üzere üç başlık altında kategorize edilerek açıklanması uygun görülmüştür.

3.4.3.1. Erkek Efendiler

Trabzon'da erkek köle sahipleri kadınlara oranla çok daha fazladır. Bunun sebebinin erkeklerin alım gücünün fazla olması ve köleye daha fazla ihtiyaç duymasından kaynaklandığı düşünülebilir. İçinde kölelerin olduğu tereke kayıtlarının sahiplerinin hepsinin erkek olduğu tespit edilmiştir.⁷⁴¹ Erkeklerin sahip olduğu köle sayısına bakıldığında bir sahibin tek kölesi olduğu kayıtlar daha fazla olmakla birlikte sadece bir sahibin 45 kölesinin olduğu da görülmüştür.

Trabzon şer'iyeye sicillerine bakıldığında toplumun farklı kesimlerine mensup kişilerin köle sahibi olduğu görülmektedir. Köle sahibi olan erkeklerin çoğu bir unvan, lakab veya belirli bir meslek grubuna sahip kişilerden oluştuğu gibi hiçbir unvan ve lakabı olmayan kişiler de mevcuttur. Tabiki bu bilgi sadece sicillerde yazılanlara göre verilmektedir. Aşağıdaki tabloda erkek köle sahiplerinin sadece unvanları verilmiş olup unvansız diye belirtilen grupta lakabı olan bazı sahipler de vardır. Örneğin, Diyabekir'de yaşayan ve Rus asıllı kölesinin Trabzon'da yakalanması nedeniyle adının zikredildiği Solak lakablı Mustafa vardır.⁷⁴² Lakap dışında mesleği ile anılan, Hamamcı Yakup, Bakkal Hasan, Yarıcı Hüseyin gibi kişiler de mevcuttur. Trabzon'da bulunan köle sahibi eşkıyalar tabloda yer almamıştır. Rizeli Eşkîya Ali ve oğullarının kadın, erkek karışık 55 kölesi, Eşkîya Hasan'ın kadın-erkek ve çocuk olmak üzere 83 kölesinin olduğu tespit edilmiştir.⁷⁴³

⁷⁴¹ Bkz. Tablo 10.

⁷⁴² TŞS, Defter no., 1843, 56/5.

⁷⁴³ Eşkîyalar ve köleleri hakkında bilgi yukarıda verilmiştir. s. 175-179.

Tablo 18: Trabzon’da Köle Sahibi Olan Erkeklerin Lakap ve Unvanları İle Köle Sayıları

Unvan ve Lakaplar	Kaç kişi	Sahip oldukları Kadın köle sayısı	Sahip oldukları Erkek köle sayısı
Ağa	59	37	59
Bey	11	3	8
Paşa	10	5	20
Beşe	80	31	65
Çavuş	9	4	12
El-Hac	35	19	34
Çelebi	56	25	60
Efendi	5	5	5
Reis	2	1	1
Esseyid	2	-	2
Hacı	8	4	5
Unvansız	34	8	30
Toplam	312	142	301

Şer’iyye sicillerinden tespiti yapılabilen ve Osmanlılarda devlet ve toplum hayatında kişilerin isimlerinin yanında kullanılan unvan ve lakaplar, araştırmacılara o kişilerin toplum içindeki konumları ve hangi meslek grubuna ait oldukları ile ilgili bilgiler vermektedir. Sicillerde köle sahibi erkeklerin içerisinde en fazla *Beşe* unvanına sahip kişiler bulunmaktadır. *Beşe* unvanı, genellikle askeri zümreye verilen bir unvan olup Trabzon şer’iyye sicillerinde en çok karşılaşılan unvanlardan biridir. *Beşe* unvanı yeniçeriler, cebeciler ve topçular tarafından kullanılmakta idi. Ancak ilerleyen yıllarda hemen bütün Trabzonluların kullandığı bir unvan haline gelmiştir.⁷⁴⁴ *Beşe* unvanlı 80 erkek köle sahibininin 31 kadın kölesi, 65 erkek kölesi vardır.

Köle sahibi unvanlı kişiler arasında *Beşe* unvanından sonra *Ağa* unvanına sahip kişiler gelmektedir. *Ağa* unvanı Osmanlı Devleti teşkilatının genişleme ve gelişmesi üzerine, askeri teşkilatta en çok kullanılan unvan haline gelmiştir. Eyalet ve sancakların askeri valileri olan paşa ve beylerden sonra gelen görevliler bu unvanı yaygın bir şekilde kullanmışlardır.⁷⁴⁵ Trabzon’da ağa unvanlı bazı kişilerin görevleri ve unvanı kullanan kişiler şu şekildedir: Miralay Yusuf Ağa, Trabzon Valisi Mustafa Paşa’nın Mübaşiri Ahmet Ağa, Yeniçeri Zabiti Ebubekir Ağa, Giresun Beytü’l-mâl Emîni Hasan Ağa, Kâşif Mehmet Ağa, Mutasarrıf Mehmet Ağa, Trabzon Kalesi’nde Beşlü Ağası Mustafa Ağa⁷⁴⁶, Kaymakam Ömer Ağa’nın Kethüdası Abdülkerim Ağa, Trabzon Kaymakamı ve Zabiti Ali Ağa, Mütessellim Hasan Ağa, Mataracı Başlı Salih Ağa. Askeri zümreye ait bir diğer unvan ise *çavuş* unvanıdır. Trabzon köle kayıtlarında tesbit edilen çavuşların isimlerinin başında “Yeniçeri Zabiti”, “Yeniçeri Çavuşu”, “Kul Çavuşu”, “Muhafız” şeklinde, çavuşların yaptığı görevleri belirtilmiştir.

⁷⁴⁴ Turan Açık, “Beşe Unvanı Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (64), İstanbul, 2016, s. 54-37-64.

⁷⁴⁵ Faruk Sümer, “Ağa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 452.

⁷⁴⁶ Mustafa Ağa aynı zamanda Keşap nahiyesinin Subaşı ve zabitidir. Bkz. TŞS, Defter no., 1842, 5/6.

Köle sahiplerinden 56'sının *Çelebi* unvanı vardır. *Çelebi* unvanı Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar kültürlü ve yüksek tabakaya mensup olanlar, ilmiye ricali, divan şairleri, kalem erbabı, kâtipler gibi genel olarak okumuş, bilgili kimseler için kullanılmış ve daha sonra Osmanlı şehirlerinde halk arasında da yaygın olarak kullanılmıştır.⁷⁴⁷ *Çelebi* dışında *efendi* lakabı da bu gruba mensup kişiler arasında kullanılan unvanlar arasındadır. Örneğin, Müftü Hüseyin Efendi, Trabzon Kadısı Mevlana Mustafa Efendi gibi. El-Hac ve Hacı lakabı toplumsal statü açısından yüksek tabakada olduğunu gösteren lakablar olarak düşünülmektedir. Zira bu lakablar hacca gidenler için kullanıldığından erkekler için bir statü göstergesi sayılmaktadır. O devir için hacca gitmenin maliyeti düşünüldüğünde hacca giden kişilerin hayli zengin oldukları sonucuna varılmaktadır. El-Hac ve Hacı lakabları tek başına bir ismin önünde kullanıldığı gibi beşe, ağa, çelebi, efendi gibi unvanı olan isimlerin başında da yer almaktadır. Tabloda verilen El-Hac ve Hacı lakablı kişilerden unvanı olan kişiler dâhil olmayıp, sadece bu lakabı olanların sayısı verilmiştir.

Trabzon Valisi Mehmet Paşa, Abdülbaki Paşa, Erzurum Beylerbeyi Mehmet Paşa, Karahisar-1 Şarki mutasarrıfı ve Trabzon muhafızasında olan İbrahim Paşa⁷⁴⁸ Trabzon beylerbeyi iken vefat eden Hasan Paşa, Ali Paşa, Mehmet Paşa, Hasan Paşa, Musa Paşa, Trabzon'a mutasarrıf olan vezir Ahmed Paşa olmak üzere toplam 10 paşa'nın 5 kadın ve 20 erkek kölesi tesbit edilmiştir.

Trabzon'daki köle sahibi erkeklerin hemen hepsinin unvan ve lakabı olan, belli bir statüye sahip kişilerden oluştuğu görülmektedir. Toplumsal statü özellikle erkekler için bulunduğu devirde toplum arasında saygı görmek bağlamında oldukça önemli bir olgudur. Statü göstergesinin başında da maddi durum dışında unvanlar oldukça önemlidir. Bu nedenle insanlar sosyal hayatta belli bir statüde görünmek için bile kendilerine ait olmayan, haketmedikleri bir unvanı almış olabilirler. İhtimalleri vardır.⁷⁴⁹ Tabloda unvan ve lakabı verilen kişilerin kendilerine bir statü edinmek için haketmedikleri bir unvanı veya lakabı kullanıp kullanmadıkları bilinmemekle birlikte her birinin en az bir köleye sahip olmasından en azından maddi durumlarının çok iyi olduğu anlaşılmaktadır.

3.4.3.2. Kadın Efendiler

Osmanlı hukuk sisteminde mülk edinimi konusunda kadın ve erkek arasında herhangi bir fark yoktur. Osmanlı hukukunda yapılan düzenlemeler mülkiyet hakları ve hukuki işlem ehliyeti

⁷⁴⁷ Mehmet İpşirli, "Çelebi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 259. Ayrıca bkz. Saim Yörük, "Çelebi Unvanı Hakkında Bir Değerlendirme", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, IV/18, 2011, s., 290-297.

⁷⁴⁸ İbrahim Paşa 1666 Şubat'ında Kefe Muhafızlığı görevi ile Trabzon valiliğine verilmiş ve doğruca Kefe'ye gönderilmiştir. Bkz. Hüseyin Albayrak, **Tarih İçinde Trabzon Valileri 1461-2007**, Trabzon, 2008, s. 79.

⁷⁴⁹ XVII. yüzyılda hükümdarın iktidarından farklı bir takım iktidar ağlarının gelişmesi, yerli bir "unvan enflasyonuna" sebebiyet vermiş olmaktadır. Zira para ekonomisinin yaygınlaşması ile birlikte bireylerin kendi çabaları ile ikbal basamaklarını tırmanabildikleri bir sosyo-politik zemin tesis edilmeye başlanmıştır. Bkz., Turan Açık, "Bey"likten "Ağa"lığa: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Unvan Enflasyonu", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, VIII, (16), 2014, s. 37

hususunda kadınlar ve erkekler için farklı kurallar belirlemediği gibi, bu hakların kullanılışı aşamasında da kadınların medeni hali bir önem atfetmemiştir. Bu bağlamda fiil ehliyetine sahip olan kadınlar her türlü hukuki işlemi yapabilmişler, alım-satım, hibe, mirasla intikal, vasiyet gibi yollarla menkul ve gayrimenkul malların sahibi olabilmişlerdir. Osmanlı hukuku evlilikte, kadının hukuki haklarını kısıtlayıcı şekilde hiçbir değişiklik yapmamıştır. Kadın malvarlığını kocasına vermek zorunda olmadığı gibi kocasının iznini almadan, kendi malları üzerinde her türlü tasarrufta bulunabilme hakkına sahiptir.⁷⁵⁰ Trabzon şer'iyeye sicillerinde de konu ile ilgili sayısız örneklerle karşılaşmak mümkündür. Konumuz itibariyle kadınların sahip oldukları malvarlıkları içerisindeki köleler değerlendirildiğinde Trabzon'da 81 Müslüman kadının kölelere sahip olduğu tespit edilmiştir. Köle sahibi olan 81 kadının, 64 kadın ve 32 erkek kölesi vardır. Kadın sahiplerin kölelerini, alım-satım, hibe, mehir, mirastan intikal gibi yollarla elde ettiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Trabzon'da köle sahibi kadınların isimlerinden sonra genellikle "hatun" unvanı yer almaktadır. Hatun unvanı sicillerde iki şekilde karşımıza çıkmaktadır birincisi ve en fazla görülen kalıp olan "...nam hatun", ikincisi ise ismin hemen yanında yer alan "... hatun" şeklindedir. Birinci şekilde kullanılan hatun unvanı sicillerde bir bakıma kadını tanımlarken kullanılan bir kalıp gibi düşünülebilir. İkinci kullanım şeklinde ise daha çok kadının statüsüne gönderme yapılmıştır. Kadının toplumsal statüsüne gönderme yapan bir diğer unvan kadın isimlerinin başında yer alan ve ahlaki bir unvan olarak karşımıza çıkan "fahrü'l-muhadderat" unvanıdır. Muhaddere, namahreme görünmeme ve kendi işlerini kendi görmemeye olmaktadır.⁷⁵¹ Sicillerde köle sahibi kadınlarda "fahrü'l-muhadderat" unvanına az da olsa rastlanmaktadır. "Fahrü'l-muhadderat Ümmügülsüm bt. Mehmet Çelebi", "Abdülbaki Efendi'nin zevcesi fahrü'l-muhadderat Ümmü Hatun bt. Lütfullah Efendi", "fahrü'l-muhadderat Safiye bt. El-Hac İshak" ve "fahrü'l-muhadderat Esmâ Hanım bt. Merhum Ömer Paşa", sicillerde bu unvanı alan kişilerdir.⁷⁵² Fahrü'l-muhadderat unvanı ile birlikte hatun unvanının da kullanılmasının yanı sıra köle sahibi kadınlar arasında ilk kez *hanım* unvanı ile karşılaşmıştır. Hatun unvanının her durumda saygınlık ifadesi olarak kullanılmadığı düşünülmektedir. Zira köle karısı ve cariye olanlar da bile hatunun kullanıldığı görülmektedir. "Kenan b. Abdullah nam abd-ı memluk ve zevcesi cariye-i memluke Temur Hatun"⁷⁵³ şeklinde kullanılmıştır.

Her ne kadar kadınlara verilen hatun, hanım, fahrü'l-muhadderat gibi unvanlar kadınların saygınlığını ve statüsünü gösterse de o dönem için kadınlara verilen saygınlık, zenginlik ve itibar onların babalarından, oğullarından veya kocalarından gelmekte idi. Hatta davaları kayda geçiren bazı kâtipler kadının ismini yazmayıp örneğin, "Dokuzlu Hasan Bey'in validesi hatun, Mehmet

⁷⁵⁰ Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 2017, Özel Sayı, s.331-333.

⁷⁵¹ Özcan, a.g.t., s. 31-35.

⁷⁵² TŞS, Defter no., 1833, 24/7; 1834, 4/1; 1840, 21/2; 1835, 45/15.

⁷⁵³ TŞS, Defter no., 1832, 36/5.

Ağa'nın validesi, Abdalbaki Çelebi'nin validesi hatun"⁷⁵⁴ şeklinde kadınları oğullarının ismi ile anmışlardır.

3.4.3.3. Gayrimüslim Efendiler

Sicillerde gayrimüslim Osmanlı vatandaşının da köle tasarrufunda bulunduğu görülmektedir. Diğer bölümlerde Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin köle kullanmasının yasak olduğunu fakat buna rağmen sicillerde onların da köle kullandığının tespit edildiği bilgisi verilmiştir. Bu konu incelendiğinde şöyle bir açıklama getirilebilir: Öncelikle gayrimüslim halkın köle kullanması ile ilgili getirilen yasalara ve bu yasakların neden getirildiğine bakmak gerekmektedir. 1569 tarihli bir hükümde Yahudi ve kefare elindeki kölelerin tespit edilip bu kölelerin onların elinden alınması ve Müslüman halka teslim edilmesine dair emir verilmiştir.⁷⁵⁵ Yahudilerin İslamiyeti aşışlamak için Müslüman köleler kullanması veya Müslüman olmak isteyen kölelerine işkence etmeleri nedeniyle Yahudilerin köle kullanmasına şiddetle karşı çıkmıştır.⁷⁵⁶ 13 Rebiülevvel 1091/ 13 Nisan 1680 tarihinde İstanbul kadı mahkemesine kaydedilen bir kayıta, Yahudi ve Hristiyanların Müslüman olmuş cariyeleri satın alıp eğittikten sonra Müslümanlara satmak bahanesiyle kendileri istihdam ettikleri duyulmuş ve bunların men edilmesi ve bu konu ile ilgili daha dikkatli davranılması gerektiği emredilmiştir.⁷⁵⁷ Ebussuud Efendi de konu ile ilgili verdiği fetvada gayrimüslimlerin köle ve cariye kullanmaları durumunda cezalandırılacaklarını belirtmiştir.

Mesele: Zimmîler kul ve câriye kullanmasınlar deyu emr-i şerif var iken, kullananlara şer'an ne lâzım olur?"

El-Cevap: "Ta'zir-i şedîd ve habs-i medîd lâzımdır"⁷⁵⁸

Gayrimüslimlerin köle kullanmasındaki sakıncalardan biri Müslüman bir kölenin (sonradan Müslüman olmuş) gayrimüslime hizmet etmesi ve yine Müslüman bir kölenin gayrimüslim yaşam tarzı ve kültüründe yaşamını sürdürmesi, ikincisi onların köleleri gayrimüslim olsa dahi bu kültürde yaşayan birinin İslamiyeti seçmesinin daha zor olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bu gibi nedenlerle olsa gerek gayrimüslim vatandaşın köle kullanması hoş karşılanmamıştır. Ancak şer'iyeye sicillerine kaydedilen davalarda da görüldüğü üzere gayrimüslimler köle kullanmışlar hatta kendi aralarında alıp-satmışlardır. Naeh, gayrimüslimlerin ve özellikle Yahudilerin en azından büyük şehirlerde köle sahibi olma hakkı karşılığında cizyeye ek bir vergi ödemeyi kabul ettiklerini ve böylece köle kullanabildiklerini belirtmiştir.⁷⁵⁹ Gayrimüslimlerin ve özellikle Yahudilerin köle kullanmasına getirilen yasakların zaman geçtikçe daha esnek bir hal aldığı düşünülebilir. Nitekim

⁷⁵⁴ TŞS, Defter no., 1831, 16/8; 1833, 21/3; 1835, 41/13.

⁷⁵⁵ Altınay, **Onuncu Asr-ı Hicride**, s. 65-76.

⁷⁵⁶ BOA., A.DVNS.MHM., nr. 31, 222 (12Ca. 985).

⁷⁵⁷ İstanbul Kadı Sicilleri, **Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090-1091/ M. 1679-1680)**, Coşkun Yılmaz (Ed.), İSAM Yayınları, İstanbul, 2011, s. 572.

⁷⁵⁸ Düzdağ, a.g.e., s. 113.

⁷⁵⁹ Neah, a.g.m., s. 323.

Yaşa, 1650-1675 yılları arasında Bahçesaraylı gayrimüslimler arasında, köle sahibi olanların büyük çoğunluğunun Yahudiler ve Ermeniler olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁰

Trabzon şer'iyeye sicillerinden tespit edilen 47 zimmî köle sahibinin 42'si erkek, 5'i kadınlardan oluşmaktadır. 42 erkek köle sahibinin 35'i erkek ve 8'i kadın olmak üzere toplam 43 kölesi, 5 köle sahibi kadının ise 4'ü erkek 1'i kadın olmak üzere toplam 5 kölesi olduğu ortaya çıkarılmıştır. Sadece bir sahibin 2 tane kölesi diğer hepsinin birer tane kölesi vardır. Bu sahiplerden 30'u azat kayıtlarında görülmüştür. Burada dikkat edilmesi gereken nokta gayrimüslimlerin köle kullanmasından ziyade kullandıkları kölelerin dinidir. Zimmî sahiplerin kullandıkları kölelerin isimlerine bakıldığında hepsinin gayrimüslim olduğu anlaşılmıştır. XVII. yüzyılın ikinci yarısı için konuşmak gerekirse gayrimüslimlerin Müslüman köle kullanmadığını ve ayrıca köleleri İslamiyet'i seçerse onları azat etmeleri⁷⁶¹ veya Müslüman bir efendiye satmaları gerektiği⁷⁶² yine kayıtlardan anlaşılmaktadır. Zimmî köle sahiplerinin olduğu kayıtlar dikkate alındığında zimmî sahiplerin kölelerine iyi davrandıkları, onları azat ettikleri ve azat ettikten sonra dahi onları himaye edip onlara mal-mülk hibe ettikleri görülmüştür.

50 yıllık uzun bir zaman göz önüne alındığında zimmî sahiplerin bu kadar az olmasının nedeni onların maddi durumlarında mı yoksa köle kullanımında bir kısıtlamaları olmasından mı kaynaklanmaktadır? Maddi açıdan gayrimüslimler incelendiğinde daha önce Trabzon özelinde gayrimüslimler ile ilgili çalışmalar yapmış olan araştırmacıların verdikleri bilgilerde bunların mülk alım-satımı, tereke, hibe ve borç-alacak kayıtları dikkate alındığında bir köle edinemeyecek kadar maddi olarak kötü olmadıkları göze çarpmaktadır. Yukarıda verilen bilgiler ışığında kölelerin gayrimüslim olması şartı ile zimmîlerin köle kullanabilmesine izin verildiği düşünülmektedir.

3.4.4. Trabzon'daki Köle ve Cariyelerin İstihdam Alanları

Suraiya Faroqhi'nin "Osmanlı Devleti'nde geniş hane halklarının çarklarının erkek ve kadın köleler olmadan dönmesi mümkün görülmemektedir"⁷⁶³ ifadesi ile bir bakıma Osmanlı Devleti'nde zengin halkın köle hizmetine çok fazla ihtiyaç duyduğu vurgulanmaktadır. Nitekim sicillerde tespit edilen zengin kişilerin birden fazla kölesinin olması bu ifadeyi doğrular niteliktedir. Osmanlı Devleti'nde kölelerin istihdam alanları cinsiyetlerine ve güçlerinin yetebileceği alanlara göre şekillenmekteydi. Örneğin erkek köleler çıraklık, efendilerinin evlerinin koruyuculuğu, tarlada,

⁷⁶⁰ Yaşa, a.g.e., s. 182.

⁷⁶¹ 1095 tarihli azat kaydında, Maçka'da bulunan Meryem Ana Manastırına hibe edilen bir köle kaçmış, Müslüman olarak geri dönmüş ve Yusuf adını almıştı. Bunun üzerine rahipler manastırda İslam dinini seçmiş birinin yanlarında çalışmasının caiz olmadığı gerekçesiyle Yusuf'u azat etmişlerdi. TŞS, Defter no, 1853, 128/4.

⁷⁶² 1098 tarihli bir satış kaydında, Konstantin'in orta boylu, açık kara kaşlı Yani isimli kölesi Müslüman olup Mehmet ismini almıştı. Konstantin kölesi Mehmet'in bir Müslümana satılması lazımdır diyerek fahrü'l-akran Abdurrahman Ağa b. Bestan Çavuş'a 40 esedi guraşa satmıştır. TŞS, Defter no., 1855, 43/2.

⁷⁶³ Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Halil İnalçık-Donald Quarter (Ed.), II, (Çev. Ayşe Bektay vd.), İstanbul, 2006, s. 720.

bağda çalışmak, değirmencilik, çobanlık yapmak gibi işlerle uğraşabilirken, kadın köleler ev hizmetlerinde, çocuk bakımında, çarşıda, pazarda ve tarla işlerinde⁷⁶⁴ çalışabilmelerinin yanı sıra erkek efendilerinin de farklı isteklerini karşılayabiliyorlardı. Trabzon’da tespit edilmiş 878 kadın ve erkek kölenin tam olarak hangi işlerde çalıştığı veya efendilerinin onları ne şekilde ve nerede istihdam ettikleri net bir bilgi olarak verilmemiş olsa da az-çok yukarıda sayılan işleri yaptıkları düşünülmektedir.

Çalışmada tespit edilen Trabzon’daki toplam köle sayısının %66, 86’sını erkek kölelerin oluşturduğu göz önüne alındığında halkın erkek kölelere daha fazla rağbet gösterdiği ve iş gücü olarak onları kullandıkları ortaya çıkmaktadır. Kadın kölelerin ise ev işlerinde ve ev hanımlarına yardım etmek için kullanılmasının yanı sıra ümm-i veledlerin varlığı da erkek sahiplerin cinsel bağlamda cariyelerini kullandığını göstermektedir.

Kayıtlarda sadece 1 cariyenin neden satın alındığına dair bilgi vardır. Bu kayıta Evail-i Cemaziyülevvel 1070/ 14-24 Ocak 1660 tarihli kayıta Trabzon kadısı Mevlana Mustafa Efendi’nin terekesinde yer alan 60 kuruş değerindeki Gürcü asıllı bir cariyesinin isminin yanında küçük yazılarla cariyenin bakire olduğu bilgisi verilmiş ve yanına “hatunu için almıştır” şeklinde not düşülmüştür.⁷⁶⁵ Cariyenin Mustafa Efendi’nin zevcesine yardımcı olması amaçlı alındığı açıktır. Cariyenin bakire olduğu ve neden alındığının özellikle belirtilmesindeki amacın, muhtemelen mirasçılarının isteğiyle Trabzon’da saygın bir kişi olan Mustafa Efendi’nin çevresi tarafından cariyeye üzerinde istifraş hakkını kullanmadığının bilinmesinin istenmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bunun dışında farklı konularda kayıtlara geçmiş davalarda verilen küçük bilgiler ile kölelerin iş alanları hakkında yalnızca çıkarım yapılabilmektedir. Kölelerin bulunduğu tereke kayıtları ve bu terekelerin sahiplerinin ne iş yaptığı kölelerin çalışma alanı açısından ipucu verebilmektedir. Bunlara bakıldığında eğer tereke sahibi çiftçiye ve terekede hayvanlar, tarla, bağ bahçe çoksa kölelerin çoban, hamal veya çiftçi yamağı olarak kullanıldıkları tahmin edilebilir. Örnek verilecek olursa merhum Mustafa Beşe’nin terekesinde biri karı-koca olmak üzere 3 erkek 1 kadın kölesi ve ev eşyalarının listesi verilmiştir. Bu köleleri Mustafa Beşe’nin ev işleri için istihdam ettiği düşünülebilir.⁷⁶⁶ Akçaabat Nahiyesi’nden merhum Süleyman’ın terekesinde İvaz isimli kölesi ile birlikte, kara öküz, kara inek, buzağı, beygir gibi hayvanlar ve bahçeleri de zikredildiğinden, köle İvaz’ın tarla, bahçe ve hayvan işlerinde çalıştığı⁷⁶⁷, El-Hac Osman Ağa’nın içinde 8 tane Gürcü asıllı kölenin dışında 20 baş koyun, 10 baş öküz, 8 baş inek, İskender Paşa Mahallesi’nde zeytin bahçesi, Yomra’da bahçe, Akçaabat’ta bahçe gibi mülklerinin bulunduğu uzun terekesinden de kölelerin en azından bir kısmının yine tarla, bağ, bahçe ve hayvancılıkta istihdam

⁷⁶⁴ Zeynep Özdem Köse-Faruk Söylemez, “Kırım Hanlığı’nda Kölelerin İstihdam Alanları (17. Yüzyılın İkinci Yarısı)”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 19, (1), s. 141.

⁷⁶⁵ TŞS, Defter no., 1838, 126/1.

⁷⁶⁶ TŞS, Defter no., 1840, 14/7.

⁷⁶⁷ TŞS, Defter no., 1856, 124/1.

edildiği anlaşılmaktadır.⁷⁶⁸ Bu şekilde örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte tahminden öteye geçilememektedir.

Kölelerin ev, tarla, bağ, bahçe ve buna benzer işler için istihdam edilmesi dışında başka efendisinin dükkânında çalıştığı anlaşılan bir köle de mevcuttur. Buna göre Bayburt’da yaşayan Kadri Bey’in kaçak kölesi Kenan’ı bulduğunda kendi kölesi olduğunu kanıtlamak için verdiği ifadesinde “Kenan benim abd-i memluküm olup hızarıcı kârhanemden firar etmişti” söyleminden, kölenin hızarıcıda istihdam edildiği anlaşılmaktadır.⁷⁶⁹ Bunun dışında bir de kölenin isminin önüne yaptığı işi belirten sıfatın yazdığı sadece bir defa görülmüştür. Buna göre Esseyid Ebubekir Efendi’nin kölesini azat ettiği kayıta, kölenin ismi “Tüfenkçi Ali” şeklinde geçmektedir.⁷⁷⁰ Bir kölenin de manastırda çalıştırılması için Maçka Kazası’ndaki bir manastıra hibe edildiği görülmüştür.⁷⁷¹

Trabzon’da eşkıyalık yapan Eşkîya Hasan ve Eşkîya Rizeli Ali’nin erkek kölesi fazla olmak üzere birçok kadın ve erkek kölelerinin olduğu yukarıda birçok kez belirtilmişti. Bu kadar çok köleyi eşkıyalar nerelerde istihdam ediyorlardı? Eşkîya Hasan’ın devlet tarafından el konulan malvarlığının uzun uzun kaydedilen listelerinde Hasan’ın hayvanlarının, bağ, bahçe, tarla, dükkânlar, evinde bulunan eşyaların hepsi ayrı ayrı belirtilmiştir.⁷⁷² Bu kölelerin de Hasan’ın hayvanlarına bakmak, bağı, bahçeyi, tarlayı işlemek, dükkânlarında ve evlerinde çalıştırmak gibi işlerde kullandığı ve ayrıca eşkıyalık tek başına yapılması mümkün olmayan bir suç olduğundan kölelerin bu eşkıyalara suçu işlerken yardımcı olduğu da tahmin edilmektedir.⁷⁷³

Sonuç olarak Trabzon’da tespit edilen kölelerin Trabzon’un zengin hanelerinde kendilerine bir şekilde yer bulduğu ve kölelere rahat çalışma ortamının sağlandığını söyleyebiliriz. Erkek kölelerin fazlalığından iş gücü olarak daha verimli olabileceği ve dışarda, bağda, bahçede, ağır işlerde dayanıklı olması bakımından erkek kölelerin daha fazla tercih edildiğini, cariyelerin ise ev işlerinde çalıştırılması ve evin hanımına yardım etmesi için satın alındığı düşünülmektedir.

⁷⁶⁸ TŞS, Defter no., 1861, 11/2.

⁷⁶⁹ TŞS, Defter no., 1852, 54/3.

⁷⁷⁰ TŞS, Defter no., 1855, 139/4.

⁷⁷¹ TŞS, Defter no., 1853, 128/4.

⁷⁷² TŞS, Defter no., 1851, 93/1 (kayıt 93. varakta başlayıp 98. varığa kadar devam etmektedir.), 99/4, 100/1.

⁷⁷³ 1632 senesinde Trabzon’da, eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Havva Hatun, insanların evlerini basıp, mallarını gasp ederken, kendisine 6 cariyesi yardım etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Turan Açık, “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Osmanlı Hukukunda Kadından Eşkîya Olup Olmayacağına Dair Bir Tartışma: Havva Hatun Örneği”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, I, (1), 2015, s. 35-94.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Kaynağını genel olarak savaşların, akınların ve ticaretin oluşturduğu köleler, tamamen hür bir kişinin tasarrufunda olan alınıp satılan, miras konusu olan, özgür olabilmesi sahibinin elinde olan, kısacası tüm hakları sahibine ait olan kişilerdir. Kölelik, insanlık var olduğundan beri kurulan her medeniyetin coğrafyasına, nüfusuna, kültürüne, yaşayış şekillerine ve ilgisine göre gelişip şekillenmiştir. Yüzyıllar geçse ve uygarlıklar değişse de kölelik aynı şekilde kalmış, devletlerarasında sadece uygulamada farklılıklar görülmüştür. Bu yönde bazı devletlerde köleler, insani değerler dışında uygulamalarla karşı karşıya kalırken yaşamları yaşamı boyunca hep köle olarak kalmış, sosyal sınıfın en alt tabakasını oluştururken, bir üst sınıfa geçme imkânları olmamış, bir insan olduğu halde istenmeyen her türlü muameleye maruz kalmışlardır. Bazı devletlerde ise kölelerin de hukuki hakları olmuş, statüleri diğer insanlardan keskin bir şekilde ayrılmamış, azat olduktan sonra üst sınıflara geçebilmişlerdir. Aslında devletlerin köleler ile ilgili tutumları mensup oldukları dini anlayışa göre şekillenmiştir. Yahudiler ve Hristiyanlar, insanlar arasında eşitliği savunurken, köleliğin eşitliğe aykırı olduğuna, onların azat edilmesine veya haklarına dair herhangi bir uygulamayı ortaya koyamamışlardır. Hatta Yahudiler de, Hristiyanlar da kendi milletlerinden olan dindaşlarını bile köle olarak kullanmada bir sakınca görmemişlerdir. İslamiyet ise köleliği ölümün bir alternatifi olarak görmüş ve köle olma nedenlerini azaltmıştır. Kölelik kurumunu sona erdirmenin en önemli yolu olan köleyi azat etmenin yollarını açarak onları özgürlüğüne kavuşturma hedefini gütmüştür. İslam hukukunun ve Türk kültürünün her nüvesini anlamlı bir şekilde içine sindiren Osmanlı Devleti, kölelik şartları, kölelere tutumu ve bilhassa köle hakları bağlamında diğer devletlerden ayrılmıştır. Osmanlılarda kölelik kuruluşundan itibaren savaşlar sonucu kendini göstermeye başlamış, akabinde devletin gelişmesine paralel olarak bir müessese halini almıştır. Osmanlı Devleti'nde köleler toplumdaki dışlanmamış, hatta kölelerin ve onların soyundan gelenlerin toplum içinde ayrı bir tabaka olarak tecrit edilmesi engellenmeye çalışılmış, toplumla bütünleşmeleri amaçlanmıştır. Çeşitli araştırmacılar İslam ve Osmanlı Devleti'nde kölelik çalışmalarının az olduğunu, konunun hassas olduğu ve kaynakların yetersiz olduğu için konu hakkında çalışmaların geç kaldığını belirtmişlerdir. Kölelik hakkında yapılan ilk çalışmalarda Osmanlı Devleti'nde köleler hukuki yönden incelenmiş, harem ve askeri yönüne değinilmiş, köleliğin son dönemleri ve kaldırılması üzerinde durulmuştur. Son dönemlerde kölelik konusu üzerine yapılan çalışmalar artış göstermekle birlikte köleliği Osmanlı şehirleri özelinde incelemek temayülünü başlatmıştır. Şehir özelinde yapılan çalışmalarda kölelik müessesinin sadece harem, köle azadı, kaçak köle, köle ticareti gibi belli konuları işlenmesinden dolayı, bu çalışmaların genellikle dar kapsamlı olduğu gözlenmiştir.

XVII. yüzyılın ikinci yarısını kapsayan ve Trabzon şehri özelinde yapılan bu çalışmada, Trabzon'a başka ülkelerden getirilen, Osmanlı kültürüne ve dinine tamamen yabancı insanların, toplumun en alt tabakasını oluşturdukları bu ortamda yaşamlarını sürdürebilme çabalarını ve bu süreçte efendileri olan Trabzonluların onların hayatlarına etkileri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Trabzon'da bulunan köleler, dönemin mahkeme kayıtlarını içeren şer'iyeye sicillerinden tespit edilmiştir. Kayıt konularının azat, kaçak köle, hibe, satış, ihtilaflar, kölelerin işledikleri ve kölelere karşı işlenen suçlar gibi çeşitlilik göstermesi, köleleri hem hukuki, hem de sosyal açıdan inceleme imkânı vermiştir.

Tezin ana kaynağını 1650-1700 yılları arasını kapsayan Trabzon şer'iyeye sicilleri oluşturmaktadır. Trabzon şer'iyeye sicillerinde bir kişinin köle olduğunu belirtmek için, köle, esir, abd-i memluk, cariyeye-i memluke, gulam gibi tabirler kullanılmıştır. Sicil kayıtlarından Trabzon halkının sahip olduğu kölelerin cinsiyetleri, milliyetleri, fiziksel özellikleri, isimleri, bazen yaşları, mahkemede hangi konu üzerinden isimlerinin geçtiği gibi bilgiler tespit edilmiştir. Sicillerdeki kayıtlarda en fazla değinilen konu köle sahiplerinin kölelerini hürriyetlerine kavuşturmak için yaptıkları azat işlemleri olmuştur. Nitekim Kur'an ve hadislerde köle azat edenin manevi mükâfat ve cennet müjdesi ile teşvik edilmesi, köle sahiplerini, kölelerini azat etmeye yöneltmiştir. Mahkeme kayıtlarında da azat kayıtlarının diğer köle davalarına oranla daha fazla olması bir bakıma Trabzon halkının kölelerini hürriyetine kavuşturma yoluyla sevap kazanmaya ne kadar istekli olduğunu göstermiştir. Köle sahibi olan Trabzon halkının çoğunluğu bir karşılık beklemeden Allah rızası için yapılan azatlar olmak üzere, toplam 230 erkek-kadın ve çocuk köleyi azat etmişlerdir. Kölenin azat olabilmesi için mahkemeye başvurup azat olduğunu tescil ettirmesi hukuken zorunlu bir durum olmamakla birlikte, azat olduktan sonra yaşanacak herhangi bir anlaşmazlıkta tekrar köleleştirilmemesi için azat işleminin en az iki şahit önünde gerçekleştirilmesi, köleler açısından oldukça önemlidir. Nitekim Trabzon'da azat kayıtlarından sonra mahkemeye en çok yansıyan davalardan biri de azat olmuş kölelerin hürriyetlerini ispat etmek için haklarını arama çabaları olmuştur. Azat işlemini şahitler huzurunda yapmanın, mahkemeye başvurup ıtkname adı verilen azat belgesini vermekten daha yaygın olduğunu, hürriyeti ispat kayıtlarında, kölelerin, azat olduklarını ispatlamak için istisnasız her zaman şahide ihtiyaç duymalarından anlaşılmıştır. Zira Trabzon'da 84 hürriyeti ispat kaydı içerisinde, azatlı kölelerin biri dışında hepsi azat olduğunu ispatlayabilmiş, bir köle de şahidi olmadığı için köle olarak kalmaya devam etmiştir. Azat kayıtlarında köleler "aslı hür olan diğer insanlar gibi hür olsun" şeklinde azat edilmelerine rağmen, hatta bu kişiler azat olduktan sonra sosyal ve ekonomik haklara sahip olup önemli yerlere gelebilseler bile daha önceki köle statüleri her zaman karşılıklarına çıkmıştır. Nitekim belgelerde azatlılar için, A kişisinin azatlısı B kişisi şeklinde yazılmış olup ve ayrıca efendilerin sahip oldukları velâ hakkından dolayı azatlıların özgürken biriktirdikleri mal varlıklarına eski efendileri ve efendilerin soyundan gelenler mirasçı olmuşlardır. Eğer azatlının efendisi ölmüşse ve hiçbir varisi de bulunmuyorsa velâ hakkı devletin olmuş, azatlı öldükten sonra malvarlığının yarısı kendi akrabalarına diğer yarısı ise devlet hazinesine intikal etmiştir. Trabzon'da köleler azat olduktan

sonra, bahsi geçen azatlığı ispat ve velâ hakkı dışında, tamamen hür insanlar gibi yaşamış, bey, el-hac gibi unvanları olmuş, mevki olarak yükselebilmişlerdir. Hür hayatın ilk zamanlarında zorluk çekmemeleri ve hür hayata adapte olabilmeleri açısından efendiler, kölelerine bir kısım mal-mülk ve eşya dahi hibe etmişlerdir.

Özgür bir bireyken esaret şeklinde başlayan kölelik sürecinden kurtulmak isteyen bazı köleler azat olmayı beklemek yerine, kaçma temayülü göstermişlerdir. Osmanlı hukukunda kaçak köleler bulunduğu zaman, Avrupa'daki gibi yakalanan kaçak köleleri zincirleme, dağlama, kulağını kesme gibi veya kölenin ölümüyle sonuçlanacak derecede muamele edilen bir uygulama yapılmamıştır. Osmanlı hukuku, köle kaçak olarak yakalandıktan sonra sahibi ortaya çıkıncaya kadar olan süreçte kölenin ne olacağıyla ilgili daha çok ilgilenmiştir. Bu bağlamda Trabzon'da kaçak köle yakalandıktan sonra mahkemeye çıkarılarak nereden kaçtığı, kimin kölesi olduğu yönündeki ifadeleri alınıp köleye günlük nafaka miktarı belirlenerek emanet olarak verilecek kişiye teslim edilmiştir. Daha sonra, kölenin kaçmasıyla bulunması arasında geçen süre fark etmeksizin, kölenin sahibi ortaya çıkınca kölenin kendisinin olduğunu ispat etmesi durumunda kölesini alabilmiştir. İslam hukukuna göre kaçak kölenin yakalanmasının üzerinden belli bir süre geçtikten sonra kölenin sahibine verilmesi uygun görülmemişken (eğer sahip üst düzey biri değilse) sicil kayıtlarında aradan kaç yıl geçerse geçsin sahibinin kölesini alabildiği görülmüştür. Trabzon'un coğrafi konumu nedeniyle Rus ve Gürcü kaçak kölelerin geçiş noktasında olmuş ve bu yüzden şehre çok uzak bir yerden kaçmış olsalar bile milliyeti Rus veya Gürcü olan ve memleketlerine dönmek isteyen köleler burada yakalanmıştır. Kaçmayı başarıp memleketine dönen veya istediği özgür hayatı yaşamayı başaran bir kölenin olup olmadığına dair bir bilgiye ulaşılmamıştır. Ancak sicillerde görüldüğü kadarıyla kaçak kölelerin, özgürlüğe kavuşmaktan ziyade yakalanınca, tekrar kendi efendisine geri teslim edilmesi ya da satılıp farklı bir efendinin elinde hizmet görmesi kaçınılmaz olmuştur.

Trabzon'da kölelerin sosyal hayatta nasıl yer bulduğu değerlendirilirken ilk olarak sosyal hayatın en önemli olgusu olan aile kurumu ele alınmıştır. Bu bağlamda kölelerin evlenmeleri, boşanmaları, mehir, nafaka ve köle çocuklarının nesepleri gibi aileyi ilgilendiren tüm etkenler göz önüne alınmıştır. Öncelikle 33 adet şer'iyeye sicil defterinde bulunan nikâh kayıtlarındaki köle nikâhları tespit edilmiştir. Kadın ve erkek kölelerin kendileri gibi kölelerle evlendiği hatta azatlı veya hür kişilerle dahi hayatlarını birleştirdikleri görülmüştür. Özellikle hür erkeklerin, çoğunluğu azatlı olmak üzere kadın kölelerle evlenmeleri sık görülmüştür. Kölelerin evlendiği kadına vermesi gereken mehir miktarı nikâh akitlerinde belirlenmiş ancak İslam hukukunda kölenin bu mehri ödemesi zorunlu olmamış, eğer kölenin parası varsa kadına mehri ödeyebilmiştir. Cariyelerle veya azat olmuş cariyelerle evlenen hür erkeklerin vereceği mehir miktarı azatlı veya azatsız kölelerin vermesi gereken mehir miktarlarına göre çok daha fazla olmuştur. Zira cariyeler için ödenecek mehirlerin efendilerine ait olduğu bilindiğinden mehir miktarlarının yüksek olması normal görülmüştür. İslam hukuku, kölelerin istedikleri köle veya hür kadınlarla evlenebilmesini

efendilerinin iznine bağlamıştır. Eğer bir köle efendisinin iznini almadan evlenirse, karısını boşamak zorunda kalmıştır. İslam hukuku köleliği azaltmak amacıyla doğuştan köleliği sadece annenin köle olup olmamasına bağlamış, eğer anne hürse çocuk da hür olmuş, anne köleyse çocuk da köle olarak doğmuştur. Bunun tek istisnası ise çocuğun babası annenin efendisi ise çocuk babaya tabi olarak hür doğmuştur. Bu durumda efendinin çocuğunu doğuran cariye satılamamış, hibe edilememiş, efendisinin terekesinde yer almamış, azatlı konumuna erişmiştir. Kısacası cariye ümm-i veledlik vasfına erişmiş ve en geç efendisi öldükten sonra azat olmuştur. Babası köle annesi hür olan bir çocuk üzerinde, babanın efendisi hak iddia edememiştir. Böyle bir durumla karşılaşılınca mahkeme durumu soruşturup çocuğun annesine tabi olarak hür olduğunu onaylamıştır.

Trabzon sosyal hayatının içinde yer alan ve sosyal hayatı etkileyen bir diğer husus toplumun huzurunu ve ahlaki değerlerini bozan olaylardır. Bu olaylar zina, kaçırma ve tecavüz, küfür, ölüm, yaralama, hırsızlık gibi suçlar olarak sıralanabilmektedir. Bu suçların sorgulanması, keşfi ve sonuçlandırılmasında mahalle ahalisine önemli roller düşmüştür. Nitekim Osmanlı mahalleleri güçlü denetim mekanizmalarının kurulduğu mekânlar olarak düşünülmektedir. Trabzon'da gayriahlaki suçların ifşa edilmesinde mahalle halkının şikâyetleri veya tarafların cezalandırılmasında, suçu işleyen taraflar hakkında mahallelinin görüşleri etkin rol oynamıştır. Bu bağlamda Trabzon'da zina suçu işleyen köleler, mahalle halkının şikâyeti üzerine mahkemede yargılanmıştır. İslam hukukuna göre zina suçunun sopa, hapis ve sürgün, taşlayarak öldürme (recm) gibi cezaları olduğundan, kanıtlanması üç şarta bağlanmıştır. Suçun teşekkülü ve ispatı için aranan şartlardan biri olmayınca şüpheye mahal bırakmadan karar verebilmek için çoğunlukla para cezası uygulanması öngörülmüştür. Trabzon'da kölelerin karıştığı ve mahkemeye yansıyan zina suçlarında eğer erkek hür, kadın cariye ise erkeğin bir görevli tarafından terbiye edilmesine, eğer erkek köle ise kölenin efendisi tarafından terbiye edilmesine karar verilmiştir. Tecavüz suçu da zina suçları arasında yer almıştır. Trabzon'da bir köle efendisinin emri üzerine hür asıllı bir kızı zorla kaçırap, ona tecavüz etmiş ve köle hapis ve falaka cezası almıştır.

Trabzon şer'iyeye sicillerinden tespit edilen zina, tecavüz, küfür, ölüm, yaralama, hırsızlık gibi kölelerin maruz kaldıkları veya suçlu oldukları kayıtlara bakıldığında birkaç istisna dışında ne gibi cezalar verildiği kaydedilmiştir. Mahkemede verilen kararlara bakıldığında, işlenen suçlarda, kişiyi cezalandırmaktan ziyade zararın karşılanabilmesinin ön planda tutulduğu görülmüştür. Özellikle ölüm, yaralama, hırsızlık gibi suçların karşılığı ekonomik değerlerle hesaplanmıştır. Trabzon'da da hürlerde olduğu gibi kölelerin suçlu bulunduğu veya kölelerin mağdur olduğu olaylarda taraflar diyet belirleyerek maddi olarak sorunu çözümlenmişlerdir. Bir köle öldürüldüğünde veya yaralandığında kölenin efendisi, bunu yapan kişiden zararını tazmin etmesini istemiş ve karşılığında, eğer köle ölmüşse, kölenin kıymeti kadar, eğer yaralanmışsa köle efendisinin işini göremediğinden efendinin bu iş görememezlikten doğacak mağduriyetini karşılayacak şekilde bir

meblağ ile taraflar anlaşmaya varmışlardır. Kölelerin işlediği suçlarda da diyet parasını efendileri ödemiş, bazen de diyet parası yerine köleyi vermiştir.

Köleler, insanlık tarihinin her döneminde, pazarlarda sergilenmiş, elden ele mal olarak alınıp satılmıştır. Trabzon'daki kölelerin ekonomik değerleri satış, tereke ve çeşitli köle ihtilafları kayıtlarından tespit edilmiştir. Vefat eden bir kişinin mal varlığının listelendiği tereke kayıtlarında ölen kişinin eski bir minderinden, değerli mülklerine kadar bütün mal varlığı tek tek fiyatlarıyla birlikte şer'iyeye sicillerine kaydedilmiştir. Kaydedilen bu eşyaların içerisinde köleler de yer almış ve kölelere de değerlerine göre fiyat biçilmiştir. Bir kişinin terekesinde sadece bir tane köleye rastlanıldığı gibi bir kişinin 9 kölesinin olduğu kayıtlar da görülmüştür. Bir kölenin fiyatı Trabzon'da satılan gayrimenkul fiyatlarıyla karşılaştırıldığında çok yüksek meblağda olduğu görülmüştür. Kölenin fiyatının belirlenmesinde yaşının, cinsiyetinin, sağlık durumunun ve kullanım alanının etkisi olmuştur. Trabzon şer'iyeye sicillerinden sayıları tespit edilen toplam 878 erkek ve kadın köle olmasına rağmen, sicillerde köle satış kayıtları oldukça az görülmüştür. Bunun nedeni köle alışverişinin kaydettirilmesi zorunlu bir uygulama olmadığı ve kayda geçirenlerin de ileri de satış hakkında çıkabilecek, satıcının kölenin parasını almadığını iddia etmesi veya alıcının kölede bir sorun olduğunu söylemesi gibi herhangi bir olumsuzluk olması ihtimaline karşı alışverişleri kaydettirdikleri düşünülmektedir. Satışa çıkarılan kölenin kadim bir hastalığının olması, bir uzvunun eksik olması, vücudunun herhangi bir yerinde yara izi olması veya çalışma gücünü etkileyecek bir engelinin olması vs. gibi durumlar halinde köle "ayıplı" adı altında satılmıştır. Eğer satıcı sattığı kölenin bu tür ayıplarını belirtmeden bir kişiye satarsa ve satın alan kişi bu durumun farkında olursa köleyi satıcıya iade edip parasını alabilmiş veya kölenin fiyatında indirim yapabilmiştir. İncelenen dönemde Trabzon'da yapılan köle alışverişlerinde de köle satın alan kişilerin kölede tespit ettikleri hastalıklar nedeniyle kölenin iadesini talep etmek amacıyla mahkemeye başvurdukları görülmüştür. Eğer köleyi satın alan kişiler kölenin ayıbından haberdar olarak satın almışlarsa bu kişilerin daha sonra satışı iptal veya köleyi satıcıya iade etmeleri söz konusu olmamıştır. Trabzon'da köle alışverişinde veya sonrasında yaşanan ihtilaflar genellikle köleyi satan ve satın alan kişiler arasında olmakla birlikte bir köleye ortak olan iki kişi arasında, bir kişinin satın aldığı köleyi başka birisinin tasarruf etmesi ile anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Çalışmada tespit edilen sahipsiz köleler arkasında mirasçı bırakmadan ölen bir kimsenin köleleri ve eşkıyalıktan yakalanan suçluların mal varlığının içindeki köleler şeklinde gruplandırılmıştır. Bu köleler sahipsiz kaldığı için şahısların diğer tüm mallarıyla birlikte beytümâle intikal etmiştir. Beytümâle intikal eden köleler devlet tarafından istihdam edildiği gibi kölelerin yine devlet adına, dellal aracılığıyla satışı yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde zengin halkın köle temin edebilmesinde bu işi meslek haline getirmiş olan esirciler rol oynamıştır. Köle ticareti hem esir tüccarlarına hem de devlete büyük gelirler sağlamıştır. Köle ticaretinin satış konusu insanlar olduğundan esircilerin hareketleri devlet tarafından görevlendirilen kontrol mekanizmaları sayesinde daha sıkı denetlenmiştir. Mesleğini

kötüye kullanan esircilere, ticaretten men edilmesi dışında sürgün edilme cezası da verilmiştir. Trabzon'da şer'iyeye sicillerinde köle tüccarları tarafından yapılan satışlara çok sık rastlanmamakla birlikte Trabzon'daki bu tüccarların varlığı satıştan sonra alıcı ve satıcı arasında çıkan herhangi bir anlaşmazlıktan sonra mahkemeye yansması veya esircilerin sadece köle satışı ile ilgili değil başka bir davada da adının geçmesi ile tespit edilebilmiştir. Trabzon'da köle ticaretinin yapıldığı bilinen belli bir köle pazarı olmamasına rağmen aktif bir köle ticareti vardır. Trabzon'da köle ticaretinin en fazla insanların kendi aralarında kölelerini birbirlerine satma yoluyla yapıldığı gibi Gürcistan'a giden tüccarlar vasıtasıyla sipariş usulü ile de köle ticareti yapılmıştır. Trabzon'da kölelerin alınıp satıldığı gibi başka bir kişiye hibe edildiği de olmuştur.

Trabzon'da kullanılan ve milliyeti saptanabilmiş olan kölelerin %95'i Karadeniz'in kuzeyinden, doğusundan ve Kafkaslardan temin edilmiştir. Trabzon'daki kölelerin çoğunun Gürcü, Rus ve Kafkas milletlerinden olmasının en önemli nedeni, Trabzon'un adı geçen bölgelere yakınlığı, Karadeniz'in kuzeyinden ve Kafkaslardan yapılan köle ticaretinin dağıtım noktası olmasından kaynaklı olabilir. Batı ve Güney'den elde edilen kölelerin sayısı oldukça az olmasının nedeni ise bu kölelerin elden ele satılarak Trabzon'a kadar geldiği düşünülmektedir. Trabzon'daki kölelerin çoğunun Gürcü asıllı olduğu tespit edilmiştir. Çünkü Gürcistan'a ticaret için giden biri kolaylıkla bir köle satın alabilirdi ve buna bağlı olarak Trabzon'da parası olan bir kişi Gürcistan'a giden bir kişiden istediği özelliklerde bir köle satın almasını isteyebilirdi. Bu minvalde Gürcistan'dan köle temin etmenin, Rusya'ya göre daha kolay olduğu düşünülmüştür. Milliyetlere bakıldığında Trabzon'da batıdan veya güneyden köle alımı olmamıştır. Muhtemelen Gürcistan ve Rusya'dan temin edilen köleler Trabzon'daki zengin halkın köle ihtiyacını sağlayabildiği için diğer bölgelerden köle temin edilmeye ihtiyaç duyulmamıştır.

Çalışmada tespit edilen Trabzon'daki toplam köle sayısının %66,86'sını erkek kölelerin oluşturduğu gözlenmiştir. Bu bağlamda Trabzonlu zengin halkın en fazla erkek köle istihdam ettiği düşünülmüştür. Kendisinden çocuk sahibi de olunan kadın kölelerin, sahipleri tarafından azat edilmelerinin veya satılmalarının zor olduğu akla geldiğinde, erkek kölelere ait değişik konulardaki kayıtların sicillerde daha fazla gündeme gelmeleri bu kölelerin sayı olarak daha fazla oldukları ve bu sebeple kayıtlarda fazlaca yer aldıkları düşüncesini her zaman haklı göstermeyebilir. Ancak Tarım toplumlarında erkek köle fiziki güç itibarıyla daha fazla istihdam edilebilme durumundadır. Bu şekli ile Trabzon'da erkek köleler, kadınlara göre daha fazla tercih edilmiş olabilir. Nitekim erkek köleler çıraklık, ev koruyuculuğu, evde güç gerektiren işleri yapmak, tarlada, bağda çalışmak, değirmencilik, çobanlık yapmak gibi işlerle uğraşabilirken, kadın köleler ev hizmetlerinde, çocuk bakımında, çarşıda, pazarda, tarla işlerinde evin hanımına yardımcı olmakla birlikte, erkek efendisinin farklı isteklerini de karşılayabilmişlerdir. İslamiyet erkeklerin zinaya yönelmemesi için bir tedbir olarak gördüğü istifraş hakkında, cariyelerin erkekler tarafından cinsel olarak kullanılmasına bir yasak getirmemiştir. İslam'a göre cariyeler nikâha gerek görülmeden erkek sahipleri ile cinsel bağlamda ilişki yaşayabilmişler, efendi cariyesi üzerinde mülkiyet hakkına

sahip olduğundan onu istifraş edebilmiştir. Yalnızca cariyenin mülkiyeti kendinde olan erkeklere bu hak tanınmıştır. Aksi halde cariyenin efendisi dışında, efendinin ailesinin içinden olsa dahi, bir başka erkek ile birlikte olması durumu zina suçuna girmektedir. Trabzon'da mahkeme kayıtlarındaki ümmü'l-veledlerin varlığından cariyesi olan erkeklerin cinsi münasebet açısından cariyelerini tasarruf ettikleri anlaşılmıştır. İslam devletlerinde efendinin cariyesini istifraş etmesi, efendinin hakkı ve kölenin vazifesi olarak kabul edilmiştir. Köleliğin kabul edilip uygulandığı bir sistemde sadece bu uygulamanın yasaklanması, hukuken denetimi zor olacağından gündeme gelmemiş olabilir. Nitekim evli veya bekâr bir erkek tarafından satın alınan ve onunla aynı evde yaşamasına izin verilen cariyenin, efendisinin cinsi isteklerine karşı direnebilmesi ve bu hususta konulacak hukuki bir yasağın hukuk sistemi tarafından etkili bir tarzda kontrol edilmesi oldukça güçtür. Bahsedildiği gibi Trabzon'da ümmü'l-veledlerin varlığı kadın kölelerin cinsel manada tasarruf edildiklerini doğrulamakla birlikte, hepsinin aynı muameleye maruz kaldıklarını söylemek de mümkün olmamıştır. Zira sahipleri tarafından evlendirilen kadın kölelerin veya 7-10 yaşlarında satın alınan küçük kız çocuklarının varlığı bu düşüneyi doğrulamıştır.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon halkının statüsü ve zenginliği sahip oldukları kölelerle ve unvanlarla belirlenebilmektedir. Zira köle fiyatları dönemin, tereke ve satış kayıtlarındaki taşınır taşınmaz malların fiyatları ile karşılaştırıldığında, köleler, sıradan bir kişinin sahip olması güç varlıklar olarak görülmüştür. Bu noktadan hareketle Trabzon'da kadın, erkek, Müslim, gayrimüslim, parası olan herkesin köle sahibi olabildiği, erkek ve kadın kölelerin Trabzon'un zengin hanelerinde istihdam edilerek, buralarda yaşama imkânı buldukları ortaya çıkmıştır.

Trabzon'daki köle sahibi erkeklerin hemen hepsinin unvan ve lakabı olan, belli bir statüye sahip kişilerden oluştuğu görülmüştür. Toplumsal statü özellikle erkekler için bulunduğu devirde toplum arasında saygı görmek bağlamında oldukça önemli bir olgudur. Statü göstergesinin başında da maddi durum dışında unvanlar oldukça önemlidir. Toplam 312 erkek sahiplerin sadece 34'ünde unvan bulunmamıştır. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin köle kullanması çeşitli dönemlerde verilen fetvalardan ve gönderilen fermanlardan anlaşılmaktadır. Buna rağmen sicillerde gayrimüslim Osmanlı vatandaşının da köle tasarrufunda bulunduğu görülmüştür. Gayrimüslimlerin köle kullanmasındaki sakıncalardan biri Müslüman bir kölenin (sonradan Müslüman olmuş) gayrimüslime hizmet etmesi ve yine Müslüman bir kölenin gayrimüslim yaşam tarzı ve kültüründe yaşamını sürdürmesi, ikincisi onların köleleri gayrimüslim olsa dahi bu kültürde yaşayan birinin İslamiyet'i seçmesinin daha zor olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bu gibi nedenlerle olsa gerek gayrimüslim vatandaşın köle kullanması hoş karşılanmamıştır. Gayrimüslimlere getirilen yasalara bakıldığında önce hiçbir gayrimüslimin köle kullanmasına izin verilmezken, daha sonra Yahudilerin köle kullanmasına yasak getirilmiş, diğer gayrimüslimlere de kullandıkları kölelerin sadece kendileri gibi gayrimüslim olması halinde izin verilmiştir. Bu bağlamda Trabzon şer'iyeye sicillerine kaydedilen davalarda da görüldüğü üzere gayrimüslimler köle kullanmışlar hatta kendi

aralarında alıp-satmışlardır. Zimmî sahiplerin kullandıkları kölelerin isimlerine bakıldığında hepsinin gayrimüslim olduğu anlaşılmıştır. XVII. yüzyılın ikinci yarısı için konuşmak gerekirse gayrimüslimlerin Müslüman köle kullanmadığını ve ayrıca köleleri İslamiyet'i seçerse onları azat etmeleri veya Müslüman bir efendiye satmaları gerektiği yine kayıtlardan anlaşılmıştır. Zimmî köle sahiplerinin olduğu kayıtlar dikkate alındığında zimmî sahiplerin kölelerine iyi davrandıkları, onları azat ettikleri ve azat ettikten sonra dahi onları himaye edip onlara mal-mülk hibe ettikleri görülmüştür. Genel itibarıyla kölelerin kadın-erkek, Müslim-gayrimüslim efendileri tarafından kötü şartlara maruz bırakıldıklarına dair sicillere yansıyan durumların olmadığı ve bu yönde Trabzon'da köle uygulamasının dönemin bulunduğu şartlar çerçevesinde İslam hukukuna da uygun, insani şartlarda cereyan ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1827, (1040-1041/1630-1631)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1828, (1042-1045/1632-1635)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1829, (1046-1052/1636-1642)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1831, (1058-1061/1647-1650)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1832, (1061-1062/1650-1651)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1833, (1062-1064/1651-1653)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1834, (1064-1065/1653-1654)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1835, (1065-1066/1654-1655)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1836, (1067-1068/1656-1657)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1837, (1068-1069/1657-1658)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1838, (1069-1071-1072/1658-1660-1661)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1839, (1073-1074/1662-1663)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1840, (1074/1663)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1841, (1080-1082/1669-1671)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1842, (1075-1076/1664-1665)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1843, (1076-1077/1665-1666)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1844, (1077-1080/1666-1669)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1845, (1078-1079/1667-1668)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1846, (1080-1081/1669-1670)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1847, (1083-1082/1672-1671)
- TŞS, Defter no. 1848, (1086-1087/1675-1676)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1849, (1087-1088/1676-1677)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1850, (1088-1089/1677-1678)
- Trabzon Şer'yye Sicilleri, Defter no. 1851, (1089-1094/1678-1683)

Trabzon Şer'iyeye Sicilleri, Defter no. 1852, (1091-1092/1680-1681)
Trabzon Şer'iyeye Sicilleri, Defter no. 1853, (1094-1095-1096/1683-1684-1685)
Trabzon Şer'iyeye Sicilleri, Defter no. 1854, (1096-1097/1685-1686)
Trabzon Şer'iyeye Sicilleri, Defter no. 1855, (1098-1099/1687-1688)
Trabzon Şer'iyeye Sicilleri, Defter no. 1856, (1099-1100/1688-1689)
Trabzon Şer'iyeye Sicilleri, Defter no. 1857, (1101-1102/1690-1691)
Trabzon Şer'iyeye Sicilleri, Defter no. 1858, (1102-1103/1691-1692)
Trabzon Şer'iyeye Sicilleri, Defter no. 1859, (1103-1104/1692-1693)
Trabzon Şer'iyeye Sicilleri, Defter no. 1860, (1104-1105/1693-1694)
Trabzon Şer'iyeye Sicilleri, Defter no. 1861, (1105-1106/1694-1695)
Trabzon Şer'iyeye Sicilleri, Defter no. 1862, (1107-1108/1696-1697)
Trabzon Şer'iyeye Sicilleri, Defter no. 1863, (1109-1110/1698-1699)
Trabzon Şer'iyeye Sicilleri, Defter no. 1864, (1110-1111/1699-1700)
BOA, A. DVNSMHM.d, 144-142/143/146/, (10. 07. 1149)
BOA, A. DVNSMHM.d, 144-146, (20. 06. 1149)
BOA, C. AS. Askeriye, 1110-49140, (16. 06. 1149)
BOA, A. DVNSMHM. d. 144-217, (10. 10. 1149)
BOA, A. DVNSMHM.d., 18/127 (25. 09. 979);
BOA, A. DVNSMHM.d., 28/449, (25. 07. 984);
BOA, A. DVNSMHM.d., 34/51, (14. 01. 986);
BOA, A. DVNSMHM.d., 51/229, (03. 08. 991);
BOA, A. DVNS.MHM.d., 126/464, (20. 09. 1129)
BOA, C. BH. (Cevdet .bahriye), 126/6113, (21. 01. 1245)
BOA. İE. ML. 21/1955 İbnülemin Maliye
BOA. A. DVNS.MHM. d. 110/1042, (Bab-ı Asafi Mühimme Defterleri)
BOA, C. ZB. (Cevdet, Zaptiye), 5/239, (19 C 1189)
BOA. C. BLD. (Cevdet, Belediye), 127/6350. (29. 10. 1137)
BOA., A.DVNS.MHM., nr. 31, 222 (12 Ca. 985)

Diğer Kaynaklar

- I. Selim Kanunnamesi (Tirana ve Leningrad Nüshaları, 1512-1520), (1995), (Haz. Yaşar Yücel-Selami Pulaha), TTK, Ankara.
- Abacı, Nurcan (2001), **Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması 17. Yüzyıl**, Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara.
- Açık, Turan (2014), “Bey”likten “Ağa”lığa: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Unvan Enflasyonu”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 8 (16), 9-38
- _____ (2015), “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Osmanlı Hukukunda Kadından Eşkiya Olup Olmayacağına Dair Bir Tartışma: Havva Hatun Örneği”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 1 (1), 35-94
- _____ (2016), “Beşe Unvanı Hakkında”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, (62), İstanbul, 37-64
- _____ (2018), “17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Muhtedi Yeniçeriler”, (Haz. Kenan İnan), **CIEPO-22 Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi Sempozyumu**, 4-8 Ekim 2016, Trabzon, 177-190.
- Ahmed Âşîkî (1947), **Tevarih-i Âl-i Osman**, (Haz. Çiftçioğlu N. Atsız), Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa (1981), **Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefâ Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, (Haz. Metin Muhsin Bozkurt), Çile Yayınları, İstanbul.
- Akdağ, Mustafa (1963), **Celali İsyancıları (1550-1603)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Akgündüz, Ahmet (1988), **Şer’iye Sicilleri**, I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- _____ (1990a), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 1. Kitap, Fey vakfi Yayınları: İstanbul.
- _____ (1990b), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, II. Bayezid Devri **Kanunnameleri**, 2. Kitap, Fey Vakfi Yayınları, İstanbul.
- _____ (1991), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, Yavuz Sultan Selim Devri **Kanunnameleri**, 3. Kitap, Fey Vakfi Yayınları, İstanbul.
- _____ (1994), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, Kanuni Devri **Kanunnameleri**, 7. Kitap, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- _____ (2000), **İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- _____ (2011a), **Sarayda Harem, Saray-Kadın-Aşk**, Hayat Yayınları, İstanbul.
- _____ (2011b), **Sarayda Harem**, Hayat Yayınları, İstanbul.

- Akkaya, Mustafa (2011), “XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar’da Köle Ticareti, Kölelerin Ticaretle Uğraşması”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 14 (25), 204-217.
- Aksu, Ali (2001), “Emeviler Döneminde Kadının Durumu”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 5 (1), Sivas, 274-275.
- _____ (2006), “Emeviler Döneminde Sosyal Tabakalar”, **İSTEM Dergisi**, 4 (8)Konya, 63-81.
- Aktan, Hamza (2001), “İstilâd”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 23, (361-362), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2010), “Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur’anî Yaklaşım”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (16), 59-79.
- Akyıldız, Ali (2021), **Kral Öldü Yaşasın Kral Osmanlı’da Cülus, Veraset ve Meşruiyet**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Akyılmaz, Gül (2004), “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 8 (2), 1-20.
- _____ (2017), “Osmanlı Devleti’nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, (Özel Sayı), 325-364.
- Albayrak, Hüseyin (2008), **Tarih İçinde Trabzon Valileri 1461-2007**, Trabzon Valiliği, Trabzon.
- Ali İhsan Şahin (2008), **Emevi Dönemi İsyanlarında Tarafların İzledikleri Strateji ve Taktikler**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alp, Sedat (1947), “Hitit Kanunları Hakkında”, **AÜDTCFD**, 5 (5), Ankara, 465-482.
- _____ (1949), “Hititlerde Sosyal Sınıf Nam.ra’lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı”, **Belleten**, 13 (50), 245-270.
- Altınay, Ahmet Refik (1931), **Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)**, Devlet Matbaası, İstanbul.
- _____ (1987), **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**, (Haz: Abdullah Uysal), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (2000), **Kadınlar Saltanatı II**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009), **Viyana Bozgunu’ndan Karlofça Antlaşmasına Kadar Osmanlı’nın Felaket Seneleri**, (Haz. Muammer Yılmaz), Yitik Hazine Yayınları, İzmir.
- _____ (2012), **Köprülüler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Altındağ, Sabiha (2017), **XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Kölelik**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- _____ (2021), “17. Yüzyılda Trabzon’da Hukuki Arabuluculuk ve Uzlaşma (Es-sulhu Seyyidü’l-Ahkâm/Sulh En İyî Hükümdür)”, **History Studies**, 13 (5), 1425-1451.
- Altınöz, İsmail (2013), **Osmanlı Toplumunda Çingeneler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- _____ (2016), “Çingeneler”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, EK-1, (293-296), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Altundağ, Şinasi (1947), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma”, **AÜDTC Dergisi**, 5 (5), 187-197.
- Altunsoy, Nazlı (2019), “Selçuklu Anadolu’sunda Kölelik”, **Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, III, (3), 338-349.
- Aristoteles (2018), **Politika**, (Çev. Mete Tuncay), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Arsal, Sadri Maksudi (1947), **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Aşık Mehmed (2007), **Menâzirü’l-Avâlim**, (Haz. Mahmut Ak), I-II-III, TTK, Ankara.
- Atar, Fahrettin (1995), “Fetva”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 12, (486-496), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2006), “Mükâtebe”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 31, (531-533), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2011), “Tedbir”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 40, (258-259), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Aydın, M. Akif, Muhammed Hamidullah (2002), “Köle”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 29, (237-246), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Aydın, M. Akif (2015), **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Yayınları, İstanbul.
- Aygün, Necmettin (2008), “XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Yapı”, **Karadeniz Araştırmaları**, 5, (17), 75-111.
- Bagatur, Sibel (2011), **Osmanlıda Kölelik**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bakır, Abdülhalik (2013), “Erken İslam Döneminde Endüstri Köleleri ve Iraklı Tarihçi Ahmed Salih El-Ali’nin Konu ile İlgili Tespitleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 28 (1), 51-75.
- Bakır, Kemal (2009), “Roma’da Felsefe, Stoa Ahlâkı, Kölelik ve İmparatorluk: Epiktetos ve Marcus Aurelius”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, (50), 67-86.
- Bakkal, Ali (2007), “Hz. Peygamber’in Kölelere Verdiği Değer ve İslam’ın Köleliğe Bakışı”, **I. Kutlu Doğum Sempozyumu (Hz. Peygamber ve İnsan Sevgisi)**, Şanlıurfa, 219-261.

- Baran, Şafak (2006), **Felsefenin Gözüyle Kuran'da Kölelik ve Cariyelik**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bardakoğlu, Ali (1996), “Had”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 14 (547-551), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul..
- _____ (1998), “Hibe”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 17 (421-426) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2001), “Kasâme”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 24 (528-530) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Barkan, Ömer Lütfi (1939), “XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri, Kulluklar ve Ortakçı Kullar”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, (1), 29-74.
- _____ (1953),” Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 15 (1-4), 209-237.
- _____ (1956), “Türkiye’de Servaj Var mı idi?”, **Belleten**, 20 (78), 237-246
- _____ (1970), “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri”, **Belleten**, 34 (136), 557-607.
- Baş, Yaşar (2019), “Osmanlı Toplum Yapısı”, Selim Hilmi Özkan (Ed.), **Osmanlı Tarihi I (1299-1774)**, 1. Baskı *çinde* (265-297), İdeal Yayınları, İstanbul.
- Baçoğlu, Tuncay (2011), “ Ta’zir”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 40 (198-202), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Baydar, Esen Salarcı (2020), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Savaş Esirleri Üsârâ-yı Mîrî (1650-1720)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayındır, Abdulaziz (1999), “Osmanlı’da Yargının İşleyişi”, **Osmanlı**, 6, 429-445.
- Baykal, Bekir Sıtkı (1964), “Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi”, **AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2 (2), 67-81.
- Bebek, Adil (1993), “Ceza”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 7 (469-470), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Beydilli, Kemal (2013), “Yeniçeri”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 43 (450-462), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1969), **Hukukî İslamiyye ve Islahatı Fıkhiyye Kamusu**, IV, Bilmen Yayınevi İstanbul.
- Bono, Salvatore (2003), **Yeniçağ İtalya’sında Müslüman Köleler**, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Bostan, M. Hanefi (2002), **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, TTK, Ankara.
- Boynukalın, Mehmet (2009), “Suç”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 37 (453-457), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, Gülnihal (1981), “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 38 (1), 65-103.
- Broyles, Shawn Christian (2014), **Slavery and The Ottoman-Crimean Khanate Connection**, Bachelor of Arts in History Oklahoma State University Master Thesis.
- Buhari, **Kitabu'l-İtk**, Bab: 1; Bab: 4; Bab: 8.
- _____ **Kitabun Fi'l-İstikraz**, Bab: 17.
- Burian, Orhan (1951), “Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnamesi”, **Bellekten**, 15 (58), 223-245.
- Busbecq, Ogier Ghiselin de (2016), **Türk Mektupları: Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)**, (Çev. Derin Türkömer), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Cahen, Claude (2000), **İslamiyet: Doğuştan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar**, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Cevrioğlu, Mahmut Halef (2021), “Asiden Valiye: Rumeli’de Abaza Mehmed Paşa (1629-1634)”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, 58, 29-80.
- Ceylan, Metin (2013), “Er-Rikku Fi'l-İslam Tercümesi” adlı Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, **Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, 6 (12), 433-496.
- Cezar, Mustafa, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, III, TTK Yayınevi, Ankara 2011.
- Chesneau, Jean, **D’Aramon Seyahatnamesi, Kanuni Devrinde İstanbul- Anadolu-Mezopotamya**, (Çev. Işıl Enverdi), İstanbul: Dergah Yayınları, 2014
- Cin, Halil -Ahmet Akgündüz (2011), **Türk Hukuk Tarihi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Cin, Halil (1988), **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Çağatay, Neşet (1957), **İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Çakırtaş, Mehmet (2007), **Emeviler Dönemi Şiddet Hareketleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, Civan (2012), **Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Devlet’inde Kölelik (18. Yüzyıl ve 19. Yüzyıl)**, Yolcu Yayınları, Samsun.

- Çetin, Cemal (2015), **Sultanın Esirleri: İstanbul'da Bir Esir Kampı (1715)**, Palet Yayınları, Konya.
- Çınar, Gülay Karadağ (2011), **Safevi-Özbek Siyasi İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çolak, Kamil (2017), "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Rusçuk'ta Köle ve Cariyelerin İhtidaları", **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 7 (1), 379-389.
- Darling, Linda T. (1996), **Revenue-Raising and Legitimacy: tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660**, Leiden.
- Demircioğlu, Halil (2011), **Roma Tarihi (Cumhuriyet)**, 1, TTK Basımevi, Ankara.
- Demirtaş, H. Necati (2014), **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları Fetava-yı Ali Efendi-Cild-i Evvel**, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- Demirtaş, Mehmet (2006), "Osmanlı Başkentinde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri", **OTAM**, (20), Ankara, 81-104.
- Dernschwam, Hans (1992), **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, (Çev. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Diakov, V. -S. Kovalev (2010), **İlkçağ Tarihi I: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan**, (Çev. Ö. İnce), Yordam Yayınları, Ankara.
- Divitçioğlu, Sencer (2000), **Kök Türkler (Kut, Küç, Ülüg)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Doukas, Mikhael (2008), **Tarih Anadolu ve Rumeli**, (Çev. Bilge Umar), İstanbul.
- Dursun, Yücel (2015), **Trabzon Eyaleti'nde Kırsal Yerleşim: Yomra Nahiyesi Örneği (1461-1682)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Düzdağ, Ertuğrul (2012), **Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Emecen, Feridun (2001), "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar", **İslam Araştırmaları Dergisi**, 6, 63-76.
- _____ (2003), "Mehmet III", **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 28, (407-413), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2013), "Osmanlı Siyasi Tarihi, Kuruluşun Küçük Kaynarca'ya", **Osmanlı Devleti Medeniyeti Tarihi**, 2. Baskı içinde (5-61), Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), İstanbul.
- _____ (2016), **Osmanlı Sultanları II**, İsam Yayınları, İstanbul.
- Emir, Osman (2011), "Grek Kolonizasyon Döneminde Karadeniz'de Önemli Bir Geçim Kaynağı: Köle Ticareti", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, (10), 9-28.

- Engin, Nihat (1998), **Osmanlı Devletinde Kölelik**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul.
- Erbay, Celal (2006), “Nafaka”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 32 (282-285), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Erdem, Hakan (2013), **Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909**, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Erdoğan, Coşkun (2010), **Selçuklu Devletleri Teşkilatında Gulam Sistemi (Tarihsel Gelişimi, Özellikleri ve Uygulanışı)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, Mehmet (2005), **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Ergenç, Özer (1984), “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, **Osmanlı Araştırmaları**, 4, 69-78
- Erim, Neşe (1984), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, 4, 78-88
- Erişgin, Özlem Söğütlü (2012), “Roma Hukukunda Hamile Kadın Kölenin Çocuğunun Hukuksal Yazgısı Hakkında”, **AÜHFD**, LXI, (4), , s. 1407-1436.
- Erkal, Mehmet (1992), “Beytülmâl”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 6 (90-94), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1993), “Cizye”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 8 (42-45), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1996), “Ganimet”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 8 (351-354), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Erkek, M. Salih (2017), “Eski Yakındoğu’dan Osmanlı’ya Kaçak Köleliğin Tarihyazımı ve Üsküdar’da Kaçak Köleler (1523-1529)”, **Turkish Studies**, 12 (19), 61-90.
- Erten, Hayri (2000), “Sosyolojik Veri Olarak Şer’iyye Sicillerinin Değerlendirilmesi”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (10), 531-546.
- Evliya Çelebi (1998), **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (Haz. Zekeriya Kurşun ve diğerleri), 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2010), **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (Haz. Seyit Ali Kahraman), 5. Kitap, 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Faroqhi, Suraiya (1991), “Black Slaves and Freedmen Celebrating (1576)”, **Turcica**, 21-23, 205-215.
- _____ (2003), **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- _____ (2006), “Krizler ve Değişim 1590-1699”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, içinde (543-758), Halil İnalçık-Donald Quarter (Ed.), II, (Çev. Ayşe Bektay vd.), Eren Yayınları, İstanbul.
- _____ (2014), **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, (Çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- _____ (2016), “16. Yüzyılda Üsküdar’da Kölelerin Karşılaştığı Sıkıntılar ve Zorluklar”, **Osmanlı İmparatorluğunda Yollara Düşenler** içinde (206-223), (Çev. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin (1993), “Aristoteles’in Devlet Felsefesi ve Önceki Anayasa Hukukumuz”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 6 (6), 129-155.
- _____ (1996), **İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik**, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Fidan, Sezer Seçer (2015), “Hitit Sosyal Sınıfları İçinde Hür İnsanlar ve Köleler”, (**Tematik Arkeoloji Serisi**) **TAS II**, 223-234.
- Finley, M. I. (1959), “Was Greek Civilization Based on Slave Labour?”, **Historia**, (8), 145-164.
- _____ (2006), **Antik Çağ Ekonomisi**, (Çev. Hatice Palaz Erdemir), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Fisher, Alan (1978), “The Sale of Slaves in The Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, 6, 149-174.
- _____ (1980), “Chattel Slavery in the Ottoman Empire”, **Slavery & Abolition**, 1 (1), 25-45.
- _____ (1999), “Muscovy And the Black Sea Slave Trade”, **A Precarious Balance: Conflict, Trade, and Diplomacy on the Russian-Ottoman Frontier**, 27-47.
- Fresne-Canaye, Philippe du (2017), **Fresne-Caneye Seyahatnamesi 1573**, (Çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Gedikli, Fethi (2005), “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilleri”, **TALİD**, 3 (5), 187-213.
- Goloğlu, Mahmut (1975), **Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar**, Serander Yayıncılık, Trabzon.
- Göksu, Erkan (2017), **Selçuklu’nun Mirası Gulam ve Ikta (Kölelik mi, Efendilik mi?)**, Kronik Kitap, İstanbul.
- Günaltay, Şemseddin (1997), **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Halaçoğlu, Yusuf (1994), “Dellal”, **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 9, (145-146), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- Hamidullah, Muhammet (1988), “Abd”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, I (57), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Hatalmış, Ali (2012), **İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik**, Araştırma Yayınları, Ankara.
- Heyd, Uriel (1995), “Osmanlı’da Fetva Müessesinin Bazı Tezahürleri”, (Çev. Fethi Gedikli), **Hukuk Araştırmaları**, 8 (1/3), 287-317.
- Hinz, Walther (1990), **İslam’da Ölçü Sistemleri**, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Hitti, Philip K. (2011), **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, (Çev. Salih Tuğ), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul.
- Homer (2010), **İliada ve Odysseia**, (Çev: Furkan Akderin), Versus Yayınları, İstanbul.
- Imber, Colin (2004), **Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı’da İslami Hukuk**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- _____ (2017), “Osmanlı Hukukunda Zina”, (Çev: Muharrem Midilli), **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, (29), 505-538.
- Isom-Verhaaren, Chritine (2006), “Royal French Women in the Ottoman Sultans’ Harem: The Political Uses of Fabricated Accounts From the Sixteenth to the Twenty-first Century”, **Journal of World History**, 17 (2), 159-196.
- Izkowitz, Norman (2008), **Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek**, (Çev. İsmet Özel), Şule Yayınları, İstanbul.
- İbni Bibi (1941), **Anadolu Selçuki Devleti Tarihi**, (Çev. M. Nuri Gençosman), Uzluk Basımevi, Ankara.
- İbrahim Halebi (1979), **Mevkufat Mülteka Tercümesi**, Ahmet Davudoğlu (Sad.), 4, Sağlam Yayınevi, İstanbul.
- İdris-i Bitlisi (2013), **Heşt Behişt VII. Ketibe**, (Çev. Muhammed İbrahim Yıldırım), TTK, Ankara.
- İlgürel, Mücteba (1988a), “Abaza Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 1 (11-12), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1988b), “Acemi Oğlanı”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 1 (324-325), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2002), “Kösem Sultan”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 26 (274-275), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- İnalçık, Halil (1943), “Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak”, **AÜDTCF Dergisi**, 1 (2), Ankara, 89-96.
- _____ (1959), Osmanlılar’da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 14 (1), 69-94;

- _____ (1985), "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", **Studies in Ottoman Social and Economic History**, 283-337.
- _____ (1985), "Servile Labor in the Ottoman Empire" **Studies in Ottoman Social and Economic History**, 25-52
- _____ (1988), "The Heyday and Decline of the Ottoman Empire", **The Cambridge History of Islam**, 1, 324-354.
- _____ (1993a), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, 139-186.
- _____ (1993b), "Osmanlılarda Cizye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 8 (45-48), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1994), "How to Read Ashık Pasha-Zade's History", **Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Menage**, Colin Heywood, Colin İmber (Ed.), The Isis Press, 1994, 139-156.
- _____ (2000), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600**, 1, Eren Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009a), **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar III, Köprülüler Devri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009b), **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009c), **Devlet-i Aliyye II, Tagayyür ve Fesad (1603-1656) Bozuluş ve Karagaşa Dönemi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İnan, Abdülkadir (1998), "Eski Türklerde Teslim ve İtaat Sembolleri", **Makaleler ve İncelemeler**, 1, 331-334.
- İnan, Kenan (1999), "1831 Nolu Şer'iyye Siciline Göre 17. Yüzyılda Trabzon'da Mülk Satışı", **Türk Dünyası Araştırmaları**, (120), 103-124;
- _____ (1999), "Trabzon Şer'iyye Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç-Alacak İlişkileri", **İslamiyat**, 2 (4), 91-109;
- _____ (2000), "Trabzon Kadı Sicillerinde Girit Seferi Hakkında Kayıtlar (1648-1669)", **Osmanlı Devleti'nin 700. Yıldönümü Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, içinde** (295-311) (Haz. Turan Gökçe), İzmir.
- _____ (2003), "Trabzon'un Osmanlılar Tarafından Fethi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1 (14), 71-84.

- _____ (2005), “Kadı Sicillerine Göre Trabzon’da Beşlü Taifesi (1648-1658)”, **XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül Kongreye Sunan Bildiriler**, 2, 397-411.
- _____ (2013), “Kadı Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon Esnafları ve Faaliyetleri”, **Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Hayat içinde**, (Haz. K. İnan) Trabzon, 57-83.
- _____ (2013), **Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon.
- _____ (2020), “Şeriye Sicillerine Göre 17. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon ve Karadeniz Köle Ticareti (1649-1671)”, **I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu**, Bildiriler Kitabı içinde (187-225), K. İnan-D. Çolak (Ed.), Trabzon.
- İnanır, Ahmet (2015), **İbn-i Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlı’da İslam Hukuku**, Gece Kitaplığı, Ankara.
- İnce, Rüveyda Sağlam (2010), **Kuran-ı Kerim’de Kölelik Konusu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- İncil, Luka 12:43-45-46.
- İşirli, Mehmet (1982), “XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, 12, 203-248.
- _____ (1993), “Çelebi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 8 (259), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1995), “Enderun”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 11 (185-187), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1997), “Osmanlı Devleti’nde Harem”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 16 (135-137), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2011), **Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097/M. 1685-1686)**, Hüküm no. 59, 764, Orijinal Metin no. 8a-1, 135b-3, (Haz. Sabri Atay ve diğerleri), İSAM Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2011), **Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090-1091/ M. 1679-1680)**, Hüküm no. 730, Orijinal Metin no. 110b-4, (Haz. Fuat Recep ve diğerleri), İSAM Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2010), **İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664)**, Hüküm no. 40, 332, 813, Orijinal metin no. 4a-3, 29a-1, 73b-1, (Haz. Rasim Erol ve diğerleri), İSAM Yayınları, İstanbul.

- İstanbul Kadı Sicilleri (2010), **İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676)**, Hüküm no. 291, Orijinal Metin no. 74a-1, (Haz. Salih Kahrıman ve diğeri), İSAM Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2011), **İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, (H.1138-1151/M. 1726-1738)**, Hüküm no. 224, Orijinal Metin no. 66b-2, Coşkun Yılmaz (Ed.), İSAM Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2010), **İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027-1618)**, Hüküm no. 59, 296, Orijinal metin no. 6a-1, 33a-3, Coşkun Yılmaz (Ed.), İSAM Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2011), **Rumeli Sadâret Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059/M. 1647-1649)**, Hüküm no. 64, 183, Orijinal Metin no. 16a-2, 42b-3, (Haz. Fuat Recep-Rasim Erol), İSAM Yayınları, İstanbul,
- İstanbul Kadı Sicilleri (2010), **Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 930-936/M. 1524-1530)**, Hüküm no. 586, Orijinal Metin no. 90a-1, Coşkun Yılmaz (Ed.), İSAM Yayınları, İstanbul.
- İşbilir, Ömer (2007), “Nüzül”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 33 (311-312),
- Jennings, Ronald (1986), “The Society and Economy of Maçukain the Ottoman Judicial Registers of Trabzon 1560-1640”, **Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society**, içinde (129-154), Antony Bryer-Heath Lowry (Ed.), Dumbarton Oaks. Washington D.C.
- _____ (1987), “Black Slaves and Free Blacks in Ottoman Cyprus, 1590-1640”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 30 (3), 286-302.
- _____ (1990), “Pious Foundation in the Society and Economy of Ottoman Trabzon, 1565-1640”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 33, 271-336.
- _____ (1993), “Plague in Trabzon and Reactions to it According to Local Judicial Registers”, **Humanist and Scholar, Essays in Honor of Andreas Tietze**, içinde (27-36), Heath Lowry-Donald Quatert (Ed.), The Isis Press, İstanbul.
- Jorga, Nicolae (2005), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Nilüfer Epçeli), 4, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim (2003), **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Kalender, Sevda (2018), **Şer’iyye Sicillerine Göre Ankara’da Kölelik Müessesesi (1724-1751)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Karaca, Filiz (2012), “Turhan Sultan”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 41 (423-425), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- Karaman, Hayreddin, Çağrıcı, Mustafa vd. (2020), **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara
- Karataş, Ali İhsan (2007), "Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış", **İSTEM**, 5 (9), 137-164.
- Kazıcı, Ziya (1987), **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat**, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul.
- Kılıç, Remzi (2001), **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İnan Siyasi Antlaşmaları**, Tez Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, Yusuf- Akkuş, Suzan (2010), "Çivi Yazılı Hukukta Köle Satış Bedelleri", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, 6, (2), 163-187.
- Kılınç, Ahmet (2015), "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlilleri", **Bellefen**, 79 (285), 531-558
- Kılınç, Şahin (2019), "Kırım Hanlığında Köle Kaynak Noktaları, İstihdam Alanları ve Köle Azat Etme Yöntemleri", **Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 1 (2), 293-314.
- Kınal, Füzuran (1983), **Eski Mezopotamya Tarihi**, AÜDTCF Yayınları, Ankara.
- Kınalızade Ali Çelebi (2014), **Ahlâk-ı Alâi**, (Haz. Mustafa Koç), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.
- Kızıltoprak, Süleyman (2004), "Memlük", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 29 (87-88), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Koç, Ümit (2002), "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çavuşluk Teşkilatı", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 12 (2), 395-420
- Koçu, Reşat Ekrem (1964), **Yeniçeriler**, Doğan Kitap, İstanbul.
- Koçu, Reşat Ekrem (1971), "Esir Hanı, Esir Pazarı", **İstanbul Ansiklopedisi içinde**, (5269-5274), 10, Koçu Yayınları, İstanbul.
- Kolodziejczyk, Dariusz (2006), "Slave Hunting and Slave Redemption as a Business Enterprise: The Northern Black Sea Region in the Sixteenth to Seventeenth Centuries", **Oriente Moderno**, 25 (86), 149-159
- Konan, Belkis (2011), "Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu", **OTAM**, 29 (29), 149-172.
- Köse, Feyza Betül (2018), **Cariye**, Endülüs Yayınları, İstanbul.
- Köse, Zeynep Özdem-Söylemez, Faruk (2020), "Kırım Hanlığı'nda Kölelerin İstihdam Alanları (17. Yüzyılın İkinci Yarısı)", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 19 (1), 139-157.
- Kritovulos Tarihi 1451-1467** (2012), (Çev. Ari Çokona), Heyamola Yayınları, İstanbul.

- Kunt, İbrahim Metin (1975), “Kulların Kulları”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, 3, 27-42
- Kuran-ı Kerim, Bakara, 256.
- _____, Beled, 13-14-18.
- _____, Maide, 89.
- _____, Nisa, 25, 92.
- _____, Nur, 32, 33.
- Küçükbüçükcü, Erdem (2010), **Roma Hukukunda Mülkiyet Hakkının Sınırları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçüker, Yüksel (2010), **Trabzon Tarihi Bibliyografyası**, Serander Yayınları, Trabzon.
- Küpel, Özer (2014), **Osmanlı-Safevi Münasebetleri**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Kütükoğlu, Bekir (1993), **Osmanlı-İran Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1983), **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, Enderun Yayınları, İstanbul.
- Lewis, Bernard (2006), **Ortadoğu’da Irk ve Kölelik**, (Çev. Enver Günsel), Truva Yayınları, İstanbul.
- Lithlow, William (1907), **The Total Discourse of the Rare Adventures to the Most Famous Kingdoms in Europe, Asia and Africa**, Glasgow.
- Lowry, Heath W. (2012), **Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Lengelle, Maurice (1993), **Kölelik**, (Çev. Emine Su), Paris.
- Malay, Hasan (1990), **Çağlar Boyu Kölelik (Eski Yunan ve Roma)**, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Martal, Abdullah (1994), “19. Yüzyılda Kölelik ve Köle Ticareti”, **Tarih ve Toplum**, (121), 12-22.
- Mc Gowan, Bruce (1981), “Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü 1600-1830”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, 2, 1327-1331.
- Menage, V. L. (1964), “The Beginnings of Ottoman Historiography”, **Historians of the Middle East**, P. M. Holt, Bernard Lewis (Ed.), Oxford University Press, London, 168-179.
- _____(1966), “Some Notes on the Devshirme”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, 29 (1), 64-68.
- Mihailoviç, Konstantin (2013), **Bir Yeniçerinin Hatıraları**, (Çev. Nuri Fudayl Kıcıroğlu-Behiç Anıl Ekin), Kitap Yayınları, İstanbul.

- Mohammednejad, Hamidreza (2017), **Osmanlı İnan İlişkileri (1482-1576)**, Doğu Kitabevi, İstanbul
- Molla Hüsrev (1980), **Gurer ve Durer Tercümesi**, (Çev. Arif Erkan), III. KİT-SAN Matbaacılık ve Neşriyat, İstanbul.
- Morgan, David (1990), **Medieval Persia 1040-1797**, London.
- Mosca, Gaetano (1963), **Siyasi Doktrinler Tarihi (Eski Çağlardan Günümüze Kadar)**, (Çev. Samih Tiryakioğlu), Varlık Yayınları, İstanbul.
- Naeh, Yaron Ben (2006), “Blond, Tall, With Honey-Colored Eyes: Jewish Ownership of Slaves in the Ottoman Empire”, **Jewish History**, 20 (3/4), 315-332.
- Naima Mustafa Efendi (1968), **Naima Tarihi**, (Çev. Zuhuri Danışman), III, Bahar Matbaası, İstanbul.
- Nalçacı, Nida Nebahat (2015), **Sultanın Kulları: Erken Modern Dönem İstanbul’unda Savaş Esirleri ve Zorunlu İstihdam**, Verita Yayıncılık, İstanbul.
- Nejad, Nader Nader (1986), **XVI. Asırda İnan Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1502-1590, 1620)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
- Neşri (1987), **Kitab-I Cihannüma**, (Haz. F. Reşid Unat-M. A. Köymen), TTK, Ankara.
- Ok, Sema (1996), **Cariyeler, Köle Pazarından Saraya**, Kamer Yayınları İstanbul.
- _____ (2017), **Haremde Esir Yaşayanlar Cariyeler, Hadımlık, Haremağaları**, Ulak Yayıncılık, İstanbul.
- Olivier, Antonie (2016), **18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul**, (Haz. Aloda Kaplan), Köprü Kitapları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2001), **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayıncılık, İstanbul,
- _____ (2008), **Osmanlı Sarayında Hayat**, Hazine Yayınları, İzmir.
- _____ (2008), **Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Ögel, Bahaddin (1988), **İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara.
- Öz, Mehmet (2007), “Reaya”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 34 (490-493), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009), **Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı’da “Çözölme” ve Gelenekçi Yorumcuları**, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Özaydın, Abdülkerim, Bozkurt, Nebi (1997), “Harem”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 16 (132-135), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- Özcan, Abdülkadir (1996), “Gulâm (Osmanlılar)”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, XIV, İstanbul:, s. 184 Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2002), “Kul”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 26, (348-350), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2003), “Mehmet IV”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 28, İstanbul, s. 414-418. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2004), “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 29 (246-249), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2007), “Pencik”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 34 (226-228), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2017), **Osmanlı Sultanları III**, İSAM Yayınları İstanbul.
- Özcan, Aslı (2018), **Trabzon Şer’iyye Sicillerine Göre Modern Öncesi Dönemde Osmanlı Kadını (XVII. Yüzyılın İlk Yarısı)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, Tahsin (2005), “Muhallefat”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 30 (405-406), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Özdem, Zeynep (2010), **Kırım Karasubazar’da Sosyo-Ekonomik Hayat**, TTK Basımevi, Ankara.
- Özdemir, M. Nadir (2006), **İslam’ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.
- Özel, Ahmet (1995), “Esir”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 11 (382-389), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1996), **İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri**, TDV, Ankara.
- Özel, Nalan (2006), **23 Nolu Antep Şer’iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özel, Oktay (2000), “Cizye ve Avarız Defterleri”, **Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik**, Halil İnalçık-Şevket Pamuk (Ed.), 35-50.
- _____ (2005), “Banditry, State and Economy: On the Financial Impact of the Celali Movements in Ottoman Anatolia”, **IX. Congress Of Economic and Social History of Turkey, içinde** (65-74), Dubrovnik, 20-23 August 2001, TTK, Ankara.
- Özen, Şükrü (2013), “Velâ”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 43, (11-15), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- Özkan, Selim Hilmi (2019), “Osmanlı Devleti’nde Köleliğin ve Köle Ticaretinin Hukuki Alt Yapısı”, **İnternational Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends**, V, Gülzar İbrahimova (Ed.), 229-238.
- Öztürk, Bülent (2015), “Roma-Bizans Döneminde İstanbul’daki Toplumsal Katmanlar”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Toplum**, 24-39.
- Öztürk, Temel (2008), “Kadı Sicillerindeki Bazı Muhallefatlara Göre Trabzon’da Temizlik ve Vücut Bakım Malzemeleri”, **Journal of Black Sea Studies**, (32), 249-283.
- _____ (2011), **Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon**, Serander Yayınları, Trabzon.
- _____ (2015), “1918 Numaralı Kadı Siciline Göre 18. Yüzyılda Trabzon’da Giyim-Kuşam Kültürü”, **Journal of Black Sea Studies**, (18), 9-29.
- Öztürk, Yücel (2004), **Özü’den Tuna’ya Kazaklar**, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- _____ (2020), “Kazak Teriminin Kölelik Mefhumu İle İlişkisi Üzerine”, **Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 2 (2), 550-573.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993), **Osmanlı Tarihi Deyimler ve Terimler Sözlüğü**. I, II, III, MEB Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (1994), “Money in the Ottoman”, **An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914**, İçinde (947-980), H. İnalcık-D. Quataert (Ed.), Cambridge University Press.
- _____ (1999), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Parlatır, İsmail (1983), “Türk Sosyal Hayatında Kölelik”, **Bellekten**, 47 (187), 805-829.
- _____ (1987), Osmanlı “Sosyal Hayatında Köleliğin Kaldırılışı”, **AÜDTCF Dergisi**, 31, (1-2), 397-415.
- Pavlus, Efesliler 6: 5-7.
- _____, Galatyalılar 5: 1.
- Peirce, Leslie (1998), **Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümranlık ve Kadınlar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Pipes, Daniel (1981), **Slave Soldiers and Islam the Genesis of a Military System**, London.
- Platon (2007), **Yasalar**, (Çev. Candan Şentuna-Saffet Babür), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Polat, Süleyman (2018), “Osmanlı Devleti’nde Nüzul Vergisinin Teşkili ve Gelişimi: XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisi Nüzul Vergisi Üzerinden Değerlendirmek”, **Bellekten**, 87, (295), 829-862.

- Ralamb, Claes (2013), **İstanbul'a Bir Yolculuk 1657-1658**, (Çev. Ayda Arel), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Redhouse, Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Sözlük** (2014), (Haz. Bahadır Alkım ve diğerleri), Redhouse Yayıncılık.
- Ricout, Paul (2012), **Osmanlı İmparatorluğunun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)**, (Çev. Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım), TTK, Ankara.
- Sahillioğlu, Halil (1964), "XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Raici", 1 (1-2), **Belgeler**, 227-233.
- _____ (1965), "Dördüncü Murad'ın Bağdat Sefer Menzilnamesi (Bağdat Deferi Harp Journalı), **TTK Belgeler Dergisi**, 3 (1-2), 1-35.
- _____ (1979), "Osmanlı Para Tarihinde Dünya, Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750)", **Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar I**, 1-38.
- _____ (1983), "Onbeşinci Yüzyıl sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", **Atatürk Konferansları 1975-1976**, 217-229.
- _____ (1991), "Avarız", **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 4, (108-109), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1994), "Dirhem", **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 9 (368-371), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Sak, İzzet (1987), **16. ve 17. Yüzyıllarda Konya'da Kölelik Müessesesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (1992), **Şer'iyeye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (1994), "İranlı Kölelerin Satışının Yasaklanması İle İlgili Fermanlar", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 1, 259-266.
- Sanz, Manuel Serrano Y., **Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556**, (Çev: A. Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- Saray, Mehmet (2006), **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Sarıçık, Murat (1999), **Batılı Kölelik Anlayışı Karşısında Osmanlı'da Kölelik, Cariyelik ve Harem**, Isparta.
- Savory, M. (1988), "Safevid Persia", **The Cambridge History of Islam**, P. M. Holt vd. (Ed.), I, Cambridge University Press, 394-429.
- Sayın, Yiğit (2020), **Roma'da Köle ve Hukuku**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.

- Selaniki Mustafa Efendi (1989), **Tarih-i Selaniki (1003-1008/1595-1600)**, (Haz. M. İpşirli), İstanbul.
- Seng, Yvonne J. (1996), “Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth-Century Istanbul”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 39 (2), 136-169.
- Sümer, Faruk (1988), “Abbas I”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 1 (17-19), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1988), “Ağa”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 1 (451-452), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Süreyya, Mehmed (1996), **Sicilli Osmani**, (Haz. Nuri Ahbayar), IV, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Şan, Erman (2016), **Abbasi Devleti Döneminde Avrasya’yla Gerçekleştirilen Uluslararası Köle Ticareti (750-945)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şanlıbayrak, Hakan (2007), **III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa’da Kölelik**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şemseddin Sami (2009), **Kamus-ı Türki**, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2019), **Kamusi Türki**, (Haz. Paşa Yavuzarslan), TDK Yayınları, Ankara.
- Şen, Ömer (2007), **Osmanlı’da Köle Olmak**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Şenel, Alaeddin (1970), **Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Şener, Abdülkadir (1988), “Âbık”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 1 (306-307), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Şeyhülislam Feyzullah Efendi (2009), **Fetâvây-ı Feyziye**, (Haz. Süleyman Kaya), Klasik Yayınları, İstanbul.
- Taberi (1992), **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, (Çev. Zâkir Kadiri Ugan-Ahmet Temir), V, M.E.B. İstanbul.
- Tahiroğlu, Bülent (1973), “Roma Hukukunda Azat Etmenin Tahditleri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 38, (1-4), 521-546.
- _____ (1981), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kölelik”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 45 (1-4), 649-676
- Tak, Ekrem (2004), “1513-1520 Tarihli Üsküdar Kadı Siciline Göre Kaçkın Köleler”, **Üsküdar Sempozyumu II**, 1, 19-28.

- Tansel, Selahattin (1999), **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti**, TTK, Ankara.
- Taş, Kenan Ziya (1998), "Arşiv Malzemesi Olarak Şer'iyye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları", **T.C. Başbakanlık I. Milli Şûrası Tebliğler-Tartışmalar 20-21 Nisan, içinde** (175-186), Ankara.
- Taşgöl, Ahmet (2014), **Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Terzi, Mustafa Zeki (1996), "Gulâm", **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 14 (178-180), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tevrat, Levililer, 25: 39, 43, 44, 45,46, 47, 48, 49, 50, 53.
- _____, Mısır'dan Çıkış, 21: 16.
- _____, Mısır'dan Çıkış, 21: 2, 3, 20, 21.
- _____, Yasanın Tekrarı, 21: 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16.
- Tezcan, Mehmet (2002), "İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri**, (3-5 Mayıs 2001), içinde (71-90), Trabzon.
- Toledano, Ehud R. (1993), "Late Ottoman Concepts of Slavery (1830s-1880s)", **Cultural Processes in Muslim and Arab Societies: Modern Period I**, 14, (3), s. 477-506.
- _____ (1994), **Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)**, (Çev. H. Erdem), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- _____ (2001), "Representing the Slave's Body: The Ottoman Case", J. Gardner-T. Wiederman (Ed.), **Representing the Slave's Body (Special Issue of Slavery and Abolition)**, 57-74.
- _____ (2010), **Suskun ve Yokmuşcasına İslam Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları**, (Çev. H. Erdem), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2011a), "An Empire of Many Households: The Case of Ottoman Enslavement", Laura Culbertson (Ed.), **Slaves and Households in the Near East, içinde** (85-97), The Oriental Institute, Chicago.
- _____ (2011b), "Enslavement in the Ottoman Empire in the Early Modern Period", David Eltis-S. L. Engerman (Ed.), **The Cambridge World History of Slavery**, 3, 25-46.
- _____ (2013). "Abolition and Anti-slavery in the Ottoman Empire: A Case to Answer?", W. Mulligan-M. Bric (Ed.), **A Global History of Anti-Slavery Politics in the Nineteenth Century**, 117-136.

- _____ (2014a), “Shifting Patterns of Ottoman Enslavement”, Eyal Ginio-Elie Podeh (Ed.), **The Ottoman Middle East: Studies in Honor of Amnon Cohen**, içinde (201-220), Brill, Leiden and Boston.
- _____ (2014b), “The Fusion of Zar-Bori And Sufi Zikr as Performance: Enslaved Africans in the Ottoman Empire”, A. Öztürkmen-E. B. Vitz (Ed.), **Medieval and Early Modern Performance in the Eastern Mediterranean**, içinde (216-240), Belgium.
- _____ (2015). “Ottoman and Islamic Enslavement From a Global Perspective: Theory, Methodology, Practice”, **Otto Spies Memorial Series**, içinde (5-47), S. Conermann-Gül Şen (Ed.), V, Berlin, s. 5-47
- _____ (2017), “History, Racism, and Democracy: An Ottoman Enslavement Perspective”, Z. G. Yağcı-F. Yaşa (Ed.), **Osmanlı Devleti’nde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam**, içinde (1-30) Tezkire Yayınları, İstanbul.
- _____ (2018), “Ottoman and Islamic Societies: Were They “Slave Societies”?”, Noel Lenski, Catherina M. Cameron (Ed.), **What Is a Slave Society?**, içinde (360-382), Cambridge University Press, Cambridge.
- Tosun, Miraç (2018), **Trabzon’da Cemaatler Arası İlişkiler (1700-1770)**, Serander Yayınları, Trabzon.
- Tournefort, Joseph de (2013), **Tournefort Seyahatnamesi**, (Çev. Teoman Tunçdoğan, Ali Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Tuncay, Mete (1985), **Batıda Sosyal Düşünceler Tarihi (Eski ve Orta Çağlar)**, 1, İstanbul.
- Turan, Ahmet Nezihi (2009), “Bahçesaray Köleleri (17.-18. Yüzyıllar)”, **BİLİG**, (48), 241-254.
- Turan, Osman (1969), **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Turan Neşriyat, İstanbul.
- Tursun Bey (1977), **Tarih-i Ebu’l-Feth**, (Haz. Mertol Tulum), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Uluçay, M. Ç. (1963), “XVIII. Asırda Harem”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 13 (17/18), 269-274.
- _____ (1992), **Harem II**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- _____ (2011), **Haremden Mektuplar**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- _____ (2012), **Padişahların Kadınları ve Kızları**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- _____ (2017), **Harem I**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Umur, Ziya (1974), **Roma Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul.
- Usta, Sebahittin (2014), **Trabzon’da Vakıflar 1550-1650**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- _____ (2020), “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon’da Toplumsal Şiddetin Bir Örneği Olarak Küfür”, **OTAM**, (47), 121-138.
- Uzun, Efkan (1998), **XV. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Kölelik**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983), **Osmanlı Tarihi**, III (1), TTK Yayınevi, Ankara.
- _____ (1988), **Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları**, I-II, TTK Yayınları, Ankara.
- _____ (1988), **Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı**, TTK Yayınları, Ankara.
- Üçok, Bahriye (1979), **İslam Tarihi, Emeviler-Abbasiler**, M.E.B. Yayınları, Ankara.
- Üçok, Coşkun – Mumcu, Ahmet (1976), **Türk Hukuk Tarihi**, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Üzüm, Hamza (2013), “Tanah ve Talmut’ta Kölelik”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, 12, 163-182.
- Visky, Karoly (1974), “Roma Hukukunda Kölelik ve Serbest Meslekler (1)”, (Çev. Bülent Tahiroğlu), **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 40 (1-4), 659-690.
- Westermann, William (1984), **The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity**, Philadelphia.
- White, Charles (1845), **Three Years in Constantinople on Domestic Manners of The Turks in 1844**, III, London.
- Withers, Robert (2010), **Büyük Efendinin Sarayı**, (Çev. Cahit Kayra), Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Yağcı, Zübeyde Güneş (2005), “16. Yüzyılda Kırım’da Köle Ticareti”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, (8), , s. 12-30.
- _____ (2005), “Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği”, **Kadın Araştırmaları Dergisi**, 6 (2), 51-81.
- _____ (2007), “Osmanlı Devleti’nde Köle Azadı Yöntemi Olan Mükâtebe: Balıkesir Örneği”, **Osmanlı’dan Cumhuriyete Balıkesir**, 123-153.
- _____ (2011), “İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607)”, **History Studies International Journal of History**, 3 (2), 371-384.
- _____ (2014), “Kölelerin Kaçmaya Çalıştıkları Mekân Üsküdar (XVI-XVIII. Yüzyıllar)”, **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII**, (21-23 Kasım 2014 Bildiriler), içinde (267-283), 2, Coskun Yılmaz vd. (Ed.), İstanbul.
- _____ (2015), “Köle Akınlarının Kırım Hanlığı Üzerindeki Siyasi ve Ekonomik Tesirleri”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, içinde (393-418), Volodimir Melnik vd. (Ed.), Çamlıca Yayınları, İstanbul.

- _____ (2015), “Köle Kaynağı Bakımından Kafkasya’nın Önemi”, **Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi**, 1 (71), 429-444.
- _____ (2015), “Osmanlı’da Yasal Olmayan Kölelik ve Köleleştirme Yöntemleri”, **XVI. Türk Tarih Kongresi** (20-24 Eylül 2010), *içinde* (1623-1640), IV, TTK Yayınları, Ankara.
- _____ (2017), “İstanbul Esir Pazarı”, **Osmanlı Devleti’nde Kölelik, Ticaret, Esaret, Yaşam**, *içinde* (57-90), Z. G. Yağcı-Fırat Yaşa (Ed.), Tezkire Yayınları, İstanbul.
- _____ (2020), “Biraz Merhamet Edin Efendim: Köle Selim’in Mağduriyeti”, **İmparatorluğun Öteki Yüzleri Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar**, *içinde* (167-182), (der. Fırat Yaşa), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Yaşa, Fırat (2021), **Bahçesaray**, TTK Yayınları, Ankara.
- Yeğin, Abdullah (1983), **Yeni Lûgat**, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, İlhan Eren (2019), **Roma Cumhuriyeti’nde Ortaya Çıkan Köle İsyanları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Yılmaz, Fikret (2000), “XVI. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, 83, 92-109.
- Yılmaz, İbrahim (2017), “İslam Hukukunda Hibe Yoluyla Varisleri Mirastan Mahrum Etmeye Yönelik Tasarrufların Sınırlandırılması”, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 8 (18), 211-232.
- Yiğit, Turgut (1999), “Çivi Yazılı Kanunlarda Kölelik”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 3 (2), 53-69.
- Yinanç, Mükrimin Halil (1944), **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Yörük, Saim (2011), “Çelebi Unvanı Hakkında Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 4 (18), 290-297.
- Zilfi, Madeline C. (2008). “Slavery”, **Encyclopedia Of The Ottoman Empire** *içinde*, (531-533), An Imprint of Infobase Publishing, Newyork.
- _____ (2010), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)**, (Çev. Ebru Kılıç), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Zubritski, Mitropolski, Kerov (2019), **İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum**, Sol Yayınları, Ankara.

EKLER

مرصوم عبدالباقی پاشا صاحب اولادوغی اشبوغ قره قاشی قره کوزلی چو کسلی الال شامال بیکلا ملقب محمد سید محمد عبد الله
 اورون بویلی قره ایق قاشی قره کوزلی کورجی الال زهراب بزعبده
 اورته بویلی قره ایق قاشی قره کوزلی قره ایق قاشی قره کوزلی
 کورجی الاصل مصطفی بزعبده
 اورته بویلی قره ایق قاشی قره کوزلی
 چو کسلی الاصل شمسوار بن عبد الله
 شهاب مرعبده اورته بویلی اسم اللون حبشی الال عرب علی مرعبده
 اورون بویلی قره ایق قاشی الاکوزلی صر فی الال
 احمد بن عبد الله
 اورون بویلی قره ایق قاشی الاکوزلی علی
 قره کوزلی قره ایق قاشی اسم اللو
 کورجی الال سلیمان مرعبده
 اورته بویلی قره ایق قاشی قره کوزلی
 اسم اللون چو کسلی الال عبد الله
 اورون بویلی قره ایق قاشی الاکوزلی کورجی الال
 فضیل بزعبده نام ششم
 اورون بویلی صاردو ایق قاشی کوک کوزلی
 صاردو ایق قاشی ان بکوزلی ماجری الال احمد مرعبده
 اشبو موصوفات مذکورات محمد بیک زهراب و مصطفی و شهباز و عب علی و شهباز
 و رستم و احمد و حسن و صالح و سلیمان و دیگر مصطفی و عبد الله و فضل الله و ضلیل و دیگر حسن
 و دیگر احمد بالام مطورا اولان محبت شریعه مذکوروننده اولان شهباز و عدول ایله محبت
 مذکور و ناطور اولوغی اورته مرصوم عبدالباقی پاشا صاحب اولادوغی اشبوغ قره قاشی قره کوزلی
 اطلاق و سبط اولادوغی اشبوغ قره قاشی قره کوزلی اولادوغی اشبوغ قره قاشی قره کوزلی
 اولوغی اشبوغ قره قاشی قره کوزلی اولادوغی اشبوغ قره قاشی قره کوزلی اولادوغی اشبوغ قره قاشی قره کوزلی
 موصوفات مذکورانک عتیق محمد راسخو قید اولان عثمانی محبتی کبی حین مطالبه
 محبت تحریک اولوب افواج اولادوغی ۱۳۳ میرر سراج احمد سلطانی
 ات بقون

EK-2: Derviş Oğlu Murteza Beşe'nin Babasından Kendisine İntikal Eden Köleleri Mükatebe Usulü Azat Etmesi
TSS, 1835, 54/4

مجموعه خزانوں محلان تندن ایاصوفیه محکمسی ساکنلردن غامان اوغلی مرتضی بنه ابن درویش بنه نام راجل مجلس شیخ خیرالذم اتقوه باباسندن
منتقل عبدملوک اولوب رفته معرف اولان اورتہ بویلی کوچ الیجه ساوشین کوک کوزلی روس الاصل دلاور بن عبداللہ اوغلی مراد بن
نام مراد محض کزنده بالطوع الصفا اقرار و اعتراف ایروب بوذن قدم زبور دلاور ایله اوغلی مراد مراد اولونوز ایکی غرض کتباته کسیم
ایدی صحاله هذه مبلغ زبور او تونز ایکی غرضی کجا او اولت سلم ایلیوک نبدانی غامان اولوب اخذ و قبض ایروب مر قومان دلاور اوغلی
مرادوی جمیع مالون اوز ایروب حبتہ نذ العلی اناعلی و طلبتہ لکراضة نذ العلی المولی حاکم و اعتناق و رفتیدن اطلاق ایلم بجز ایلم
سان اوز اراصلیین کسی اولوب لہ مالہم و علیہ ما علیہم معنونه ما صدق اولد قدره سکون زبور ان دلاور ایلم مرادک اوز زنده
حق اولدن غیری حقیق فالمدی دیدکده معترف بوز کب و جم مشرک و ج اوزره جار اولان کلماتن اذقوله المیز نور ان و جلا تصدیق
و شفا تا تحقیق ایندکده نکره مر قومان دلاور و اوغلی مرادک عتقنه و حرتنه حکم برله ما هو الواقع غیب اطلب کتب و ترقیم
دیدر طابہ دفع و تسلیم اولندکده لیدی حاجه مذکور باجوی اولد کدر لغ العار کجا کز اوزور

عبد الرحمن خان
مونس بیگ المصوبی
عبدالله
سلیمان زنده
مصدق
ابراہیم زنده
حاکم
عبدالمصطفی
ذرویش افندی
واحد مراد
عبدالله
عبدالله

EK-3: Kısa Bir Tedbir Usulü Azat Kaydı
TSS, Defter no. 1833, 86/3

بوذنده ما حد اورتہ بیبا قومه قانتیا دفعه کوز (کوزور و الاصل اولد قول ملا ابارت و لاضیباته صدر ایلم
کونج

تجدید روزگار سکا نندن ادیب فوت اولان محمد علی بن حاج محمد الشیر بهر صقلام نام کسه کله حیدر خلوکله اولان
 علی بن عبدالعزیز نام شایب امره محضر قضایه متوفای زبورده صلی صغیر او غلی مصطفی به قبل شریعتن و صلی
 نسیب اولان کنعان ابن عبدالله زبورده متولد کیه اسماعیل بنت ابراهیم نام قاتون طرفین استی و اولاد لوب
 مداح ابن محمد و عبد البقی ابن عمره شهادت علیه ثابت الولا الیوم محمد بن مصعب نام کسه رسوا اولان
 نزاره عور ایدوب بوندن اقدم زبورده صونام قصبه ده بنی الدقه بن مطعون اولوب خلاصه
 اولدوغده مدبرتم اولسون او غلی یوقدر او غلی برینه نسیب ایدیم یوب بدوق فاته ازان
 اولکتابین فالاورنه تریورینه قوللج ادرزه اسخدام و گاه صاتوب دینه ویرمه زاد اولدی
 سوال اولسون ایدیکه غیب سوال و صلی رسوم و اولر اقوم مدعی زبور علی کله مدعی
 بالکله منکر اولوب بینه طلب اولدوغده عدول سلبدن علی بن ابی حسن و کسان ابراهیم
 نام کسه لایعلا الشاهه قاضان اولوب قی الحنفیه متوفای اقوم مدعی علی حال مستفده
 حقه صونام قصبه مرقوم علی کله استر ایدیکه نکره مطعون اولوب خلاصه بولمچ
 بزم حضور مرقوم مدبرتم اولسون او غلی یوقدر او غلی برینه نسیب ایدیم لور ازاره اضران
 ایدیکه شاهد ادر شهاده دن ادر زبور او ادا شهاده ایدیکه نکره بیدر سفدیله و لایعلا
 شهاده مقبول اولدوغده نکره مدعی مرسوم علی کله مدبرتم ایدیکه حکم برله ما هو الواقع بالطلب
 کتب اولدور حرق اولور مجادیر الاله کله سنج و سباج و الف

محمد علی ابن صیقلین کاتبین	ابن شهاب علی بن ابی عبد الله	المنقول صحن علی الاحمدی	خزانه حسن علی محمد م	السیوار ابراهیم غفر لام مساح اضران
----------------------------------	------------------------------------	-------------------------------	----------------------------	--

مدینه طریزون حیاتده اکتیجده حله سنده ساکنه اورت بوی اوج قتره قاشی وقتره کوزلی استورافیه الکتاب
عینر سیما بنت ارسلان جاسس شرح قویم نازم التکریمده رق اعلق اوزره کندویه واصلع الید اولان السید حسین علی
بن السید نصوح نامکنده محضرتده اوزرینه دعوی و تقریر کلام ایدوب بن محمد استنبول قنده قره ذکر بوغازنه
فراق نام قصبه ح ساکن قبطنیه طایف سنده ارسلان بن نامکنده تک صلیبیه قزی اولوب بیتم اسم صابجه
اولوب و والدهم ایکی عایشه بنت علی اولوب قره الاصل و سقط راکم قصبه مرقومه اولوب اصلا باقره
طاری اولمیشکیکن تا یوز کتایز بیتم سنه مقدم غایب کنه ایسی حمزه نامکنده بی اقد ایدوب ابالت
طکره بزنده واقع طریبولی قضا سنه کتوب استو حاضر بالیسی عبد البنی بن حمزه به بیع ایدوب اولدغی
سنه طهر بزوم می تنزه تکفور جاسری حله سنده ساکنه عایشه به بیع ایدوب مزبوره عایشه دخی وقت
ایده کنه صخره اوار بیج اولان قتره استی احمد افندی نامکنده طرفندن وکیلی اولان اوغلی محمد افندی
استوب مزبور السید حسین علی او تو را یکی اسدر غرضه بیع ایدوب مزبور السید حسین علی بنی
استه قراق مراد ایدر استوال اولوب سببیم کلیه اونغی سی مطلوبه مدر دید کده غایب سوال مزبور
السید حسین علی جوایزه مدعیه مرقومه عینر سیما وجه محر اوزره ملک مشترام اولوق اوزره واصلع اید
ایده کنی افرا وجه مشروح اوزره قره الاصل اولدوغنی انکار اید جواب ویرنگ مدعیه مرقومه عینر سیما
مدعاسنی مبینه بنه طلب اولدغی عدول مسکنده اولوب حله مزبوره ساکنندن سیدی بن صبا
نامکنده ایله قاطعه بنت حسن و دیگر قاطعه بنت اکیلی مراد نام خانقانه جلا استه قتره قاشی مشروح
اولوب استه قتره دا اولدغی قتره فی الحقیقه مدعیه مرقومه عینر سیما ذکر اولنان هو اوق قصبه سنده ساکن
قبطنیه طایف سنده ارسلان بن نامکنده تک قزی اولوب اسمی صابجه و والدهم ایسی عایشه
قره الاصل اولوب سقط راکم ایسی ذکر اولنان فراق نام قصبه دن در مزبوره عینر سیما وجه مشروح
اوزره قره الاصل اولدوغنی بن لرتش هدر لرتشادت دخی ایدره رزد یوهر بیری اوا استهادت شرعیه
ایله کلرنده بعد التقابل والته کیته تری مقبوله او کفین موجوده مزبوره عینر سیما در فقره مزبوره
السید حسین علی تبیه برله ماهه الواقع بالطلب کتب اولدغی لورقن ایوم ایسی عینر سیما شول الحکم
سنه اهدی و عایشه الف

محمد علی بن
السید ابورافندی
ابراهیم علی
محمد علی بن
عمر افندی
رضا افندی
الامام

EK-9: Ayşe bt. İslam Paşa'nın Azat Ettiği Kölesi Ali ve Cariyesi Piyade'nin Nikâh Akdi
TSS, Defter no. 1855, 168/2

الزوج علي بن عبد المتق معتق عايشه خانم بنت اسلام ابنا العاقدين بنفهم الزوجه بيبي حياوه بنت عبد الله
الجارية المملوكة فرجوره عايشه خانم عن طرفها بنت بشارة بنتي من ملا مرتضى بن يوسف والواج احمد بن
عبد الله الوكيل عنها السيد ابراهيم بن سليمان المهر الموجل ايكي سوي غروش او جيموز يكر في ابقه
اولمق اوزره قضى حررى اليوم الخامس عشر من جمادى الاخر سنة ثمان وتسعين وثمانين

محمد بن يوسف
محمد بن يوسف
محمد بن يوسف
محمد بن يوسف

EK-10: Azatlı Mehmet ve Azatlı Ümmühani'nin Nikâh Akdi
TSS, Defter no. 1855, 173/7

الزوج محمد بن عبد الله المعتق وكيله محمد بن الحاج احمد الزوجه المغيبه امهاله بنت عبد الله المعتق الحق فرجوره
وكيلها شاهين اغا بن عبد الله بشراوى الحاج عثمان اغا بن مصطفى ومحمد بن عبد الله
المهر الموجل الف درهم قضى رابعى الوقت فرقى اليوم السادس من شهر ربيع الاول سنة تسع وتسعين

محمد بن يوسف
محمد بن يوسف
محمد بن يوسف
محمد بن يوسف

EK-11: Ahmet b. Hasan ve Ümm-i veled Cariye Emine'nin Nikâh Akdi
TSS, Defter no. 1860, 65/18

ارزئت ابراهيم بن محمد بن الطيف بن زيادة سببا خليفة ابن موسى وبيضا بن مراد الزوجة لثيبه بنت
امينه بنت عبد الله نام اولد العاقرة بنفسها المر الموجل ثمانية الاف درهم ففنى البيع
في الوقت حرره في اليوم السابع عشر من ذي القعدة الشريفه سنة اربع ومائة والالف
الخامس عشر ابراهيم اقبى الرخص
عمر طاهر
عوضه عبد الله
عبد الله
عوضه عبد الله
عوضه عبد الله

EK-12: Celasun ve Birişan'ın Bi-izni Mevlahu (Sahiplerinin İzniyle) Gerçekleşen Nikâh Akdi
TSS, Defter no. 1856, 80/12

ارزوت ابراهيم بن محمد بن الطيف بن زيادة سببا خليفة ابن موسى وبيضا بن مراد الزوجة لثيبه بنت
امينه بنت عبد الله نام اولد العاقرة بنفسها المر الموجل ثمانية الاف درهم ففنى البيع
في الوقت حرره في اليوم السابع عشر من ذي القعدة الشريفه سنة اربع ومائة والالف
الخامس عشر ابراهيم اقبى الرخص
عمر طاهر
عوضه عبد الله
عبد الله
عوضه عبد الله
عوضه عبد الله

EK-13: Köle Yusuf'un Evlenmesi ve Efendisi İshak'ın Kendisini Azat Etmesi, (Azat İşlemi Kenara Not Düşülmüştür).
TSS, Defter no. 1852, 89/12

الرئيس يوسف بن عيسى وكيه حمزة بن محمد بن الرقة ابدا البانوه باقيه بنت سلطان وكيلها
ابوها المبرور بشهادة اكيان ليه بن محمد بن ورسول بن محمد المبرور الفخ
درهم نصي سابع في الوقت عزرا في اليوم الثالث عشر من محرم الحرام سنة ثمان وثمانين
عبدالله بن محمد بن احمد
سرمحرران
سليم بن سليمان
بمقتضى ما جوفه
عن مولانا عيون
مالكه وطلقة ادا و ايلوم قندرا
عاشق بن محمد بن يوسف بن احمد

EK-14: Kölenin Efendisinden İzinsiz Evlenmesi Üzerine Boşanması
TSS, Defter no. 1833, 15/6

قدوة الامراء الكرام محمد عابد زبديعة نكاحه علوه كار اسبور افو الكتاب فوهاد بن عبد الله
نام كنده مجلسي سرع خطم لازم التوقوه زوجة شارة نام خانوه كرفندن تصديق وكيلى اولاد
نام كنده حواجه كنده تفوز كلام ايندوب عزبوره زه في مولا م شار الهيك ذ في بو عيكن تزوج ايلوم
ايد حالا مجنونه حطيفه او طاعه طلاق باين ايد تطلق ايلوم بعد اليوم عزبوره ساره ايد زوجته
عنطلق علاقم مر سمانه او اول سلم ايد يم ديكره سجل محفوظه نظر اولند قوه او حنوز
افچه مر حوجلي اولدو عن عقيد اولغين ما كيه الواق غيب الطلب كتب اولند حور خا تاروخ اولدو
احمد علي
در دوش
شهباز
انغا
محمد علي
حسن علي
غنااه شيه

EK-15: Köle Şahbaz Azat Olmadan Evlendiği İçin Evlendiği Tarafın Nikâhın Feshini Talep Etmesi
TŞS, Defter no. 1838, 144/2

Handwritten Ottoman Turkish text in a cursive script. The text discusses a legal case involving a slave named Şahbaz who has married before being freed. The document is a request for the annulment of the marriage. The text is written on aged paper and includes several lines of dense script. At the bottom, there are some smaller, less legible words and a signature.

EK-16: Yukarıdaki Nikâh Feshi Kaydının İptal Olan Nikâh Akdi
TŞS, Defter no. 1838, 140/2

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a marriage contract (Nikâh Akdi). The text is written in a cursive script and includes several lines of dense script. The document is on aged paper and features a large, stylized signature at the top. The text is somewhat faded and difficult to read in some places.

بود که نخبه طرزین محلاتند که نایب حمله سزا می رسیدن جلیه و جماعتند عثمان بن شاه ابن محمد محمدرشته
ابن عثمان و سلیمان بن محمود و غیر یمن محمد و اتقا ابن علی چارش نام عیالک عبد علوی که شهباز
ابن عبد الله نام ام دین سینه حله از نور سزا کتبه ام نزن راضیه بنت مصطفی بن نام محمود ابلمه محفل
شرفه شریفه احضار و مالکواجهه قهر و عوان بریدم نور شهباز از شهباز در القعه نکر
اون سکرین علی کچر سح مرقوم راضیه نکر او بنده خلوت اینک اخذ ایلدک واقع حال سوال اولوب
عقالی عظم اولمق حمله عور در کلمه نکر عبد السوار مرقوم شهباز جوانده فی الحقیقه بیلد مرقوم ده
مد کتوبه راضیه بنی او بنده دعوت انجمله او بنده واروب و اخبر اولوم دیو آقرار و اعتراف
ایند کتوبه عیالک محمد کتوبه جنابقی تر عامولاسند لازم کلمه مرقوم شهباز تا ویب ایلمک ایچین
مولایب مرار محمود اتغایه قیبه برامهه الواقع عبد الطلیک کتوبه اولنوز و اواسط ذی القعدة
الشرفه نسبه نفس و ستمان و انفا
الحج مورد عیالک
سلیمان الابن بکر
عثمان جلیه ابن
در و نسبه
مصطفی
عده

EK-18: Köle Dilaver'in, Efendisini Karısı İle Zina Yaparken Gördüğünü İddia Ederek Mahkemeye Başvurması
TSS, Defter no. 1843, 29/4

مدینه طبع بزوی مضافاتند از غالبه نام قریه سکنند رضی بنه ابن حسن نام کسنه کن عبدملوک
دلاور ابن عبداللہ محقر قضام تزلوفین معرف اولدقد نظرہ اغایس مزبور رضی بنه
ادعا و تقرر کلام ابیروب ذریبہ رضی بنه تاریخ کتبا بدنا بلر کون مقدم بنی اولتد
رؤجہ م ایله زنا ایدرکن اوزینده کوردوم سوال اولسون دیدکده غیب سوال رضی بنه عبدملوک
دلاورک مدعیسن بالکلیه منکر اولوب دلاورک تقریرنه مطابق بیینه طلب اولتد قدہ بینه م
یوقدر کیجه ابد اولمشدر قیوب استیلاف ایدریک رضی بنه یہ مدعی مزبور دلاورک اذویا
انصافه نام عورت ایله زنا ایلمدکنه بیله تکلیف اولتد قدہ بیله باله العلی الاعلی ابیروب
رضی بنه کن زنادن براتنه حکم برلم عاجو الواقع باطلد کتب اولتد دروزی اولمشدر
محمد الکواصم کسبع و سبعین و الف

صبا افندری
امام ایا صوفی
مصطفی آغا
منولی بیجا
حسن اعالی
محمد ای
السید علی
ابن حاکم
محمد
موقوف دار

مدينه طارزونين واقع قوللا حله ساخنه ز باسا كتب محبتت ارسين نكمنه جگر سه كلب
 لغز كلام و بسط ارام ايدوب تا ينج كنجين بكون مقدمه عيه معتقم اهدر الله كايب اولوب
 زغوز قور حلكه سنن واقع جزير عي نك منتر لنس مقبول اولدو فرسوع اولغوندر عهغه اوزينه
 و ايدوب منتر كوزدم حرقوم ازمه تنج اولوب واقع طار كتب و نخر اولغوندر طلب ايدرم ايدرم
 بالهس موب نه عده نايب خيلوندر ايسا لادنه اولدو فر حاله والي طار برون دستر بكم و ووزنه حرم
 ساهون حيدرت بايت حضرت بگر طار ندرين حو اعان طار صرع و حاله ايدرم نوزده حوقله حو امله حو
 طار ندرين و كج حو و ذرم كتب بر صطو ايسم اولاي حيلم ايدم ندر نوزده و ايدوب
 بطار تنج و فرم اهدر ندر فرم كنجين مقبول اولوب ايدم ايج كنج ايدم ندرين في حقيقه فرم
 اهدر حو و ايدم مظهر و حاله ندرين حو بيان ندر و قول ندر التنج ايسا ايدم ندر ندر لوند ندر
 هر بار مدينه و شاه ايدم ندر ندر حو ايدم ندر ندر واقع عالي قوه حو كنج و نخر
 بعد جگر سه كلون حو قور حو كنج ايدم ندر ندر ندر ندر ندر ندر ندر ندر ندر ندر ندر
 حلو حو ندر

حاكم دريني عبد اعاندار حو ايدم ندر ندر حو ايدم ندر ندر
 ايدم ندر ايدم ندر حو ايدم ندر ندر حو ايدم ندر ندر
 حو ايدم ندر حو ايدم ندر ندر حو ايدم ندر ندر حو ايدم ندر ندر
 حو ايدم ندر حو ايدم ندر ندر حو ايدم ندر ندر حو ايدم ندر ندر

مجلسه			
محمود ابا ان الحان محمد افغانی علم منلا سیاه غلام طرا بزون مانت و ترک زو صندو خورده			
اصبه بنت لعل افغانی و امام مدعوه خوانبنت احمد علی المرحوم و ابنا صغیر امیر عواد و محمد			
و الوراثه - مخصوصه فیهم لا وراثت سواهم ولا سخی لفرکتہ لابائهم و فتح الخیر فی الیوم الرابع			
العقود صغیر اکثر سید و سیدین و الف			
فاریه و داخله سوت	قوز نسیم قریبه و اوج حسله	سره در	سند و اوج قریه
سند و داخله سوت	مع نفاغه داخله و اوج اوج	قرب سے طرا خنده اوج	سند و اوج قریه
در عمل بزون	صرتی اکی طعمه خرابه مشرق اوج	اسجار شتره و شتره	سند و اوج قریه
۴۰۰	۵۰۰	۲۰۰	۲۰۰
قران غلام بنام	چاره بنام انوار	چاره بنام و موز	چاره بنام و موز
۴۰	۴۰	۵۰	۵۰
چاره بنام بدم	بکری صحن	صحیح صابونی	صحیح صابونی
۵۰	۱۴	۱۰	۱۰
ایاشنی صحن	ضوه الی بکری	قیافلی سرنابک	قیافلی سرنابک
۵۰	۲	۱	۱
قوراده تاب	صابلی	قیافلی سرفطاسی	قیافلی سرفطاسی
۱	۱	۱	۱
قیافلی خوش بلب	فناطلی صوطا صغیر	ال بکتر	کسر هوه اربعی قوراده
۱	۲	۲	۲
صغیر هوه اربعی	قوراده ال اربعی	اوجان مای کولم	صو کولم کمر بحر حوی
۲	۱	۱	۱
جام کک	کفکر	صغیر هوه	اوجان مای کولم
۲	۱	۱	۱
اکریه بکلیه در اوز نیکلر	نوخ اوری	بیاس بی سبت	ادانه غاس کولم
۴۰	۲	۴	۴۰
کرمه و طعمه صدق	شعل صاری دیک	مانی دیک	سلانیک بان معقد کرمه
۴	۲	۲	۲

مدینه له بزق بمضامیندک اتج اباد نامه تہ تابعه متفقانہ نام قریدہ کزندن کوزی اوغلا دیگم منقب بستان بستان
 بچہ نام کنہ محبتی قویم لازم اکتیردن بالفعل ایالت طبریز و سقز اولان وزیرستان صیغہ حادی و کوزی
 صاحبہ لکتا احمد پاشا بیسرا لہ مایرید یات حضرتی طرفندک تصدیق اتی الذکرہ وکیل اولان بھ
 بزیم الشہوت وکالتی ثابۃ اولان نفی الامجد والکام مطرعی باشیش اولی صالحی انی ابراہیم نام کنہ حضرتی
 طوعا و رغبتہ اقامت و تقرر کلوم ایدک بمقداتی صدر مرہ و کیر سکر مکہ صیغہ کوزی اولان عبد ملک
 اولان کوزی اصدق قاشہر والاکوزی صاحب شہادت اور تہ بولی روسی الاصل یوسف بزیدانہ نام امرت طرفندک
 ایجا و قبوی صاحب جمع بتہ صیغہ شری ایہ التمساحی ترغوتہ موکرت رایہ بیع و تسلیم و تمکین اولان
 اشتراوتلم و تمکین و قبول ایلد کوزہ حکم کوزی اولان بعد مزیم التمساحی کوزی بالتمام و الکمال کوزی
 مٹ رایہ ییدنون اخذ و قبض ایلدیم بید ایوم موصوفی مذکورہ صوفی موکرت رایہ کوزی کوزی
 دید کوزی عن التصدیق الشرعی ما هو الواقع بان کوزی اولان صوفی ایوم اس کوزی مٹ کوزی
 لدا انی و تازہ و صوفی

غزالی قرآن و مادی و اشہارہ قبا صقہ زانہ غزالی قرآنہ لطلحہ لطلحہ غزالی قرآنہ و القرآن تسلیم
 سلطان نامہ
 دیکر جمع احمدانہ سلطان افندک کوزی ابراهیم حسی
 کوزی ایوب

حجتی طر بزون سکا تندن؛ محمد طیبی ای غم نام کسه مجلس شرع خطر لازم التوقیرده اسبور افریح الکتاب انسخی
الحاج مصطفی نام کسه نو اجه سنده ادعا ایدوب تالیج کتابند؛ بر آر مقدم زبور الحاج مصطفی ادر
ادوه یسنده بر روس جار بیسی اللہ ایکی غر وسته اشتر اوقبض ایدو حال ایینه مصلح اولدم ضعیف نفس
دفر اشته بول ایدو عیب قیددر رد اولنما سین طلب ایدریں ده کده غن السوال و قوم الحاج مصطفی
جو ائنده جار یچه و سوره یه مقدمه اللہ ایکی غر وسته مسوده ایدوب بعده عیبی وار در طور در ادر
ایده کده نکرا از جمیع عبوبی الیہ اللہ ایکی غر وسته قبول ایدوب بس غر و شش نقصان الوب قبض ایدریں
تغیر مشرد حین مطابق مورثه این جمعه و غر و شش نام کسه لر ده شرع ادر ره و قوم محمد طیبی قبض
نمانده ده جمیع عبوب الیہ اولیکه بازاریں ده بس غر و شش نقصان الیہ اللہ ایکی غر وسته اشتر اوقبول
ایلدردیو ادا اید شهادت شریعی اید کلر نده شاهدان زبور انکی بعد رعایت شرایط القبول شهادت
مقبوله اولد قدر نکره زبور محمد طیبی معارفه دن منع برر اولنوب مادفع غن الطلک کتب اولد غر و شش
ادافه قوم لوم نه سننای بعد الالف نه هجوت منزله الغر و الشرف
الحاج مصطفی احمد مصطفی احمد
ایراهم
دلال
عماه به
الراطل
مصرع
محکم

مدینه طریوق مختلفه نقد خواجه محمد سده ساکن احمد اغا ابن حاج حسن اعانام کسینه مجلس شرع
قوم واجب التکریمه اسبوسا حب کتاب مصطفا اغا ابن حاج قورد نام کسینه محضه اوزرنه دغور و نور
کلوم ایروب تاریخ کا بنده کورنیش کوز مقدم او توز سکر قطعه سدر خوش بر اس غلام اشترا
ایلام ایاله هنده فر نور غلام غلبه و عهتده خفت اولغین ینه مرقوم مصطفا اغا یزد او نهار مطلقه
دیگرده غلت السوا فر قوم مصطفا اغا جابنده فر الحقیقه فر نور غلام مرسوم احمد اغا یزد بن عبد فزیر ایله
او توز سکر عوشه بیع ایلام دیکوره مرسوم احمد اغا بالکلیه مندا و یحی مرقوم مصطفا اغا دوز و عو کسینه
مبینه عینه طلب اولدوق عدول مسیند مصطفا اغا بن محمد اغا و دوز دار محمد اغا ابن حسین نام کسینه
لاجل کسینه هاده مجلس شرع حاجان اولوب ابراهیم شهاب مرسوم احمد اغانا کسینه استماع الودک
فر نور غلام کل عینه قبول الودک او توز سکر عوشه اشترا ایلام دوز و نور مرسوم نو عینا آوزره
من بد کسینه هاده استودا ایزده رزیکوم بر شهادت شرعیه ایله کلر زده بعد کسینه و الودک
کسینه اولدوق قیز فنولده واقع اولغین مرسوم احمد اغا معارضه دوز مع برله ماهو کول مع الودک
کسینه اولدوق خراجی کولم کسینه سکر سکر سکر اولدوق کسینه امی و نسین و الف و ح

مادر محترم اعالر و ادر او حسینی و دیگر اعالر محمد داره محمد داره عبد کلامی و غیره و غیره

ÖZGEÇMİŞ

İlk Öğrenimini İnkılap İlköğretim Okulu'nda okumuş olup liseyi ise Açık Öğretim Lisesi'nde tamamladı. 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. 2017 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Yüksek Lisans Programı'nı tamamlayan Altindeğer, 2018 yılının Şubat ayında aynı bölümün Doktora Programı'na başladı.

ALTINDEĞER, bekâr olup İngilizce bilmektedir.